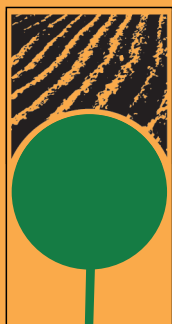

Agrární strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace

**STUDIE
SLOVÁCKÉHO MUZEA**
UHERSKÉ HRADIŠTĚ
15 / 2010

Agrární strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace

Editori:

Josef Harna, Blanka Rašticová

**STUDIE
SLOVÁCKÉHO MUZEA**

UHERSKÉ HRADIŠTĚ
15 / 2010

STUDIE SLOVÁCKÉHO MUZEA 15

Recenzenti: PhDr. Róbert Arpáš, Ph.D., Historický ústav SAV Bratislava, p. B. Bystrica
Mgr. Marek Junek, Ph.D., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

© Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 2010
ISBN 978-80-86185-90-3

OBSAH

Josef Harna: Agrární strana v první Československé republice. Role organizační struktury jako nástroje vlivu ve státě a společnosti.	7
---	---

VE SFÉŘE POLITICKÉ

Matej Hanula: Hlavné aspekty politickej orientácie slovenských agrárnikov a ich miesto v celoštátnej republikánskej strane	23
Julija Judlová: Zdroje vlivu republikánské strany na Podkarpatské Rusi	35
Linda Osyková: Podiel organizácií agrárnej strany na volebnej kampani pred parlamentnými voľbami na Slovensku v 20. rokoch 20. storočia	41

MEZINÁRODNÍ KONTEXT

Roman Holec: Ideové zdroje medzinárodného agrarizmu a jeho národných špecifik. ...	51
Dan Gawrecki: Agrární strany a jejich organizace v Polsku mezi světovými válkami ...	73
Luboš Švec: Zastoupení venkova a diferenciacie litevského agrárního hnutí po vzniku samostatného státu.	83

ZÁJMOVÉ ORGANIZACE VE STRUKTUŘE REPUBLIKÁNSKÉ STRANY

Antonie Doležalová: Prolegomena ke studiu spolkové činnosti zemědělců	93
Jana Burešová: Československý odbor pro zájmy venkovských žen – ženská organizace při agrární straně	107
Miloš Charbuský: Říšská jednota republikánského dorostu československého venkova v prvních letech ČSR	111
Lukáš Kopecký: Agrární akademici	117

PŘIDRUŽENÉ A ZÁJMOVÉ ORGANIZACE

František Čapka: Agrární odbory v českých zemích v letech první republiky	127
Elena Šúbertová: Činnosť družstevných organizácií na Slovensku a ich vplyv na rozvoj agrárneho hnutia	137
Václav Průcha: Zemědělská družstva v meziválečném Československu ve světle statistiky.	141

PRŮNIK AGRÁRNÍHO HNUTÍ DO FINANČNÍ A EKONOMICKÉ SFÉRY

Eduard Kubů – Jiří Šouša: Agrární strana, agrární peněžnictví a agrární úvěr. Institucionalizace agrárně-ekonomického zájmu a jeho prolínání se zájmem politickým	155
Pavel Dufek: Stát, elektrifikace, agrární strana a agrární zájmové organizace. Několik příkladů jejich působení z jižní části Čech v průběhu 20. let 20. století.	165
Jiří Dvořák: Národohospodářské sbory meziválečné ČSR jako nepolitické organizace s nepřímým vlivem agrární strany	173

KULTURNÍ INSTITUCE A SPORTOVNÍ ORGANIZACE

Lubomír Slezák: Svobodné učení selské a jeho dědictví	187
Jaroslav Rokoský: Selské jízdy v éře první republiky.	197
Jan Rychlík: Zemědělská muzea v Československu	205
Pavel Novák: Zemědělské muzeum a jeho program	213

CONTENS

Josef Harna: The Agrarian Party in the first Czechoslovak Republic. The role of the organization structure as a tool of influence in state and society 7

IN POLITICAL SPHERE

Matej Hanula: The main aspects of political orientation of Slovak agrarians and their place in the countrywide Republican Party 23
Juliya Judlová: The Republican Party and its way of influence on Sub-Carpathian Rus. . . 35
Linda Osyková: The Participation of the Agrarian Party organizations in the election campaign before the general elections in Slovakia in the in the 1920' s 41

INTERNATIONAL CONTEXT

Roman Holec: The sources of ideas of international agrarianism and its national singularities. 51
Dan Gawrecki: Agrarian parties and their organizations in Poland between the world wars 73
Luboš Švec: The political representation of Lithuanian countryside and differentiation of agrarian movement after the establishment of independent state 83

INTEREST GROUPS IN THE REPUBLICAN PARTY STRUCTURE

Antonie Doležalová: Prolegomena to the study of club activities of farmers 93
Jana Burešová: The Czechoslovak Department for Rural Women's Interest- women's organization within the Agrarian Party 107
Miloš Charbuský: The District Union of the Republican Youth of Czechoslovak Countryside 111
Lukáš Kopecký: Agrarian academics. 117

AFFILIATED AND VOLUNTARY ORGANIZATIONS

František Čapka: Agrarian unions in Czech lands in the first republic 127
Elena Šubertová: Activity of Co-operative organizations in Slovakia and their influence on the development of agrarian movement. 137
Václav Průcha: Farm cooperatives in interwar Czechoslovakia as seen by statistics . . . 141

AGRARIAN MOVEMENT INFILTRATES FINANCIAL AND ECONOMIC SPHERES

Eduard Kubů – Jiří Šouša: The Agrarian Party, agrarian finance and agrarian credit Institutionalization of agrarian-economic concern and its diffusion with political concern 155
Pavel Dufek: State, electrification, the Agrarian party and agrarian interest groups. Some examples of their activities in 1920' s from southern Bohemia 165
Jiří Dvořák: Inter-war Czechoslovakia's National Economy Groups as non-political organizations with an indirect influence of the Agrarian Party 173

CULTURAL INSTITUTIONS AND SPORTS ORGANIZATIONS

Lubomír Slezák: Liberal Country Teaching and its legacy. 187
Jaroslav Rokoský: Country Rides in the First Republic Times 197
Jan Rychlík: Agricultural Museums in Czechoslovakia 205
Pavel Novák: The National Agriculture Museum and its programme 213

Úvodem

Politické strany a stranictví zůstávají i v moderních demokratických společnostech základními prvky struktury politického systému. Přitom však tyto subjekty nejméně od konce druhé světové války procházejí hlubokými proměnami. Tradiční strany zanikají a na politické scéně se objevují typově nové strany; ty které přežívají, procházejí často složitou vnitřní transformací. Tyto procesy jsou v zásadě reakcí na sociální proměny, jimiž lidstvo v tomto období prochází. Tak především technický a technologický pokrok likviduje velké sociální a profesní skupiny, které kdysi prosazovaly své požadavky právě prostřednictvím „svých“ stavovských politických stran. Pro vyspělé průmyslové státy je tak kromě jiného typický zánik rolnictva jako významné sociologické a profesní skupiny. Tím se rozplynulo dostatečně široké zázemí pro existenci profesních agrárních stran, které v řadě států po určité období významně ovlivňovaly charakter politického systému. Tento proces postihl přirozeně i českou a slovenskou společnost, přitom však právě v obou těchto prostředích agrární politické hnutí zanechalo hlubokou stopu. Vrchol rozvoje agrární strany v českém a slovenském prostředí je spojen s etapou existence meziválečného Československa. Agrární strana s dobovým názvem Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu byla dokonce vůdčím elementem a tmelícím faktorem všech vládních seskupení, které se v tomto státě v meziválečném období vystřídaly. Neopomenutelný je její přínos k rozvoji československého zemědělství, ale i její podíl na uchování demokracie a parlamentarismu v meziválečném Československu v době, kdy procházela evropská demokracie hlubokou krizí. Studovat československé agrární hnutí je ovšem zajímavé i z hlediska politologického. Její mocenské pozice představují jistou anomálii, uvážíme-li, že jich dosáhla vyhraněně stavovská zemědělská strana v relativně rozvinutém průmyslovém státě. V historické literatuře je již zachycena řada objektivních i subjektivních skutečností, které podminily úspěch agrárního politického hnutí. Zůstává však jistá mezera ve zpracování organizační struktury složitého agrárního komplexu, která se na jeho úspěchu podílela nemalou měrou. Přítomná kolektivní práce, nad níž se sešla řada specialistů zabývajících se z různých aspektů agrární tematikou, chce nejen rozšířit dosavadní obecné poznatky o vývoji agrární politické strany působící v českých zemích a na Slovensku, ale také přispět k prohloubení znalostí o typologii politických stran a metodách a formách, jimiž strany usilují o dosažení svých cílů. Jde o příspěvek ke studiu tematiky, která ještě zdaleka není vyčerpaná.

Introduction

Political parties and party lines remain even in modern democratic regimes the basic elements of the political system structure. At the same time, since as early as the Second World War these subjects have undergone deep changes. Traditional parties have been falling apart and the political scene sees new, similar ones forming; those that survive usually undergo a very complicated transformation. Basically, a process like this reflects social changes the mankind goes through in this period. In particular, it is technological progress that depletes big social and professional groups which once pushed through their demands through “their” political parties. Typically, highly developed industrial countries, among others, lose agrarians as a meaningful professional and sociological group. As a consequence, professional agrarian parties, which in many a country radically influenced the character of the political system, start losing the background for their existence. Naturally, both Czech and Slovak societies were affected by this process, a paradox being that in both countries agrarian political movement left a visible trace. The Agrarian Party in both Czech and Slovak political system reached its top in the interwar Czechoslovakia. The Agrarian Party then called the Republican Party of Agricultural and Petit Agrarian People was a leading element and a uniting factor of all coalitions that would take power in this interwar period. Unforgettable is not only their contribution to the development of the Czechoslovak agriculture but also its role in the maintenance of democracy and parliamentarianism in the interwar Czechoslovakia in the time when European democracy was facing a deep crisis. The study of the Czechoslovak agrarian movement is, however, interesting also from the point of view of political science. Its power position can be viewed as a certain anomaly if we admit that it was achieved by an exclusively agrarian party in a relatively developed industrial country. Historical documents have recorded a number of objective and subjective conditions that contributed to the success of the agrarian political movement, still there is a certain gap in the analysis of the organizational structure of a convoluted agrarian complex that contributed remarkably to its success. This particular group work, worked out by a number of specialists analyzing agrarianism from more aspects, purports not only to extend the existing general knowledge of the development of the Agrarian Party in Czech lands and Slovakia but also does its bit to broaden the knowledge about the typology of political parties, methods and forms by which they seek to achieve their goals. It is a contribution to the study of an issue that is still far from exhausted.

Agrární strana v první Československé republice.

Role organizační struktury jako nástroje vlivu ve státě a společnosti

JOSEF HARNA

Česká agrární strana, od roku 1919 republikánská strana,¹ pozoruhodný to fenomén v politickém spektru první republiky, byla po většinu času, a to jak v době svého mocenského rozmachu, tak i později v pojetí české i slovenské historiografie, terčem tvrdé, až nevybíravé kritiky.² Teprve v poslední době se objevilo poněkud vlídněji laděné hodnocení její politické role.³ Odráží se v tom snaha o nápravu onoho staršího, nápadně deformovaného pohledu, ale do jisté míry se v tom projevil i vliv tzv. kyvadlového efektu, totiž reakce na dřívější většinou jednostranné odsuzování jejího působení v meziválečném Československu. Na tomto místě není nezbytné zabývat se podrobněji literaturou věnovanou agrárnímu politickému hnutí, jistě nám však okamžitě vytanou na mysli některé novější práce vykazující, navzdory úsilí o objektivitu, i určité známky apologetiky československého agrarismu.⁴ Přírozeně že cílem historického poznání je vyvážený (objektivní) pohled na minulost. V tomto případě to může usnadnit již samo zvolené téma. Analýza organizačních struktur čehokoliv totiž příliš nesvědčí k subjektivním hodnotícím soudům. Je však třeba přiznat, že na první pohled patrná dokonalost organizační struktury agrárního hnutí, efektivita působení orgánů agrární strany a její schopnost využívat k prosazení svých cílů další instituty přece jen k jistému obdivu svádí.

Dominantní postavení agrární strany

Dominantní postavení agrární strany v mocenskopolitické sféře první Československé republiky, které se připomíná v podstatě v každé studii o agrárním hnutí, podmiňovala celá řada objektivních i subjektivních faktorů. Z těch, které bychom mohli pokládat za subjektivní, patřil nesporně k nejvýznamnějším komplex organizačních nástrojů, které si strana během doby vybudovala a které dokázala obdivuhodným způsobem využívat. Ty jí pomohly pevně zakotvit v politickém systému první republiky a modifikovat politiku státu nejen ve prospěch vlastních stoupenců, ale i ve prospěch zemědělství jako jednoho z tehdy hlavních odvětví ekonomiky.⁵

Dobové klišé, které uvádělo, že republikánská strana tvoří páteř politického systému československého státu, není jen planou frází. Toto poněkud poetické hodnocení potvrzuje celá řada objektivních faktů, jež lze přičíst na konto agrární strany. Nejprve však uvedme, jak se projevovala její dominance. Tak především, strana byla mimořádně aktivním činitelem již při převratu v roce 1918,⁶ stala se pak neodmyslitelnou součástí a možno říci i tmelem všech vládních koalic.⁷ Její představitelé obsazovali pravidelně několik důležitých vládních resortů: ministerstvo vnitra, zemědělství, od roku 1922 také křeslo předsedy vlády. Její exponent stál často v čele ministerstva obrany, školství či ministerstva unifikací.⁸ Zajistila si silné pozice ve státní správě a samosprávě a mohli bychom vypočítávat další oblasti, v nichž se její vliv viditelně uplatňoval. Od parlamentních voleb v roce 1925 měla v obou komorách Národního shromáždění trvale nejsilnější zastoupení (45 mandátů v poslanecké sněmovně, 23 v senátu).⁹ I s přihlédnutím k tomuto faktu však byl rozsah její působnosti vždy větší, než odpovídalo výsledkům voleb, jež se v parlamentním systému s principem poměrného zastoupení obvykle pokládají za objektivní měřítko poměru sil jednotlivých politických subjektů (maximálně získala v roce 1929 pouhých 15 % hlasů).

Rozsah mocenských pozic agrární strany byl pozoruhodný i proto, že jich tato vyhraněná stavovská zemědělská strana dosáhla v relativně rozvinutém průmyslovém státě. Podobný

jev neměl obdobu v žádné jiné srovnatelné evropské zemi. Není divu, že její předimenzované postavení a zjevná touha po moci patřily k trvalým zdrojům nevěle a předmětům kritiky ostatních politických stran.¹⁰ Agrární vůdci se ovšem nikdy touhou po moci netajili. Sám sice nemohli v pluralitním systému vládnout, ale byli vždy ochotni vstupovat do koaličních vztahů,¹¹ k dosažení svých cílů neváhali užívat i nestandardních metod politického boje.¹² Na druhé straně je ale třeba přiznat, že nikdy, až do Mnichova, agrární strana nevybočila z rámce zásad parlamentní demokracie. Z teoretického hlediska jí ovšem nelze touhu po moci vytýkat. Stačí si uvědomit, že „úsilí o účast na politické moci“ je nejvlastnější podstatou politického stranictví, ba přímo smyslem existence politických stran, a agrární strana se snažila tento smysl naplnovat.¹³

Vzestup politické moci republikánské strany podmiňoval celý komplex vzájemně se ovlivňujících faktorů. Východiskem byly objektivní podmínky. V Československu se po roce 1918 konstituoval z vůle politických stran systém parlamentní demokracie s širokou škálou občanských práv a svobod.¹⁴ Z období monarchie přešlo do právního řádu všeobecné volební právo (rozšířené o volební právo žen). Ze zorného úhlu politických stran mělo mimořádnou důležitost přijetí zásady poměrného zastoupení při sestavování volených zastupitelských sborů.¹⁵ Strany v nich zastávaly pozice v zásadě podle počtu hlasů získaných ve volbách. Jistou výhodou měly v těchto podmínkách strany masové, tj. takové, které disponovaly velkým počtem členů, a podporovalo je množství stoupenců (sympatizantů) nebo jen pouhých voličů (jde o trojí intenzitu vztahu ke straně: člen, stoupenec, volič).

Pro získání masové podpory měla agrární strana od počátku republiky příznivé pozice. Původně, koncem 90. let 19. století, sice vznikla jako strana, jejímž posláním byla především obhajoba zájmů zámožných sedláků. Z typologického hlediska šlo tehdy o stranu rámcovou, či stranu honorační (obě charakteristiky pro ni platí). V souvislosti s postupujícím bojem o všeobecné a rovné volební právo si však prozíravější (mladší) vůdci strany včas uvědomili, že do politického života vstupují stále širší vrstvy obyvatelstva a v politickém soupeření se stává významným faktorem kvantita. To znamenalo získat co největší počet stoupenců a přebudovat stranu na stranu masovou.¹⁶ Pravděpodobně se již tehdy, tj. kolem roku 1905, prosadily názory Antonína Švehly (ml.), kladoucí důraz na rozšíření zájmové sféry strany na všechny kategorie rolnictva. Uvědomil si vliv existující struktury zemědělského obyvatelstva, v níž převažovala masa drobných rolníků, a rozhodl se získat je pro stranu.¹⁷ Ta se také přihlásila k myšlence všeobecného volebního práva, jak dokládá např. dotatek k jejímu programu přijatý právě v roce 1905, kdy boj o volební právo kulminoval. Citujme: „*Na schůzi důvěrníků české strany agrární dne 3. prosince 1905 usnesena následující změna programu ve volebním právu do sborů zákonodárných: se vši rozhodností domáhati se budeme toho, aby zavedeno bylo všeobecné, rovné, tajné a přímé hlasovací právo do sborů zákonodárných tak, aby při volbách plně došly výrazu zájem, charakter a rovnocennost našeho venkova s městy i místy průmyslovými a předešlo se všemu majorizování ze strany té neb oné, čímž docílena by byla ochrana menšin. Trváme na tom, aby venkov volil sám pro sebe a rovněž tak města a místa průmyslová.*“¹⁸ V závěru citace lze již vycítit snahu vymezit vlastní voličský okruh působnosti v podobě venkova, jinak řečeno snahu zajistit si vliv na veškeré zemědělské obyvatelstvo a další kategorie lidí žijících na venkově.

Po vzniku republiky se voličský potenciál strany ještě zvětšil připojením převážně agrárního Slovenska k novému státu a sloučením slovenského agrárního proudu s českým.¹⁹ Stačí jen připomenout, že vlivem značného rozdrobení půdního vlastnictví v českých zemích i na Slovensku příslušelo na počátku republiky k zemědělství téměř 40 % obyvatelstva a do konce republiky došlo z tohoto hlediska jen k nepodstatnému úbytku.²⁰ Obrovské zázemí stoupenců a potenciaálních voličů se agrární straně skutečně podařilo ovládnout. Prohlásila se za jediného reprezentanta zemědělského stavu a dokázala tuto cílovou skupinu přesvědčit o svém poslání bez ohledu na její vnitřní sociální a zájmovou diferenciaci a toto vědomí

vstúpila nejen většině rolníků, ale i dalším složkám venkovského osídlení.²¹ Na tomto místě stačí např. připomenout poměrně pozdní vyjádření Milana Hodži, který ještě v roce 1935, kdy již byla strana pevně zakotvena v politickém systému, pokládal za potřebné pronést její následující hodnocení: „V Československu, tedy v zemi dovršené hospodářské a společenské struktury a v její široké demokracii, musel agrarism ještě mnohem patrněji než před válkou překročit společenské meze selství a rozrostl se na hnutí všech demokratických složek zemědělské práce. Jistě, že k tomuto rozšíření a prohloubení zemědělského demokratismu přispěla složka slovenská, jež ve svém předválečném boji proti šlechtě měla výhradně demokratickou tradici.“²² Cílům strany sloužil jak promyšleně propracovaný program, přitažlivý v podstatě pro všechny,²³ tak i vhodná taktika vyznačující se časově oddělenými kroky při prosazování nebo obhajobě někdy i protichůdných zájmů jednotlivých kategorií stoupenců strany.

Zájmy partikulární a obecné

Agrární strana většinou dokázala překonat ojedinelé pochybnosti venkovského obyvatelstva o jedinečnosti a nenahraditelnosti svého politického poslání, ale snažila se prezentovat i jako obhájce celospolečenských zájmů. Vedle obrany požadavků venkova tak v jejím programu i propagandě má významné místo důraz na vlasteneckou a demokratickou orientaci. To souviselo s celým procesem jejího srůstání se státem. Nalézt kompromis mezi těmito dvěma póly nebylo jistě jednoduché, ale vcelku se jí dařilo rozpor mezi partikulárním (stranickým) a obecným (státním) zájmem příliš nevyhrocovat. Byla si totiž vědoma, že svou politiku a své cíle může uskutečňovat jen v stabilním a prosperujícím prostředí.²⁴ To přirozeně neznamená, že by bylo možné beze zbytku vítat všechny její kroky, ale na základě nových poznatků nelze přijmout strohé odsuzující hodnocení celospolečenské role této strany, jež se objevuje v řadě starších, jinak ale seriózních prací. Uvedme k tomu pro ilustraci stanovisko jednoho z dosud nejzasvěcenějších znalců problematiky agrárního politického hnutí Dušana Uhlíře, který kdysi napsal: „Vyhrocené sebevědomí agrárního vedení přecenilo vlastní síly a možnosti. Agrární předáci, kteří vždy jednali v krátkozraké víře v trvalost mocenského systému, který vybudovali, nezakalkulovali do svých výpočtů ani pokrokové demokratické síly československé ani zahraničněpolitické faktory. Tato krátkozrakost k okolnímu světu a k silám, které jím hýbají, se stala osudnou nejen agrární straně, ale i státu, který si agrárníci po dobu dvaceti let zvykli považovat za svůj majetek. Spoluvinu za mnichovskou tragedii nese mimo jiné i tato politická strana.“²⁵ Stačí zde namítnout, že až do mnichovské krize působil agrární strana v koalici a žádná z koaličních stran na protest proti její politice od této spolupráce neodstoupila. Již to ukazuje, že odpovědnost za tragický osud státu neležel jen na ní. Pokud se týká vyrovnání se agrární strany a celého politického spektra s mezinárodními tlaky, pak narážíme na neřešitelnou otázku: bylo vhodné v roce 1938 taktizovat a ustupovat agresivní politice nacistického Německa, nebo se postavit kategoricky na odpor? Agrární strana ostatně jako celá politická sféra na to nenašla odpověď a nenašla ji ani historiografie. Její chování po Mnichovu ponechejme stranou.

Vedle úzkého propojení s vrcholovou státní politickou sférou bychom mohli zmínit další faktory, které vedly k dominantnímu postavení agrární strany v republice. Připomenuli jsme široké zázemí, z něhož se rekrutovala masa členů, stoupenců a voličů. Nermalou roli hrála promyšlená propaganda agrárních idejí, kulturní činnost strany, aktivita a pružnost jejich funkcionářů, nedogmatický přístup k případným spojencům nebo k veřejnosti vůbec, starost o bezprostřední zájmy rolnictva apod.²⁶ Moderní masová politická strana nemohla ovšem ustrnout jen na získávání co největšího počtu stoupenců. Udržet si trvalý vliv na velkou skupinu lidí a orientovat jejich chování a myšlení žádoucím směrem vyžaduje disponovat trvalým nástrojem působení, tedy vybudovat stálou, dostatečně strukturovanou a výkonnou organizaci, která dokáže původní beztvárovou masu identifikovat (poskytnout jí vědomí identity) a řídit. Agrární vůdci, zejména Antonín Švehla, se netajili tím, že se

v tomto ohledu nechali inspirovat sociální demokracií, která pochopila již dříve, že jediným nástrojem vlivu v politickém zápase je organizovaná a jednotně řízená masa příznivců, kteří se hlásí k ideologii strany a očekávají od ní obhajobu svých požadavků.

Stranická organizace jako záruka úspěchu

Ukázalo se, že v okamžiku, kdy se stabilizují v hnutí poměry, kdy odplyne určitá vlna euforie, nabývá organizační výstavba strany na mimořádném významu. Tlak na získávání členů pro politické organizace agrární strany zesílil po roce 1909, kdy v jejím čele stanul Antonín Švehla. Až do vzniku republiky si však strana udržovala převážně charakter strany honorační. Existoval sice ústřední výkonný výbor, který se ustavil na řádných sjezdech, strana sama se však opírala o organizační síť Sdružení českých zemědělců, profesní zemědělský spolek existující ještě před založením strany v rámci Národní strany svobodomyšlné.²⁷ Kromě toho se ke straně hlásila řada aktivistů, kteří kolem sebe teprve vytvářeli buňky politické organizace, a opírala se o řadu dalších již existujících nebo právě vznikajících zájmových, jinak řečeno profesních zemědělských organizací s početným členstvem. Zásadní obrat při budování politické organizace se dostavil až po vzniku republiky. Rozhodující vliv přitom mělo již zmíněné přijetí zásady poměrného zastoupení ve volených zastupitelských orgánech státu. Poměrně rychle převládlo poznání, že politická organizace bude rozhodujícím faktorem v zápase o podíl na moci ve státě, a vedení strany začalo systematicky budovat strukturu celého agrárního politického komplexu včetně její ryze politické složky.

Za zmínku stojí i taktika, kterou přitom vedení volilo. Cílem bylo vytvořit co nejhustší síť politických organizací s přímým členstvím ve straně. V žádném případě nemělo dojít k oslabení existujících profesních, zájmových, družstevních a hospodářských organizací, v nichž měla strana vliv. Členové těchto organizací neměli být v zásadě nuceni vstoupit do organizace politické, vedení strany je uznávalo za tzv. nepřímé členy. Předpokládalo se od nich, že budou loajální k politice strany, budou ji volit a podporovat v konkrétních situacích a zejména v místních poměrech dají najevo svou politickou inklinaci. Tento nedogmatický přístup se osvědčil, neobyčejně znásobil sílu strany v politickém spektru. Nepředpokládalo se, že loajality bude dosaženo okamžitě a u všech nepřímých členů, věnovala se však pozornost jejich ideové výchově, posilování vědomí příslušnosti k agrárnímu proudu, a hledaly se i další nástroje jejich připoutání k agrární straně. Pro politickou organizaci byl vypracován podrobný organizační řád, který se stále zpřesňoval. Postupem doby se podařilo vytvořit obrovský organizační komplex, o němž se mohla strana opírat v zápase o ono dominantní postavení ve státě. Významu organizačních nástrojů si bylo vedení strany vědomo a patřičně tuto stránku vyzvedávalo. Našli bychom celou řadu projevů s tímto akcentem, uvedme alespoň jeden jako ukázkou propagační práce, citát z oficiálního materiálu k říšskému sjezdu v roce 1932: „*Mohutná výstavba Republikánské strany zemědělského a maloroľnického ľidu tyčí se v republice jako nejdokonalejší a největší organizace politická a hospodářská. Strana, jež chce nésti a vskutku nese zodpovědnost za stát a jeho bytí, nemůže ani okamžikem přezíratí fakt, že jen organizace pevná, cílevědomá, životná plodným programem a přesvědčením členů, ukázněná a stále se vyvíjející, musí být základem hnutí. Strana, jež převzala zodpovědnost za polovinu národa, odkázaného přímo či nepřímou na národní půdu a na práci na ní, musí myšlenky organizace věnovati značný díl celkového svého úsilí a podnikání.*“²⁸ Odmyslíme-li si přehnané sebevědomí a slavnostnost okamžiku, pro nějž byla tato slova určena, již letný pohled na organizační strukturu nás přesvědčí o zmíněných kvalitách agrární organizace. Postupně se skutečně vytvořil složitý, vysoce strukturovaný a vzájemně propojený komplex organizačních nástrojů, který k straně pevně připoutával masu jejích členů i stoupců.²⁹ Kromě toho disponovala schopnými vůdci, kteří dokázali tyto nástroje maximálně využít.

Při pokusu o hodnocení významu organizačního faktoru v historii agrární strany máme jistou výhodu, neboť v souboru literatury věnované agrárnímu hnutí v Československu již

existuje systematické zpracování struktury agrární organizace. Mám zde na mysli již výše zmíněnou práci Dušana Uhlíře, který se na přelomu 60. a 70. let minulého století ponořil do studia politické role agrárního hnutí a rozpoznal, že je třeba, dříve než přistoupí k analýze a k hodnocení jednotlivých témat z dějin strany, vyrovnat se právě s otázkou její organizační skladby a struktury celého agrárního komplexu.³⁰ Vzhledem k tomu, že studie byla vydána v malém nákladu a je proto obtížněji dostupná, dovolím si v stručném výtahu připomenout schéma, které Dušan Uhlíř pro organizační strukturu agrárního politického proudu vytvořil. Jde o schéma natolik promyšlené, že nepotřebuje ani po přibližně 40 letech, kdy je autor zpracovával, zásadnější korekturu či doplnění. Snad může mít dnešní badatel jen poněkud odlišné hledisko na charakter vztahů některých organizací k straně. Autor do svého výčtu zahrnul i některé instituty, jež byly sice ovlivněny nebo i využívány republikánskou stranou, ale stojí již mimo samotnou její strukturu. Nejprve však Uhlířovo třídění. Jeho schéma rozeznává celkem 9 kategorií:

- 1) Vlastní politická organizace republikánské strany.
- 2) Tzv. náborové organizace.
- 3) Zájmové organizace s převážně politickým charakterem:
 - a) odborové organizace,
 - b) ostatní zájmové organizace a kluby,
 - c) tělovýchovné a branné organizace.
- 4) Zájmové organizace s převážně hospodářským charakterem.
- 5) Kulturní instituce.
- 6) Hospodářské podniky:
 - a) družstevní svazy a jiné výrobní podniky,
 - b) finanční instituce.
- 7) Agrární tisk.
- 8) Veřejnoprávní instituce ovládané republikánskou stranou.
- 9) Mezinárodní agrární bureau (Zelená internacionála).

Záleží jen na úhlu pohledu, zda chceme tu kterou kategorii řadit do struktury agrární strany v širším slova smyslu, či nikoli. Pokud se přikloním k užšímu hledisku, pak je třeba z uvedené struktury vyřadit zájmové organizace s převážně hospodářským charakterem a rovněž i některé hospodářské podniky. Z veřejnoprávních institucí pak můžeme naopak do zvoleného výběru počítat jen parlamentní kluby republikánské strany. Dušan Uhlíř chtěl do svého schématu, jak sám uvedl, zahrnout všechny oblasti působnosti a vlivu agrární strany, jak v jejích vlastních organizacích a institucích, tak i ty, které působily jako samostatné subjekty nebo byly součástí státních struktur.³¹ Tendence zahrnovat pod křídla strany i řadu spolků a institucí, které působily mimo její struktury, je v materiálech z produkce samotné strany zcela běžná.³² A je někdy obtížné tyto dvě kategorie odlišit. V každém případě je třeba vzít je při konkrétní analýze na vědomí. Sám autor si byl vědom, že jde o určité zjednodušení i jistou absolutizaci. Ne všechny organizace a instituce zapadají plně do jeho rozdělení. Některé z nich stojí na pomezí jednotlivých skupin nebo jsou svým charakterem těžko zařaditelné.³³ Věnujme nyní těmto konstatováním alespoň několik poznámek.

Primární význam organizačního řádu

Politická organizace agrární strany byla alespoň v letech první republiky jádrem celé struktury agrárního politického hnutí. Jejím prostřednictvím se strana dostávala k podílu na moci. Tlak na její vybudování se objevil už v posledních letech před vypuknutím světové války, ale doslova bouřlivý rozvoj místních organizací nastal až po vzniku republiky. Tak Dušan Uhlíř uvádí, že krátce po vzniku republiky jich vzniklo na 5 000.³⁴ Pro rok 1925 se již uvádí 16 426 místních organizací.³⁵ Dokončil se tak proces přetváření strany na stranu masovou. Princip masovosti totiž nabyl praktického významu poté, kdy se prosadila již

zmíněná zásada poměrného zastoupení při vytváření volených zastupitelských sborů. Budování masové politické strany se řídilo podle přesně strukturovaného organizačního řádu založeného na přísné hierarchii a přesně vymezených kompetencích jednotlivých složek stranické struktury.³⁶ V praxi však, navzdory kategorickým formulacím tohoto dokumentu, šlo spíše o jakousi směrnici pro chování členů a funkcionářů. Tam, kde nebyly podmínky pro dodržení jednotlivých směrnic, připouštělo se pragmatické řešení. Nápadná je také dikce dokumentu úzkostlivě dbající na respekt k demokratickým principům (často zdůrazňovaná zásada volitelnosti). Tato skutečnost, stejně jako onen nedogmatický přístup k dodržování řádu nikterak neoslabovaly centralizační funkci celé konstrukce. V organizačním řádu agrární strany přitom v podstatě nešlo o nic objektivního. Dokument kopíroval organizační strukturu sociální demokracie. „Plagiátorství“ tohoto typu nebylo v té době ničím výjimečným. Sociálnědemokratický vzor ve sféře organizační napodobovaly víceméně všechny strany usilující o přeměnu ve stranu masovou. Agrární organizační řád a struktura agrární stranické organizace byly jen o něco pestřejší již proto, že tato strana měla daleko bohatší škálu zájmových a přidružených organizací než např. strana sociálně demokratická. Již z těchto důvodů je zajímavé podívat se na její organizační řád podrobněji.

V úvodní části se hovoří stručně o příslušnosti ke straně. Vstup do ní byl jednoduchý a povinnosti člena byly stanoveny natolik obecně, že je bylo snadné dodržovat. Do konfliktu s řádem se straník dostal jen při skutečně flagrantním porušení zásad. Jejich dodržování se také dalo jen obtížně kontrolovat. Skoro by se chtělo vyslovit jen trochu modifikované rčení vystihující stanovisko strany k jejím stoupencům: Kdo nejde proti nám, jde s námi. Hned v úvodu se praví, že příslušníkem strany „*jest každý občan, bez rozdílu pohlaví a povolání, který, přihlásiv se do místní organizace a byv přijat, zavazuje se program a zásady strany plnit, je rozšiřovati a konati všechny povinnosti uložené mu programem a platnými usneseními strany. Příslušník strany nesmí být členem strany jiné.*“³⁷ Kromě toho měl člen již jen jedinou povinnost platit organizační příspěvky (jejich výše byla stanovena na 2 Kč ročně, od r. 1929 zvýšena na 6 Kč; místní výbor mohl zámožnějším členům stanovit poplatky vyšší).³⁸

Základním článkem struktury agrární strany byly organizace místní. V jejím čele stál volený místní výbor skládající se z důvěrníka, místodůvěrníka, pokladníka a dvou členů výboru. V případě, že měla místní buňka více než 50 členů, volila o dva členy výboru více. Funkční období místních výborů bylo stanoveno na jeden rok. Klíčovou osobností byl podle stanov důvěrník. Výčet jeho povinností je docela bohatý. Měl být ve stálém styku s vyššími strukturami stranické organizace, informovat je o událostech v místě a dbát na plnění jejich pokynů, měl v místě organizovat veřejné i důvěrné schůze a přednášky, dbát o odběr stranického tisku a dohlížet na dodržování stranické kázně a plnění stranických povinností, vést protokol o schůzích, seznam členů, vyřizovat další stranické písemnosti a reprezentovat stranu navenek. „*Zvláště jest zodpověden, aby organizace nebyla sdružením na papíře, ale životaschopným ústředím všech příslušníků strany v obci.*“³⁹ To vše znamenalo, že mohl tuto funkci vykonávat jen člověk s přirozenou autoritou v obci, vždyť neměl k dispozici v podstatě žádné jiné prostředky, jimiž by mohl ovlivňovat veřejnost a udržovat kázeň v organizaci. Úkolem celého místního výboru bylo rozšiřovat program strany, šířit stranický tisk (k tomu ustavena funkce kolportéra), účastnit se příprav voleb do všech zastupitelských sborů, dbát, aby se v místních záležitostech uplatňoval zájem strany a jejích členů, sledovat místní politické, hospodářské i společenské a kulturní záležitosti a aktivně se do nich zapojovat.

Již na místní úrovni dbal organizační řád nejen na vertikální propojení stranické struktury, ale i na propojení, řekněme, horizontální. „*Výbor místní organizace jest v čilém styku s odborovými organizacemi v místě a spolupracuje s nimi. Stará se zejména o to, aby myšlenka družstevní a svépomocná se v obci šířila.*“ Schůze místní organizace se konají jednou měsíčně, na nich „*podají účet ze své činnosti ti činovníci, kteří byli organizací vysláni do různých korporací.*“⁴⁰ Toto ustanovení mělo zásadní integrující význam pro politiku strany,

umožňovalo koordinaci jejího působení ve všech oblastech společenského života. Daleko významnější byla tato zásada v činnosti vyšších struktur stranické organizace. Podobný význam pro usnadnění infiltrace agrárního vlivu mimo stranu mělo ustanovení, že veřejné schůze svolávají spolky strany (nikoliv politická organizace), pokud v místě nejsou, pak tuto povinnost plní Sdružení českých zemědělců. To vše jsou zřejmě klíčová ustanovení, která umožňovala agrární straně stát se onou „páteří“ politického systému státu, pokryt svým vlivem pokud možno veškeré společenské dění v dosahu své působnosti. To neznamena, že se dařilo ve všech případech toto poslání beze zbytku plnit, ale pevně stanovená zásada orientovala tímto směrem činnost obrovské masy funkcionářů a aktivistů strany, což se nutně muselo v celkovém vyznění projevit. Ostatně dosáhnout ideálního stavu uvnitř stranických buněk ani nebylo primárním cílem agrárního hnutí. Strana byla prostředkem, který měl být nápomocný při získávání politické moci a vlivu v hospodářské sféře. A to se dařilo, i když se nenaplnila důsledně litera organizačního řádu. Důležité bylo, aby se strana projevovala všude. Snahu o celoplošné rozložení stranické sítě dokládá zvláštní ustanovení: *„Není-li v některé obci toho času možno založiti organizaci místní..., jsou straníci této obce povinni státi se členy místní organizace v obci nejbližší. V každé obci však musí býti ustanoven alespoň místní důvěrník...“*⁴¹ Větší problémy s naplněním této vize byly na Slovensku.

Druhá rovina stranické struktury, okresní organizace, sdružovaly samozřejmě všechny organizace místní. V jejich čele stála valná hromada, v níž byly zastoupeny třemi svými členy všechny organizace místní a i zde platila zásada horizontálního propojení s přidruženými složkami. Valná hromada volila okresní výbor složený z důvěrníka, jeho zástupce, pokladníka a příslušného počtu členů. Ve výboru z titulu svých funkcí také zasedali volení zástupce okresního Sdružení republikánského dorostu, zástupce okresní Domoviny, jeden delegát Sdružení úředníků, učitelů a zřízenců, jedna delegátka organizace žen a na Slovensku i delegát Slovenské rolnické jednoty. Do výborových schůzí měli být rovněž zváni poslanci a senátoři a členové ústředního výkonného výboru agrární strany pocházející z příslušného okresu. V roce 1932 konstatoval stranický materiál, že se síť okresních organizací pozvolna uzavírá. Působí jich údajně již 314 (organizovaly se podle soudních okresů).⁴²

Základní povinnosti funkcionářů okresních výborů byly obdobné jako u funkcionářů místních organizací, přizpůsobené jen vyššímu stupni stranické struktury. Kromě toho však měly být okresní výbory v živém kontaktu se zástupci strany působící v samosprávných a jiných mimostranických organizacích a podle potřeby měl okresní výbor vytvářet zvláštní stranické organizace a pracovní komise (odborní), ženské, samosprávné, živnostenské, úřednicko-zřízenecké, dělnické, školské, kulturní aj. Povinně pak měl péči okresního výboru vzniknout v každém okrese Okresní hospodářský sbor (jako odbor okresní organizace), který by koordinoval činnost zástupců strany v okresní samosprávě, činnost finančních podniků strany, hospodářských spolků a sdružení, odborných zájmových organizací, družstev, a sledovat např. i úroveň zemědělského školství. Dále bylo povinností okresního výboru pečovat o okresní organizaci Domoviny, dorostu, resp. Slovenské rolnické jednoty. Tam kde to bude možné, předpokládá organizační řád zřízení okresních sekretariátů strany (příp. pro více okresů společný obvodový sekretariát).

Třetí rovinou struktury byly organizace župní (od r. 1929 krajské). Jejich územní kompetence se v zásadě až na výjimky kryly s volebními kraji. V jejich uspořádání se opět projevuje centralistický model výstavby strany. Župní sbor důvěrníků tvořili zástupci okresních politických organizací, organizací dorostu, žen, Domoviny (na Slovensku Slovenské rolnické jednoty), dále pak zástupci Sdružení úředníků, učitelů a zřízenců, okresních hospodářských sborů, poslanci, senátoři a členové výkonného výboru pocházející z příslušné župy, župní sekretář a redaktor regionálního agrárního tisku. Kromě toho předpokládal organizační řád zřízení župního výkonného výboru, volbu předsednictva a zřízení župních sekretariátů. Pro dělbu práce měly být při župních organizacích zřízeny

odborníky a komise pověřené jednotlivými sférami zájmů agrární strany. Župy měly rovněž pravomoc vybírat kandidáty pro volby do zastupitelských orgánů.

Završením celé pyramidy stranické struktury byla soustava centrálních orgánů strany. Vrcholnou institucí byl říšský sjezd, který se zpravidla scházel v tříletých intervalech v Praze (1919, 1922, 1925, 1929, 1932, 1936). Směrnice stanovující výběr delegátů byly více než velkorysé. Na sjezdu měly zastoupení všechny okresní (jeden zástupce na každých 20 místních organizací) i krajské organizace a centrály všech zájmových organizací, účastnili se jich poslanci, senátoři a členové ústředního výkonného výboru. Sjezd rozhodoval, podle stanov, o zásadních otázkách. Velké množství účastníků však již samo o sobě svědčí, že šlo o orgán, který nebyl příliš dělný (uvádí se, že se sjezdů zúčastnilo na 1 000 a ve 30. letech až 1 800 delegátů). Během doby tak tyto akce stále zřetelněji nabývaly slavnostní, reprezentační charakter. Na chod strany, na její politiku, měly jen omezený vliv. Ostatně o programu sjezdu rozhodoval výkonný výbor a předsednictvo strany. Daleko zajímavější je složení a kompetence těchto dvou orgánů.

Výkonný výbor tvořili zástupci politických organizací (v roce 1922 byl jejich počet stanoven číslem 60), dále byli členy výkonného výboru předsedové Ústřední Domoviny, organizace dorostu, organizace žen, Ústředního sdružení úředníků, učitelů a zaměstnanců, poslance kluby měly právo vyslat 25 svých zástupců. Celkově měl výkonný výbor s určitými výkyvy přibližně 120 členů.⁴³ Jeho předsedu volil sjezd. Výkonný výbor byl pak pověřen volbou předsednictva strany. Pravomoci výkonného výboru byly velmi rozsáhlé. Rozhodoval o návrzích politických organizací, o kandidátech do vedení zájmových organizací strany, o tiskových záležitostech (zřizování tiskových podniků, vydávání nebo rušení periodik), stanovoval podmínky pro přijetí jakýchkoliv funkcí členem strany (především funkcí honorovaných), stanovoval taktiku pro akce vedené stranou, odpovídal za správné vedení zájmových a přidružených organizací, sledoval, aby se v samosprávných organizacích a zákonodárných sborech vytvářely kluby nebo poradní sbory z příslušníků strany v nich zastoupených, rozhodoval o vyloučení člena nebo organizace, která se provinila proti stanovám strany, vytvářel si komise a odborníky pro jednotlivé oblasti stranické práce atp. Vzhledem k tomu, že šlo stále ještě o orgán značně početný, rozhodovalo v podstatě autonomně předsednictvo strany (20–30 členů) a ještě častěji užší předsednictvo, jakýsi neformální orgán složený z 12 až 15 nejvýznamnějších stranických osobností.

Praktické kroky stranické politiky realizoval ústřední sekretariát. Jemu byly podřízeny župní (krajské), obvodní a okresní sekretariáty. Přítom sekretariáty v Brně a v Bratislavě získaly postupně autoritu jakýchsi zemských vedení. Odrážela se v tom vlastně nedokončená centralizace strany. K řešení vnitrostranických sporů byl zřízen smírčí soud. Činnost placeného aparátu strany by si ovšem zasloužila hlubší historicko-politologickou analýzu. Největší překážkou je ale absence aktového materiálu. Důležité by rovněž bylo sledovat střetávání zájmových sfér na půdě ústředí strany. Není dotčena otázka vývoje vztahů mezi sekretariátem a neformální skupinou vůdčích osobností strany a již vůbec existují jen mlhavé představy o vztazích uvnitř tohoto neformálního grémia. To ovšem již nepatří do zamyšlení nad organizační strukturou strany. Zatím nejzasvěcenější pohled přináší tolik citovaná studie Uhlířova.

Zvláštní ustanovení organizačního řádu se týkají financí strany. Stanoví se v zásadě čtyři zdroje příjmů, a sice: povinné členské příspěvky, povinné (progresivní) daně z příjmů a funkcí členů, mimořádné příspěvky vypsané příležitostně výkonným výborem a dary osob, podniků a institucí. Stejně tak jen rámcově se organizační řád dotýká činnosti zájmových organizací. Výkonný výbor určuje, která z nich bude stranou uznána, a požaduje, aby každá měla při vedení strany své ústředí.

Je zřejmé, že takto náročný organizační řád nemohl být naplněn beze zbytku. Vedení strany se spokojilo, pokud byl dodržován alespoň rámcově, a to se dařilo. Dařilo se to i díky

tomu, že masa funkcionářů na všech stupních stranické organizace pocítovala úzké sepětí se stranou a ve svém okruhu prosazovala plnění stanovených pravidel. Přitom jim pomáhala systematická propagace strany a řada výhod, které mohla strana svým stoupencům nabídnout.

Centralizovaná a přitom dostatečně vnitřně strukturovaná politická organizace mohla řídit a využívat onu škálu dalších organizačních nástrojů (viz Uhlířovo schéma). Zajímavý je diferencovaný přístup k jejich využití. Zatímco na jedné straně existují přímo podřízené specifické (náborové, zájmové, odborové, kulturní, tělovýchovné a jiné) organizace, na straně druhé strana pronikala svým vlivem nebo přímo zakládala organizace, k nimž se hlásila jen ideově, ale respektovala jejich formální samostatnost (zájmové organizace zemědělské). Tato taktika jen násobila skutečné pozice agrárníků, neboť prostřednictvím tohoto druhého typu institutů se jejich působení promítlo do oblastí a společenských skupin, do nichž by nikdy strana přímo nepronikla. Metody působení strany zejména na zájmové organizace zemědělců, hospodářské a družstevní organizace a na některé finanční instituce je další téma, které čeká na historické zpracování. Bez podrobné analýzy jednotlivých organizací bude jen těžko možné dospět ke koncizní syntéze dějin agrární strany a zůstane tak i další historiografický dluh: pokročit smysluplně v chápání a hodnocení československé společnosti v období první Československé republiky.

Poznámky:

- 1 Oficiální název strany se během doby měnil. Od 1900 – Česká strana agrární, 1919 – Republikánská strana československého venkova, 1922 – Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu. V textu užívám zkrácený název agrární strana, resp., ze stylistických důvodů, republikánská strana.
- 2 Ponechejme stranou kritické hodnocení agrárního hnutí v marxistické literatuře. Převažuje v něm jednoznačně ideologický aspekt (viz např. KUČERA, Eduard – KUČEROVÁ, Zdeňka. *O agrární stát*. Praha 1955. Dobový kriticismus měl složitější kořeny, většinou však šlo o konkurenční mezistranické spory.
- 3 Přehled základní literatury včetně základní bibliografie viz ROKOSKÝ, Jaroslav. Agrární strana. In MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (eds.). *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004, díl I.*, s. 413–441; HARNA, Josef. Republikánská strana, tamtéž, *díl II.*, s. 553–591.
- 4 DOSTÁL, Vladimír. *Antonín Švehla. Profil československého státníka*. New York 1989; též, *Agrární strana. Její rozmach a zánik*. Brno 1998; MILLER, Daniel E. *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*. Praha 2001; KOLLÁR, Karol. *Milan Hodža. Moderný teoretik, pragmatický politik*. Bratislava 1994. Uvedené tendence lze nalézt i v některých dalších, dílčích studiích.
- 5 Důležitý je v této souvislosti pojem „modifikovat“. Agrární strana nikdy nedokázala zcela ovládnout politiku vlády, což se jí ale někdy předhazovalo. Za největší deficit své politiky pokládala např. skutečnost, že se jí nepodařilo vyrovnat cenovou hladinu zemědělských produktů s produkcí průmyslovou. Viz k tomu např. projev předsedy vlády Milana Hodži v parlamentu z 6. listopadu 1935. (Těsnopisecké zprávy národního shromáždění Republiky Československé. Čtvrté volební období. 16. schůze poslanecké sněmovny; HARNA, Josef. Vládní prohlášení Milana Hodži z prosince 1935. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža a agrárne hnutie*. Bratislava 2008, s. 148–149.)
- 6 Nejde jen o iniciativní chování v Národním výboru. Důležité bylo např. převzetí válečného obilního ústavu, iniciativní postup při prosazení a provádění pozemkové reformy apod.

- 7 Dokonce i v případech, kdy přechodně existovala úřednická vláda, měla agrární strana citelný vliv na její činnost. V první Černého vládě byl ministrem zemědělství její významný činitel, ekonom Vladislav Brdlík, v druhé Černého vládě zastával úřad ministra zemědělství významný představitel slovenských agrárníků Ján Slávik a našli bychom ještě další vazby.
- 8 HARNA, Josef. Republikánská strana ve vládách a parlamentu první Československé republiky. Konflikt partikulárních a obecných zájmů. In RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách*. Studie Slovákého muzea. Uherské Hradiště 13, 2008, s. 7–23.
- 9 *Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí*. Praha 1928, s. 119 an. V Revolučním Národním shromáždění měla 55 zástupců, v prvních parlamentních volbách v r. 1921 získala jen 40 mandátů. I přes toto kolísání je patrné, že si udržovala stabilní pozice.
- 10 Stranická rivalita a nevráživost byla oboustranná. Agrární strana ostře napadala programy konkurenčních stran. Viz např. materiál vydaný před parlamentními volbami 1920 (*Náš poměr k ostatním politickým stranám. Upřímné slovo Republikánské strany československého venkova k československému venkovu*. Praha 1920, 47 s.)
- 11 Strana sama se pokládala za stranu středovou. Odtud také její schopnost navazovat kontakty napravo i nalevo. Dařilo se jí zformovat i velmi různorodé koalice. Připomeňme jen situaci z roku 1929, kdy se rodila tzv. široká koalice, v níž bylo zastoupeno 9 politických subjektů (včetně DAWG). Zdůvodňovala tuto svou pozici strukturou svých členů.
- 12 Neváhala k získání stoupenců využívat ekonomické nástroje. Nemuselo jít o přímočarou korupci, ale o poskytování nejrůznějších výhod (agrární družstva), nebo o formu nepřímého hospodářského nátlaku.
- 13 „Kromě toho sleduje strana své cíle speciální, k jichž dosažení jí má právě pomoci politická moc.“ (Viz MERTL, Jan. *Politické strany. Jejich základy a typy v dnešním světě*. Praha 1931, s. 15).
- 14 Politické strany v první republice vystupovaly zejména v okamžiku převratu jako autonomní činitel. Nebyly zakotveny v právním řádu. Žádný zákon nereguloval jejich činnost a neomezoval tudíž ani jejich kompetence. Viz k tomu WEYR, František (heslo Politické strany. In HÁCHA, Emil – HOETZEL, Jiří – WEYR, František (eds.). *Slovník veřejného práva Československého, sv. III*. Praha 1934, s. 174–188). Podobně KLIMENT, Josef. *Politické strany...*, c. d., s. 156–159.
- 15 Princip poměrného zastoupení je v ústavní listině uveden bez bližší specifikace: „Sněmovna poslanecká má 300 členů, kteří se volí podle všeobecného, rovného, přímého, tajného práva hlasovacího podle zásady poměrného zastoupení.“ (§ 8). Plně se tento princip ujal. Pro malé strany, které nedosáhly určitých volebních výsledků, byl tento princip zničitelný. To nebyl případ agrární strany. (*Ústava Republiky československé*. Praha 1923, s. 8).
- 16 Masová politická strana se vyznačuje dvěma základními rysy: získá a připoutá k době masu členů a stoupenců a vytvoří si organizační nástroje (organizační strukturu, organizační řád, komunikační prostředky), jimiž usměrňuje chování této masy v zájmu naplnění obecných cílů strany.
- 17 FRANKENBERGER, Otakar – KUBÍČEK, Josef O. *Antonín Švehla v dějinách Československé strany agrární*. Praha 1931, s. 105.
- 18 Program české strany agrární. Praha 1907, s. 27; cit. podle HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 56.

- 19 Česká agrární strana poskytovala pomoc slovenskému agrárnímu proudu již před první světovou válkou.
- 20 V roce 1921 příslušelo v Československé republice k zemědělství 39,6 % obyvatelstva a v roce 1930 činil ještě tento podíl 34,6 % (*Statistická ročenka Republiky Československé 1936*, s. 10). K sociální struktuře zemědělského obyvatelstva českých zemí viz KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918–1938), díl první: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha 2000, s. 441–453. Šlo o momentální výhodu, která nemohla mít trvalou působnost. Technický a technologický pokrok projevující se v zemědělství vedl k snižování počtu obyvatelstva příslušejícího k tomuto odvětví. V letech první republiky se však tento proces v pozicích agrární strany příliš neprojevil.
- 21 Jediným konkurentem v boji o venkovské voliče byla alespoň v některých regionech Československá strana lidová.
- 22 HODŽA, Milan. O nynější politice agrární strany. *Přítomnost XII*, 1936, s. 81.
- 23 První ucelený program přijala strana již v roce 1903, pro podmínky první republiky byl adaptován v roce 1920, kdy došlo také ke sloučení českého a slovenského agrárního hnutí. Poslední program byl schválen na sjezdu v roce 1929. V něm se však objevily proti předcházejícímu programu jen drobné změny (viz HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 11–26.)
- 24 Hledání vztahu mezi stranickým a celospolečenským zájmem se objevovalo v řadě materiálů. I radikální mluvčí strany tuto zásadu uznávali: „*Ti, které strana vyslala na místa nejzodpovědnější, musí obětovati klid svůj i svých rodin, své zdravé práci pro stát i pro stav – vždyť práce pro zdravý a silný stát jest i prací pro rozvoj a záchranu zemědělství.*“ (HALÍK, Rudolf. *Uchovat to jediné, co ještě máme...* Praha 1931, s. 39).
- 25 UHLÍŘ, Dušan. *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918–1938. Charakteristika agrárního hnutí v Československu*. Praha 1988, s. 1.
- 26 HARNA, Josef. Formy a metody boje agrární strany o podíl na politické moci v Československu v prvních letech republiky. In *Na pozvání Masarykova ústavu* 3, 2007, s. 121–129.
- 27 Viz k tomu FRANKENBERGER, Otakar – KUBÍČEK, Josef O., c. d., s. 64–68.
- 28 *Zpráva o činnosti Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu v Republice československé v letech 1929–1932*. Praha 1932, s. 7.
- 29 K významu organizační struktury strany na její vliv v politice viz HRABIK-SAMAL, Mary. Party Organization as a Crucial Variable in the Growth or Loss of Supports. The Case of the Republican Party in Inter-War Czechoslovakia. In *Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*. München – Wien 1979, s. 377–402.
- 30 UHLÍŘ, Dušan. *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918–1938. Charakteristika agrárního hnutí v Československu*. Praha 1988, 266 s. Práce vyšla v důsledku změny politické situace po roce 1968 jen v nevelkém nákladu a téměř s dvacetiletým zpožděním. Dodnes je však jediným uceleným vodítkem při orientaci v složitém komplexu československého agrarismu. Cenné poznatky k fungování organizace agrární strany poskytuje i rozsáhlá disertační práce Jaroslava ROKOSKÉHO *Rudolf Beran a jeho doba* (Praha : FF UK, 2004).
- 31 UHLÍŘ, Dušan, c. d., s. 42.
- 32 Nápadné je toto široké chápání stranického záběru např. v jubilejní publikaci *Deset let práce Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu v Republice československé*. Praha 1928–1929, ale nalezneme to ve většině materiálů vydávaných k říšským sjezdům. Na tendenci agrární strany přisvojovat si oblasti, které existují mimo ni, upozornil před

- časem např. LEMBERG, Hans. Die agrarischen Parteien in den Böhmisches Ländern und in der Tschechoslowakischen Republik. In GOLLWITZER, H. (ed.). *Europäische Bauernparteien in 20. Jahrhundert*. Stuttgart – New York 1977, s. 333–334.
- 33 UHLÍŘ, Dušan, c. d., s. 42.
- 34 UHLÍŘ, Dušan, c. d., s. 43. Zde i v následujících pasážích uvádíme jednotlivé číselné údaje jako ukázky dokumentující určité trendy. Dochované materiály k činnosti agrární strany nedovolují zpracovat zcela systematický přehled.
- 35 *Zpráva o činnosti Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu v Republice československé v letech 1922–1925 vydaná u příležitosti jubilejního sjezdu strany ve dnech 5.–6. září 1925*. Praha 1925, s. 13.
- 36 Organisační řád „Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu“. Schválen říšským sjezdem dne 29. června 1922. In *Program a organizační řád „Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu“*. Praha 1922, s. 91–120. Platil až do roku 1929. Změny přijaté v tomto roce byly jen nepatrné. Viz *Organizační řád Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu schválený říšským sjezdem v květnu 1929*.
- 37 *Organisační řád... 1922*, cit. tisk, s. 93.
- 38 *Protokol o řádném říšském sjezdu Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu ve dnech 7. a 8. května 1929*. Praha 1929, s. 76.
- 39 *Organisační řád... 1922*, s. 94.
- 40 Tamtéž, s. 96.
- 41 Tamtéž, s. 97.
- 42 *Zpráva o činnosti Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu v Republice československé v letech 1929–1932*. Praha 1932, s. 8.
- 43 Seznam členů výkonného výboru republikánské strany k roku 1923 uvádí UHLÍŘ, Dušan, c. d., s. 221–226 (podle materiálu v NA Praha, archiv ÚML, fond 44 – agrárníci).

The Agrarian Party in the first Czechoslovak Republic. The role of the organization structure as a tool of influence in state and society

A b s t r a c t

The Republican (Agrarian) Party of agrarian and petit agrarian people was the strongest element of the party system in the first Czechoslovak Republic (1918–1938). Historical research has revealed a number of objective conditions and subjective factors that made it possible for an exclusively professional agrarian party to gain the dominant position in this relatively developed industrial country. Among others, it was due to the fact that the party's organization structure included a hydra-headed complex of affiliated and interest organizations and institutions connected directly or by means of party exponents to the political organization. The structure of the political organization was not original though. The agrarian movement leaders proper admitted being inspired by social democratic parties which as first understood the meaning of organization structure for mass political party leadership. The Agrarian Party in Czechoslovakia just managed to bring the organization tools almost to perfection. Not only did the Republican Party have a sophisticated internal hierarchy, it was also able to interconnect party structures on all levels and coordinate activities of all other institutions and organizations relating to agriculture or merely professing the ideas of agrarianism. On the one hand, the Agrarian Party defended its party interests, on the other hand its activities positively influenced the development of agricultural production as well as cultural and social growth of the country. Remarkably though, it did respect the interests of all society. Its leaders were far-sighted enough to realize that the needs of farmers

could best be satisfied in a prospering and consolidated country. The dominant position of the Agrarian Party in the inter-war Czechoslovakia was, however, only temporary due to the existing broad social base that produced supporters of agrarian movement. Technical progress increasingly reduced the number of people connected directly or indirectly with agriculture. This natural development in Czech lands and Slovakia was nevertheless disrupted by the Second World War and consequent changes. A relatively positive political and social role of the Agrarian Party ended in the time of Munich Treaty and so called “second republic”. Still, it has left indelible traces in both Czech and Slovak histories.

VE SFÉŘE POLITICKÉ

Hlavné aspekty politickej orientácie slovenských agrárnikov a ich miesto v celoštátnej republikánskej strane

MATEJ HANULA

Slovenské agrárne politické hnutie, ktoré sa začalo formovať už v prvej dekáde 20. storočia, bolo počas obdobia medzi dvoma svetovými vojnami významným aktérom nielen slovenskej, ale i československej (čs.) politickej scény. V parlamentných voľbách v rokoch 1920 až 1935 obsadilo na Slovensku pozíciu druhej najpodporovanejšej politickej sily. Napriek tomu, že sa mu na Slovensku nepodarilo stať sa politickým smerom s najväčšou voličskou základňou, jeho vplyv na procesy, ktoré v krajine počas obdobia 1. ČSR prebiehali, bol najzásadnejší. Vďaka príslušnosti k vládnemu centralistickému tábora a neskôr i vliatiu sa do radov celoštátnej agrárnej strany mohli jeho predstavitelia zastávať významné funkcie v zložkách výkonnej i zákonodarnej moci a ovplyvňovať tak rozhodnutia prijímané vládny kabinetom či ďalšími inštitúciami celoštátneho významu. Pre svojich členov a sympatizantov tak mohli vykonávať, ako sa to v stranických dokumentoch definovalo – rozsiahlu „intervenčnú činnosť“, o čom svedčia stovky žiadostí uložené v archívnych fondoch osobností strany v Českej republike i na Slovensku. Strana sa navyše i na Slovensku chválila veľkým počtom pridružených náborových, hospodárskych či branných organizácií budovaných podľa českých vzorov, ktorých vplyv na spoločenské dianie na medzivojnovom Slovensku bol rovnako významný. Od parlamentných volieb v roku 1925 sa tu stali agrárici jednoznačne najúspešnejšou centralistickou stranou, ktorej nemohli konkurovať ani slovenskí sociálni demokrati či ľudáci a už vôbec nie národní socialisti a národní demokrati. Dobrým príkladom dôležitosti slovenských agrárnikov pre celorepublikový výsledok strany sú práve parlamentné voľby z roku 1925. Strana v nich získala len o 36 000 hlasov viac ako druhí komunisti, ktorí ale agrárnikov v českých krajinách porazili. Na Slovensku však strana získala o takmer 50 000 hlasov viac ako KSC a tento výsledok jej zabezpečil pozíciu najúspešnejšej strany v celoštátnom meradle.¹ Strana si postavenie politickej sily s najväčším počtom mandátov v poslaneckej snemovni Národného zhromaždenia (NZ) udržala nepretržite až do roku 1935 a stala sa tak najvplyvnejšou politickou silou v republike, čo jej okrem iného umožňovalo obsadiť kreslo predsedu vlády v každom politickom kabinete svojim nominantom.

Agrárne politické hnutie sa začalo na Slovensku rovnako ako v českých krajinách formovať ešte pred prevratom. V podmienkach nedemokratickeho uhorského politického systému sa však na rozdiel od situácie v západnej časti neskoršieho čs. štátu ešte neskonstitovalo na samostatnú politickú stranu. Slovenský politický tábor sa s výnimkou sociálnych demokratov a vytvorenia samostatnej ľudovej strany krátko pred vypuknutím 1. svetovej vojny formálne stále združoval na platforme jednotnej Slovenskej národnej strany (SNS). Snahy Milana Hodžu orientovať jej program prednostne na záujmy najpočetnejšej vrstvy slovenského obyvateľstva, teda roľníctva, sa nepodarilo dotiahnuť do konca. Spoločne s Pavlom Blahom však usilovne budovali slovenské družstevné hnutie a rozvíjali ďalšie aktivity zamerané na rozvoj slovenského hospodárstva, ktoré vytvárali solídne predpoklady pre utvorenie agrárnej politickej strany. Bolo zrejmé, že v zmenených podmienkach na pôde demokratickej ČSR dôsledne uplatňujúcej všeobecné volebné právo už tomuto kroku nebude stáť nič v ceste.²

Po roku 1918 sa však vynárala otázka, v akej podobe by mala agrárna strana na Slovensku vzniknúť. V zásade sa rysovali tri možnosti, z ktorých každá mala významných protagonistov. Hodža začal už krátko po prevrate podnikáť kroky na založenie samostatnej slovenskej agrárnej strany, ktorá by bola novým politickým subjektom. Už v januári 1919

začal na slovenskom vidieku organizovať sieť Roľníckych besied, ktoré mala zastrešovať Slovenská roľnícka jednota (SRJ). Jej hlavným cieľom sa stalo najmä dôsledné presadzovanie pozemkovej reformy a v prvých týždňoch svojho fungovania pôsobila oficiálne ako náborová organizácia³ SNS. Druhou možnosťou, ktorú považoval za alternatívu aj Hodža, ale prikláňal sa k nej najmä čerstvo vymenovaný minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár, bolo práve pretvorenie SNS na stranu, ktorá by sa prioritne zameriavala na riešenie problémov roľníckeho stavu. Najpočetnejšia časť slovenského obyvateľstva, viac ako dve tretiny, bola v tomto období zamestnaná v poľnohospodárskom sektore, takže podľa tejto úvahy sa mala SNS orientovať najmä na obhajobu ich záujmov. Treťou cestou bolo splynúť od začiatku organizačne s českou agrárnou stranou a vytvoriť spoločný celorepublikový agrárny prúd.

Zbližovanie Šrobára a ďalších predstaviteľov slovenského agrarizmu s českými partnermi sa začalo už pred vypuknutím 1. svetovej vojny. Najvýraznejším prejavom spolupráce bola dohoda, ktorú uzavrel v roku 1917 v Prahe Šrobár s Antonínom Švehlom. Po zvolaní ríšskeho snemu Šrobár predsedu českých agrárnikov presvedčil, aby štátoprávne vyhlásenie o spojení všetkých kmeňov čs. národa v demokratický štát zahŕňalo aj Slovákov. Podľa historika Vladimíra Zuberca na to Švehla pristúpil potom, ako mu Šrobár sľúbil, že hlasy prevažne roľníckych slovenských voličov získa v budúcom spoločnom štáte česká agrárna strana.⁴ Dôkazom zblížovania oboch hnutí na pôde republiky bolo zvolenie viacerých členov predsedníctva SRJ do výkonného výboru teraz už Republikánskej strany čs. venkova, ku ktorému došlo na jej zjazde 29. apríla 1919 v Prahe. Pavol Blaho sa stal dokonca podpredsedom českej agrárnej strany, v jej novozvolenom výkonnom výbore sa ocitli aj Jozef Bránecký, Ján Duchaj, Milan Hodža, Ludovít Medvecký a Ludovít Okánik.⁵

Veci sa napokon vykryštalizovali v priebehu augusta, keď dalo martinské vedenie SNS na čele s Matúšom Dulom jasne najavo, že zostáva na pozíciách celonárodnej strany a orientáciu prioritne na záujmy jedného, v tomto prípade roľníckeho stavu, odmieta.⁶ Po tomto kroku prišlo k zblíženiu stanovísk Hodžovej a Šrobárovej skupiny, ktoré sa zjednotili v názore na potrebu vytvorenia samostatnej agrárnej strany na Slovensku. K jej oficiálnemu založeniu prišlo na ustanovujúcom zhromaždení 14. septembra 1919 v Bratislave. Nová strana dostala názov Národná republikánska strana roľnícka (NRSR) a jej predsedom sa stal Pavol Blaho. SRJ sa stala náborovou organizáciou novej politickej strany a ešte koncom augusta k nej pribudla aj druhá náborová organizácia – Slovenská domovina. Na rozdiel od SRJ mala združovať najmä drobných roľníkov, nájomcov pôdy a poľnohospodárskych robotníkov.

Prvé voľby do čs. parlamentu, ktoré sa konali v apríli 1920, prinútili slovenských agrárnikov a národniarov utvoriť ešte pred nimi spoločnú stranu, ktorá dostala názov Slovenská národná a roľnícka strana (SNaRS). Program zjednoteného subjektu preberal hlavne ciele agrárnikov, ktorí národniarov prinútili požiadavku autonómie na čas odsunúť do úzadia. Už o necelý rok po voľbách sa však národnárska skupina od SNaRS opäť odčlenila. Okrem návratu jej členov k požiadavke zavedenia autonómie tu hrali úlohu aj nesplnené sľuby zo strany agrárnikov – do dolnej komory parlamentu sa nedostal ani jeden predstaviteľ národniarov a zástupcovia strany vytvorili napriek opačnému prísľubu spoločný klub s českými agrárnikami. Strana navyše nepristúpila ani na paritné zastúpenie oboch krídiel v jej čele. Významným motívom secesie bola aj averzia veľkej časti predstaviteľov národnárskeho krídla voči Šrobárovi.⁷ Stavovský charakter strany sa sice odchodom národniarov posilnil, vnútorne pevnou však napriek tomu nebola. Už vo februári 1922 sa od nej odštiepila aj Slovenská domovina, z ktorej sa vytvorila samostatná politická strana. Podľa V. Zuberca bol šedou eminenciou jej secesie M. Hodža, ktorý ňou českým agrárnikom demonštroval nespokojnosť slovenských partnerov s ich malým vplyvom na pozemkovú reformu. Po zásahu Rep. strany čs. venkova⁸ sa však proces štiepenia strany na Slovensku zastavil a v júni 1922 prišlo k zlúčeniu všetkých troch subjektov do jednotnej celorepublikovej

Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu. Návrat domovínárov mohol Hodža interpretovať ako dôkaz toho, že je jedinou zárukou jednoty agrárneho hnutia na Slovensku. Tento motív sa niekoľkokrát zopakoval aj v nasledujúcich rokoch, najmä počas Hodžovho vynúteného dočasného odchodu z vládnych funkcií v rokoch 1929 až 1932. Napriek snahe prohradného krídla strany vtedy naďalej zostal podpredsedom strany a jej najvplyvnejším predstaviteľom na Slovensku, hoci ministerské posty na čas opustil. Útokom českých kritikov mohol totiž čeliť hrozbou založenia samostatnej strany na Slovensku.⁹

Zjednotenie strán tak zároveň definitívne spečatilo Hodžovu pozíciu prvého muža medzi slovenskými agrárnikmi na úkor Šrobára či Blaha. Dôkazom bolo nielen jeho zvolenie za podpredsedu teraz už celoštátnej strany pre Slovensko, ale aj jeho následné zasadnutie do prestížneho kresla ministra poľnohospodárstva v prvom Švehlovom kabinete. Šrobárovo pôsobenie na pozícii ministra školstva v predchádzajúcej vláde Edvarda Beneša bolo naopak jeho posledným v období 1. republiky a trvalo sa oslabil aj jeho vplyv vo vedení strany.

Vytvorenie celorepublikovej agrárnej strany znamenalo samozrejme aj prijatie nového organizačného poriadku.¹⁰ Vychádzal z dovtedajšieho štatútu Rep. strany čs. venkova, ale prihliadalo sa v ňom aj na slovenské špecifiká. Najvýraznejšou novinkou pre slovenských agrárnikov bolo, že na Slovensku zavádzal do praxe existenciu siete župných a obvodových stranických sekretariátov, ktoré predtým súčasťou straníckej štruktúry na Slovensku neboli. V predchádzajúcich rokoch pôsobili na Slovensku len sekretariáty SRJ, tie však sídlili iba vo významných regionálnych centrách, akými boli Bratislava, Trnava, Zvolen, Martin a Košice. Vďaka novému organizačnému poriadku hustota stranických sekretariátov značne stúpla, rozšírili sa nielen do sídiel žúp, ale aj do viacerých okresných miest. Základnou organizačnou jednotkou strany ostali aj po zjednotení miestne organizácie, ani druhostupňový prvok sa nezmenil, ostali ním okresné organizácie. Aj Slovensku rovnako ako českým krajinám priniesol nový organizačný poriadok trefostupňový prvok, ktorým sa stali župné organizácie. Na Slovensku sa už pri ich plánovanom zriadení počítalo s rozdelením územia na 6 veľkých žúp podľa územnosprávneho členenia platného od 1. januára 1923, s ktorým sa mali kryť. Iná situácia bola v českých krajinách, kde k administratívne rozdeleniu územia na župy napokon neprišlo a župné stranícke organizácie sa utvorili na základe rozhodnutia výkonného výboru strany.

Najväčšou zmenou pre Slovensko oproti štatútu z roku 1920 bolo už spomínané zavedenie siete okresných a obvodových sekretariátov. Na Slovensku sa však utvárali v drivej väčšine obvodové sekretariáty, čiže jeden sekretariát pre viacero okresov. Riadili ich tajomníci menovaní do funkcie výkonným výborom strany, ktorému za svoju prácu aj zodpovedali. Náklady na ich chod však boli povinné znášať okresné organizácie, čo bolo iste hlavnou príčinou, prečo si na Slovensku vytváralo viacero okresov spoločný obvodový sekretariát. Pri župných organizáciách pôsobili župné sekretariáty. Na rozdiel od obvodových sekretariátov bola ich existencia v každej župe podmienkou. V porovnaní s obvodovými tajomníkmi boli ich župní kolegovia profesionálnymi politickými pracovníkmi menovanými a platenými výkonným výborom strany.

Všetky župné organizácie podliehali formálne ústrednému sekretariátu v Prahe. Medzi sekretariátmi na Slovensku si však praxou vydobyl výnimočné postavenie bratislavský sekretariát označovaný i ako hlavný sekretariát strany na Slovensku. Viedol ho skúsený český organizačný pracovník František Seďa, ktorý prišiel na Slovensko už v roku 1920 a stal sa tajomníkom hlavného sekretariátu SRJ. Tento útvar začal od roku 1922 plniť aj úlohu hlavného sekretariátu strany pre Slovensko, hoci organizačný poriadok strany s jeho osobitým postavením nepočítal. Zo sekretariátov v Brne a Bratislave sa však praxou utvorili akési neoficiálne krajské stranícke centrály. Seďa bol vďaka funkcii osobou s mimoriadnym vplyvom. Počas Hodžových účinkovaní v pražských vládnych kabinetoch sa stal prevodovou pákou prvého muža slovenských agrárnikov na Slovensko, prostredníctvom ktorej posielal

z Prahy odkazy a uskutočňoval svoje zámery. Proces zároveň fungoval aj opačne. Sedľa bol dokonca označovaný neoficiálnym titulom „osobný tajomník ministra Hodžu“.¹¹ Tandem Hodža – Sedľa si dovoľil na Slovensku riešiť mnohé veci so značnou dávkou autonómie voči ústrednému sekretariátu, ktorú však organizačný štatút rozhodne nepripúšťal. V roku 1929 Sedľu vo funkcii vystriedal Josef Robl, ktorého vplyv v rámci straníckej organizácie na Slovensku už nebol ani zďaleka taký výrazný a veci spravidla na rozdiel od Sedľu riešil v koordinácii s pražským ústredím.

V Bratislave pôsobila počas 20. rokov okrem hlavného sekretariátu aj ďalšia neoficiálna inštitúcia, ktorá mala na chod strany zásadný vplyv. Išlo o zbor dôverníkov, ktorým sa tu Hodža obklopil. Tvorili ho šéfredaktori najvýznamnejších celoslovenských straníckych tlačovín *Slovenský denník* a *Slovenská politika* Karol Hušek a František Votruba, tajomník František Sedľa a ďalší blízki spolupracovníci, najčastejšie poslanci Ján Halla a Anton Štefánek. Hodža s nimi pri pobytoch v Bratislave konzultoval aktuálne politické otázky a oboznamoval ich s plánni vlády, udalosťami v pražskom straníckom ústredí a členov výboru žiadal o názor na svoje plánované politické kroky.¹² Ďalším zdrojom určitej nezávislosti voči pražskému ústrediu bol v 20. rokoch i výkonný výbor SRJ, ktorý si pod Hodžovým vedením udržal rovnako ako bratislavský sekretariát značnú organizačnú samostatnosť.

Do roku 1925 začalo na Slovensku pôsobiť celkovo 6 župných a 13 obvodových sekretariátov strany. Na Slovensku v tom čase fungovalo 1 642 miestnych straníckych organizácií, resp. roľníckych besied, ktoré predovšetkým v menších obciach suplovali úlohy straníckych organizácií. Strana mala v tom čase na Slovensku viac ako 76 000 členov.¹³ Už po šiestich rokoch pôsobenia na čs. politickej scéne si tak slovenskí agrárnici vybudovali masovú členskú základňu. V tomto smere boli ďaleko úspešnejší ako ich hlavní slovenskí konkurenti z ľudovej strany, ktorí mali v polovici 20. rokov oficiálne evidovaných len 17 958 členov.¹⁴ Agrárnici mali navyše k dispozícii aj širokorozvetvený, väčšinu slovenského územia dostatočne pokrývajúci stranícky aparát.

Nespokojnosť s formálnou organizačnou závislosťou na pražskom ústredí sa začala nástojčivejšie prejavovať predovšetkým v 30. rokoch. Nositeľom tohto postoja bola nastupujúca generácia straníckych činníkov. K slovu sa po prvý raz výrazne prihlásila na zjazde straníckej mládeže v apríli 1933 vo Zvolene. Vyslovila sa na ňom za slovenský politický aktivizmus a prihlásila sa ku koncepcii slovenskej národnej samobytnosti. Čs. štátnu jednotu mali podľa mladých agrárníkov spoluvytvárať slovenský a český nacionalizmus fungujúce paralelne popri sebe. Už na zvolenskom zjazde sa nastupujúca generácia straníckych činníkov vyslovila za vytvorenie samostatného slovenského, v dobovej terminológii zemského výkonného výboru.¹⁵ V očiach jej členov mal vytvárať predpoklady pre formovanie nezávislej slovenskej agrárnej politiky, nevyhnutnej pre riešenie najmä hospodárskych problémov Slovenska. K myšlienke sa vrátili po parlamentných voľbách v roku 1935 aj v dôsledku predvolebnej kampane ľudovej strany, ktorá v nej už tradične označovala agrárníkov na Slovensku za českú stranu riadenú českým vedením a českými tajomníkmi, čo im podľa nich dávalo len malé šance presvedčať vidieckych voličov o tom, že sú stranou reprezentujúcou záujmy Slovenska. Ako fórum na prezentáciu svojich postojov začali navyše mladí slovenskí agrárnici vedení Františkom Lednárom a Vladimírom Moravčíkom vydávať od októbra 1935 aj novú časopiseckú revue *Zem*. Formálne zastrešeni mládežníckou organizáciou strany, Ústrednou jednotou slovenského roľníckeho dorastu, sformovali návrh na zmenu organizačného poriadku strany, ktorý počítal so slovenským krajským výkonným výborom. Predložili ho straníckemu zjazdu, ktorý sa konal koncom januára 1936 v Prahe. Výkonný výbor však návrh zamietol. Ako náplšť na upokojenie mladých začal po zásahu M. Hodžu a poslanca J. Ursínyho pri strane pôsobiť ďalší neformálny prvok – tzv. zemský zbor. Mal riešiť všetky otázky okrem „politických“ a mať „tolko práv, kolko si prácou nadobudne“.¹⁶ Ako ukázali už nasledujúce mesiace, inštitúcia nemala žiadny praktický

význam a ešte v priebehu roka 1936 prestala i formálne fungovať. Organizačná závislosť na pražskom ústredí sa až do zániku 1. republiky nezmenila, čo prinieslo slovenským agrárnikom množstvo problémov najmä pri rokovaní s ľudákmi v októbri 1938 a pre nejednotnosť postojov spôsobilo v ich radoch viacero nedorozumení.¹⁷

Na zlučovacom zjazde v roku 1922 bol prijatý aj nový program pre zjednotenú agrárnu stranu v republike, ktorý bol z hľadiska politického agrarizmu najprepracovanejším dokumentom spomedzi programov agrárnej strany v medzivojnovom Československu.¹⁸ Na Slovensku mu predchádzal program NRSR z roku 1919, ktorý sa stal i základom programových zásad strany po dočasnom zjednotení s SNS pred voľbami v roku 1920. Prvý program slovenských agrárnikov nebol vyhnané stavovsky orientovaný, jeho priority sa dotýkali všetkých vrstiev slovenskej populácie. Hlásil sa k čs. národnej jednote, pričom si však malo Slovensko v republike zachovať vágne definované osobitosť. Hlavným cieľom hospodárskej časti programu bola samozrejme agrárna politika, ktorá mala podporovať najpočetnejšiu vrstvu obyvateľstva na Slovensku – roľníctvo. Do radov strany však pozývala aj príslušníkov ostatných stavov, ktorých však upozorňovala, že aj ich blahobyť je závislý od blahobytu roľníkov. Dôraz sa kládol na pozemkovú reformu, ktorá sa chápala rovnako ako v českých krajinách ako napravenie sociálnej a národnej krivdy spôsobenej údajne Slovákom počas predchádzajúcich období cudzou šľachtou, ako aj na podporu družstevného hnutia. V sociálnej oblasti sa program obracal aj na príslušníkov iných stavov a hlásal podporu rodiny, bránenie záujmov robotníkov i živnostníkov proti veľkokapitálu, dostupnosť lacného úveru, či spravodlivý výber daní podľa výšky príjmov.¹⁹

Tieto základné programové postuláty ostali trvalou konštantou priorít slovenských agrárnikov počas celého medzivojnového obdobia. Poprední predstavitelia strany ich najčastejšie prezentovali vo svojich verejných vystúpeniach aj po zlúčení s českými partnermi v roku 1922. Svoje teoretické náhľady na agrarizmus sformulované už pred prevratom rozvinul po roku 1918 Hodža do koncepcie agrárnej demokracie ako programu zameraného na obranu záujmov človeka pracujúceho na pôde. Spoločne s ďalšími významnými slovenskými agrárnikami sa nezabúdali pravidelne vymedzovať voči liberalizmu i socializmu, ako myšlienkovým smerom reprezentujúcim na jednej strane krajný individualizmus, na druhej zase pre roľníka škodlivý kolektivismus. Oba smery pokladali za cudzie slovenskému svetu, pre ktorý mal byť príznačný práve agrarizmus so svojim dôrazom na vzťah k pôde a celkovo roľníckemu obyvateľstvu. Dôsledkom takéhoto postoja bolo na jednej strane presadzovanie súkromného vlastníctva pôdy, ktorej rozdelenie v prospech roľníckych máš mala na Slovensku zabezpečiť prebiehajúca pozemková reforma. Tento princíp sa mal na druhej strane kombinovať s výrazným štátnym intervencionizmom v podobe zásahov a regulácií v prospech poľnohospodárskeho sektora. Jeho najmarkantnejšími prejavmi v podaní agrárnikov sa stali zákon č. 109 z 22. júna 1926, ktorým sa zaviedli pevné clá na obilie, múku a ďalšie poľnohospodárske produkty a Hodžom presadené štátne nariadenie č. 137 z 13. júla 1934 o zriadení obilného monopolu.

M. Hodža určoval líniu slovenských agrárnikov počas celého medzivojnového obdobia pri formulovaní názorov na administratívne začlenenie Slovenska do republiky. Posuny jeho koncepcií v pohľade na riešenie tohto problému už slovenská historiografia dostatočne spracovala: od plánovanej slovenskej samosprávy vypracovanej ešte pred prevratom prešiel po roku 1922 k snahe vytvoriť tzv. župný zväz, ktorý sa mal stať spoločnou platformou na riešenie problémov šiestich slovenských žúp. Po jej neúspechu upriamil Hodža svoje úsilie na zavedenie krajinského zriadenia. Slovenská krajina sa stala realitou v roku 1928 a agrárnici ju prezentovali ako završenie úsilia o vybudovanie slovenskej administratívnej autonómie, pričom jej legislatívnu podobu, presadzovanú najmä ľudákmi, naďalej odmietali.²⁰ Po Hodžovom nástupe do kresla predsedu vlády prišla nie príliš úspešná snaha o posilnenie kompetencií slovenského krajinského výboru a právomocí krajinského prezidenta.

V roku 1938, najmä pod tlakom hrozby spoza hraníc, nasledovali pre odmietavý postoj Sudetonemeckej strany usilujúcej o zmenu hraníc v prospech Nemecka neúspešné Hodžove pokusy vyriešiť národnostné problémy republiky zavedením tzv. národnostného štatútu.²¹

V 20. rokoch propagoval Hodža zapojenie sa Slovákov do rozhodovacích procesov v republike formou aktívnej participácie na výkonnej moci. Mali sa tak podľa neho podieľať nielen na správe slovenských záležitostí, ako to hlásali ľudáci, ale aj na riešení problémov týkajúcich sa celého štátu. V roku 1930 nahradila tento prístup aj pod vplyvom hospodárskej krízy koncepcia regionalizmu, ktorým bola obhajoba špecifických regionálnych hospodárskych záujmov Slovenska. Jej konkrétnym výsledkom bolo v roku 1931 napr. zriadenie Hodžom iniciovanej hospodárskej inštitúcie pod názvom Národohospodárske ústredie Slovenska, ktorého poslaním sa stalo uskutočňovanie krokov pre opätovné naštartovanie krízou zabrzdeného hospodárskeho rastu a revitalizácia industrializačného procesu. Z pozícií regionalizmu kritizovali Hodža a jeho okolie prehmaty centralizmu v administratíve, otázke verejných zamestnancov na Slovensku či upozorňovali na nerovnomernosť daňového zaťaženia Slovenska, nejednotnosť železničných taríf, alebo nespravodlivé zadávanie štátnych zákaziek. S týmto prístupom súvisel aj Hodžov príklon ku koncepcii dvoch samostatných nacionalizmov, českého a slovenského, ktoré mali smerovať k syntéze v podobe politického alebo štátneho čs. národa.²² Hodžove úvahy sa snažila od polovice 30. rokov rozvíjať už spomínaná skupina „zemistov“. Ich dôrazné prihlásenie sa k slovenskej národnej samostatnosti však Hodža nikdy otvorene nepodporil.

Ako všetky strany pôsobiace v podmienkach demokratického politického systému aj agrármci sa snažili získať čo najväčší podiel na politickej moci. Okrem programových dokumentov im na presvedčanie voličov mala slúžiť najmä rôznorodá stranícka agitácia a propaganda. Ako prostriedok na jej šírenie využívala strana pestrú ponuku tlačovín, ako aj priamy kontakt s potenciálnymi sympatizantmi na verejných zhromaždeniach. Predstavitelia strany na nich najmä v 20. rokoch zdôrazňovali predovšetkým zásluhy strany na uskutočňovaní pozemkovej reformy, vyzdvihovali svoj aktívny podiel na riešení problémov Slovenska, propagovali hospodárske opatrenia v prospech slovenského roľníka, či potrebu neustáleho šírenia osvetu a vzdelávania medzi slovenským ľudom, ktoré ho malo čo najskôr povzniesť na rovnakú hospodársku úroveň s obyvateľstvom českých krajín.

V konzervatívnom prostredí slovenského vidieka patrili k najvýraznejším osobnostiam verejného života kňazi. Aj keď väčšinu katolíckych kňazov sa podarilo po prevrate získať do svojho tábora ľudovej strane, o preniknutie do ich radov sa snažili i agrármci. O tom, aké dôležité bolo mať v zápase o voľbu na slovenskom vidieku katolíckeho kňaza na svojej strane, svedčia príklady z viacerých slovenských obcí, kde sa tamojší kňazi k agrárnikom otvorene hlásili. Tento fakt je zrejмый vďaka dlhodobým volebným výsledkom napríklad v Báhoni, Vysokej pri Morave, Odoríne, Smoleniciach či Starom Tekove, teda v obciach, kde pôsobili katolícki kňazi sympatizujúci s agrárnou stranou, viacerí z nich boli dokonca straníckymi funkcionármi. Kým v okolitých obciach s veľmi podobnou sociálnou štruktúrou víťazili vo voľbách presvedčivo ľudáci, v uvedených lokalitách sa to pravidelne darilo agrárnikom. Logickým dôvodom tejto skutočnosti je práve pôsobenie kňazov podporujúcich agrárnu stranu. Omnoho silnejšie zázemie mali slovenskí agrármci v radoch evanjelickej cirkvi. Členmi strany boli viacerí jej duchovní predstavitelia, napr. biskup západného dištriktu Samuel Zoch, ale i laickí hodnostári (poslanci, generálny inšpektor cirkvi Ján Vanovič a dozorca liptovsko-oravského seniorátu Bohuslav Klimo) a množstvo kňazov. Agrármci mali v tomto smere určite výhodu i v tom, že mnohí evanjelici vnímali ľudovú stranu ako vyhranené katolícke zoskupenie a to ich hlavne na vidieku lákalo do agrárneho tábora. Ani v prípade evanjelických duchovných sa však nemohli spoliehať na stopercentnú podporu. Významná časť z nich reprezentovaná najmä Martinom Rázusom či biskupom východného dištriktu Jurajom Janoškom²³ sa hlásila k autonomistickej SNS.

S programom pozemkovej reformy sa snažil Hodža prilákať do republikánskeho tábora aj časť obyvateľov maďarskej národnosti a zvýšiť tým počet stúpencov agrárnej strany na Slovensku. Z jeho iniciatívy začala v priebehu roka 1923 na Slovensku pôsobiť nová politická sila – Zväz maďarských maloroľníkov a zemielcov, ktorý na zvýraznenie úzkeho spojenectva so stranou používal i názov Republikánska maďarská zemedelská strana (*Kösztársasági magyar földműves párt*). V prvom období po svojom vzniku ho viedol bývalý maďarský komunista Aladár Csánki. K oficiálnemu deklarovaniu spojenectva maďarských republikánov s agrárnou stranou prišlo koncom novembra 1924 na kongrese v Leviciach. Zúčastnilo sa ho približne 500 delegátov, zastupujúcich podľa policajného hlásenia 327 miestnych organizácií.²⁴ Aj v ďalších rokoch používali naďalej svoj názov a vystupovali ako neoficiálna pobočka agrárnej strany, v praxi mala ich organizácia postavenie akejsi siedmej župnej organizácie na Slovensku. V nasledujúcom roku sa stal predsedom zväzu István Csomor, ktorého v roku 1928 zvolili za agrárnu stranu do bratislavského Krajinského zastupiteľstva a v roku 1935 za poslanca NZ. Strane prinieslo zoskupenie približne 2 000 nových hlasov vo volebných krajoch na južnom Slovensku, ambície priviesť do republikánskeho tábora 90 000 občanov maďarskej národnosti, ktoré odzneli na kongrese v Leviciach, sa však samozrejme ukázali byť iba chimérou. Maďarskí voliči totiž dávali už od parlamentných volieb v roku 1920 prednosť stranám, ktoré sa netajili svojim negatívnym stanoviskom voči republike a podporovali snahy vlád v Budapešti o revíziu trianonských hraníc – najmä Maďarskej krajinskej strane zemielcov a maloroľníkov (neskôr premenovanej na Maďarskú národnú stranu) a Krajinskej kresťansko-socialistickej strane. Podpora maďarských republikánov strane sa tak využívala najmä ako propagandistický prostriedok, ktorý sa stal významným napríklad počas protirothermerovskej kampane v roku 1927. Na druhej strane však propagovanie spolupráce s maďarským zväzom dávalo do rúk agitačné tromfy aj ľudakom. Vo svojej tlači mohli poukazovať na to, že hoci sú častým terčom obvinení z vedenia promaďarskej politiky, skutočným zástancam maďarských záujmov v republike sú naopak agrárici.²⁵

Na rozdiel od českej časti strany slovenských agrárikov nepostihlo od roku 1922 žiadne vnútorné štiepenie. Neznamená to však, že medzi nimi nedochádzalo k sporom. Viac ako programového smerovania sa však týkali používaných politických metód a jadrom mnohých boli i osobné spory či sklamania z nenaplnených individuálnych ambícií. Hodžova autorita na Slovensku a jeho vplyv v Prahe však nedovolili, aby ktorýkoľvek z vnútrostraníckych konfliktov vyústil do rozbitia formálnej jednoty slovenského agrárneho tábora. K najväčším Hodžovým kritikom v rámci strany patril najmä jeho neúspešný rival v súboji o pozíciu prvého muža strany na Slovensku Šrobár. Pomerne známou skutočnosťou je jeho otvorený útok na Hodžu z roku 1928, v čase vrcholiacich atakov hradného tábora na Hodžu, pričom proti nemu neváhal použiť ani tlač sociálnych demokratov.²⁶ Ostrie ich sporov sa však v 30. rokoch postupne otupilo, k čomu istotne prispel najmä Hodža tým, že svojho rivala ponechával aj napriek odporu členskej základne naďalej na zvoliteľnom mieste kandidátky do senátu. K jeho ďalším slovenským oponentom patril aj tábor „Skaličanov“ zoskupených okolo Blaha, ku ktorým môžeme zaradiť napríklad jeho švagra, dlhoročného bratislavského starostu Okánika, či poslancov Bráneckého a Macka. Po Blahovej smrti v roku 1927 sa však všetci z významných funkcií postupne vytratili. K ambicióznym politikom medzi slovenskými agrárikmi patril i Juraj Slávik. Práve on z nich zastával po roku 1922 okrem Hodžu funkcie vo vládných kabinetoch najčastejšie. Po odchode do diplomacie v roku 1936 sa však zo straníckej politiky definitívne vytratil. Jeho osobné rozpory s Hodžom vyplávali na povrch najmä počas ich pôsobenia v druhom exile v čase druhej svetovej vojny, to je však už iná kapitola slovenskej politiky.

K hlavným oporám Hodžu na Slovensku patrili už spomínaní príslušníci jeho poradného zboru na čele so Sedom, ku ktorým treba priradiť i turčianskych poslancov Jána

Duchaja, Michala Karlovského, predsedu Zväzu Roľníckych vzájomných pokladníc (RVP) Jána Cablka a z mladšej generácie najmä Jána Ursínyho. Označiť ich za jednotnú skupinu stmelenú jeho vodcovstvom však nie je možné. Ich mocenské a ekonomické záujmy totiž na seba často narážali a dostávali sa tak do častých vzájomných sporov. Dobrým príkladom je ťažko skrývaná nevráživosť Štefánka voči Ursínymu i Cablkovi, pričom napäté vzájomné vzťahy mali medzi sebou i Ursíny s Cablkom.²⁷

Významným zdrojom vplyvu agrárnej strany na Slovensku bol rovnako ako v českých krajinách komplex jej pridružených organizácií. Okrem organizácií spadajúcich priamo pod jej organizačnú štruktúru sem patrili aj viaceré inštitúcie verejného charakteru, na ktoré si zabezpečila vplyv vďaka ovládaniu ministerstva poľnohospodárstva. Najvýznamnejšími náborovými organizáciami boli už spomínaná SRJ a Slovenská domovina. Svojim vplyvom sa k nim neskôr zaradila aj mládežnícka Ústredná jednota slovenského roľníckeho dorastu, ktorá vznikla v roku 1920. Svoju politickú kariéru v nej začínal napríklad aj Ján Ursíny, ktorého zvolili v roku 1923 za jej predsedu. Okrem zjazdov, na ktorých sa prijímali rezolúcie k aktuálnym politickým problémom, bola hlavným poslaním organizácie najmä agitačná činnosť počas predvolebných kampaní strany. Pre svojich členov však usporadúvala aj odborné prednášky, osvetové kurzy, exkurzie do českých krajín i do zahraničia, divadelné predstavenia či spoločenské podujatia.

Pri agrárnej strane pôsobil už od roku 1920 Úradnícky a zamestnanecký odbor, ktorý zastrešoval organizácie združujúce v strane príslušníkov rôznych profesií. Patrili doň napríklad Školský a učiteľský odbor, Ústredná jednota lesných, poľovných a rybníckych zamestnancov, notársky odbor, odbor hostinských, odbor poľnohospodárskych robotníkov, pri strane pôsobil i odbor žien. Najvplyvnejšou zložkou spomedzi nich bol celkom určite Školský a učiteľský odbor, ktorý vznikol už v roku 1922 a intenzívnu činnosť začal vyvíjať najmä od roku 1925. Na jeho čele stál dlhé roky Pavol Teplanský, pre ktorého bola funkcia odrazovým mostíkom na posty bratislavského župného predsedu strany, poslanca krajiniského zastupiteľstva a napokon i poslanca pražského parlamentu. Stranícki funkcionári nezabúdali na valných zhromaždeniach odboru jeho členom pripomínať ich významnú úlohu pri šírení osvetu na slovenskom vidieku, podľa Šrobára tam mali byť navyše i hrádzou proti klerikalizmu a vplyvu ľudovej strany.²⁸ Rezort školstva patril vždy medzi programové priority slovenských agrárnikov, čoho dôkazom je aj skutočnosť, že v kresle ministra školstva sa postupne vystriedali V. Šrobár, M. Hodža i A. Štefánek. Aj vďaka pôsobeniu školského odboru sa podarilo agrárnikom získať značnú časť slovenských učiteľov do svojich radov. Dôkazom toho boli aj stranícke kandidátky pre regionálne voľby, na ktorých bola učiteľská profesia po roľníckej jednou z najfrekventovanejších.

Členská základňa ženského odboru na Slovensku značne zaostávala za stavom v českých krajinách. V roku 1937 združoval v Čechách takmer 45 000, na Morave takmer 23 000, kým na Slovensku iba 1767 členiek.²⁹ V rámci strany sa na Slovensku počas celého medzivojnového obdobia nevyprofilovala žiadna výraznejšia ženská osobnosť, akými boli v Čechách napríklad poslankyňa Anna Chlebounová, Ludmila Zatloukalová-Coufalová či Marie Tumlířová.

Len veľmi pomaly pribúdalo na Slovensku členstvo i v najvýznamnejšej brannej záujmovej organizácii strany, v Sedliackych jazdách. K jeho výraznejšiemu nárastu prišlo až po rozšírení jej činnosti o cyklistiku, čo sa stalo hlavne na žiadosť slovenských predstaviteľov strany. V roku 1936 tu združovali 6 000 členov z celkovo približne 30 000 členov v celej republike, z nich však zároveň len 1 368 jazdilo na konci a ostatní patrili k cyklistickým eskadrónam.³⁰ Sprievodným javom fungovania Sedliackych jász na Slovensku boli ich neustále ponosy na nedostatok finančných prostriedkov na činnosť a nutnosť získať do svojich radov väčší počet členov. Masovou organizáciou, ako to vyplýva už zo spomínaných štatistík, sa tu do rozpustenia v jeseň 1938 nestali.

Pri strane pôsobili aj viaceré záujmové politické organizácie. Záujmy veľkostatkárov v rámci strany zastupoval na Slovensku Republikánsky zväz čs. statkárov a nájomcov veľkostatkov, ktorého pobočka pre Slovensko vznikla v roku 1922. Na Slovensku boli jeho členmi predovšetkým nájomcovia zabratých veľkostatkov z pozemkovej reformy, postupne sa k nim pridávala aj nová veľkostatkárska vlna – majitelia zbytkových statkov. Hlavným poslaním zväzu bolo podľa stanov zvyšovanie poľnohospodárskej produkcie.³¹ Z významných predstaviteľov strany boli jeho funkcionármi napríklad statkári a poslanci parlamentu Ján Duchaj, Pavol Macek a Pavol Teplanský, v roku 1929 zastával funkciu predsedu statkárov z Príbovíc v Turci Ivan Karlovský. Študenti vysokých škôl sa organizovali od roku 1923 rovnako podľa vzoru z českých krajín v Združení slovenských agrárnych akademikov.

K záujmovým hospodárskych organizáciám pod vplyvom strany na Slovensku patrili najmä organizácie spadajúce formálne do portfólia ministerstva poľnohospodárstva. Išlo predovšetkým o Zemedelskú radu, Melioračný zväz a Ústredné družstvo. Významným nástrojom na uplatňovanie záujmov strany na medzivojnovom Slovensku bolo i ľudové peňažníctvo. Jeho najúspešnejšou zložkou sa stali Rolnícke vzájomné pokladnice. Iniciátorom ich vzniku bol opäť M. Hodža, stalo sa tak jeho ministerským výnosom z mája 1924. Z prostriedkov ministerstva poľnohospodárstva vyčlenil na ich financovanie 7 miliónov korún, v nasledujúcom roku pribudlo ďalších vyše 6 miliónov z fondu pre umelé hnojivá. Centrálou pokladníc sa stal Zväz RVP so sídlom v Bratislave. Predsedom jeho správnej rady sa stal Anton Štefánek, úradujúcim podpredsedom, od roku 1926 riaditeľom a hlavným vykonávateľom Hodžových pokynov pri organizovaní RVP bol od začiatku skúsený bankový odborník a funkcionár strany Ján Cablk. Do konca roka vzniklo v slovenských mestách celkovo šesť pokladníc. Roku 1929, po piatich rokoch činnosti, pôsobilo na Slovensku už 53 pokladníc, ktorých vklady presiahli sumu 261 miliónov korún.³² Hlavnou úlohou RVP bolo poskytovať roľníkom lacný úver pre odkupovanie pôdy z pozemkovej reformy.

Zo vzdelávacích a kultúrnych inštitúcií zohrávali na Slovensku významnú úlohu ďalšie organizácie inšpirované vzormi z českých krajín – Slobodné učenie sedliacke, ktorého predsedom bol na Slovensku Anton Štefánek, a Roľnícka osveta.

Spojenectvo českých a slovenských agrárnikov bolo obojstranne výhodným partnerstvom. Rozšírením na Slovensko sa agrárna strana stala najpodporovanejším politickým subjektom v ČSR a osou všetkých jeho politických vládnych kabinetov. Slovenským predstaviteľom hnutia zasa prinášalo partnerstvo s českými agrárnikami možnosť podieľať sa na výkone moci v štáte prostredníctvom funkcií v exekutive či ďalších významných celoštátnych inštitúciách. Svoj vplyv v krajine uplatňovali aj vďaka pridruženým politickým, záujmovým, hospodárskym i iným organizáciám, ktorých sieti nemohol na Slovensku konkurovať nik z ich politických súperov. Na Slovensku sa vďaka tomu aj napriek neúspešnej snahe poraziť v parlamentných voľbách ľudákov stali jednoznačne najvplyvnejšou politickou skupinou. Snaha najmä mladej generácie slovenských agrárnikov presvedčiť svojich českých partnerov o účelnosti a výhodách zriadenia vlastného krajinského výkonného výboru, ktorý by mohol riešiť najmä hospodárske problémy Slovenska s väčšou razantnosťou, však ostala až do zániku prvej republiky neúspešnou. Dôsledkom bolo okrem iného i oslabenie vplyvu strany počas politických rokovaní s ľudovou stranou o autonómii Slovenska na jeseň 1938.

Príspevok vznikol na Historickom ústave SAV v rámci grantu VEGA č. 2/0122/09 pod názvom Občianska spoločnosť na Slovensku počas 1. ČSR. (Vývoj na demokratickej báze a vonkajšie a vnútorné vplyvy demokratického, autoritatívneho a totalitného typu).

- 16 Slovenský zemský sbor. *Zem*, roč. 2, č. 3, 1. 2. 1936, s. 36.
- 17 O krokoch predstaviteľov agrárnej strany počas jesene 1938 pozri napr.: BYSTRICKÝ, Valerián. *Od autonómie k vzniku slovenského štátu*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodam, 2008, s. 157–160, 178–179.
- 18 HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárneho hnutia 1899–1938*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 116–154.
- 19 Tamže, s. 87–92.
- 20 O Hodžových názoroch na administratívne zriadenia na Slovensku podrobnejšie ŠUCHOVÁ, Xénia. Hodžova koncepcia administratívnej autonómie. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža a agrárne hnutie*. Bratislava : Ústav politických vied SAV – Veda, 2008, s. 98–113.
- 21 BYSTRICKÝ, Valerián. Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku. In *HČ*, roč. 40, 1992, č. 1, s. 52–68.
- 22 KRAJČOVIČOVÁ, Natália, c. d., s. 206.
- 23 Biskup Janoška kandidoval v župných voľbách roku 1923 za agrárnikov, pred parlamentnými voľbami v roku 1925 však prešiel do tábora SNS, ktorá ho zaradila na svoju kandidátku.
- 24 Štátny archív v Bratislave, f. Župný úrad v Bratislave 1923–1928, inv. č. 2352, sign. 9342/1924. Policajná správa z 1. 12. 1924 pre župana Bratislavskej župy.
- 25 Hodža & comp. *Slovák*, roč. 6, č. 126, 8. 6. 1923, s. 1.
- 26 ZEMKO, Milan. Spor Hodžu a Šrobára pri 10. výročí vzniku ČSR alebo História v službe politiky. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža politik a žurnalista*. Bratislava : Ústav politických vied SAV – Veda, 2008, s. 117–127.
- 27 URSÍNÝ, Ján. *Z môjho života*. Praha : Ústav T. G. Masaryka; Martin : Matica slovenská, 2000, s. 39–41.
- 28 SNA, f. PR, k. 225, mat. 51/2.
- 29 Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, o. f. Beran Rudolf, k. 9, inv. č. 47 – 9/15. Protokol o schôdzi organizačnej komisie rep. strany zo 17. 3. 1937.
- 30 NAČR, f. Selské jízdy 1924–1942, k. 1, inv. č. 412 – 12 – 8. Zápis o schôdzi Ústredia Sedliackych jász z 30. 1. 1936 v Prahe.
- 31 SNA, f. PR, k. 48, mat. 10/53. Stanovy Republikánskeho zväzu čs. statkárov a nájomcov veľkostatkov doplnené o program slovenskej pobočky.
- 32 CAMBEL, Samuel. *Štátnik a národohospodár Milan Hodža 1878–1944*. Bratislava : Veda, 2001, s. 95–116.

The main aspects of political orientation of Slovak agrarians and their place in the countrywide Republican Party

A b s t r a c t

The author deals with the major features of the political activities of Slovak agrarians and their position in the countrywide Agrarian Party in the first republic. Never during this period did the Slovak Agrarian Party become the most popular political party in Slovakia, but from the 1925 elections the united Agrarian Party won the most seats in the Lower House of the Parliament plus the right to have their own Prime Minister. Despite the defeats by the autonomist Hlinka Slovak People's Party, however, the Agrarians in Slovakia, due to the centralist political system, became unequivocally the most influential political power. Beside their political organizations they strengthened their positions through an extensive network of associated organizations (recruiting, professional, economic and national defense). None

of the similar existing parties' organizations could match them in their influence on society. In spite of the centralist party structure the Slovak agrarians were able to maintain a certain degree of organization independence from Prague, especially thanks to Milan Hodza, the leader. This independence was in the 1920s ensured by the unofficial headquarters of the party in Bratislava or the Executive Committee of an influential recruiting organization in Slovakia – Slovak Agrarian Fellowship. Young Slovak agrarians sought to gain organization independence to constitute an independent Slovak Party Committee but the project collapsed on the Czech partners' disagreement. As a result, the agrarians among others lost their influence during negotiations with People's Party about Slovakia's autonomy in the autumn of 1938.

Zdroje vlivu republikánské strany na Podkarpatské Rusi

JULIJA JUDLOVÁ

Následující příspěvek si klade za cíl ukázat vliv agrární strany ve vládních a společenských strukturách Podkarpatské Rusi za první republiky. Avšak dříve, než přejdu k samotnému hodnocení vlivu agrární strany na Podkarpatské Rusi, dovolím si krátké zhodnocení celkové situace na Podkarpatské Rusi v době vzniku československého státu a toho, za jakých podmínek byla vyvíjena činnost této strany.

Území, pojmenované v roce 1919 Podkarpatská Rus, bylo po dlouhá staletí součástí uherského státu. Nikdy v něm však netvořilo autonomní ani administrativní jednotku a patřilo k nejhudším oblastem habsburské monarchie. V roce 1919, kdy se Podkarpatsko stalo součástí Československa, se pak českoslovenští emisaři setkali se stavem víceméně stejným. Plnohodnotně včlenit toto území do nově vzniklého československého státu nebyla věc jednoduchá. Československo vzniklo v roce 1918 jako nový stát na geopolitické mapě Evropy a teprve se muselo v „nové“ poválečné Evropě etablovat. Československá vláda musela při tomto svém snažení překonávat rozličné nástrahy a předsudky nejen ze strany nedůvěřivých sousedů, ale i uvnitř republiky samotné. Připojení Podkarpatské Rusi jí práci nijak neusnadnilo, spíše naopak, ještě více komplikovalo.

V prvním desetiletí 20. století patřilo obyvatelstvo Podkarpatské Rusi k nejhudším z celého Československa. Byla zde nejnižší životní úroveň, málo rozvinuté hospodářství. Malá úroveň vzdělanosti byla taktéž charakteristická pro tuto oblast – mezi dospělými bylo ještě na začátku 20. století v průměru 41% negramotných mužů a 45% negramotných žen.¹

Nepříznivé přírodní poměry s převážně hornatým a zalesněným povrchem země výrazně limitovaly hospodářské aktivity jejího obyvatelstva. Samotné vlastnictví zemědělské půdy nebylo rovnoměrně rozloženo, většina úrodné půdy patřila velkostatkářům.

Z demografického hlediska, díky silnému vystěhovalectví za prací na přelomu 19. a 20. století a za první světové války, ve skladbě obyvatelstva převládala počet žen nad počtem mužů.

Ze sociálně-ekonomického hlediska podkarpatská společnost nebyla příliš strukturovaná. V podstatě se jednalo o málo rozvinutou agrární zemi s malým počtem inteligence a střední vrstvy vůbec. Z pohledu národnostního a konfesního měla však dost pestrý charakter. Mezi Rusíny existovaly tři jazykové kulturní směry – proces národnostního uvědomění tohoto etnika ještě nebyl završen. Ideové proudy, které se na tomto území vyskytovaly, vycházely jak z domácích, tak z vnějších zdrojů vlivů, podstatnou úlohu zde hrála i rusínská imigrace.

Obdobně to bylo i se stranicko-politickou situací na Podkarpatské Rusi, která rovněž odrážela vnitřní nejednotnost obyvatelstva tohoto kraje. Nikdy před tím, ani nikdy potom nepůsobilo na území Podkarpatské Rusi tolik politických subjektů jako v době existence první ČSR. A to i přesto, že na rozdíl od Česka a Slovenska, kde kořeny mnohých stran sahaly do druhé poloviny nebo konce 19. století, na Podkarpatsku se počátek vzniku politických stran datuje až rokem 1918. Proces vzniku politických stran na Podkarpatsku se ubíral dvěma směry, vznikem samostatných regionálních stran založených na národním konfesním či jiném principu a rozšířením působnosti celostátních československých stran. Politické strany na Podkarpatské Rusi se dále členily z hlediska jazykového podle toho, zda podporovaly ruský, rusínský či ukrajinský jazykový směr.

Jednou z prvních celostátních československých stran, které pronikly na území Podkarpatské Rusi, byla agrární strana, která zde již v roce 1919 založila svou pobočku *Venkovská republikánská zemědělská strana Podkarpatské Rusi*. Po ní následovaly další strany: národně demokratická, živnostenská, lidová a další. Žádná z nich však neměla tak výrazný vliv jako agrární strana.

Samotná působnost agrární strany na území Podkarpatské Rusi se držela pevně koncipovaným systémem prosazování vlivu. Stejně jako v ostatních zemích Československa svůj vliv na Podkarpatské Rusi prosazovala prostřednictvím založení různých přidružených zájmových organizací a spolků, přes síť rozličných družstev a rolnických vzájemných pokladen. O ně se pak následně agrární strana opírala ve volbách. Význam těchto struktur se naplno projevil během hospodářské krize, kdy si družstva na Podkarpatské Rusi vytyčila za cíl pomáhat rolníkům při překonávání krizových problémů získáváním krizových úvěrů pro zemědělské podniky a zlepšováním organizace prodeje zemědělských výrobků.

Situace v ČSR vyžadovala, aby republikánská strana byla oporou nového státu, proto i do Podkarpatské Rusi byli již v květnu 1920 vysláni pracovníci a ti ještě téhož roku zde založili stranu. Strana zřídila župní sekretariát v Mukačevě a dva okresní sekretariáty, které se brzy přetvořily na jakousi poradní platformu pro úplně bezradný zemědělský lid, který předtím tíhnul ke komunistům.²

Struktura Podkarpatské Rusi naznačovala, že voličskou základnu pro agrární stranu je třeba hledat především v prostředí venkova, kde agrární strana rozvinula rušnou činnost. Vzhledem ke značné hospodářské a společenské zaostalosti venkova na Podkarpatské Rusi využívali zástupci agrární strany zájem maloroľnictva o půdu pro politickou organizaci. Aby u venkovanů překonala nedostatek pochopení pro organizování, vyvíjela agrární strana prostřednictvím družstev a jiných zájmových organizací výchovnou činnost mezi roľnictvem zaměřenou na zlepšování organizace prodeje zemědělských výrobků, vedla roľnictvo k tomu, aby produkovalo a odevzdávalo na trh takové zboží, po kterém je na trhu poptávka. Ve spolupráci s místními organizacemi působila agrární strana na rozvoj kulturního života na venkově, uspořádala společenské venkovské besedy, spolupracovala s veřejnou osvětovou službou. Vydávala celou řadu časopisů: *Zemedelskaja politika*, *Russkij narodnyj golos*, *Zemlja i volja* (ukrajinský psaný týdeník), *Podkarpatské hlasy* (český psaný týdeník) a také *Köztársasági* (týdeník v maďarštině). Kromě toho vydávala odborné časopisy *Hospodar*, *Družstevní věstník*.

Jako nejsilnější strana prosazovala agrární strana svůj vliv v parlamentu, kde měla několik zástupců – dr. Josefa Kaminského, dr. Augustina Štefana, dr. Pavla Kosseye, dr. Františka Králíka, Vasila Ščereckého a Josefa Zajíce. Senátorem za tuto stranu byl Edmund Bačinský. V jazykové otázce tato strana preferovala ruskou orientaci, ale podporovala také rusínstvo. Neodmítala požadavek autonomie na Podkarpatské Rusi, ale ani jej nestavěla do popředí.

Vládní program agrární strany obsahoval hospodářské, sociální a kulturní investice. Co vládnímu programu ze strany rusínských politických stran bylo vyčítáno, byly otázky politické. Vláda neřešila politickou krizi na Podkarpatské Rusi, která spočívala v tom, že občané byli zbaveni politických práv v zákonodárství a administraci kraje, nebyly dořešeny otázky hranic mezi Slovenskem a Podkarpatskem a neustále se odsouvalo svolání autonomního sněmu. Jako odpověď na kritiku činnosti vlády usilovala agrární strana (A. Švehly) o sjednocení stran „ruské“ orientace a jejich spojení s celostátní agrární stranou. Za tímto účelem dne 22. července 1923 na zasedání sjezdu Karpatoruských zemědělských stran v Mukačevu vznikl nový politický subjekt *Karpatoruská republikánská strana*, do kterého vešly *Zemědělský svaz*, *Karpatoruská trudová strana*, *Autonomní zemědělská strana Podkarpatské Rusi*, *Ruská národní strana* a pobočka agrární strany na Podkarpatsku *Venkovská republikánská zemědělská strana*. Toto spojení mělo posloužit jako opora vlády při řešení otázek hospodářského a kulturního charakteru a také tíživých politických otázek, zejména problémů kolem vymezení slovensko-rusínských hranic a také autonomie Podkarpatské Rusi. V listopadu 1923 byl z jejich řad jmenován guvernérem A. Beskyd.

Karpatoruská republikánská strana sice získala většinu mandátů, přesto její činnost neměla dlouhého trvání. Vnitřní neshody ohledně podmínek jmenování guvernéra a v otázce začlenění strany do československé agrární (republikánské) strany zapříčinilo její rozpad a do prvních parlamentních voleb všechny tyto strany kandidovaly buď samostatně, nebo v kooperaci s jinými celostátními stranami. Plán na sjednocení „ruských“ stran s agrární stranou na Podkarpatsku tímto ztroskotal, obnovila se předešlá politická roztržičnost stran na Podkarpatské Rusi. Ideové a politické rozpory a osobní ambice lídrů rusínských stran byly tak velké, že znemožňovaly spolupráci a koordinaci činnosti ve vztahu k vládě. Zvláště velké napětí až nevráživost existovalo mezi stranami ruské a ukrajinské orientace. Spor o vyučovací jazyk a nacionální příslušnost nabýval politický charakter. Účastnily se ho nejenom politické strany, ale i ukrajinská a ruská emigrace v Československu,³ stejně jako rusínská emigrace v zahraničí. Nejenom rusínské strany byly rozděleny na ruské a ukrajinské, ale i celostátní strany sympatizovaly s jedním nebo druhým kulturním směrem. Vláda se tak často ocitala před dilematem, neboť získáním jedné skupiny rusínských stran se automaticky stavěla do opozice vůči stranám jiné orientace.

Jelikož ve svém programovém prohlášení kladla agrární strana na první místo hospodářské otázky, největší vliv této strany na Podkarpatsku byl patrný na venkově. Jedním z nejdůležitějších nástrojů vlivu agrární strany na Podkarpatské Rusi se tak stala pozemková reforma. Republikánská strana na půdě parlamentu rozhodným způsobem ovlivnila právní základy pozemkové reformy a po celém území ČSR, Podkarpatskou Rus nevyjímaje, vyvíjela promyšlenou organizační činnost při její realizaci. Díky své agitační kampani vystupovala jako téměř výlučný obhájce přidělu zabrané půdy do vlastnictví venkovským lidem, čímž z politického hlediska získala podporu většiny drobných zemědělců a také vtiskla reformě svůj charakter. Pozemková reforma pod vedením agrární strany značně posílila a upevnila soukromé vlastnictví. To vše přineslo agrární straně politické vítězství ve volbách 1925 v historických zemích ČSR a v roce 1929 i na Podkarpatské Rusi.

I když na Podkarpatsku se s pozemkovou reformou začalo později než v historických zemích ČSR, její působení mělo blahodárný vliv jak na rozvoj celého venkova, tak na změny sociálních poměrů v zemědělství. V období let 1921–1930 značně vzrostl počet obyvatelstva v zemědělství, v lesnictví a rybnářství. Díky pozemkové reformě se Podkarpatská Rus stala první zemí, kde Židé obdrželi půdu od maďarských velkostatkářů. Díky tomu velká většina Židů na Podkarpatské Rusi patřila k zemědělským venkovanům, kteří až do roku 1938 vedli celkem prosperující život.⁴

Podívejme se na vliv agrární strany na Podkarpatské Rusi skrze výsledky voleb. První obecné volby na Podkarpatské Rusi se konaly v roce 1923 a v následujícím roce první parlamentní volby. Do té doby zde byly volby odkládány z důvodu nekonsolidovanosti poměrů na Podkarpatské Rusi, velkého vlivu maďarských a promaďarsky orientovaných činitelů veřejného a církevního života na obyvatelstvo země. To znamená, že volby na Podkarpatské Rusi byly zrealizovány o čtyři roky později než na ostatním území Československa. Po dobu existence ČSR se volby do Národního shromáždění konaly celkem čtyřikrát. Po vypsání prvních voleb v roce 1924 se řada voličů voleb nezúčastnila a počet těch, kteří neodevzdali své hlasy, se ještě zvýšil v roce 1925, kdy absentovalo 14,6 % voličů.⁵

Výsledky voleb do poslanecké sněmovny jsou zahrnuty v následující tabulce.⁶

Výsledky voleb do poslanecké sněmovny Národního shromáždění na Podkarpatské Rusi v letech 1924–1935

Politické strany	% hlasů z celkového počtu hlasů na Podkarpatské Rusi			
	r. 1924	r. 1925	r. 1929	r.1935
Agrární strana ¹⁾	5,9	14,2	29,1	19,5
KSČ	39,3	30,8	15,2	25,6
Sociálně demokratická ²⁾	8,1	7,4	8,6	9,5
Křesťansko-lidová strana ³⁾	4,4	3,0	3,3	2,3
Československá národně socialistická	–	–	3,7	–
Karpatoruská strana maloročníků a bezzemků ⁴⁾	7,8	6,3 rus.	–	3,6
Autonomní zemědělský svaz ⁵⁾	8,2	11,7 ruský blok ⁵⁾	18,2	14,8
Čs. nár. dem. a ruské národní strany ⁷⁾	1,0	1,3	–	9,3
Maďarská národní strana	11,0	11,8	11,4	11,0
Sionistická strana židovská	7,0	8,0	6,3	–
Židovská strana ortodoxní ⁸⁾	3,9	4,8	–	–
Různé malé strany ⁹⁾	2,7	0,8	3,9	3,8

Poznámky k tabulce:

1. V letech 1929 a 1935 kandidovala agrární strana spolu s Židovskou ortodoxní stranou.
2. V roce 1935 sociální demokrati kandidovali spolu s Sionistickou stranou židovskou.
3. Od roku 1925 kandidovala spolu s Čs. stranou lidovou.
4. Karpatoruská strana maloročníků a bezzemků v letech 1924, 1925, 1935 kandidovala společně s Čs. národně socialistickou stranou, v roce 1935 také spolu s Ruským národním sjednocením.
5. Ruský blok: Autonomní zemědělský svaz, Strana práce, Ruské národní sjednocení a Ruská národní strana na východním Slovensku. Kooperoval s Čs. národní demokracií.
6. Autonomní zemědělský svaz v roce 1935 kandidoval spolu s autonomistickým blokem.
7. V roce 1935 Československé národní sjednocení, se kterým kooperovala Ruská nacionálně-autonomní strana.
8. Sionistická strana židovská v roce 1935 byla na kandidátce sociální demokracie.
9. Židovská ortodoxní strana v roce 1929 a 1935 kandidovala společně s agrární stranou.

Volební úspěchy agrární strany na Podkarpatské Rusi měly jak svůj vzestup, tak pád a ve své podstatě odrážely spokojenost obyvatelstva s vládním programem. Obecně vzato, až na volby v roce 1929, kdy agrární strana získala nejvyšší počet hlasů, po celou dobu existence Podkarpatské Rusi ve volbách vítězily opoziční strany. Především se to týkalo komunistické strany, která až na volby z roku 1929 zde získávala vždy nejvyšší počet hlasů, což poukazovalo na určitou zvláštnost tohoto regionu v porovnání se Slovenskem a českým územím ČSR. Úspěch KSČ na Podkarpatsku mohl být podmíněn skutečností, že se jednalo o internacionální stranu s jednoduchou a srozumitelnou ideologií, byla opoziční stranou a jako taková nenesla odpovědnost za vládní politiku. V neposlední řadě důležitou roli hrál fakt, že KSČ byla spojena s činností komunistů v Sovětském svazu, o kterém sice Rusíni toho moc nevěděli, ale samotná představa, že kdesi existuje stát, kde nejsou ani bohatí ani chudí,

jak hlásali komunisté, byla velice lákavá. Nehledě na takto dobré vyhlídky ve volbách 1929 KSC své prvenství ztratila i proto, že neuměla organizačně podchytit voličskou základnu, která byla zpočátku nakloněna jejím programovým prohlášením. Přestože KSC byla stále aktivní v organizování demonstrací a stávek, na rozdíl od agrárníků komunisté neměli podstatný vliv na veřejnou správu Podkarpatské Rusi.

Agrární strana naproti tomu vždy představovala politickou sílu, se kterou se muselo počítat. Ve svém programu vždy na první místo kladla sociálně-ekonomické otázky, čímž měla úspěch u voličů. Problémy nacionálně-kulturní a státoprávního uspořádání (autonomie) obyčejné voliče, na rozdíl od vášnivě diskutující inteligence, příliš nezajímaly. Možná právě proto zaznamenávala agrární strana největší úspěchy na venkově, v hlavních městských centrech, kde se soustřeďovala inteligence, zůstávala spíše pozadu.

Podíváme-li se na výsledky voleb 1929 z hlediska jednotlivých lokalit, zjistíme krajní diferencovanost. Agrární strana byla nejsilnější v podmínkách Podkarpatské Rusi jako celku, v jejích hlavních městských centrech Užgorodu a Mukačevu vedla maďarská národní strana (asi s 25 % hlasů), která navíc udržovala druhou příčku v Beregovu a Sevljuše a čtvrtou (s 12 % hlasů) v Chustu. Ve třech menších městských centrech: Berehova, Chust a Sevljuše vedli komunisté, kteří v Užgorodu skončili na druhém a v Mukačevu na třetím místě. Pouze v Mukačevu agrární strana zaujala druhé místo, a to patrně díky spojení s Židovskou ortodoxní stranou. V místních volbách 1928 byla situace podobná. Klíčovou pozici měla agrární strana v zemských zastupitelstvech a výborech, na lokální úrovni se však v téže době setkáváme s málo přehlednou mozaikou různých politických stran. Žádná z nich ovšem neměla takové zastoupení, aby dosáhla značného vlivu.⁷

Obecně vzato získat většinovou podporu u obyvatelstva Podkarpatské Rusi kvůli značné diferencovanosti politické struktury tohoto regionu ani nebylo možné.

Skutečnost, že agrární strana mezi lety 1925 a 1929 své pozice posílila, patrně souvisela se stálým praktickým vlivem této strany v každodenním životě ve většině obcí, prostřednictvím úředníků a přidružených organizací, stejně jako s realizací pozemkové reformy v kraji. Avšak ani pozemková reforma neprobíhala podle představ rolnictva, nedokázala uspokojit jejich hlad po půdě. Vlekla se stejně jako na zbytku území ČSR. S příchodem hospodářské krize tato nespokojenost nadále narůstala. Oslabení preferencí agrární strany v roce 1935 by potom mohlo souviset s nespokojeností podkarpatských zemědělců, která souvisela s nedořešenou agrární reformou, vlastnickými vztahy a hospodářským využitím lesních masivů. Za přetrvávající problémy byla ze všech stran napadána a činěna zodpovědnou právě agrární strana.

Závěrem bych chtěla říct, že za hlavní zdroj úspěchu agrární strany na Podkarpatské Rusi považují fakt, že jako vládní strana pouze neslibovala, ale poskytovala konkrétní výhody alespoň některým vrstvám obyvatelstva, především rolníkům. Paradoxně právě toto postavení „vládní strany“ bylo rovněž příčinou jejího nezdaru ve volbách v roce 1935, protože na ní jako na „vládní stranu“ byla namířena také nespokojenost řady obyvatelstva, frustrovaného z hospodářské krize, nedořešených jazykových a teritoriálních otázek, stejně jako nenaplnění požadavků autonomie.

V každém případě lze přítomnost agrární strany na Podkarpatské Rusi označit za pozitivní prvek v dějinách tohoto území. Svou působností zde agrární strana značně přispěla k politickému, hospodářskému a kulturnímu rozvoji Podkarpatska.

Poznámky:

- 1 GOZDAWA, O. *Uherská Ukrajina*. Kyjev – Praha 1919, s. 18.
- 2 DOSTÁL, Vladimír V. *Agrární strana. Její rozmach a zánik*. Brno 1998, s. 88.

- 3 VEBER, Václav a kol. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945*. Sborník studií 1. Praha 1993.
- 4 V letech 1929 a 1935 kandidovala agrární strana spolu s Židovskou ortodoxní stranou.
- 5 ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha 2006, s. 111.
- 6 BARNOVSKÝ, Michal. Niekoľko poznámok k stranícko-politickej štruktúre na Podkarpatskej Rusi. In *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. Brno 1997, s. 91.
- 7 ZILYNSKYJ, Bohdan. Poznámky k českému výzkumu dějin Podkarpatské Rusi. In *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. Brno 1997, s. 140.

The Republican Party and its way of influence on Sub-Carpathian Rus

A b s t r a c t

Sub-Carpathian Rus was integrated into the Czechoslovak Republic in 1919. It was the most under - level place in New Czechoslovak Republic. This is the reason why in the beginning of the article the author describes the whole situation existing in Sub-Carpathian Rus at the time of Czechoslovak Republic development and shows the conditions defining the Republican Party's activities. Therefore, the author has founded same basic ways of influence of government political Party (Agrarian Party) on political, social and economic life of Sub-Carpathian Rus. For example, Agrarian Party's influence has been determined because of same associated organizations and because of land reform and local executive departments. The author offers same views upon Agrarian Party's influence on the basis of parliament election results during 1925–1935.

Podiel organizácií agrárnej strany na volebnej kampani pred parlamentnými voľbami na Slovensku v 20. rokoch 20. storočia

LINDA OSYKOVÁ

Medzi najvýznamnejšie organizácie agrárnej strany pôsobiace na Slovensku môžeme zaradiť Slovenskú roľnícku jednotu s miestnymi bunkami – besedami a Slovenskú domovinu, orientujúcu sa na poľnohospodárskych robotníkov, domkárov a malých roľníkov. Obe sa výrazne zúčastňovali na predvolebnej agitácii strany pred parlamentnými voľbami. Už v roku 1919 začal Milan Hodža zakladať roľnícke besedy. V januári 1919 inicioval stretnutie zástupcov agrárneho hnutia, taktiež predstaviteľov roľníckych besied v Turčianskom Sv. Martine, kde položili základy odborovej organizácie s názvom Slovenská národná jednota. V auguste 1919 vznikla ďalšia roľnícka odborová organizácia Slovenská domovina pod vedením Pavla Blahu.¹ V tom istom období sa konštituovala i samostatná agrárna strana pod názvom Národná republikánska strana roľnícka na čele s Milanom Hodžom. Jednota i Domovina organizovali verejné schôdze a zhromaždenia, kde sa venovali hospodárskej problematike, predstavili svoje predvolebné požiadavky, agitovali za agrárnu stranu, pozývali občanov na vstup do nej a riešili aktuálnu politickú situáciu, predovšetkým v súvislosti s konkrétnymi potrebami miestneho obyvateľstva.

Agrárnici prijali v septembri 1919 svoj politický program, ktorého základné prvky využili aj pred parlamentnými voľbami roku 1920 (Program Národnej republikánskej strany roľníckej). Súčasťou agrárneho programu bol program hospodárskej a sociálnej. Strana považovala slovenský ľud za prevažne dedinský, resp. roľnícky, uviedla, že sa roľníctvom zaoberalo 65,7% obyvateľov Slovenska. Z tohto dôvodu chápala svoju agrárnu politiku ako najpodstatnejšiu v programe strany. Presadzovala spravodlivé rozdelenie pôdy, žiadala prerozdelenie pôdy veľkostkárov pre ľudí, ktorí chceli na nej pracovať. Špeciálne sa venovala najmenším držiteľom pôdy, ktorí mali byť sústredení v záujmových odborových združeniach a spolkoch, odmietala však družstevnícku formu. Príslušníci strany rozpracovali podrobný plán zásobovania, trhov a meny, aby sa zabránilo zneužívaniu potravín. Žiadali rovnocennosť poľnohospodárskych a ostatných robotníkov.²

Na jeseň 1919 sa otvorila otázka prípadného spojenia Slovenskej národnej strany (SNS) a roľníckej strany. Oba tábory, za zlúčenie politických strán i proti nemu, mali svojich početných členov. Vedenie SNS a roľníckej strany sa však dohodli na fúzii národniarov a agrárnikov, čím vznikla Slovenská národná a roľnícka strana (SNaRS). Kompetencie a vedenie jednotlivých agrárnych organizácií boli komplikované, nakoľko napr. Slovenská domovina a Jednota slovenského roľníckeho dorastu boli financované priamo z Prahy a odmietali akceptovať orgány SNaRS.³ Fakt, že roľnícke jednoty mali pomerne silný vplyv aj na politickej scéne dosvedčuje ich prítomnosť na stretnutí najvýznamnejších slovenských politických strán v novembri 1919 v Martine. Okrem SNS, Slovenskej ľudovej strany (SES), roľníckej strany, roľníckych a remeselníckych jednôt chýbala na stretnutí spomedzi vplyvných strán len sociálno-demokratická strana, ktorá z dôvodu obáv z jej rastúceho vplyvu nebola pozvaná.⁴

SNaRS vstúpila pred prvými parlamentnými voľbami roku 1920 do volebného boja s dôkladne pripravenou agitačnou politikou. Už v januári 1920 v *Národných novinách* vyzvala svojich čitateľov, aby sa bezodkladne zapojili do agitačnej a organizačnej činnosti strany. Predstavitelia strany očakávali od priaznivcov SNaRS, že budú zakladať miestne organizácie v každej obci na Slovensku. V obciach, kde bola založená Roľnícka beseda alebo Slovenská domovina, a nežili v nich početní obyvatelia naklonení agrárnej strane, tam Beseda alebo Domovina nahrádzala politickú organizáciu strany. Výbor danej organizácie

zastupoval v obci v takomto prípade stranický výbor. Členovia odborových organizácií platili agrárnej strane len dobrovoľné príspevky. Členovia strany platili stranické poplatky najmenej 1 korunu mesačne, z čoho získavala jednu štvrtinu miestna organizácia strany a zvyšok výkonný výbor. Agrárci oslovili stúpencov strany, aby zbierali dobrovoľné príspevky na volebný fond strany a zasielali ich výkonnému výboru do Bratislavy. Inšpirovali sa akciou sociálnych demokratov, ktorí pripravili pre svojich členov špeciálnu volebnú daň.⁵ Predstavitelia SNaRS svoju prosbu o príspevky na predvolebnú kampaň strany prezentovali aj v *Slovenskom týždenníku*.⁶

Agrárci plánovali vytvoriť dôkladnú sieť miestnych stranických alebo záujmových organizácií a usporiadať vysoké množstvo zjazdov dôverníkov strany na území celého Slovenska. Predsedníctvo SNaRS pripravilo vo februári 1920 päť zjazdov dôverníkov miestnych organizácií, teda roľníckych domovín, besied a pod. do všetkých častí Slovenska. Na každom zjazde zastupovali miestnu organizáciu najmenej traja dôverníci. Pozemkový úrad mal poslať roľníckym besedám, Domovinám, obciam a všetkým veľkostatkárom ohlasy, pričom sa mali dohodnúť koľko pôdy a za akú cenu prepustia majiteľia uchádzačom do árendy. Časom mal pozemkový úrad pôdu takýmto spôsobom vzatú do árendy prisúdiť do vlastníctva patričnému árendátorovi.⁷ Organizácie agrárnej strany sa teda aj takouto formou podieľali na realizácii pozemkovej reformy.

SNaRS zorganizovala len v jeden februárový deň 42 zhromaždení vo Zvolenskej župe, pre každý okresný notariát osobitne.⁸ Stranici vo tejto župe patrili k aktívnym členom. Zvolenský sekretariát strany požadoval zoznamy dôverníkov, členov, podrobné informácie o stave v organizácii. Vyzvali členov strany a organizácií, aby usporiadali raz týždenne členské schôdze, a najmä aby získavali nových členov.⁹ Vo Zvolene tiež pripravili koncom februára 1920 veľké ľudové zhromaždenie, pričom medzi pozvaných hostí patrili Vavro Šrobár, Ľudovít Medvecký, Viliam Paulíny, Ján Vesel, Jozef Bráneček. Slovenská roľnícka jednota vo Zvolene usporiadala aj divadelné predstavenie za znížené vstupné pre členov roľníckych besied.¹⁰ Príslušníci organizácií sa snažili vyvíjať pre svojich členov aj inú ako politickú agitáciu, divadelné predstavenia mali zábavný, prípadne aj výchovný charakter.

Politická konkurencia však registrovala činnosť agrárnej strany aj agrárnych organizácií, a tá sa nevyhla opozičnej kritike. Jozef Tiso, predstaviteľ SLS, sa v ľudáckej tlači sťažoval na člena Domoviny, ktorý mal údajne rozbiť verejnú zhromaždenie ľudovej strany vo februári 1920 v Zbehoch. Nakoľko sa mu nepodarilo narušiť zhromaždenie, preukázal sa aspoň povolením na schôdzku Domoviny na ten istý deň, ten istý čas a to isté miesto, podpísané tým istým županom, ktorý povolil aj ľudácke zhromaždenie. Tiso si teda položil rečnícku otázku, kto by veril županovým nariadeniam, ak on sám vydával protichodné rozhodnutia, a kto by veril úradom, ak vysielali svojich ľudí, aby rozbíjali zhromaždenia ľudovej strany.¹¹ Táto kritika však nepatrila medzi opodstatnené. Agrárci a napokon aj sociálni demokrati vo svojej tlači upozornili na útočné ľudácke schôdze. Množstvo volebných zhromaždení sa nezaobišlo bez fyzického násillia, pričom to boli zväčša ľudáci, ktorí útočili na opozičných rečníkov. Napr. v *Slovenskom týždenníku* anonymný autor nabádal na dodržiavanie úcty a poriadku vo volebnej agitácii, bez afektov a neprístojností, ale s použitím rozumu, uvážlivosti a tolerancie. Spomenul záporný prípad v podobe výzvy ľudákov svojim sympatizantom, aby oponentom ľudovej strany dali jednu orolskú (päšťou).¹² Z rôznorodých straníckej tlače i z úradných hlásení bolo zrejmé, že na predvolebných zhromaždeniach sa konfliktne správali predovšetkým členovia alebo sympatizanti ľudovej strany.

Slovenská domovina sa podieľala aj na agitačnej práci širenej prostredníctvom predvolebných letákov, určených širokej verejnosti. Jeden z letákov distribuovali agrárci pod názvom *Volebné otázky*.¹³ Kritizovali v ňom svojich politických oponentov SLS a Československú sociálno-demokratickú stranu robotnícku (sociálnych demokratov).

Agrárnu stranu tvorili, podľa autorov letáku, nielen roľníci, ale aj remeselníci, učители, kňazi, lekári, právnici, obchodníci. Roľníka si nevedeli predstaviť ako člena inej než roľníckej strany. Agrármici ponúkli svoje ochranné krídla roľníckym robotníkom, vnímali ich ako ďalší komponent agrárnej strany. Slovenskú národnú a roľnícku stranu tvorili, ako sa uvádzalo v letáku, tri strany: roľnícka, Slovenská domovina a národná strana. Slovenská domovina mala na starosti roľnícku chudobu, domkárov a želiarov, národná strana reprezentovala slovenskú inteligenciu. Predstavitelia SNaRS sa považovali za jediného garanta čestne realizovanej pozemkovej reformy, nakoľko sociálni demokrati požadovali, aby pôda bola majetkom štátu. Ľudová strana, podľa agrármikov, nemohla zaručiť poctivé rozdelenie pôdy, lebo odmietli deliť veľké cirkevné majetky.

Slovenskí učители patrili medzi aktívnu stavovskú skupinu, svoje požiadavky prejavovali prostredníctvom ich zastupiteľskej organizácie, a to nielen pred voľbami. Jur Molnár, člen výkonného výboru Zväzu učiteľov Slovenska (ZUS), vyzval učiteľov do predvolebnej práce v agrárnej tlači.¹⁴ Mali si všímať vnútorných nepriateľov Slovenska a nasmerovať ľudí, aby správne volili. Molnár predložil požiadavku viacerých kandidátskych miest pre učiteľov, aby mohli intenzívnejšie presadzovať svoje záujmy. Do výboru agrárnej strany sa v januári 1920 dostali traja učители. Milan Hodža navrhol povolať viacej učiteľov do širšieho výboru. Nárokovali si zastúpenie v každom obecnom a župnom výbore a pred voľbami v každom slúžnovskom a volebnom okrese. Agrármici apelovali na učiteľov nielen prostredníctvom stránickej tlače, ale aj cez tlačené agitačné materiály. Brožúru adresovanú učiteľom pripravil aj Anton Štefánek, referent školstva pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorý neskôr viedol referát ministerstva školstva a národnej osvety i samotné ministerstvo. Oslovil v nej učiteľov a odporučil im voliť SNaRS. Strana bola podľa Štefánka pre učiteľov najvhodnejšia, čo podčiarkol jej programom, venovaným aj právam učiteľov. Neodporúčal voliť Slovenskú ľudovú stranu, nakoľko, podľa neho, zastupovala iba učiteľov cirkevných škôl.¹⁵

Strana apelovala na všetky miestne organizácie, ktoré neoznámili sekretariátu strany päť spoľahlivých ľudí zo svojej obce, aby bezodkladne navrhli splnomocnencovi svojho volebného kraja dvoch riadnych členov a dvoch náhradníkov do volebných komisií. Každá organizácia (roľnícka beseda a Slovenská domovina atď.) mala zostaviť návrh v dvoch exemplároch a poslať jeden exemplár splnomocnencovi volebného kraja, druhý svojmu príslušnému slúžnovskému úradu.¹⁶ Dozor mal prebiehať v každej obci, v každej volebnej komisii. Okrem člena a náhradníkov mali vyslať dvoch dôverníkov, ktorí mali byť po celý čas volieb prítomní a ostať i pri sčítaní hlasov. Dôverníci strany síce neboli členmi komisie, ale mali právo kontrolovať priebeh volieb a predostrieť prípadné námietky. O námietkach dôverníka rozhodovala a hlasovala obvodná komisia.¹⁷ Pomerne krátko po voľbách, na jar 1921, sa SNS vyčlenila zo SNaRS a vytvorila opäť samostatnú politickú stranu. Národniarov a agrármikov rozdelil odlišný názor na autonómiu Slovenska. SNaRS opustila aj Slovenská domovina, ktorá tak vyjadrila nespokojnosť s realizáciou pozemkovej reformy. Vtedy už muselo zasiahnuť vedenie Republikánskej strany československého venkova a zjednotiť všetky tri strany do celoštátnej agrárnej strany na Petropavlovskom zjazde v roku 1922.¹⁸

Pred druhými parlamentnými voľbami, v septembri 1925, sa členovia Republikánskej strany zemedel'ského a maloroľníckeho ľudu stretli na riadnom rišskom zjazde, kde prijali rezolúciu, okrem iného aj s požiadavkou, aby štát podporoval rozvoj poľnohospodárstva s dôrazom na Slovensko a Podkarpatskú Rus. Kultúrna rezolúcia prijala návrh výstavby Švehlových domov, vybudovanie Československej akadémie zemědělskej, Svobodného učení selského a rozvoj vidieckeho školstva. Všetky tieto kroky viedli k zveladeniu vidieka, k zvýšenému vzdelávaniu jeho obyvateľov, ale aj k osloveniu čo najširšej vrstvy poľnohospodárskeho a vidieckeho voličstva. Na podporu občanov s drobnými prídelmi malo byť vypracované opatrenie na poskytnutie úveru a podporu pôdohospodárskeho

družstevníctva a vybudovanie verejnoprávnych ústavov na hypotekárny úver na Slovensku. Agrármci uznávali taktiež solidárne družstevné hnutie, základ videli v organizácii kempeličky a ich zväzoch.¹⁹

Republikánska strana sa tentokrát pripravila na predvolebnú agitáciu po finančnej stránke dôsledne a vypomohli jej práve agrárne organizácie: „*Kampaň hradili slovenskí agrármci okrem peňazí z volebného fondu aj z fondu určeného pre Slobodné učenie sedliacke. Okrem toho im nemalou sumou, prispeli aj cukrovarníci. Správcom volebných peňazí na Slovensku bol A. Štefánek, ktorý sa mal po pôsobení v Dočasnom národnom zhromaždení znovu vrátiť do parlamentných lavíc.*“²⁰

Strana opäť zdôraznila významné postavenie učiteľského stavu v spoločnosti. Venovali mu však zvýšenú pozornosť aj v medzivolebnom období, nielen pred voľbami. Učitelia zo západného Slovenska odporúčali svojim kolegom voliť agrárnu stranu, nakoľko najmä vidieckemu učiteľovi mohla vyhovovať stredová politická orientácia, teda nepodporujúca ani radikálny ani konzervatívny smer. Učiteľstvo zo západného Slovenska sa na svojej porade v júli 1925 uznieslo v záujme povznesenia stavu na tom, že hromadne vstúpi do agrárnej strany.²¹ Záujemcom poslali program a členskú prihlášku. Uviedli zoznam už zaregistrovaných členov strany, 86 učiteľov, učiteľiek a správčov škôl zo západného Slovenska. Iniciatívu vyvinul vtedajší správca školy v Suchej nad Parnou pri Trnave a neskorší poslanec Národného zhromaždenia Pavol Teplanský.

Ústrední sdužení úradníkov učiteľů a zřízenců Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v jednom z predvolebných letákov oslovilo učiteľov, úradníkov a zriadencov, hlásiacich sa k republikánskej strane, s apelom na obranu strany pred útokmi opozičných politických strán. Zástupcovia združenia žiadali od svojich stúpcov agitáciu predovšetkým medzi ľuďmi, ktorí sa nemohli zúčastniť predvolebných zhromaždení. Strana vydala niekoľko volebných brožúr, sekretariáty mali pripravené volebné letáky, ktoré mohli prívrženci distribuovať do každej dedinky. Ak by bola potrebná verejná schôdza, mali sa obrátiť na krajský sekretariát.²²

Volebný rok 1925 mal pre agrárnu stranu výnimočnú príchuť. Strana zožala úspech pri masívnych predvolebných zhromaždeniach, na ktorých prezentovala svoju vydarenú realizáciu pozemkovej reformy. Po celom Slovensku sa konali návštevy najvýznamnejších predstaviteľov strany, ktorí slávnostne odovzdávali pôdu občanom. Agrárna tlač sa intenzívne venovala informáciám o cestách, príhovoroch a atmosfére stretnutí agrárnikov s občanmi. Prvá slávnosť pozemkovej reformy sa uskutočnila v septembri 1925 na zhromaždení Domovín a roľníckych besied v Častej.²³ Výnimočnosť slávnosti odovzdávania prvých 400 prípisných hárkov občanom podčiarkla aj návšteva ministra poľnohospodárstva Milana Hodžu a predsedu Štátneho pozemkového úradu Karla Viškovského. Rečnícku tribúnu zdobili vlajky domovín s agitačnými heslami a odznakmi jednotlivých organizácií. Na slávnosti sa, podľa tlače, zúčastnilo 10 000 ľudí. Impozantný charakter mala tiež návšteva zvolenského župana Juraja Slávika vo Veľkých Kapušanoch a Kráľovskom Chlmci.²⁴ V mestách viali zástavy, hostá vítali jazdci republikánskeho dorastu v zelených košeliach, občania, školopovinné deti s kvetmi. Minister Hodža taktiež slávnostne odovzdal pôdu občanom Gemera, ktorá bola z bývalých Koburgovsko-Andrášovských veľkostatkov rozparcelovaná pre 35 obcí.

Hodža sa vo svojich príhovoroch z tohto obdobia venoval aj vplyvu inteligencie. Vyzdvihol jej podstatný význam, mala zastávať pozíciu spolupracovníka a vierohodného radcu pre ľud. Začiatkom novembra 1925, na zhromaždení úradníckeho odboru republikánskej strany v Košiciach predniesol Hodža reč o tom, ako vidí situáciu po voľbách. „*Svojho času sme sa domnievali, že republikánska strana sa bude zaoberať výlučne záujmami roľníctva a tých vrstiev, ktoré s výrobou zemedelskou súvisia, alebo s roľníckym stavom sú spjaté, ako duchovenstvo, učiteľstvo, notári a dedínska inteligencia vôbec. Dnes vidíme, že republikánska strana bude*

*musieť rozšíriť svoj záujem i na iné odvetvia.*⁴²⁵ Fakt, že vedel odhadnúť problematiku, ktorou sa strana mala v blízkej budúcnosti zaoberať, potvrdzujú aj intenzívne námietky ľudovej strany, ktorá vyčítala agrárnikom v predvolebnej kampani práve ich záujem o inteligenciu, konkrétne o učiteľov a notárov. Nakoľko išlo o povolania, ktoré podstatne ovplyvňovali život obcí, pokúšali sa ich získať na svoju stranu práve ľudáci.

Súčastou predvolebnej agitácie bola teda prezentácia práce agrárnej strany. Jej predstavitelia považovali svoju stranu za tú, ktorá sa najviac postarala o slovenské záujmy v parlamente. Najdôležitejšou úlohou, ktorú si plnili, bola pozemková reforma. Uviedli, že dve tretiny celého aparátu, ktorý prevádzal pozemkovú reformu, boli angažované pre slovenské požiadavky. Strana sa ďalej prezentovala zriadením vysokého počtu gazdovských, roľníckych, živnostenských škôl. Presadila tiež pôdohospodárske clá, výhodné úvery a úroky v bankách, vybudovala sieť úverových družstiev a roľníckych vzájomných pokladníc.²⁶ Zakladanie roľníckych vzájomných družstiev vytkol Hodžovi opäť Tiso, ktorý napísal, že takýmto spôsobom Hodža nezachraňuje roľníkov, ale sám seba, teda svoju pozíciu v strane a svoje ministerské kreslo. Obvinil tiež agrárnikov z vysokých daní a úrokov v bankách, ktorými zaťažovali a nie pomáhali roľníckemu stavu.²⁷ Obe strany, agrárici a ľudáci, tak mali na danú problematiku diametrálne odlišný názor, čo nepochybne súviselo s tým, že obe reflektovali na podobnú skupinu voličov.

Pred parlamentnými voľbami roku 1929 mala agrárna strana pripravené silné voličské zázemie vďaka aktivitám, ktoré sa konali najmä rok predtým. 15. mája 1928 usporiadala zjazd v Prahe, na ktorom sa zúčastnilo okolo štvrt milióna jej prívržencov. Zjazd si pripomenul 80. výročie zrušenia poddanstva, 10. výročie založenia Československej republiky a vzdal hold demokratickému štátu. Oslavy pokračovali v Prahe aj nasledujúce dva dni okrem iného manifestačným sprievodom, položením základného kameňa pomníka Přemysla Oráča.

Strana neprezentovala priebeh svojich predvolebných schôdzok v takom počte ako v predchádzajúcich parlamentných voľbách. Nakoľko išlo o predčasné parlamentné voľby, bola predvolebná kampaň veľmi krátka. Zároveň sa na jej charaktere podpísali dva výrazné problémy: aféra Vojtecha Tuku²⁸ a odchod Ľudovíta Okánika z agrárnej strany i jeho abdikácia z postu starostu Bratislavy. Agrárnikov už v oveľa menšej miere propagoval Hodža, čo mohlo súvisieť s jeho politickými problémami i zdravotným stavom. Vo svojom predvolebnom prejave uviedol, že po voľbách budú agrárici prvou stranou v republike i na Slovensku.²⁹ Hodža prezentoval stranu najmä na výhodnom Slovensku, kde aj kandidoval. V zemplínskych obciach prišiel na slávnosť zaknihovania pridelenej pôdy roľníkom spolu so senátorom Kornelom Stodolom. Občania ich privítali slavobránou, sprevádzala ich Sedliacka jazda.³⁰

Mládež sústredená v Ríšskej jednote dorastu čs. venkova v Prahe sa zapojila do predvolebných aktivít výzvou adresovanou všetkému vidieckemu dorastu, pričom poukázala na vážnu krízu poľnohospodárstva, ktorému sa nevenovala taká pozornosť, akú by si zaslúžilo svojim významom a zásluhami.³¹ Do úvahy bolo potrebné vziať i fakt, že sa takýmto spôsobom živila vyše polovica obyvateľov národa, ale v Národnom zhromaždení (NZ) pôsobilo z 300 poslancov len 46 členov republikánskej strany. Z uvedených dôvodov považovali za potrebné tento jav napraviť v nasledujúcich voľbách uvedomelým hlasovaním.

Krátke predvolebné obdobie si vyžadovalo intenzívnu činnosť, vedenú plánovane, preto zástupcovia agrárnej strany prostredníctvom svojich tlačových orgánov apelovali na všetkých činovníkov a členov okresných združení v Čechách, na Morave, Sliezske, na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, aby urobili všetko pre víťazstvo kandidátok republikánskej strany. Strana si zároveň uvedomovala, že bez inteligencie by nezaznamenala pokrok, vzťah bol teda vyvážený.³²

Ústredný orgán Slovenskej roľníckej jednoty *Slovenská vlast'* priniesol tesne pred voľbami článok, ktorého autorom bol Milan Hodža. V texte sa zaoberal potrebami roľníkov, ktorí, ako

uviedol, nepotrebovali ľudácku autonómiu, socializmus ani komunizmus. „*My našli sme kus socializmu a svojej roľníckej autonómie v našich vyše päťdesiatich Roľníckych pokladniciach. Tam si roľníctvo samo rozhoduje: to je jeho autonómia.*“⁴³

Úloha organizácií agrárnej strany mala pred jednotlivými parlamentnými voľbami odlišný charakter. Pred prvými voľbami do NZ v roku 1920 a zároveň vôbec prvými voľbami, ktoré sa konali na Slovensku, sa organizácie sústredili na vytváranie siete orgánov strany a teda aj samotných organizácií. Agitovali predovšetkým za vstup občanov do agrárnej strany alebo jej súčasti. Rozbiehali od základov záujmové, hospodárske, stavovské, vzdelávacie a iné združenia, do ktorých štruktúr a fungovania postupne zapájali nových členov. Taktiež po prvý raz a podrobne oboznamovali budúcich voličov o technických parametroch volieb. Druhé parlamentné voľby v roku 1925 sa pre agrárne organizácie už niesli v duchu dosiahnutých úspechov strany i samotných organizácií, preto si mohli dovoliť aj financovanie predvolebnej kampane zo svojich vlastných zdrojov. V predvolebnej agitácii poukázali na svoje triumfy (napr. realizáciu pozemkovej reformy) a razantnejšie oslovovali svojich členov na podporu strany vo voľbách i proti politickým oponentom. Parlamentné voľby v roku 1929 sa vymykali z tradičného volebného obrazu, nakoľko boli predčasné a zaťažené neštandardnými politickými udalosťami. Strana i jej organizácie sa teda zamerali na pozitíva dosiahnuté ich zásluhou a na obranu voči útokom politických rivalov. Podobne ako v predchádzajúcich voľbách v roku 1925 oslovili v kampani predovšetkým svoje stavovské a mládežnícke vrstvy. Vo všetkých troch kampaniach pred parlamentnými voľbami v 20. rokoch 20. storočia boli agrárne organizácie pevnou oporou svojej materskej agrárnej strany.

Štúdia vznikla v rámci grantu VEGA: Občianska spoločnosť na Slovensku počas 1. ČSR. (Vývoj na demokratickej báze a vonkajšie a vnútorné vplyvy demokratického, autoritatívneho a totalitného typu) č. 2/0122/09.

Poznámky:

- 1 MARTULIAK, Pavol. Agrárne hnutie a agrárna strana na Slovensku, jej postavenie vo svetle parlamentných volieb za 1. ČSR. In RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Agrárni strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami*. Studie Slovákého muzea. Uherské Hradiště 13, 2008, s. 45.
- 2 HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 89–91.
- 3 KRAJČOVIČOVÁ, Natália. K pôsobeniu agrárneho politického hnutia na Slovensku v rokoch 1918–1938. In FERENČUHOVÁ, Bohumila (ed.). *Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám Valeriána Bystrického*. Bratislava : HÚ SAV, 2006, s. 37.
- 4 BARTLOVÁ, Alena. Úsilie Dr. Milana Hodžu pri vytváraní politických a hospodárskych blokov na Slovensku v rokoch 1918–1938. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža – štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002, s. 197–198.
- 5 Zakladajte miestne organizácie slovenskej národnej a roľníckej strany. *Národné noviny* (NN), roč. LI, č. 17, 23. januára 1920, s. 1.
- 6 Zo slovenskej Nár. a Roľn. Strany. *Slovenský týždenník* (ST), roč. XVII, č. 9, 27. februára 1920, s. 3.
- 7 Zo slovenskej národnej a roľníckej strany. *NN*, roč. LI, č. 3, 10. februára 1920, s. 1.
- 8 Zo slovenskej národnej a roľníckej strany. Zo zvolenského volebného okresu. *NN*, roč. LI, č. 39, 19. februára 1920, s. 1, 2.
- 9 Všetkým organizáciám Slovenskej Národnej a Roľníckej Strany, Roľníckym Besedám a Slovenským Domovinám! *ST*, roč. XVII, č. 9, 27. februára 1920, s. 1.

- 10 Zo slovenskej národnej a roľníckej strany. *NN*, roč. LI, č. 42, 22. februára 1920, s. 2.
- 11 FABRICIUS, Miroslav – SUŠKO, Ladislav (eds.). *Jozef Tiso. Prejavy a články. Zv. I. (1913–1938)*. Bratislava : AEPRESS, 2002, s. 102–103. Dokument č. 13: Slovenský Klub, županské úrady, domovníari a – úprimnosť. *Slovák*, roč. 2, č. 34, 1920, s. 3.
- 12 Myšlienkou a dôvodmi – nie pästou. *ST*, roč. XVII, 13. februára 1920, č. 7, s. 1.
- 13 Leták, bez čísla inventárneho a prírastkového čísla, SNM-HM Bratislava.
- 14 *NN*, roč. LI, č. 13, 18. januára 1920, s. 1.
- 15 ŠTEFÁNEK, Anton. *Slovenským učiteľom*. Bratislava 1920, 14 s.
- 16 Zo slovenskej národnej a roľníckej strany. *NN*, 31. marca 1920, č. 73, s. 1.
- 17 Zo slovenskej národnej a roľníckej strany. *NN*, 11. apríla 1920, č. 81, s. 1, 2.
- 18 KRAJČOVIČOVÁ, Natália. K pôsobeniu agrárneho politického hnutia na Slovensku v rokoch 1918–1938. In FERENČUHOVÁ, Bohumila (ed.). *Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám Valeriána Bystrického*. Bratislava : HÚ SAV, 2006, s. 39.
- 19 HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárneho hnutia 1899–1938*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 116–153.
- 20 HANULA, Matej. *Agrárna strana na Slovensku v rokoch 1919–1929*. Dizertačná práca, nepublikovaná. Bratislava 2007, s. 155.
- 21 Leták, prírastkové č. 1995/00379, SNM-HM Bratislava.
- 22 Leták, Národní archiv ČR Praha, Presidium Ministerstva vnitra (PMV), k. 17.
- 23 Prielom do ľudáckych bášt na Západe. *Slovenský denník (SD)*, roč. VIII, č. 220. a, 30. septembra 1925, s. 1.
- 24 Župan dr. Slávik vo Veľkých Kapušanoch a Král. Chlmci. *SD*, roč. VIII, č. 223. a, 3. októbra 1925, s. 5.
- 25 Čo bude po voľbách. *SD*, roč. VIII, č. 251. a, 7. novembra 1925, s. 1.
- 26 Práca republikánskej strany na Slovensku. *SD*, roč. VIII, č. 241. a, 24. októbra 1925, s. 1.
- 27 FABRICIUS, Miroslav – SUŠKO, Ladislav (eds.). *Jozef Tiso. Prejavy a články. Zv. I. (1913–1938)*. Bratislava : AEPRESS, 2002, s. 102–103. Dokument č. 75: Ako agitujú štátotvorníci? *Slovák*, roč. 6, č. 6, 1925, s. 1.
- 28 Tuka publikoval 1. januára 1928 článok *V desiatom roku Martinskej deklarácie*, v ktorom uviedol, že Martinská deklarácia obsahovala tajnú klauzulu. Štátoprávne usporiadanie ČSR malo byť obmedzené na 10 rokov. Potom mal nastať v republike bezprávný stav. Tuka hovoril o dvoch dokumentoch: deklarácii z 30. októbra 1918, ktorou sa slovenský národ prihlásil k spoločnému štátu s Čechmi, a zápisnici z 31. októbra 1918, tajnej klauzule deklarácie, ktorá upravovala dĺžku trvania štátu na dobu desiatich rokov. Tá sa podľa Tuku stratila alebo bola niekde uschovaná. Tukova aféra a proces tvorili neoddeliteľnú súčasť predvolebnej kampane. V októbri 1929, uprostred predvolebnej kampane, súd uznal Tuku vinným a odsúdil ho za zločin vojenskej zrady spáchanej za zvlášť priťažujúcich okolností a prípravu úkladov o republiku na 15 rokov odňatia slobody a stratu čestných občianskych práv na dobu troch rokov.
- 29 Prvý volebný prejav dra Milana Hodžu. *SD*, roč. XII, č. 224, 28. septembra 1929, s. 2.
- 30 Zemplín manifestuje za republikánsku myšlienku. *SD*, roč. XII, č. 237. a, 15. októbra 1929, s. 4.
- 31 Roľnícky ľud do jedného šíku pri voľbách! *SD*, roč. XII, č. 230. a, 6. októbra 1929, s. 4.
- 32 Našej republikánskej inteligencii. *SD*, roč. XII, č. 237. a, 15. októbra 1929, s. 3.
- 33 Roľnícke voľby. *SD*, roč. XII, č. 246. a, 25. októbra 1929, s. 1.

The Participation of the Agrarian Party organizations in the election campaign before the general elections in Slovakia in the in the 1920's

A b s t r a c t

Major organizations of the Agrarian Party in Slovakia include the Slovak Agrarian Fellowship with its local cells – '*besedas*', and a Slovak Domovina (Homeland) representing farmers, village house owners and agriculture workers. Both were very active in the pre-election campaign prior to the general elections. In January 1919 Milan Hodza initiated talks with the representatives of agrarian movement, and agrarian *besedas* in Turcansky Sv. Martin where they laid the foundations of a union organization under the name of Slovak National Association. In August 1919 was set up another agrarian union organization called Slovak Domovina under Pavol Blaha's direction. The Association and Domovina would organize public meetings and gatherings, discuss economic issues, put forth their pre-election claims, canvass for the Agrarians, recruit citizens into the party and try to solve the existing political problems in line with the needs of local inhabitants.

The role of the Agrarian Party organizations had different characters before individual general elections. Prior to the first parliamentary elections in 1920 the organizations aimed to generate a network of party bodies, de facto organizations as such. Above all, they recruited citizens into the Agrarian Party or its affiliates. They launched from scratch various interest, economic, professional, educational and other groups to integrate new citizens into their activities. Also, for the first time and in detail they acquainted future electors with technical parametres of elections. The second parliamentary elections in 1925 continued in the vein of party's and organizations' previous success therefore they afforded to finance the pre-election campaign from their own funds. In the electioneering they produced their trump cards (e.g. the land reform) and ran a more robust campaign making their members back up their party and attack the opponents. The 1929 parliamentary elections exceeded the traditional election pattern being premature and also influenced by unusual political events. This is why the party and its organizations focused on the positive things they had achieved by themselves and on the defense against the attacks from their political rivals. Like in the previous elections in 1925 they sought to appeal their professional layers and youth. In all three campaigns in the 1920s agrarian organizations strongly supported their mother agrarian party.

MEZINÁRODNÍ KONTEXT

Ideové zdroje medzinárodného agrarizmu a jeho národných špecifík

ROMAN HOLEC

„Český agrarizmus je právom pôdy, bulharský právom práce človeka na pôde a poľský agrarizmus právom človeka pracujúceho na pôde.“
(Zygmunt Załęski)

Jednotlivé agrárne strany a hnutia museli zohľadňovať špecifiká v postavení a záujmoch roľníctva v tej-ktorej krajine, v dôsledku čoho zaznamenával agrarizmus ako politické hnutie vo svojich programoch výrazné národné a štátne rozdiely. Primerane uvedenej skutočnosti existovali isté – hoci podstatne menšie – rozdiely aj v ideológii. Bolo takmer nemožné zjednotiť agrarizmus do spoločnej politickej podoby a nie najjednoduchšie mu bolo vtlčiť jednotiace ideologické prvky.

Jednou zo súčasťí najvšeobecnejšieho ideologického inštrumentária európskeho agrarizmu bola koncepcia tretej cesty, ktorá mala byť zelenou odpoveďou na červené a čierne, resp. modré alternatívy. Ako každá ideológia aj agrarizmus musel predostrieť svojim priaznivcom istú víziu budúcnosti a vymedziť sa voči existujúcemu spoločensko-ekonomickému systému. V prípade tretej cesty išlo presne o takúto víziu ku ktorej mali dlhodobo smerovať stranícki prívrženci. Bola pre ňu typická pozícia stredy, tak charakteristická pre mentalitu roľníka vyhýbajúceho sa programovo každému extrému. Ak sa politický agrarizmus musel z pragmatických taktických dôvodov odkloniť viac na jednu stranu alebo pristupovať k istým kompromisom a hľadať si politických spojencov, alebo sa vymedzovať voči konkrétnej ideologickej teórii, aj tak strategickým zámerom bola vždy politika stredy, tretej cesty a vymedzenia sa voči všetkým.

Agrarizmus sa zrodil ako ideológia roľníctva v druhej polovici 19. storočia v reakcii na vtedajšie sociálno-ekonomické procesy odohrávajúce sa na vidieku. Agrarizmus vznikol v rôznych podmienkach, nezávisle na sebe a nadobudol vo svojich začiatkoch dve odlišné podoby.

V Nemecku sa stal odpoveďou na industrializáciu a prehlbujúcu sa pauperizáciu roľníctva. Nositeľmi nemeckého agrarizmu boli vysokoškolskí profesori, ktorí dospeli teoretickými analýzami k poznaniu významu roľníctva a sformulovali niektoré princípy, ktoré doteraz patria do agraristického repertoáru (A. Schäffle, G. Ruhland). Agrarizmus v Nemecku mal junkerský charakter a tvoril základ jeho budúcich pravicových výkladov. Ideológia agrarizmu tu teda vzniká cestou zhora a čerpá podnety z intelektuálnej živnej pôdy.

Druhá podoba vzniká približne v tom istom čase v ekonomicky zaostalom Rusku, kde roľnícka otázka napriek zrušeniu nevoľníctva pretrvávala ako najakútnejší sociálny problém krajiny. Agrarizmus tu vyrástol zdola a v jednotlivých navzájom roztrieštených hnutiach, vyvíjajúcich sa živelné od anarchizmu až po rôzne meštiacko-konzervatívne prístupy, sa koncentroval na riešenie pálčivých každodenných otázok drobného roľníctva. Až na základe praxe sa začína tvoriť a v publicistike i kultivovať agrarizmus ako špecifický ruský teoretický koncept. Jeho hlavným nositeľom boli narodníci (P. L. Lavrov, N. K. Michajlovskij, P. N. Tkačov, G. V. Plechanov atď.) vystupujúci proti nevoľníctvu a jeho prežitkom, ako aj proti kapitalizmu a jeho neduhom. Hľadali zmysel vývoja v rozvoji tradičnej občiny. Narodníctvo sa stalo populárnym a malo vplyv na ideológiu roľníctva v ekonomicky zaostalých krajinách, predovšetkým na Balkáne.

V diskusiách o charaktere kapitalizmu, jeho nevyhnutnosti v Rusku a jeho údajne špecificky ruskej podobe sa vykryštalizoval nekompromisný názor leninských bolševikov

o neprípustnosti akéhokolvek kompromisu, vrátane tretej cesty: „... otázka znie len takto: buržoázna, alebo socialistická ideológia. Strednej cesty tu niet (lebo ľudstvo neutvorilo nijakú „tretiu“ ideológiu, ako napokon vôbec v spoločnosti rozleptávanej triednymi protirečieniami nikdy ani nemôže byť netriedna alebo nadtriedna ideológia).“⁴¹ Lenin kritizoval utopizmus narodnikov ako lživý v ekonomickom zmysle, vyzdvihoval však pravdivosť jeho demokratizmu.

Uvedené dve podoby agrarizmu – nemecká a ruská – mali niektoré princípy spoločné, v iných sa však odlišovali a aj ich priority vychádzali z rozdielnej východiskovej situácie. Na jednej strane obe vyzdvihovali úlohu roľníka v ekonomike, význam pôdy a poľnohospodárstva, stávali ich do antagonistického protikladu s priemyslom a mestom a pod. Na druhej strane zaujímali odlišné postoje ku kľúčovým otázkam kapitalizmu, súkromného vlastníctva pôdy a pozemkovej reformy.

Ak sa v Nemecku agrarizmus prispôbuje podmienkam rýchlo sa industrializujúcej krajiny a dostáva ako učenie vedecký charakter, v Rusku niesol výrazne stopy ekonomickej zaostalosti, intelektuálskej radikalizácie a anarchistických metód. Rozdiel sa okrem iného prejavil v prístupe ku koncepcii tzv. tretej cesty, ktorú agrarizmus rozvíjal ako jeden zo svojich kľúčových princíпов.

V Nemecku sa vyslovene okrajovo, platonicky a bez hlbších teoretických rozborov formulovala myšlienka tretej cesty spolu s kritikou kapitalizmu a súčasne v opozícii voči rozvíjajúcemu sa robotníckemu hnutiu a marxizmu ako jeho vedeckej doktríne. Zjednodušene povedané, vedelo sa, čo sa nechce, ale netušilo sa, k čomu má spoločnosť smerovať a v čom mala byť podstata tretej cesty. Kritika marxizmu a socializmu bola pritom podstatne konkrétnejšia, kritika kapitalizmu podstatne vlašnejšia. Pravcovosť tamojšieho agrarizmu smerovala skôr k reforme kapitalizmu a k odstráneniu jeho najkriklavejších nedostatkov, nie však k jeho systémovej likvidácii.

V Rusku sa koncepcia tretej cesty ako programového princípu agrarizmu nerozvinula z celkom pochopiteľných dôvodov. Neexistoval tu ani rozvinutý kapitalizmus a zákonite ani ucelená ľavicová alternatíva s proletariátom ako jej nositeľom, ktorý je vlastne produktom kapitalistických protirečení. Z roľníka ako stredobodu ruského agrarizmu vychádzali rôzne hmlisté a neraz utopické koncepcie o obnove tradičnej ruskej občiny, o rozvoji roľníckej spoločnosti založenej na rôznych archaických princíповoch.²

Prvá svetová vojna, katastrofálna ekonomická situácia a revolučné udalosti dostali v oboch krajinách k moci úplne odlišné politické sily. Zatiaľ čo vývoj v Nemecku smeroval po mnohých peripetiách doprava, v Rusku sa zmocnili moci boľševici a vydali sa experimentálnou cestou beztriednej komunistickej spoločnosti. V oboch krajinách bolo roľníctvo politicky marginalizované.

Ruské idey sa prijímali a rozvíjali predovšetkým na Balkáne. Srb Svetozár Markovič, Rumun Konstantin Stere a Chorváti Radičovci nadväzovali na A. Gercena, N. G. Černiševského a plejádu ruských narodnikov, snažili sa o obídenie toľko kritizovaného kapitalizmu a jeho sociálnych dôsledkov, pričom chceli využiť tradičné inštitúty (v Srbsku napr. zadrugu) a prísť z feudálnej rovno k nekapitalistickej spravodlivej spoločnosti. Po Markovičovej smrti sa jeho myšlienok ujala v Srbsku Radikálna strana požadujúca v agrárnosocialistickom šate zaodetú obecnú samosprávu, decentralizáciu štátu a podporu družstevníctva. Uvedené požiadavky sa vývojom zmenili na prázdne heslá.

V Chorvátsku stáli pri zrode Chorvátskej roľníckej strany bratia Radičovci. Aj pre staršieho z nich, ideológa Antuna, boli ruskí narodnici najvýznamnejším ideovým zdrojom. Slaviofilstvo bolo zase jednou z mála konštantných zástav pragmatického politika Stjepana Radiča. Hoci on sám je ťažko ideovo „uchopiteľný“, vieme, že spochybňoval Marxa a odmietal kapitalizmus v prospech agrarizmu, keďže poslednému nejde o zisk. Agrarizmus sa mu už v medzivojnovom období vykryštalizoval do demokratického roľníckeho štátu

s nedefinovanou roľníckou demokraciou. V ňom mali hrať významnú úlohu štátoprávna samostatnosť, resp. federalizácia, posilnená samospráva, slavizmus a sociálna spravodlivosť. V návrhu ústavy „neutrálnej Chorvátskej roľníckej republiky“ z roku 1921 sa o nej hovorilo ako o syntéze „konzervatívneho západu s tisícročnými základmi kultúry a hospodárstva“ s „revolučným východom“.³ V septembri 1924 vystúpil na I. zjazde slovanskej agrárnej (roľníckej) mládeže v Ljubljane československý minister poľnohospodárstva a významný agrárny ideológ Milan Hodža. Vo svojom prejave, ktorý potom vyšiel samostatne slovinsky i poľsky, Hodža rozvíjal myšlienku tretej cesty. Na rozdiel od Radiča nehovoril o syntéze, ale vymedzoval sa voči krízou postihnutému liberalizmu a socializmu, pričom v zhode s Radičom práve v slovanstve videl základ agrárnej demokracie, ktorej princípy v tom čase Hodža formuloval a demonštroval ich na pozitívnych rysoch dvoch slovanských premiérov – Bulhara Alexandra Stambolijského a Poliaka Wincenta Witosa.⁴ Pravda, v ekonomicky podstatne zaostalejšom Kráľovstve SHS a v jeho ideovo nerozvinutom prostredí nenašli Hodžove tézy adekvátny ohlas a bolo charakteristické, že rozsiahlej kritiky zľava sa Hodžova reč v Ljubljani dočkala práve medzi československými komunistickými intelektuálmi.⁵

Primerane spomínaným ideovým deficitom a ideovému „hľadaniu sa“ prechádzala po vojne Chorvátska roľnícka strana radikalizáciou stále viac doľava, až ju Stjepan Radič priviedol do radov moskovskej boľševickej Roľníckej internacionály. Po dosiahnutí tohto bodu postupne – a hlavne po násilnej smrti Radiča (1928) – strana nadobúdala radikálno-pravicové až fašistické prvky.

V takejto situácii prebrali rozhodujúcu iniciatívu v rozvoji agrarizmu bulharskí roľnícki intelektuáli. Začiatkom 20. storočia dospelo totiž bulharské agrárne hnutie k pozoruhodnému myšlienkovému a teoretickému rozvoju. Vzniklo v ekonomicky zaostalej a vyslovene agrárnej krajine, kde poľnohospodárstvo tvorilo kľúčový sektor ekonomiky a kde nebolo veľa možností na alternatívy vládnucemu režimu. Na rozdiel od Ruska a Nemecka takmer úplná absencia proletariátu, šľachty a buržoázno-podnikateľských vrstiev dávali karty do rúk buď armáde alebo roľníctvu. Pôda bola po vyhnaní Turkov navyše rozdelená medzi roľníctvo pomerne rovnomerne, nebola teda potrebná pozemková reforma v takej podobe, ktorá bola akútnou úlohou pre ostatné európske štáty. Vďaka tomu i ďalším priaznivým okolnostiam sa mohol bulharský agrarizmus stať akousi ideovou dielňou celého regiónu a vypracovať sa do ucelenej teoretickej podoby.

Viacere skupiny intelektuálov nezávisle na sebe začali rozpracúvať otázku roľníctva, jeho perspektív a politických úloh. Alexander Stambolijsky, povoláním učiteľ, bol len jednou z týchto osobností, ale presadil sa postupne teoreticky i v praktickej politike. Teoretickým zdrojom bola preňho západoeurópska literatúra, ktorá sa pomerne hojne prekladala už pred prvou svetovou vojnou do bulharčiny, a z nej predovšetkým nemecká literatúra. Stambolijsky sám študoval v Nemecku a v jeho osobnom fonde sa nachádzajú nemecké národohospodárske práce aj s poznámkami, ktoré ukazujú, ako pracoval s takýmito podkladmi.⁶ Druhým zdrojom boli práce ruských narodnikov a eserov, ktoré boli v Bulharsku známe viac ako v ktorejkoľvek inej krajine Európy vzhľadom na relatívne veľa prekladov, ako aj úzke bulharsko-ruské kultúrne a politické väzby. Výsledný teoretický produkt dospel k osobitnej a neopakovateľnej bulharskej podobe, v ktorej bolo veľa jednostranností, eklekticizmu, radikálnej rétoriky, skôr emocionálnych ako racionálnych argumentov.⁷ Aj preto bola adorácia roľníctva a poľnohospodárstva väčšia ako kdekolvek inde, odpor voči mestu (mesto ako parazit na dedine, Sofia ako Sodoma a Gomora), inteligencii, kapitálu a priemyslu niesol radikálnejšie rysy.⁸ Stambolijského názory na priemysel nevychádzali z vedeckej analýzy tendencií spoločensko-ekonomického vývoja, ale z neopodstatneného presvedčenia, že „industriálna epidémia“ sa pomíne a svet sa vráti k „spasiteľnej poľnohospodárskej výrobe“, k minimalizovaniu spotreby priemyselných výrobkov v porovnaní s potrebou poľnohospodárskych výrobkov a ku stotožňovaniu produktov priemyslu s luxusom.⁹

Súkromné vlastníctvo bolo a aj zostáva „reálnym verným požehnaním pre progres ľudského rodu“. Stambolijsky však nepopieral, že súkromné vlastníctvo sa môže zmeniť na preklatie, len čo opustí rámce „pracovného vlastníctva“ a „pracovného poľnohospodárstva“ a nadobudne charakter kapitalistického (vykorisťovateľského) vlastníctva.¹⁰ Strnulo zastával názor o životaschopnosti drobného súkromného vlastníctva, drobných hospodárstiev v Bulharsku a o nepoužiteľnosti veľkých poľnohospodárskych majetkov v krajine.¹¹

Pozemková reforma spôsobila ešte väčšie vyrovnanie pozemkového vlastníctva v držbe jednotlivcov. Vláda skonfiškovala všetky nehnuteľné majetky nad 30 hektárov, ktoré boli vo vtedajšom chápaní adekvátnou veľkosťou pre rodinnú farmu. Pôvodní držiteľia veľkých nehnuteľných majetkov boli čiastočne odškodnení za zabavené majetky a malým farmárom boli tieto pridelené ako súkromné vlastníctvo. Nad pomerne nízku normu už nikto nemal právo vlastníť pôdu. Výsledkom uvedenej politiky bolo udržať občanov na približne rovnakej majetkovej úrovni.¹²

Význam bulharského teoretického diskurzu vzrástol po roku 1918, keď sa agrárna strana (Bulharský poľnohospodársky zväz) dostala k moci a mohla si jedinečným spôsobom vyskúšať realizáciu svojich ideí v praxi. Pravda, iba čiastočne, jednak jej nebol súdený dostatok času a jednak zložité podmienky mierového diktátu po prvej svetovej vojne nútili Alexandra Stambolijského ako hlavného agrárneho ideológa a politika robiť mnohé kompromisy.

Stambolijského agrarizmus v uvedenej podobe, teda s dosť jednostranným charakterom, nám kladie do úst otázku, či môžeme hovoriť o teórii, ba ešte lepšie o praxi agrárnej demokracie v krajinách, kde vlastne ani demokratický režim nebol pri moci a kde politické pravidlá hry mali od demokracie ďaleko?

Deficit času a možností na realizáciu vlastných ideí viedol Stambolijského k sformulovaniu vízie, ako bude Bulharsko vyzerat' 20 rokov po vláde Bulharského poľnohospodárskeho zväzu: Bulharsko sa stane „modelovým poľnohospodárskym štátom“, ktorého mestá budú oslobodené od blata, kľukatých ulíc a „ľudských pijavíc“, zaopatrené zdravou, pitnou vodou, početnými parkami, telegrafom, telefónom a elektrinou. Krajina bude mať vysoko organizované družstvá, rozsiahlu železničnú sieť, každá stanica bude mať skladové priestory na obilie a tabak, v každej dedine bude Dom agrárnej demokracie, kde budú prednášky, hrané hry a premietané filmy a kde budú môcť roľníci počuť „najlepšie prejavy najlepších orátorov“. Tam sa budú uskutočňovať odborné a verejné diskusie. Staré strany podajú v Bulharsku demisiu a ich miesto zaujme koalícia zostavená Poľnohospodárskym zväzom a spájajúca v rôznych záujmových a družstevných organizáciách všetkých roľníkov krajiny. Ženy budú mať volebné právo a prirodzené miesto v politickom živote.¹³

Po prevrate roku 1923 sa rozvoj bulharskej agrárnej teórie presunul skôr do zahraničia a vyslovene do teoretickej, ak už nechcem povedať do utopickej podoby. V samotnej krajine sa po prevrate najviac rozvíjala práve tzv. družstevná línia.¹⁴ Objavujú sa články, v ktorých sa hovorí o odstránení kapitalistického vykorisťovania a o báze kooperativizmu ako predvoji budúcej spoločnosti práce. Družstevná spoločnosť, či dokonca „družstevný štát“ sa tu označuje ako nový sociálno-ekonomický systém – ani kapitalizmus, ani socializmus, ale niečo tretie. Od roku 1925 začína vystupovať v prospech budúcej družstevnej spoločnosti agrárny teoretik Michail Genovskí: „*Kooperativizmus je učenie o prebudovaní ekonomického života združovaním sa ekonomicky slabých... aby sa zbavili vykorisťovania od obchodníkov a fabrikantov, od parazitov na živote...*“¹⁵ Podľa Genovskeho agrarizmus je „ekonomický systém“ a „učenie roľníckeho hnutia za premenu sveta“, ktoré nahradí kapitalizmus. Zdrojom týchto myšlienok bola západoeurópska literatúra, ktorá bola predovšetkým v medzivojnovom období pomerne hojne prekladaná do bulharčiny. Druhým zdrojom budú pravdepodobne opäť práce ruských eserov (Černov, Maslov), ktoré hovoria o nethovom charaktere socialistickej spoločnosti, kde trh a konkurencia budú zamenené s organizáciou, v rámci ktorej sa produkty dostanú priamo k spotrebiteľovi. Neodmieta sa organizačná úlohu

štátu, ani plánovaná výroba. Budúca ekonomika však bude decentralizovaná, zostavená z družstevných a spoločenských podnikov.¹⁶

V roku 1937 píše zástanca budúcej družstevnej spoločnosti Kojčo Alexandrov svoju teoretickú stať o „trhvom socializme“, ktorá je prvá nielen v bulharskej, ale snáď v celej európskej literatúre. Tento variant predvídal konkurenciu medzi družstvami. Ideový transfer smeroval do Juhoslávie, kde jeho priateľ Dragoljub Jovanovič, profesor právnickej fakulty univerzity v Belehrade, stál na čele ľavého krídla Roľníckeho zväzu ako strany s vyslovene družstevným programom. V roku 1940 splyva jeho skupina s novou Národnou roľníckou stranou.

Jovanovičove názory neboli síce systémové, zato tvorili vhodnú pôdu pre myšlienky Alexandrova. V Jovanovičovom rannom almanachu *Generacija pret stvaranjem* boli sústredené mnohé aspekty družstevnej organizácie výroby a tiež o ekonomickej demokracii ako alternatíve medzi kritizovaným kapitalistickým systémom a stalinským modelom sovietskeho socializmu.¹⁷ Označovala sa ako „vláda práce“, ale v 30. a 40. rokoch sa uprednostňoval skôr pojem „agrárny socializmus“. V ideách rozvitých Kojčo Alexandrovom možno vidieť zárodok juhoslovanského modelu trhového socializmu po 2. svetovej vojne. Ideový transfer Alexandrov – Jovanovič je viac ako pravdepodobný, Jovanovič však tvoril v Juhoslávii politicky marginálnu skupinu.

Rumunsko je z hľadiska našej témy zaujímavé tým, že tradične a dlhodobo hľadalo cestu medzi domácou zaostalosťou a západoeurópskymi vzormi. Obrovské protirečenie medzi naliehavosťou riešenia agrárnej otázky a biednym postavením roľníctva dlhodobo výrazne ovplyvňovalo vývoj rumunských dejín. Roľníctvo ako politický faktor tu hralo podstatne menšiu úlohu než kdekďvek inde, úloha elít bola, naopak, podstatne väčšia. Rovnako tradične veľmi veľká bola priepasť medzi nimi a roľníkymi masami, hoci krajina netrpela nedostatkom zdatných politických vodcov a ideológov.

Na prelome 19. a 20. storočia si tak liberáli, ako aj konzervatívci uvedomovali, že situácia roľníctva sa musí zlepšiť, preferovali však cestu pomalého a kontinuálneho vývoja, ktorý sa nedotkne sociálnej štruktúry krajiny. Rumunská spoločnosť by mala zostať agrárnou, tradičnou a neovplyvnenou cudzími vplyvmi. Veľmi osobitú odpoveď na tendenciu idealizácie patriarchy rurálneho života ponúkol narodnik a vydavateľ Konstantin Stere a hnutie okolo časopisu *Viața Romaneasca* na čele s Garabetom Ibraileanu. S prestížou svojej revolúcie minulosti z Ruska sa Stere pokúsil adaptovať do špecifických podmienok Rumunska dva proti sebe stojace svety – západný kapitalizmus a ruské narodníctvo. Bol presvedčený, že prevládajúci charakter rumunskej spoločnosti by mal byť zachovaný, ale nie idealizáciou roľníctva, ale jeho emancipáciou. Jeho koncept bol postavený na malom roľníckom vlastníctve pôdy, ktoré by malo byť uskutočnené pozemkovou reformou a doplnené priemyselným protekcionizmom zo strany štátu. Túto perspektívu, širšiu ako socialistickú a prispôbenú sociálno-historickým podmienkam Rumunska, nazýval Stere poporanizmom. Základom uvedenej emancipácie mala byť „roľnícka demokracia“, teda proces postupnej transformácie roľníctva vyvíjajúci sa devastačným dôsledkom kapitalizmu.¹⁸ Neskôr tieto myšlienky rozvinul roľnícky vodca Ion Mihalache. Intelektuálne korene rumunského agrarizmu mali teda tak zahraničné vplyvy (ruské narodníctvo, západný socializmus a liberalizmus), ako aj vlastné sociálne a intelektuálne pozadie.

Aj keď bola teoreticky socialistická doktrína v opozícii k roľníctvu, postavenému na báze súkromného vlastníctva, spolupráca medzi sociálnymi demokratmi a roľníkmi sa javila byť nielen užitočnou pre obe strany, ale aj ako jediný prostriedok vedúci k porážke finančnej oligarchie v Rumunsku.¹⁹ Sociálni demokrati súhlasili s faktom, že obe politické organizácie mali ako svoj cieľ likvidáciu oligarchického systému podporovaného liberálmi. Išlo o obdobu Švehlovej červenozelenej vládnej koalície v ČSR a istú formu paralyzovania radikálnej ľavice po prvej svetovej vojne.

Ako minister poľnohospodárstva zo strany Demokratického bloku navrhol Ion Mihalache veľmi radikálny projekt pozemkovej reformy „v mene veľkej väčšiny obyvateľstva: roľníctva“, žiadal novú ústavu, všeobecné volebné právo a rozsiahlu pozemkovú reformu, cirkevnú autonómiu, zlepšenie vo vzdelávaní a zdravotníctve. Ale silná opozícia liberálov s nepriamou podporou kráľa Ferdinanda urobila z vlády Demokratického bloku len veľmi krátku epizódu a návrhy predložené Mihalachem neprešli. Napriek tomu pozemková reforma z roku 1921 bola v tom čase jednou z najpokrokovejších v Európe.²⁰

Následný nový roľnícky program predstavil a podrobne vo svojich ekonomických prácach a politických prejavoch vysvetľoval ekonóm Virgil Madgearu. Zdôrazňoval ideál prosperujúceho a nezávislého roľníctva podľa vzorov Dánska, Belgicka a Švajčiarska. Na rozdiel od nich však bolo rumunské roľníctvo nekapitalistické a postavené na novom koncepte vlastníctva „s individuálnymi právami a sociálnymi povinnosťami“. Napriek obligátnej narodnickej nedôvere k Západu a jeho izolacionistickej politike, radikálny agrarizmus rozvíjaný od začiatku 20. rokov Madgearom a Mihalachem bol viac otvorený k prijímaniu zahraničného kapitálu a chcel zahrnúť obvyklú roľnícku ekonomiku do komplexu regionálnej a svetovej ekonomiky.

Už roku 1923 vyslovil Madgearu podstatu tretej cesty z hľadiska rumunského agrarizmu. Podľa neho „*peasantrismus* (teda agrarizmus – R. H.) *nemôže byť liberálny, pretože nový liberalizmus má monopolistické tendencie, zatiaľ čo peasantrismus je kooperativistický; nemôže byť konzervatívny, pretože idey konzervatívca a roľníka sú divergentné* (určite mal pred očami názory a osud rumunských konzervatívcov – R. H.); *konečne nemôže byť socialistický, pretože je založený na malom vlastníctve chápanom aj s jeho sociálnou funkciou.*“²¹

Napriek skutočnosti, že Madgearu sa pokúšal zmieriť kapitalizmus s tradičným a nevyvinutým poľnohospodárstvom prostredníctvom rozsiahleho družstevného systému a štátnymi úvermi pre roľníkov, bolo očividné, že poľnohospodárstvo samo o sebe nemohlo byť nositeľom dlhodobého sociálneho a ekonomického vývoja. Táto fixná idea vhodnej, pritom však špecifickej cesty vývoja, ani kapitalistickej, ani socialistickej, založená na malom pozemkovom vlastníctve a širokom systéme družstiev, vytvorila podstatu rumunského agrarizmu.

Roľnícka strana sa síce dostala k moci, ale až po vzniku Národnej roľníckej strany vzniknutej fúziou dvoch ideologicky odlišných strán: liberálnej sedmohradskej Národnej strany na čele s Iuliu Maniu a vlastnej Roľníckej strany so svojim vodcom Ionom Mihalachem. Musela spájať dve odlišné ideológie: regionálnu, venovanú reprezentácii rumunskej malej buržoázie v Sedmohradsku, a radikálnu agrárnu, venovanú reprezentácii celého roľníctva vo Veľkom Rumunsku (pripomína to paralelu s ČSR, kde prišlo na Slovensku v roku 1921 k neúspešnej fúzii agrárnej strany a Slovenskej národnej strany). Jednota strany bola len ilúziou.

Bývalý narodník Constantin Stere sa politicky i ideovo ocitol na vedľajšej kolaji. Odmietal kapitalizmus a tvrdil, že priemysel by mal byť len vedľajší a paralelný k potrebám poľnohospodárstva. Krajina s takou obrovskou agrárnou populáciou ako Rumunsko by sa mala vyvíjať v agrárnom smere. V teoretickej rovine profitoval najviac z fúzie Virgil Madgearu. Jeho meno znamenalo posun v teoretickom myslení a zmenu doktríny od radikálneho agrarizmu k viac „liberálnej“ pozícii ako advokátovi štátneho protekcionizmu.

Roľnícka strana sa dostala k moci roku 1928, teda podobne ako v Bulharsku, v najnevhodnejšej chvíli. Dráma rumunského agrarizmu bola v tom, že sa presadil v období, keď boli na programe dňa nielen sociálne otázky, ale aj ďalšie reformy, nie však ako výsledok vlastného politického zápasu, ale ešte ako dôsledok sľubov daných počas prvej svetovej vojny. Nezvládol navyše konfrontáciu so svetovou hospodárskou krízou a taktiež postoj kráľa Carola II. ku všetkým politickým stranám urýchlil jeho pád. Ako politické hnutie pokúšajúce sa rešpektovať pravidlá demokracie v nestálom politickom ovzduší medzivojnového Rumunsku

mali agrárnici väčší úspech ako opozičná strana než ako strana vládna. Z hľadiska cieľov „roľníckej vlády“ bola pozoruhodná práca Madgeara, podľa ktorej nemalo ísť len o obyčajnú zmenu vlády, ani „len“ o nahradenie autokratického politického modelu demokratickým, ale aj o zmenu celého ekonomického systému a hospodárskej politiky. Politika nezmyselnej industrializácie nielenže nevedla k sebestačnosti, ale doplatila na ňu údajne celá agrárna sféra. Práve v jej prospech, ako rozhodujúcej spoločenskej i ekonomickej základne krajiny, volal Madgearu po výrazných korekciách doterajšej hospodárskej politiky a širšej medzinárodnej spolupráci.²²

Vláda roľníckej strany vytvorila istý intelektuálny priestor, ktorý zostal reálnym dedičstvom rumunského agrarizmu. Išlo o smer politického a sociálneho myslenia koreniateho v presvedčení, že rurálna stredná trieda malých vlastníkov by mohla vytvoriť potenciál pre vývoj v štáte. Myšlienky dvoch profesorov s doktorátmi z Nemecka Virgila Madgearu, hlavného zakladateľa agrarizmu, a neoliberalne idey Stefana Zeletina sa stretli s najväčším ohlasom v medzivojnovom Rumunsku. Obaja robili všetko preto, aby pochopili vtedajšiu spoločnosť a našli pre ňu východiská v plnom súlade s tendenciami európskeho myslenia. Agrarizmus prvého sa pokúšal hľadať modely modernizácie pre Rumunsko ako „tretiu cestu“ medzi liberalizmom a socializmom. Jej nositeľom v agrárnej sfére mala byť podľa neho už spomínaná stredná trieda malých vlastníkov. Zatiaľ čo pre Madgeara bola buržoázia v Rumunsku umelým konštruktom, Zeletin pripúšťal jej vývojové možnosti a jej koexistenciu s roľníctvom považoval za normálny jav. Rovnako normálne bolo podľa neho súžitie feudálneho vzťahu práce s buržoáznym inštitucionálnym rámcom.

Ekonomická politika riadená Virgilom Madgearu viedla k politike voľného obchodu a obmedzenej industrializácie a vyzerala veľmi podobne k pôvodnému „liberálnemu“ (či neoliberalnému) programu tých čias. Ideál ostrova – Rumunsko – na hranici medzi socializmom a liberalizmom, založený na ekonomických výhodách malého vlastníctva a na morálnych cnostiach roľníctva, bol podporovaný a bránený všetkými politickými aktivitami Národnej roľníckej strany. Po tom však, čo sa Národná roľnícka strana zriekla agrárneho radikalizmu, stratila vlastnú voličskú základňu. Pokúšajúc sa vyhnúť socialistickému extrémnemu radikalizmu a negatívnym efektom kapitalizmu, osvojila si niektoré praktiky svojich tradičných oponentov, hlavne Národnej liberálnej strany.²³

Pád Národnej roľníckej strany je totožný s pádom medzivojnovkej demokracie v Rumunsku a jej stredových koncepcií. Evolúcia rumunského agrarizmu: od radikálneho narodníctva k „liberálnej“ ekonomike boli vzostupom a pádom organizácie, ktorá mala ambície reprezentovať jedinú „reálnu“ sociálnu triedu v Rumunsku: roľníctvo. Koncentrácia na neexistujúci stred (84,5% vlastníkov malo majetky do 5 ha a tie tvorili vyše 47% ornej pôdy) nemohla priniesť ovocie.²⁴

Paralyzujúci ekonomický efekt veľkej hospodárskej krízy bol v tridsiatych rokoch evidentný postupný úpadok Národnej roľníckej strany. Významná časť jej vedenia, zvlášť mladí roľnícki vodcovia (Mihai Ralea, Armand Calinescu, Petre Andrei), nespokojní s politickým smerovaním podporovaným predsedom Iuliu Maniu a jeho prísnu kontrolou strany, dezertovali. Časť členstva bola navyše stále viac priťahovaná roľníckou mystikou fašistickej Železnej gardy. Roľníci, v Rumunsku tradične imúnni voči komunizmu, sa stali oporou gardistov, ktorí sa však nikdy nedeklarovali ako roľnícka organizácia. Napriek tomu programovo posilňovali politický koncept národného roľníckeho štátu. Bol považovaný za historickú nevyhnutnosť, protikladný obom – socialistickej idey spoločného vlastníctva pôdy a kapitalistickej, ktorá sleduje len hľadanie zisku. Hospodárstvo by malo byť organizované len na družstevnej báze, priemysel by mal byť chránený štátom a miestna administratívna autonómia by mala byť zachovaná. Aj národný roľnícky štát teda mohol byť teoreticky a v rétorike treťou – navyše špecificky rumunskou – cestou. Malo možno preto istú logiku, že Národná roľnícka strana, pokúšajúca sa dovedy – bez skutočného úspechu – nájsť v praxi tretiu cestu

medzi liberálnou dominanciou a komunistickou hrozbou, nakoniec skončila vo svojej politickej naivite na poli kolaborácie so Železnou gardou. S organizáciou, ktorá stála na krajnej pravici. Tento posun opäť môže vyvolať paralelu s Československom.

Vypelost českého politického myslenia odzrkadľuje skutočnosť, že vznik agrarizmu tu nemal narodnicke korene a aj ideový vplyv rôznych radikálnych roľníckych ideológií bol minimálny. V osobitnej českej prílohe ku programu roľníctva Rakúska z roku 1890 významný agrárny predák Alfons Šťastný varoval pred „agrárnym komunizmom“, ktorý by v spolupráci s „priemyselným komunizmom“ robotníkov mohol vyvolať revolúciu so zničujúcimi následkami. Bola to nepochybne reakcia na agrárny program rakúskej sociálnej demokracie, príp. na situáciu v Uhorsku v predvečer tzv. agrárnosocialistických pohybov.²⁵

Česká agrárna strana už od svojho vzniku (1899) vychádzala z téz, ktoré sa stali trvalou súčasťou jej programu a tvorili podstatu ideológie agrarizmu: význam vidieckeho roľníckeho živlu a pôdy ako zdroja obživy, zákon pôdy, úloha tradičnej slovanskej demokracie, roľníctvo ako nositeľ demokracie, vidiek ako obroda národa (agrárna otázka ako česká otázka) a pod. Súčasne už vo svojom prvom oficiálnom programe (1903) kritizovala hospodársky liberalizmus, v ktorom strana videla hlavného vinníka neutešeného hospodárskeho a morálneho postavenia roľníctva. Na druhej strane varovala pred sociálnou demokraciou, ktorá „ponúkala“ roľníkom pauperizáciu, proletarizáciu a osud námezdného robotníka. Z uvedených téz už vôbec nebolo ďaleko k jasnému sformulovaniu koncepcie tretej cesty, ktorej sa českí (československí) agráристи budú pridŕžať ešte takmer štyri desaťročia: „Z toho všeho jest zřejmo, že rolnictvo vysazeno jest dvěma činitelům téměř stejně nebezpečným, jichž tlak cítí jednou shora a podruhé zdola... Jak dlouho vydrží rolnictvo uprostřed těchto dvou dobře zorganizovaných činitelů bez pevné vlastní organizace svépomocné i politické, kterážto jedině jest s to klásti vlastní odpor...“²⁶

Roku 1904, zrejme v reakcii na uvedený program, po prvý raz sformuloval svoje stanovisko k agrarizmu Slovák Milan Hodža. V ňom odmietol pre potreby Slovákov konzervativizmus, socializmus, ale i liberalizmus. V súvislosti s posledným vychádzal z toho, že na Slovensku nemá „pražiadnych podmienok“. Absencia meštianstva a vo väčšom počte slovenského stredného stavu spôsobovala, že slovenský „liberalizmus“ (hlasisti) musel byť nasmerovaný na vidiecke (roľnícke) obyvateľstvo a trpel preto rôznymi deficitmi. Hodžom presadzovaný „realizmus“ bol založený na rešpektovaní špecifických podmienok Slovenska, na dôslednom demokratizme a odmietaní idealizmu.²⁷ Aj podľa slov Jana Křena nemal stredoeurópsky liberalizmus charakteristické znaky európskeho liberalizmu, ale bol tradične „kontaminovaný“ alianciou s konzervatívnymi silami. Sociológ Robert Klobucký preto prišiel s teóriou tzv. oxymorickej spoločnosti na Slovensku, ktorú vyjadrujú spojenia zdanlivo tak protikladných pojmov ako nesekularizovaná modernizácia alebo agraristický liberalizmus (pojem s významovým posunom, vyjadrujúcim miestne špecifiká a inovácie).²⁸

Agrarizmus nebol podľa Hodžu univerzálnou ideológiou a hnutím. Nemožno to však považovať za nedostatok, veď aj liberalizmus a socializmus boli univerzálnymi len v teórii. Agrarizmus bol síce stavovskou a demokratickou ideológiou, ale dôslednú rovnosť ľudí odmietal. Práve preto, že mu išlo o demokraciu, nemohol odmietat intervenciu štátu a nemohol dať súhlas k voľnej súťaži sociálne slabých so sociálne silnými. Podstatne väčší význam nadobudol po roku 1918 jeho výklad agrárnej demokracie ako svetonázorového programu stredy, ako „zlatý stred“ alebo ako vyrovnávajúci a stabilizujúci element. Hodža kultivoval tento pojem, prispôboval ho konkrétnej situácii a potrebám a vždy v ňom videl funkciu tretej cesty. Bol v mnohom originálny, v mnohom však ako homo politicus vedel s mimoriadnou citlivosťou postihnúť aktuálnosť a produktívnosť konkrétnych koncepcií, a preto po nich pragmaticky siahol a osvojil si ich. Syntézu oboch týchto prístupov – originality a aplikovateľnosti – tvorí práve vzťah Hodžu a ideológie agrarizmu.

Demokratizáciou súkromného vlastníctva prostredníctvom pozemkovej reformy sa postavila účinná hrádza proti bolševizmu ako extrémnej forme marxizmu. Táto hrádza je tým pevnejšia, čím dôkladnejšie sa uskutočnila pozemková reforma. Hodža pokračuje, že „*agrárni demokracie tudíž znamená predne možnosť kompromisu ve státě mezi jedincem a celkem, za druhé... záruku, že bolševism nemůže zvrátit naši společenskou a státní soustavu.*“²⁹ Práve družstevníctvo upravovalo vzťahy jednotlivca k celku oveľa lepšie ako socializmus.

Nájsť správny stred medzi individuom a kolektívom je zmyslom demokracie. Koncentrácia kapitálu sa uskutoční prostredníctvom modifikovaných akciových spoločností (družstiev) s úlohou upevniť politicky i mentálne demokraciu a prispieť k sociálnej stabilizácii stredných vrstiev. Kapitál sa teda neodstraňuje, ale demokratizuje.³⁰

Inak povedané, agrárna demokracia ako stredostavovské hnutie znamenala prekonanie konfliktu medzi individualizmom (štát má zaručovať len osobnú a majetkovú bezpečnosť a vytvárať rámec voľnej súťaže hospodárskych vzťahov) a kolektivismom (štát je postavený na princípe sociálnej solidarity a bráni slabých voči silným), a to predovšetkým skutočnosťou, že objavil v družstevníctve životnú formu vidieka.

Duchovnými otcami Hodžovho agrarizmu sú početní zahraniční národohospodári a sociológovia. Z prvých sa treba zmieniť o vysokom francúzskom štátnom úradníkovi Louisovi G. Jarayovi, ktorý vo svojich analýzach uhorskej ekonomiky v rokoch pred prvou svetovou vojnou odkryl početné deficity hospodárskych vzťahov medzi jednotlivými sociálnymi vrstvami. Nemecký národohospodár Franz Oppenheimer kritizoval negatívne dôsledky veľkostatkov v Uhorsku. Ešte väčší vplyv mali na vtedajší ideový diskurz sociológovia, predovšetkým profesor na univerzite v Grazi Ludwig Gumplowicz, ktorý svojimi názormi na vidiek a roľníctvo výrazne ovplyvnil aj myslenie vtedajších hlasistov. Na Hodžu výrazne zapôsobili tesne pred vojnou i krátko po nej diela početných amerických sociológov, napr. Jamesa Hilla alebo Johna M. Gilletoho. Posledne menovaný sa považuje za zakladateľa tzv. rurálnej sociológie a bol rozhodným prívržencom neodstrániteľných antagonizmov medzi mestom a dedinou, ich kultúrou a mentalitou. Hodža však ani zďaleka nepreberal ich stanoviská mechanicky a odmietal napr. tézu o nevyhnutnosti spolupráce medzi roľníctvom a robotníctvom, ktorá mala zmysel v USA, ale podľa neho určite nie v podmienkach Slovenska, resp. Uhorska.

V politickej praxi ČSR možno v súvislosti s agrárnikmi upozorniť na viacero pozoruhodných javov. Zaujímavý bol pomerne veľký koalíčný potenciál agrárnej strany. V súlade s preferovanou vyslovene stredostavovskou koncepciou žila agrárna strana „v symbióze“ so živnostníkmi a keďže bola ochotná spolupracovať so všetkými demokratickými stranami, od začiatku odpadávali akurát komunisti. Naopak, sociálna demokracia sa stala častým koalíčnym spojencom agrárnikov a tradične dobrú pôdu pre výmenu myšlienok a ich novú interpretáciu vytvárali v ČSR časté červeno-zelené koalície. S ľudovou stranou ako tradične najsilnejšou na Slovensku sa potom síce zvädzal zápas o roľníka, ale „ľudáci“ nepatrili ku stranám, voči ktorým by sa bolo treba nezmieriteľným spôsobom vymedzovať.

V súvislosti so sociálnou demokraciou je pozoruhodný možný ideový transfer medzi touto stranou a agrárnikmi. Ak sa najnovšie v českej historiografii objavila hypotéza, že úvahami o pozemkovom vlastníctve a pozemkovej reforme ako súčasťou sociálnej reformy inšpiroval českých agrárnikov sociálnodemokratický teoretik Josef Macek natolko, že jeho zásadné pasáže mohli implantovať do vlastného programu,³¹ o nič menej nepravdepodobnejší mohol byť príklad Otta Bauera s jeho koncepciou tretej cesty. Bauer sa totiž dôsledne vymedzoval voči kapitalizmu a sovietskemu bolševizmu (komunizmu) a hľadal pre roľníka strednú cestu, pod ktorou chápal samozrejme sociálnodemokratický model.³² Roľník však nestál v strede záujmu jeho strany, čo platí rovnako v prípade Macka a československých sociálnych demokratov. Kto iný by mal siahnuť po kvalítne rozpracovanej téme ako

agrárnici, pre ktorých bol roľník kľúčovým politickým objektom a subjektom? Veď Bauer bol navyše uznávanou autoritou a jeho myšlienky nachádzali ohlas aj v zahraničí. Hodža ho poznal osobne, jeho práce ešte lepšie a po roku 1918 ho pri percepcii Bauera nebrzdili žiadne protirakúske stereotypy či predsudky. Skutočnosť, že si Bauer pri formulovaní oboch krajností pri svojom veľkonemeckom cítení neuvedomil nebezpečenstvo fašizmu, nebránila československým agrárnikom, aby sa pri rozpracúvaní koncepcie tretej cesty dôsledne a oveľa citlivejšie vymedzovali aj voči fašizmu.

Tradične zdôrazňovaná konštruktívna a štátotvorná úloha rakúskej sociálnej demokracie musela byť agrárnikom mimoriadne blízka a postupne si ju, vďaka Bauerovi, museli spájať s problematikou roľníka a roľníckou otázkou. Zatiaľ čo agrárnikom chýbali vzdelaní teoretici, sociálna demokracia už mala za sebou desaťročia tvrdých koncepčných sporov, teoretických diskusií a ideových vyzrievania. Bauer sám sa na vysokej úrovni a systematicky ako jeden z mála sociálnodemokratických teoretikov zaoberal vo svojich spisoch roľníkom a roľníckou otázkou.

Rozsiahly program už celoštátnej agrárnej strany z roku 1922 v duchu vtedy obľúbenej slovanskej rétoriky jednoznačne skonštatoval, že liberalizmus a socializmus boli javy cudzie slovanským národom. Prvý bol produktom Západu a oporou bývalých utláčateľov (Nemcov a Maďarov), druhý vznikol ako reakcia naň a v Rusku dosiahol podobu „slepej marxistickej doktríny na vrchole šialenstva“. Slovanská duša – a roľníci zvlášť – ani jednu z oboch ideológií nechápali a vzpierali sa obom rovnako.³³

Vzhľadom na sociálnu diferenciáciu vidieka a svoju deklarovanú širokospektrálnosť musela agrárna strana v ČSR počas celej svojej existencie zápasiť o malého roľníka, resp. agrárnu chudobu s komunistami. S pravicovými stranami zase zvädzala boj o statkárov a podnikateľov v agrárnom sektore. Tu treba vidieť príčiny, prečo sa agrárnici orientovali tak vehementne stredovo, prečo dominoval záujem posilniť stredné vrstvy roľníctva (neraz aj na úkor veľkostatkárov) a prečo sa stal významným práve prínos československých agrárnikov v presadzovaní stredových pozícií tretej cesty a vo formulovaní zásad agrárnej demokracie ako obsahu ideológie agrarizmu a ako základu koncepcie tretej cesty. Aj tá však mala svoj vlastný vývoj.

Dvadsať rokov priniesli pre stredoeurópsky agrarizmus celý rad otrasov. Pád roľníckej vlády v Bulharsku a zavraždenie Stambolijského (1923), prevrat v Poľsku, nástup diktatúry (1926) a represálie voči roľníckym vodcom, ako aj násilnú smrť Stjepana Radiča (1928) a nástup diktatúry v Juhoslávii (1929). Všetky uvedené udalosti zvyrazňovali vedúcu úlohu ČSR v agrárnom hnutí. V podmienkach ČSR si agrárna strana postupne sformovala teoreticky prepracovanú podobu agrarizmu. Jej ťažiská neboli jednotné. Program z roku 1922 vychádzal z neraz až mýticky chápaného agrárneho zákona zeme. Formovali sa koncepcie s dominujúcim protikapitalistickým i protilavicovým zameraním. Aj na ich základe Hodža formuloval postupne syntetickú koncepciu agrárnej demokracie.³⁴ Nerozlučiteľnú jednotu s ňou tvorí slovanstvo. Agrárnej demokracii sa totiž podľa Hodžu podarila syntéza medzi nacionalizmom a internacionalizmom, čo malo v hospodárskej sfére podobu stredového vymedzenia sa voči hospodárskemu nacionalizmu na jednej strane a hospodárskemu univerzalizmu (čo nebolo nič iné ako dnešná globalizácia) na strane druhej.³⁵ Medzi nacionalizmom a internacionalizmom si našiel miesto regionalizmus, ktorý zohral ako koncepcia v československom agrarizme významnú úlohu. Koncepcia regionalizmu kládla v tridsiatych rokoch dôraz na zohľadňovanie osobitných národných záujmov. Príklon Hodžu k riešeniu národných a štátoprávnych otázok zodpovedal posunu, na základe ktorého vnímal v agrárnej demokracii v podmienkach ČSR tretiu cestu medzi pražským centralizmom (rigidným čechoslovakizmom) a slovenským autonomizmom.

Agrárny teoretik Antonín Matula roku 1925 napísal: „*Na jedné straně žije revoluční dělník, na druhé straně konservativní rolník. Jestliže protiváhou revolučnosti dělníkovi jest setrvačnost*

uvědomělého zemědělce, může z tužeb těchto dvou základních elementů společnosti vyplynouti cesta střední, po které může národ jíti bez otřesu...“³⁶ Hoci obdobie povojnového ľavicového radikalizmu už skončilo, krajná pravica sa ešte nesformovala, preto „stredná cesta“ ešte nie je skutočným stredom. Ako hlavného súpera vidí ľavicový radikalizmus. Podľa Josefa Kettnera sa agrarizmus vyvinul spolu so socializmom v odpore proti liberalizmu. Agrarizmus sa však chcel vyvarovať chýb oboch s ním súperiacich ideových prúdov, naopak, snaží sa od nich prebrať všetky pozitíva. Predovšetkým si nekladie, očividne na rozdiel od socializmu, neuskutočniteľné ciele a vychádza zo skutočného života. Agrarizmus ako hospodársko-politická idea sa snaží dospieť k ideálu – agrárnej demokracii, a to znovu na rozdiel od socializmu, predovšetkým evolúciou a reformami. Od svojho vzniku zápasí agrarizmus so socializmom o vládu v európskej civilizácii. Zmyslom agrarizmu je sociálna spravodlivosť, teda rovnosť práv a povinností. Agrarizmus je idea a hnutie, agrárna demokracia zase ideál, viera a nádej.³⁷

Roku 1932 bol konšpekt tretej cesty čitateľný aj v prejave vodcu československých agrárnikov Antonína Švehlu k výročiu vzniku republiky. Vtedy zovšeobecňujúcim spôsobom uviedol: „V našem národe jako v každém jiném jsou dva póly. Jeden pól individuálního egoismu a druhý pól kolektivního altruismu. Mezi oběma těmito póly musíme dojít k dohodě a harmonii. Bohatí nemohou pychnouti v přebytku a chudí nemohou zoufati v nedostatku...“³⁸ Symbolické označenie oscilovania medzi pravicovým liberalizmom a ľavicovým kolektivismom znamenalo rovnako symbolické naznačenie tretej cesty vyrovnávajúcej (určite nie paralyzujúcej) skutočné rozpory medzi bohatými statkármi a podnikateľskými vrstvami na jednej strane a masou drobného roľníctva a agrárneho proletariátu na strane druhej. Tretia cesta vyjadrovala v československých podmienkach predovšetkým túto politickú ambíciu a na rozdiel od iných národných variantov uvedeného modelu sa tu teda riešila aj otázka distribúcie bohatstva a moci. O tom, že v rámci tretej cesty zohrávalo dôležitú úlohu družstevníctvo, svedčia nasledujúce Švehlove slová: „Družstevníctví vyjadřuje tu správnou syntézu, která vyrovnává mezi sobectvím jednotlivce a potřebou celku.“³⁹

Milan Hodža postupne precizuje svoje stanoviská a popri tradičných útokoch na marxizmus (boľševizmus a komunizmus) začína od polovice dvadsiaty rokov – v predstihu pred politickým programom strany – opakovane a tvrdo kritizovať klasický liberalizmus. Ani jeden nepovažuje za zlučiteľný s demokraciou, ani s morálkou.⁴⁰ Začiatkom tridsiatych rokov už nastupuje nová situácia a strana – zatiaľ úspešne – eliminovala sympatie a tendencie k autoritatívnemu či fašistickému režimu (Rudolf Halík, Viktor Stoupal). Po Švehlovej smrti to bolo čoraz ťažšie.

Roku 1934 dostala tradičná schéma tretej cesty medzi komunizmom a fašizmom (dve podoby „barbarstva“) charakter nielen vymedzovania sa voči obom krajnostiam, ale otvoreného boja voči nim.⁴¹ To všetko pod zástavou demokracie, ktorú mal agrarizmus stelesňovať v predstavách tradičného agrárneho teoretika stojaceho bokom od politických zápasov a záujmov. Priority videl vo výchove a vzdelávaní roľníckeho dorastu, v samostatných stanoviskách ku kľúčovým problémom doby, bez výkyvov k ľavej revolučnosti (boľševizmu) a pravému „spiatičníctvu“ (fašizmu, „jednostrannému cirkevníctvu“).⁴² Demokracia všeobecne však podľa Švehlu mala jeden zo svojich znakov v straníctve. V stranicky mimoriadne atomizovanej politickej praxi Československa to možno neznelo príliš presvedčivo, ale odstrániť strany bolo podľa neho zásadou diktatúry a diktatúra tvorila krajné póly, zo stredu ktorých vychádzala tretia cesta agrarizmu. Šírka pojmu agrárnej demokracie podmienená predovšetkým adekvátnou účasťou agrárnej strany ako politickej predstaviteľky roľníctva v politickom parlamentnom systéme a navyše umocnená československou praxou sústredenia všetkých – aj navzájom antagonistických – sociálnych vrstiev vidieka do jednej strany „umožňovala“ agrárnej strane pomerne široký priestor na zaujatie pozícií a na zodpovedanie aktuálnych otázok doby.

Hodžove myšlienky si v tridsiatych rokoch osvojovala a „spracúvala“ generácia intelektuálov sústredených okolo časopisov ČAS a *Brázda* (napr. Stanislav Roda, Zdeněk Schmoranz). Vystupovali kriticky ku kapitalizmu, k hospodárskej politike štátu a strany, netajili sa sympatiami k systému sociálnej spravodlivosti, k marxizmu a sovietskemu Rusku a tvorili „ľavicovú alternatívu“ stredovej pozícii agrárnikov. Ich postoj vynikal ešte viac pri stále väčšom posune strany doprava. Zaujímavé na tejto skupine bol ich otvorený a tvorivý prístup k ruskej ľavicovej agrárnej emigrácii (M. J. Tugan Baranovsky, S. S. Maslov, A. Jugov, B. Nolde), k odborníkom z nemecko-rakúskeho prostredia (Michael Hainisch, Otto Bauer, Werner Sombart, Eduard David) alebo ku konkrétnym reformistickým agrárno-sociologickým dielam a zborníkom. Ale aj kritické vyrovnávanie sa s rasovo-biologickým diskurzom R. W. Darrého.⁴³

Hodžove myšlienky si osvojovali a „spracúvali“ aj tí československí agrárni politici, ktorí objektívne smerovali seba i stranu doprava. Presadzovali sa s pribúdajúcimi rokmi vo štvrtom decéniu 20. storočia. Odmietali ľavicu v akejkolvek podobe a nachýnali sa korporatívnym a autoritatívnym režimom. Nachádzať v rokoch chaotického rozkolísania a relativizácie všetkých hodnôt rovnováhu politických síl, politiku streda, bolo pre agrárnu stranu mimoriadne náročné a ako sme uviedli, československý agrarizmus už nedokázal novými myšlienkami vzdorovať stále silnejšej pravici.

Ideové smerovanie doprava negatívne vnímali i tzv. ruralisti, literárny smer, ktorý pod egidou agrárnej strany pôvodne rozvíjal témy glorifikácie a idealizácie dediny, ako aj jej starosvetských tradícií, mýtizácie pôdy ako jedinej istoty človeka, uctievanie prírody, spätosť so zemou, kult rodu, božský poriadok v živote a práci sedliaka v protiklade s chaotickým usporiadaním mestského života – to všetko ako konštanty agrárnej ideológie. Antonín Paleček vnímal vplyv dravej industrializácie predovšetkým na roľnícku mládež, ba chcel toto ovplyvňovanie dostať pod kontrolu, v rámci čoho odporúčal spoluprácu dediny s mestom. Vychádzal z kľúčovej sociologickej práce z pera Inocenca Arnošta Bláhu *Sociologie sedláka a dělníka* (1925), v ktorej sa urbanizmus a ruralizmus chápali ako dve krajnosti a ponúkala sa koncepcia rurbanizmu ako kompromis medzi mestom a dedinou, duchom a hmotou, kultúrou a prírodou (zduchovenie hmoty a skultúrnenie prírody).⁴⁴

Teoretický diskurz agrárnej politickej špičky po Švehlovej smrti už nebol ani zďaleka jednoznačný a posúval myšlienku tretej cesty do iných rovín. Čoraz viac bolo v reakcii na nástup fašizmu zrejme ideové vyčerpanie agrarizmu a stanoviská agrárnych teoretikov, vrátane Hodžu, vo vysokých štátnych funkciách nadobúdali stále viac pragmatický charakter. Roku 1936 agrárnici ešte verbálne odmietali akúkoľvek podobu pravej i ľavej diktatúry a charakterizovali sa ako strana politického streda so širokým koalíčným potenciálom.⁴⁵ V skutočnosti už bol evidentný posun doprava, a to jednak pri formulácii sociálnych požiadaviek, myšlienke korporativizmu, ako aj pri následných koalíčných rokovaniach.

V zmysle takéhoto vývoja sa javí pre dejiny československej agrárnej strany ako symptomatická práve cesta od červeno-zelenej koalície Švehlu v dvadsiatych rokoch k ministerskému predsedovaniu konzervatívneho Rudolfa Berana na sklonku tridsiatych rokov. Hoci keď Hodža hovorieval o potrebe autority v demokracii (ale autority zákonného kolektívu, autority morálnej a intelektuálnej), určite si takéto vyústenie nepredstavoval.

Tzv. Kultúrna rada založená začiatkom roku 1938 mala byť v rámci strany orgánom zámerne posilňujúcim pravicové a protisocialistické tendencie v umení a literatúre pod egidou strany. Pre mnohých ruralistov to znamenalo rozchod so stranou, ktorú – napriek názorovým diferenciami – dovtedy vnímali ako svoju. Rozhovor programovo stredovo orientovaného Zdeňka Kalistu s predsedom strany Rudolfom Beranom (12. 3. 1938) zostal svedectvom rezignácie strany na tretiu cestu nielen v politickej, ale i v kultúrnej rovine a potvrdením jej obratu smerom ku krajnej pravici. Činnosť Kultúrnej rady počas protektorátu zavŕšila zradu na švehlovsko-hodžovských koncepciách.⁴⁶

Na prahu dramatických udalostí roku 1938 píše v denníku *Venkov*, v ústřednom orgáne agrárnej strany, jej predseda a poslanec Rudolf Beran: „Zapomnělo se u nás příliš brzy, kdo v našem státě byl a je fundamentem klidu a pořádku. Zapomnělo se, kdo u nás znemožnil vniknutí komunismu do vesnic a kdo zamezil rozmach fašismu po vítězství hitlerismu v Německu. Mnozí politikové, i některé strany, měli by zpytovat trochu svědomí.“⁴⁷ Neprešiel ani rok a na stránkach toho istého denníka sa objavujú články s jasne čitateľným rukopisom najkrajnejšej pravice: „Nové hnutí chce vládu lidu, ale i vládu kázně a řádu. Chce soustředit a usměrnit národní síly a tuto vůli vyjádřit autoritativní demokracií [spomeňme si na Hodžovu autoritu v demokracii – R.H.]: rychlou a výkonnou, tvrdou k tomu, co zklamalo a oslabilo... Jest to cesta tvrdé práce, tuhého řádu, železné kázně a vůle pro stvoření nových poměrů... Bude myšlenka a vzápětí udeří čin. Budou příkazy a nebude smlouvání a odmlouvání. Bude zákon a bude plněn. Bude se vládnout a nebude se filozofovat.“⁴⁸ Vedomá rezignácia na politiku stredu a na koncepciu tretej cesty tým bola dokonaná.

S pozoruhodným vývojom československého agrarizmu, s jeho prioritami a cieľmi úzko súviselo naň napojené Medzinárodné agrárne byro, tzv. Zelená internacionála. Na stránkach jeho Bulletinu sa riešili interné problémy i koncepcné otázky jednotlivých štátov, ako aj celého regiónu. Z československého vývoja ťažilo v dvadsiatych rokoch ideovými impulzmi a teoretickými konceptmi aj Poľsko, ktoré sa najmä v tridsiatych rokoch postupne prepracúva na vedúcu úlohu pri rozpracovaní teórie agrarizmu.

Poliaci už pred rokom 1918 viedli diskusie o podstate agrarizmu. Hlavný vplyv na ich diskurz mali práce a vystúpenia nemeckých a ruských sociálnodemokratických ideológov a politikov (Karl Kautsky, Eduard David, Julian Marchlewski), ako aj ruských narodnikov (A. Gercen, N. G. Černyševskij, P. L. Lavrov).⁴⁹ Silné zázemia mal v poľskom prostredí tzv. ľavicový agrarizmus, pričom ako jeden z jeho inšpiračných zdrojov fungoval tzv. družstevný socializmus (Edward Abramowski). Navyše aj vo sfére poľského agrarizmu sa pripúšťal vplyv sociálnej demokracie a výpožičky z jej ideovej argumentácie, a to predovšetkým pri vymedzovaní sa voči komunistom.⁵⁰

Významné práce o agrarizme možno nájsť v poľskom ideovom diskurze už pred vznikom moderného Poľska. Franciszek Bujak sa v jednej z nich venoval otázkam rovnováhy medzi mestom a dedinou, medzi priemyslom a poľnohospodárstvom. Agrarizmus sa však udomáčaňuje v novom Poľsku hlavne v druhej polovici dvadsiatych rokov. Kultivuje ho Zväzok Młodzieży Wiejskiej (tzv. ľavicový agrarizmus), ako aj početné roľnícke strany (PSL „Wyzwolenie“, Stronnictwo Chłopskie, Stronnictwo Ludowe), pričom v rámci všetkých vychádza agrarizmus predovšetkým z dvoch zahraničných teoretických zdrojov. Prvým sú práce a texty Švajčiara Ernsta Laur, ktorý bol v Poľsku často prekladaný a vydávaný.⁵¹ K jeho odkazu a názorom sa hlásilo najmä PSL „Wyzwolenie“.⁵² Druhým zdrojom sa stal československý agrarizmus a v jeho rámci práce Milana Hodžu. Zatiaľ čo Laur postavil agrarizmus hlavne na konfesiónálne a ekonomické základy, československý agrarizmus mal predovšetkým politický charakter.

Jedným z nositeľov československo-poľského myšlienkového transferu sa stal práve Wincenty Witos. Poľská historiografia má nemalé problémy uchopiť a často predovšetkým pochopiť tohto politika. Dobová ľavicová agrárna tlač (*Wyzwolenie*) ho kvôli konzervatívnym postojom, „protidemokratickým hriechom“ a rôznym vládnym opatreniam neraz prirovnávala ku Stambolijskému, ktorý nemal v Poľsku dobré meno.⁵³ Problém Witosa spočíval v tom, že bol nielen ideovým vodcom, ale aj, ba predovšetkým, politikom. Preto predovšetkým, lebo druhé svojim pragmatizmom často vylučovalo prvé. Hoci ideovo reprezentoval údajne skôr reformistickú ľavicu, politicky stál v centre a bol schopný spolupracovať aj s pravcou.⁵⁴ Práve v prioritách politiky a v jej otvorenosti bol v mnohom podobný Milanovi Hodžovi.

Witos poznal českých politikov ešte z viedenskej ríšskej rady pred rokom 1918, často navštevoval ČSR a československo-poľské kontakty na poli agrarizmu mali aj vďaka nemu

intenzívny charakter, a to napriek chladným vzťahom medzi oboma štátmi. K stretávaniu a vzájomným návštevám dochádzalo na oficiálnej politickej, straneckej, slovanskej i osobnej rovine. Organizovali sa prednášky, rôzne komisie, kurzy, zájazdy, publikovali sa články a materiály. Po spomínanom prvom zjazde v Ljubljani sa II. zjazd slovanskej agrárnej mládeže uskutočnil na prelome októbra a novembra 1926 v Prahe, III. zjazd v Poznani a IV. v auguste 1932 v Bratislave. To bolo výborné prostredie na vzájomné spoznávanie sa a teoretické diskusie.⁵⁵ Popritom sa konali rôzne ďalšie porady a medzinárodné kurzy, kde prednášky a názorové výmeny patrili ku kľúčovým bodom programu. Podľa spomienok prvého predsedu tejto organizácie Slovák Jána Ursínyho Poliaci nemali vzhľadom na historické negatívne skúsenosti veľký zmysel pre slovanskú spoluprácu.⁵⁶ Tento deficit sa podpísal aj na ich vzťahu ku Stambolijskému. Bolo zaujímavé, že po roku 1918 si – napriek čulým kontaktom ku Stambolijského Bulharsku – bulharský model, prívlemlí pripomínajúci ruský autokratizmus, sympatie poľských agrárnikov v dvadsiatych rokoch nezískal. Viacnásobný poľský premiér a najreprezentatívnejší politik Wincenty Witos mal k nemu veľké výhrady a v podstate len hľadal rámce na sformulovanie ideológie roľníckeho hnutia v nových podmienkach.⁵⁷

Už spomínaný aj po poľsky vydaný prejav Hodžu na I. zjazde slovanskej agrárnej mládeže v Ljubljani (1924) bol prvým sformulovaním vízie tretej cesty v poľskom jazyku a príkladom, ku ktorému aj komplikovaný a viacvrstvový ideový diskurz v Poľsku smeroval. V marci 1926 Witos v predvečer prevratu už jasne sformuloval transformáciu Hodžovej myšlienky na poľské pomery: „*Poľsko nemôže robiť experimenty ani nalavo, ani napravo, musí ísť svojou cestou a túto cestu ukazujú tak naše vzťahy, ako aj záujmy ľudu a štátu.*“⁵⁸ V júni 1928 vystúpil Witos na ľudovom zhromaždení vo svojej rodnej obci pred 7 000–8 000 roľníkmi a popri kritike Piłsudského a jeho režimu prehlásil, používajúc podobný príklad, že v budúcnosti musia roľníci kráčať nie na pravo, ani na ľavo, ale priamo.⁵⁹ Vo vyostrujúcom sa vnútropolitickom boji nebol čas rozvíjať a vysvetľovať podobnú symboliku. Nebolo však náhodné, že po zatknutí roľníckych vodcov, ich uväznení a odsúdení sa časti z nich podaril útek do susedného Československa. Tamojší exil (1933–1938) nebol zvolený náhodne. Praha ako sídlo Zelenej internacionály, ČSR ako vzor fungujúcej demokracie a nepochybne aj predchádzajúce ideové vplyvy zohrali popri blízkosti k Poľsku kľúčovú úlohu. Witos bol síce v styku s predstaviteľmi agrárnej strany v ČSR, ktorí stáli súčasne vo vysokých štátnych funkciách, ale ideový vývoj sa v oboch krajinách uberal vzhľadom na komplikované pomery osobitným smerom.⁶⁰

Ideový transfer z prostredia československého agrarizmu bol v poľskom agrárnom diskurze dovtedy viac ako očividný.⁶¹ Mnohí sa verejne hlásili k československým impulzom a zdrojom. Tie sa nielenže nekopirovali, ale tvorivo rozpracúvali a prispôbovali poľským podmienkam. V roku 1929 vydal hlavný ideológ strany Wyzwolenie Jakub Dąbski brožúru o roľníckej ideológii, v ktorej vyslovil uznanie českému agrarizmu a volal po jeho vlastnej poľskej podobe.

Predovšetkým teoretici sústredení okolo Związku Młodzieży Wiejskiej (ZMW RP) a publicisti z okruhu varšavského tlačového orgánu *Wici* bezprostredne čerpali z československých zdrojov. Poľskí autori však boli radikálnejší (orientovali sa na drobných roľníkov), protikapitalistickí a nevyhýbali sa ani utopickej a agrárno-romantickej rétorike. V marci 1931 sa medzi „mladými“ v Krakove dohodlo vypracovať teoretické základy poľského agrarizmu. Keďže mládež odmietala kapitalizmus i socializmus ako nepriateľské voči roľníkovi, bolo nevyhnutné vypracovanie nového ideologického modelu a sociálnopolitického programu označovaného ako koncept tretej cesty.⁶² Józef Niećko už na prahu roku 1932 upozorňoval, že bolševizmus a fašizmus tlačia z dvoch strán na demokraciu a ohrozujú ju. V dôsledku toho rastie úloha agrarizmu a autor si kladie otázky na jeho možnosti a fungovanie.⁶³ Jerzy Kuncewicz vychádzal z kapitalistickej tézy, marxistickej

antitézy až dospel k roľníckej syntéze.⁶⁴ Odtiaľ bol už len krok ku koncepcii tretej cesty, ktorú najpodrobnejšie rozpracoval jeden z popredných ideológov ZMW RP Stanisław Miłkowski. On sám neraz konštatoval, že československý agrarizmus bol ako vzor vnímaný nielen ním. Na Miłkowského urobila výnimočný dojem Hodžova prednáška zo zjazdu agrárnych akademikov v Prahe z júna 1930. Rozsiahly text preložil do poľštiny a publikoval v agrárnej tlači.⁶⁵ V dňoch 14.–15. 8. 1932 sa zúčastnil IV. kongresu Zväzu slovanskej agrárnej mládeže v Bratislave. Jeho následné články boli vyjadrením obdivu k úrovni československej demokracie, parlamentarizmu a na vrchole rozvoja stojacej agrárnej strany. Na margo referátu ministra poľnohospodárstva Bohumíra Bradáča dospieva Miłkowski k poznaniu, že agrarizmus je syntézou dvoch krajných doktrín – liberalizmu a racionalizmu. Pohybuje sa po strednej ceste, ktorá býva najživotnejšou a unikajúc krajnostiam obsahuje program reforiem. Ďalší referát Milana Hodžu definoval zásady agrárnej demokracie.⁶⁶ Oba Hodžove prejavy sa stali teoretickým základom Miłkowského kľúčovej práce o agrarizme z roku 1934.

Roku 1933 na konferencii v Kępie Celejowskiej už Miłkowski v hlavnom referáte kritizuje hospodársky liberalizmus (kapitalizmus) za sociálnu nespravodlivosť, vykorisťovanie, precenenie voľnej konkurencie a produkovanie kríz, ale aj socializmus (komunizmus) kvôli diktatúre proletariátu, odmietaniu súkromného vlastníctva, nepochopeniu roľníckej otázky a kvôli údajnej viere v dokonalý ľudský charakter. Odvolávajúc sa na Hodžu Miłkowski konštatuje, že *„agrarizmus je prostredným smerom medzi hospodárskym liberalizmom a socializmom. Je akousi syntézou uvedených dvoch smerov, je zlatým stredom, ktorým zvykne ísť život.“*⁶⁷

V decembri 1934 boli na zjazde ZMW RP v Krakove schválené základné princípy spoločenského systému, ku ktorému mali smerovať poľskí roľníci. Jeho základom mal byť agrarizmus a ako výsledok dlhotrvajúcich úvah a diskusií sa sformulovala vízia tretej cesty. Agrarizmus mal byť zlatým stredom medzi individualizmom (liberalizmu) a kolektivismom (socializmu). V ucelenej teoretickej podobe, na základe domácich skúseností a podnetov zo zahraničia, sformulovali základné myšlienky nezávisle na sebe Aleksander Zalewski a Stanisław Miłkowski. V Miłkowského samostatnej práci pod názvom *Agraryzm jako forma przebudowy ustroju społecznego* (1934) dospieva poľský agrarizmus do svojej najrozvinutejšej podoby a uvedené dielo sa stáva jeho výkladnou skriňou. Je završením Miłkowského teoretického vývoja a z hľadiska tretej cesty ide o kľúčový text. Vyjadruje situáciu Poľska nachádzajúceho sa pod tlakom hospodárskej krízy medzi dvoma diktatúrami – červenou a hnedou.

Miłkowski kritizuje socializmus (komunizmus) ako politický systém kvôli jeho zásade diktatúry proletariátu, etatizácii spoločenského života a faktu, že vychádza z utopického predpokladu dokonalosti ľudskej povahy. Socializmus (komunizmus) podľa neho nevyjadruje záujmy roľníka najmä popieraním súkromného vlastníctva a uprednostňovaním kolektívneho hospodárenia, ktoré je v porovnaní s individuálnym neefektívne, navyše v protiklade s tradíciami a psychológiou roľníka. Individuálne hospodáriaci roľník sa stáva nositeľom rozhodujúcich morálnych kvalít, rodinné roľnícke hospodárenie upevňuje zásady spravodlivého zisku. Roľník si musí hľadať vlastnú cestu a hoci stojí medzi kapitalistom a robotníkom, bližšie má k druhému.⁶⁸ Socializmu Miłkowski vyčítal zbyrokratizované medziludské vzťahy, násilný kolektivismus a štátnu byrokráciu. Diktatúra jednej strany znemožňuje akúkoľvek demokraciu. Pozitívnym rysom socializmu je antikapitalistická kritika a idea plánovitého hospodárstva.

Kritika kapitalizmu je v podstate kritikou jeho monopolistickej fázy v období vrcholiacej hospodárskej krízy. Kartely a trusty eliminujú voľnú konkurenciu. Podstatou hospodárskeho liberalizmu je „neohraničené a nenarušiteľné súkromné vlastníctvo“. Agrarizmus naopak vzťahuje súkromné vlastníctvo predovšetkým na roľníka a remeselníka. Zatiaľ čo hnacím

motorom liberalizmu je zisk a jeho absolutizácia, agrarizmu ide o dôchodky z vlastnej práce a neabsolutizuje žiadny z ekonomických ukazovateľov ako súkromná iniciatíva, neohraničená voľná konkurencia a pod. Miłkowski pozitívne hodnotí politický systém liberalizmu založený na politickej pluralite. Z tohto hľadiska sa ako v plnej miere logický musí javiť odmietavý postoj k fašizmu ako krízovému javu s jeho elitárstvom, diktatúrou a likvidáciou parlamentarizmu.

V súvislosti s definíciou agrarizmu sa Miłkowski odvoláva na Hodžu a považuje ho za smer medzi socializmom a liberalizmom, dokonca za syntézu ich pozitívnych rysov. Dištancuje sa síce od oboch, je však schopný vidieť a rozvíjať aj pozitívne momenty oboch krajností, v čom je očividný (a Miłkowski sa tým znovu ani netají) vplyv Milana Hodžu.⁶⁹ Československý vplyv na Miłkovského sa umocňuje v rokoch 1934–1935 účasťou v spoločnom československo-poľskom výbore agrárnej mládeže. O vysokej úrovni diskusií nad Miłkovského brožúrou vypovedajú recenzie a syntetická odpoveď autora na ne, pričom polemizoval aj s textami Medzinárodného agrárneho inštitútu v Moskve.

Ďalší z teoretikov poľského agrarizmu Aleksander Zalewski sa priklonil k nekompromisnému Švehlovmu stanovisku – k postaveniu agrarizmu medzi oboma krajnosťami, pričom však nešlo o vyslovený stred.⁷⁰ Tento jemný rozdiel nebol v prípade Zalewskeho úplne bez významu. Hodžovo stanovisko dávalo totiž politikom širší manévrovací priestor medzi jednotlivými politickými prúdmi. Na druhej strane vyhranene pravicové názory Zalewskeho spôsobovali nedôslednosť v tom smere, že na rozdiel od Hodžu stál na strane hospodárskeho liberalizmu a jeho cieľom bola len reforma kapitalizmu.

Podľa Stanisława Thugutta agrarizmus nie je len obyčajnou syntézou pozitív oboch odmietaných krajností, ale má aj ďalšie osobitné prvky. Jedným z kľúčových bola svojpomoc, ktorej hlavnou úlohou bolo pretvoriť ideály agrarizmu na skutočnosť.⁷¹ Jednostranné agraristické názory v duchu Stambolijského nekompromisných téz voči mestám a priemyslu sformuloval Stanisław Młodożeniec (*O Nowy Ład. W poszukiwaniu chłopskiego programu. Warszawa 1935*).

S myšlienkou tretej agraristickej cesty sformulovanej na krakovskom zjazde sa stotožnil aj už spomenutý Józef Niećko, ktorý dovtedy vystupoval skôr z agrárno-mýtických a kresťanských ideových pozícií.⁷² Miłkowski i Niećko upozorňovali, že boľševická ľavica vnímala roľníka ako relikv stredoveku a ako niečo, čo bolo v rozklade a vymykalo sa ich predstavám o spoločnosti.⁷³ Agrarizmus považovali za „reakčno-kulacký“, zatiaľ čo pravica v ňom videla vyslovene boľševický program. Podľa nej bojoval agrarizmus proti priemyslu, podľa ľavice bol agrarizmus zase obrancom liberalizmu. V takýchto súradniciach, napádaní zľava i sprava, sa formovala tretia cesta.⁷⁴ Rodila sa vízia Poľska ako krajiny so súkromným vlastníctvom, ale bez vykorisťovania, opierajúceho sa o samosprávu a svojpomoc a nesenej étosom a tradičnými hodnotami ľudovej kultúry. Konečný cieľ sa mal dosiahnuť evolučnou cestou a len s ojedinelými zásahmi štátu.

Napriek politickému zjednoteniu poľských roľníckych strán (1931) nedochádza k ich ideovému zblíženiu, ak zaň nepovažujeme spoločnú kritiku kapitalizmu a odmietnutie komunizmu (marxizmu). Pravdou však je, že kritika komunizmu ide podstatne ďalej. Základné prvky kapitalizmu mali byť zachované a návrhy agrárnikov smerovali hlavne k reforme kapitalizmu a zohľadnení záujmov poľnohospodárstva. Rôznosť východísk, prístupov a názorov vypovedá o viacerých prúdoch, ktoré vymedzuje nasledujúce základné delenie:

- 1.) umiernený a doprava orientovaný prúd, ktorého predstaviteľia sa vyslovovali za odstránení rezíduí feudalizmu v poľnohospodárstve a súčasne za zachovanie súkromného vlastníctva a kapitalistických trhových pomerov. Požadovali len niektoré systémové reformy (J. Kuncewicz a A. Zalewski).

2.) radikálny a doľava orientovaný prúd, ktorý požadoval s ľavicovou rétorikou veľmi energicky zrušenie veľkostatkov a socializáciu priemyslu a bánk. Poľnohospodárstvo sa malo opierať o družstevníctvo. V tomto prúde agrarizmu, ktorý zodpovedal koncepcii tretej cesty, nebol roľník ani proletárom, ani kapitalistom, ale samostatným producentom, ktorý pracoval vo svojom vlastnom podniku. K hlavným ideológom tohto prúdu patrili S. Miłkowski, J. Niećko, I. Solarz, L. Lutyk, J. Dec a Z. Załęski.⁷⁵

Ako vidieť v tridsiatych rokoch dospel poľský agrarizmus k závažným a veľmi rôznorodým výsledkom, v ktorých viac ako inde dostala priestor myšlienka tretej cesty. Mala príťažlivosť pre všetky ideové prúdy v rámci roľníctva, lebo ich dištancovala od krízou poznačenej skutočnosti, od nemeckého nacionálnosocialistického i od neprijateľného sovietskeho modelu a dávala im možnosť formulovať tretiu – roľnícku cestu s adekvátnou mierou kresťansko-katolíckeho zafarbenia. Pravda, východiská a modely tretej cesty a agrárnej demokracie ako jej vyjadrenia sa odlišovali v závislosti od adresátov. Zatiaľ čo pre veľkých roľníkov boli vzorom hospodárske a politické pomery v ČSR, Švajčiarsku a Dánsku, maloroľníci sa nadchýnali radikálnymi agrárnymi heslami zo Slovenska, Srbska a Bulharska.

So stále naliehavejšou hrozbou fašizmu Miłkowski nahrádza liberalizmus a kapitalizmus na pravej strane politického spektra práve ním a agrarizmus mu vyplňa teda pomerne široký priestor medzi komunizmom a fašizmom. Ak by sa mu to nepodarilo, bude musieť podľahnúť jednému z uvedených extrémov. Rozpracovaním ideí svojpomoci, zospoločenšenia priemyslu, intenzifikácie poľnohospodárstva a pod. sa snaží osloviť stále širší okruh verejnosti.⁷⁶ V predvečer vojny už hovorí o zápase diktatúry a totality s demokraciou, ktorá nie je len formou politického systému, ale je považovaná už aj za spôsob života. Opäť treba pripomenúť zásadné a v Poľsku stále pertraktované a akceptované postoje Laura nielen voči boľševikom, ale koncom tridsiatych rokov hlavne proti národnému socializmu.⁷⁷

V súvislosti s Nemeckom a jeho agrarizmom možno povedať, že vďaka konzervatívnym protikrizovým opatreniam dostal na vrchole hospodárskej krízy *„agrarizmus ako tradičná konzervatívna ideológia novú vnútropolitickú i zahranično-hospodársku aktuálnosť a súčasne legitimizoval konzervatívnu politiku jednotlivých kabinetov voči vidieku.“*⁷⁸ V Nemecku sa v dôsledku vnútropolitického vývoja nerozvinuli v agrárnej ideológii témy obdobné ostatným stredoeurópskym krajinám a ani koncepcia tretej cesty tu nenašla opodstatnenie. Vlastne ani neexistovali možnosti, medzi ktoré by uvedená koncepcia ukazovala. Naopak, dominantné sa stali rasovo-nacionalistické koncepty spojené s útokmi proti židom a jednotlivým konfesiám. Koncepcia „krv a pôda“ tvorila možno základ vtedajšej podoby nemeckého agrarizmu, určite však nie ideológiu nemeckého roľníka.⁷⁹

To neznamená, že by koncept tretej cesty v Nemecku úplne absentoval, on absentoval len v agrárnej ideológii. V skutočnosti národno-socialistické chápanie hospodárstva neznamená nič iné ako stroskotanú tretiu cestu medzi marxizmom a liberalizmom: *„Všetky kolektivistické systémy, či „vľavo“ alebo „vpravo“ majú podľa Friedricha Hayeka spoločné, že nahrádzajú voľnú súťaž diktátorsky plánovaným hospodárstvom a tým nevyhnutným spôsobom napomáhajú politickým diktatúram.“* Hayek vidí predchodcu a pripravovateľa cesty k národnému socializmu predovšetkým v protivníkoch liberalizmu: *„Tak protiliberálne sily zľava, ako aj zprava sú podľa neho zodpovedné za diktatúru.“*⁸⁰

Po vojne sa koncepcia tretej cesty presunula po krátkom poľskom a maďarskom intermezzo do agrárneho exilu a tu sa – bez pôdy a roľníctva – kultivovala pod ochrannými krídlami antikomunizmu a smerovala ku svojmu zániku. V protiklade k tomuto agrárnemu osudu sa koncepcia tretej cesty ako svojim spôsobom kompromis a jednoznačne to najlepšie riešenie z dvoch krajných možností alebo ako projekt strednej cesty medzi dvoma extrémnymi, resp. protirečivými alternatívami, stala natoľko populárnou, že v priebehu 20. storočia možno hovoriť o devalvácii tohto pojmu. Jeho použitie a politická inštrumentalizácia nado-

budli rôzne formy. Na druhej strane existujú názory, že tretia cesta nemá žiadny obsah, keďže môže byť definovaná len negatívne, teda proti niečomu, obyčajne proti dvom extrémom. Údajne je nedefinovateľná a so zreteľom na svoju pestrú minulosť aj dosť sprofanovaná. Jej kritici ju považujú za slepú uličku, v ktorej panuje chaos a zmiešanina hodnôt. Či právom, to ukáže čas...

Štúdia mohla vzniknúť v rámci prác na projekte Agrarismus in Ostmitteleuropa, 1890–1960 financovanom na roky 2007–2010 prostredníctvom Volkswagenstiftung a VEGA 2/0181/10 Slovensko v Európe, Európa na Slovensku.

Poznámky:

- 1 LENIN, Vladimír Iljič. Čo robiť? (1902). In LENIN, V. I. *Zobrané spisy*. Zv. 6. Bratislava 1980, s. 64–65. K tomu aj LENIN, Vladimír Iljič. Ekonomický obsah národnictva.... (1894). In LENIN, V. I. *Zobrané spisy*. Zv. 1. Bratislava 1979, s. 411–615.
- 2 K tomu WORTMAN, Richard. *The Crisis of Russian Populism*. Cambridge 1967.
- 3 MORITSCH, Andreas. Die Bauernparteien bei den Kroaten, Serben und Slowenen. In GOLLWITZER, H. (ed.). *Europäische Bauernparteien in 20. Jahrhundert*. Stuttgart – New York 1977, s. 367, 381, 387–388; BIONDICH, Mark. *Stjepan Radič, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904–1928*. Toronto 2000.
- 4 M. H. *Agrarizem in Slovanstvo*. Ljubljana 1924; *Pamietnik Igo kongresu Słowanskiego związku młodzieży wiejskiej w Lublanie...* Warszawa 1924; HODŽA, Milan. Reč na sjazde agrárnej mládeže v Lublani... *Slovenský denník*, roč. 7, č. 206 z 10. 9. 1924. Vyšlo aj vo *Venkove* a v *Slovenskej politike*.
- 5 CLEMENTIS, Vladimír. Agrarizmus ako nová „ideológia“. In CLEMENTIS, Vladimír. *Vzduch našich čias I. Články, state, prejavy, polemiky 1922–1934*. Bratislava 1967, s. 61–71 (vyšlo v časopise DAV, roč. 1, zima 1924, s. 34–39).
- 6 Centralen deržaven archiv Sofia, fond Aleksander Stambolijski (1886–1934), f. 255k, op. 1, a. e. 117/VI; op. 2, a. e. 13, 15, 24.
- 7 Podľa СТАМБОЛИЙСКИ, Александър. *Политически партии или съсловни организации?* София 1909. Podrobne BELL, John D. *Peasants in Power. Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899–1923*. Princeton 1977 a ОГНЯНОВ, Любомир. *Българският земеделски народен съюз 1899–1912*. София 1990, s. 77–80.
- 8 СТАМБОЛИЙСКИ, Александър. *Земеделско управление: първа година*. София 1921, s. 43; WITOS, Wincenty. *Wybór pism*. Warszawa 1989, s. 162 (Stosunki w Bułgarii, a stosunki w Polsce... *Piast*, č. 25 z 18. 6. 1922).
- 9 СТАМБОЛИЙСКИ, Александър. *Политически партии...*, s. 11–14. Teoretická argumentácia tejto tézy vychádza z knihy bývalého franc. min. predsedu a min. poľnohospodárstva Julienu Melina *Spät k pôde*.
- 10 СТАМБОЛИЙСКИ, Александър. *Политически партии...*, s. 35; СТАМБОЛИЙСКИ, Александър. *Пълно събрание на съчинениата, III*. София 1947, s. 308.
- 11 ДРАГИЕВ, Димитър. *Где е спасението на българските земеделци?* Пловдив 1907, s. 59.
- 12 BELL, John D. *Neither Capitalist Nor Communist: The Ideology and Program of the Bulgarian Agrarian National Union as a "Third Path" of Social Development*. A paper prepared for the Midwest Slavic Conference of May 9., 1974, s. 7 (“Just as in the land reform the government established norms (for urban housing) above which there was no absolute right to property.”).
- 13 *Земеделско знаме*, roč. 18, č. 43 z 6. 3. 1922. Je zaujímavé, že takmer v tom istom období vznikla utopická vízia ako bude vyzerat Slovensko o storočie neskôr (DOHNÁNY, Jozef.

- Aké bude Slovensko o sto rokov?* Bratislava 1920). Stambolijsky nemohol ako politik časovú hranicu posunúť na 100 rokov.
- 14 БЕРОВ, Любен. Възгледи на левицата на БЗНС относно облика на бъдещето човешко общество (1920–1939). In *Исторически преглед*, 46 (София 1990), ч. 3, s. 3–22; ДАСКАЛОВ, Румен. *Българското общество. 1878–1939. II*. София 2005, s. 258–259.
 - 15 БЕРОВ, Л. Възгледи..., s. 11.
 - 16 Тамже, s. 17.
 - 17 *Генерация прет стваранием*. Београд 1925. К тому ај ЙОВАНОВИЧ, Драголюб. *Аграрна политика*. Београд 1930.
 - 18 Podrobne HITCHINS, Keith. *Rumania 1866–1947*. Oxford 1994, s. 335 a nasl.; NEAGOE, Liviu. *The "Third Way": Agrarianism and Intellectual Debates in Interwar Romania*. (CEUeTD Collection). Budapest 2008.
 - 19 NEAGOE, Liviu. *The "Third Way"...*, s. 28.
 - 20 ŞANDRU, Dumitru. *Reforma agrară din 1921 în România*. Bucureşti 1975.
 - 21 Citovaný Madgearu podľa NEAGOE, Liviu. *The "Third Way"...*, s. 31.
 - 22 MADGEARU, Virgil. *Rumania 's new economic policy*. London 1930.
 - 23 NEAGOE, Liviu. *The "Third Way"...*, s. 38.
 - 24 LIESS, Rudolf Otto. Rumänische Bauernparteien. In GOLLWITZER, H. (ed.). *Europäische Bauernparteien in 20. Jahrhundert*. Stuttgart – New York 1977, s. 446.
 - 25 Program prijatý na dôvernú konferenciu... (7. 9. 1890). In HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárneho hnutia 1899–1938*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 35.
 - 26 Program České strany agrární (18. 1. 1903). In HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárneho hnutia 1899–1938*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 53.
 - 27 HODŽA, Milan. Realism u nás. *Hlas*, roč. 6, č. 6 z júna 1904.
 - 28 KLOBUCKÝ, Robert. *Hlasistické hnutie: národ a sociológia. Začiatky sociologického myslenia na Slovensku*. Bratislava 2006, s. 14–20.
 - 29 HODŽA, Milan. Agrarism a státní myšlenka (1928). In HODŽA, Milan. *Články, reči, štúdie. IV*. Praha 1931, s. 119–121.
 - 30 HODŽA, Milan. Agrární demokracie novou složkou civilisace (1927). In HODŽA, Milan. *Články, reči, štúdie. IV*. Praha 1931, s. 110; HODŽA, Milan. Agrární demokracie v myšlenkových proudch současné doby (1930). Tamže, s. 142 a nasl.
 - 31 DOLEŽALOVÁ, Antonie. O ukradených myšlenkách aneb Ideologie agrarismu vs. ekonomicko-politická realita. In RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami*. Studie Slovákckého muzea. Uherské Hradiště 13, 2008, s. 127–136.
 - 32 K tomu napr. BAUER, Otto. *Weltrevolution*. Wien 1919; BAUER, Otto. *Bolschewismus oder Sozialdemokratie?* Wien 1920. Otto Bauer sa stal medzinárodne známym svojim analytickým dielom o národnostnej otázke v habsburskej monarchii (*Die Nationalitätenfrage und Sozialdemokratie*. Wien 1907) a varovným hlasom voči Uhorsku, v ktorom predpovedal jeho rozpad vyplývajúci z netolerantnej a asimilačnej národnostnej praxe. Predovšetkým tieto časti jeho diela Slováci intenzívne vnímali a stotožňovali sa s nimi. Hodža nebol výnimkou. Čechov popri národnostnej otázke museli nepochybne osloviť Bauerove požiadavky demokratizácie, autonomizácie a decentralizácie štátnej správy. To boli témy vnímané pálčivo aj československým vnútropolitickým diskurzom.
 - 33 Program Republikánskej strany... (29. 6. 1922). In HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárneho hnutia 1899–1938*. Praha :

- Historický ústav AV ČR, 2007, s. 152–153. Tie isté myšlienky zopakoval aj program z roku 1929. K tomu HODŽA, Milan. Agrarizmus a Slovanstvo (1924). In HODŽA, Milan. *Články, reči, štúdie. IV.* Praha 1931, s. 44–47; HODŽA, Milan. K civilizácii urbanizmu. Mentalita selská (1925). In Tamže, s. 34; HODŽA, Milan. Agrárni demokracie v myšlenkových proudoch súčasnej doby (1930). In Tamže, s. 158.
- 34 Podrobne v „československé časti“ v МАТВЕЕВ, Геннадий Ф. *“Третий путь”?* Идеология аграризма в Чехословакии и в Польше в межвоенный период. Москва 1992.
- 35 HODŽA, Milan. *Le problème agricole en Europe centrale.* Prague 1935, s. 3–5.
- 36 MATULA, Antonín. Lidová výchova na venkově (1925). In MATULA, A. *Dnes jako včera.* Praha 1938, s. 48.
- 37 KETTNER, Josef. *Liberalismus, socialismus a agrarismus.* Praha 1931, s. 18 a 20.
- 38 MATULA, Antonín. Srdce a mozek ve výchově venkova (1934). In MATULA, A. *Dnes jako včera.* s. 56 (Z projevu A. Švehly... *Venkov*, 28, 16. 12. 1933).
- 39 *Vzpomínka na Švehlu.* Hradec Králové 1938, s. 29 (autorom textu je Ferdinand Klindera).
- 40 Napr. HODŽA, Milan. Pro studium sociální funkce zemědělcovy. *Věstník Československé akademie zemědělské*, 11, 1935, s. 365–372.
- 41 MATULA, Antonín. Poslání mladých v kulturním životě vesnice (1934). In MATULA, Antonín. *Dnes jako včera*, s. 66.
- 42 MATULA, Antonín. Víra ve výchovu vesnického dorostu (1936) a MATULA, Antonín: Selský demokraticismus (1936). Oboje v MATULA, Antonín. *Dnes jako včera*, s. 69 a s. 74.
- 43 Podrobne KUTNAR, František. *Generace Brázdy.* Praha 1992.
- 44 Tamže, s. 15–18; SLEZÁK, Lubomír. K historii českého agrarismu. Antonín Matula. In *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století.* Studie Slovákého muzea. Uherské Hradiště 5, 2000, s. 28 a nasl.
- 45 Rezolúcia zjazdu Republikánskej strany... (31. 1. 1936). In HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárneho hnutí 1899–1938.* Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 217.
- 46 KALISTA, Zdeněk. Josef Knap. In KNAP, Josef. *Bez poslední kapitoly.* Praha 1997, s. 278–279.
- 47 BERAN, Rudolf. Republice přejeme klid a mír uvnitř i navenek. *Venkov*, roč. 33, č. 1 z 1. 1. 1938 (DOSTÁL, Vladimír V. *Agrárni strana. Její rozmach a zánik.* Brno 1998, s. 324.).
- 48 Prevolanie Strany národnej jednoty (18. 11. 1938) a článok Rudolfa Halíka (12. 11. 1938). In HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárneho hnutí 1899–1938.* Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 254 a 257.
- 49 PIĄNTKOWSKI, Wiesław. *Idee agrarne ugrupowań politycznych w Królestwie Polskim w latach 1892–1918.* Łódź 1999.
- 50 ZIEMBIŃSKI, Jan. Z zagadnień genezy i podstawowych założeń ideowo-politycznych agraryzmu w Polsce. In *Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego*, 2 (Warszawa 1960), s. 121–122; ŚLIWA, Michał. Stosunki między ruchem socjalistycznym a chłopskim w okresie międzywojennym w Europie. In *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. Tom I.* Pułtusk – Warszawa 2007, s. 99–107.
- 51 Napr. preklady rozsiahlych prác Ernsta Laura *Rachunkowość rolnicza dla gospodarstw wlosciańskich...* Lwow 1926; *Ekonomika rolnicza...* Lwow 1928; *Wstęp do ekonomiki gospodarstwa wiejskiego.* Lwow 1929 atď. K tomu IGNAR, Stefan. *Agraryzm. Społeczno-gospodarczy program wiejskiej burżuazji.* Warszawa 1956, s. 6 a nasl.
- 52 JACHYMEK, Jan. *Mysł polityczna PSL Wyzwolenie 1918–1931.* Lublin 1983, s. 57 a 85.
- 53 HEMMERLING, Zygmunt. *Ruch ludowy w Polsce, Bułgarii i Czechosłowacji 1893–1930.* Warszawa 1987, s. 261; BORKOWSKI, Jan. Agraryzm, Witos, „Wiciarze” i PSL. In *Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego*, 23/24 (Warszawa 1983/4), s. 4–22.

- 54 KISIELEWSKI, Tadeusz. Witos wśród innych przywódców ruchu ludowego. In *Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego*, 25 (Warszawa 1985), s. 37. K tomu korigujúca reakcia Jana Molendu na s. 45–46 a ďalšie protichodné názory v tomto zväzku.
- 55 SOSNOWSKI, Tomasz. O Słowiańskim Związku Młodzieży Wiejskiej. In *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. Tom I*. Pułtusk – Warszawa 2007, s. 61–70.
- 56 URSÍNY, Ján. *Z môjho života*. Martin 2000, s. 36.
- 57 Stambolijsky navštívil Poľsko na prelome rokov 1920/1921 (prišiel z ČSR), keď bol ministerským predsedom Wincenty Witos a ten návštevu opätovoľ koncom mája 1922 ako hosť kongresu Bulharského poľnohospodárskeho zväzu (spolu s českou, rumunskou a ruskou boľševickou delegáciou). Realita v Bulharsku, násilím utváraný kult osobnosti a neobmedzená Stambolijského vláda, pripomínajúca Poliakom skôr autokratické ruské pomery, mali na Witosu dlhodobý negatívny účinok, čím sa ideový transfer medzi oboma krajinami prakticky znemožnil. K tomu osobné dojmy z návštevy v podobe memoárov i novinového článku: WITOS, Wincenty. Wspomnienia: Pobyt w Bulgarii, 1915–1921. Archiwum Zakładu historii ruchu ludowego pri PSL Warszawa (ďalej AZHRL), fond. W. Witos, sig. WW6; WITOS, Wincenty. *Wybór pism*. Warszawa 1989, s. 161–162 (Stosunki w Bułgarii, a stosunki w Polsce... *Piast*, č. 25 z 18. 6. 1922).
- 58 WITOS, Wincenty. *Wybór pism*, s. 234 (Na prawo, czy na lewo? *Piast*, č. 11 zo 14. 3. 1926).
- 59 WITOS, Wincenty. *Wybór pism*, s. 256; LEBLANG, Stanisława. Polnische Bauernparteien. In GOLLWITZER, H. (ed.). *Europäische Bauernparteien in 20. Jahrhundert*. Stuttgart – New York 1977, s. 304–305.
- 60 WITOS, Wincenty. *Moja tułaczka*. Warszawa 1967; DZENDZEL, Henryk. U Wincentego Witosy na emigracji. In *Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego*, 12 (Warszawa 1970), s. 397–414.
- 61 Podrobne sa mu venuje viacero autorov: AZHRL, fond J. Ziemiński, Opracowania, sig. O-137, ZIEMBIŃSKI, Jan. O agraryźme. Koncepcje społeczno-polityczne polskich agrarystów, s. 27 a nasl.; ZIEMBIŃSKI, Jan. Z zagadnień genezy..., s. 121 a nasl.; WOJTAS, Andrzej. *Problematyka agrarna w polskiej myśli politycznej 1918–1948*. Warszawa 1983, s. 289; CHROBAK, Tadeusz. Wokół recepcji czeskiej i słowackiej myśli agrarnej w Polsce. In *Stosunki polsko-czechosłowackie w latach 1918–1939*. Warszawa 1992, s. 131–142.
- 62 JANICKI, Tadeusz. *Der Agrarismus und seine Gegner. Die Kontinuität bzw. Diskontinuität des Agrarismus in Polen in den Jahren 1935–1949 (1. Teil: 1935–1939)*. Bratislava, 12. 10. 2008. Nepochikovaný referát.
- 63 NIEĆKO, Józef. Na przyzbie roku nowego. *Wici*, 1932, č. 1.
- 64 KUNCEWICZ, Jerzy. *Na nowych drogach. Próba programu z uwzględnieniem potrzeby koniecznej przebudowy życia społecznego i państwowego*. Cieszyn 1934, s. 68.
- 65 HODŹA, Milan. Agrarna demokracja na tle prądów umysłowych współczesnej doby. *Młoda Mysl Ludowa*, 1932, č. 4, 5, 6.
- 66 MIŁKOWSKI, Stanisław. Refleksje po kongresie słowiańskim. In MIŁKOWSKI, Stanisław. *Pisma publicystyczne 1930–1939*. Warszawa 1988, s. 45–50, hlavne s. 46–47 (*Młoda Mysl Ludowa*, 1932, č. 9, 10).
- 67 MIŁKOWSKI, Stanisław. Agraryzm jako forma przebudowy ustroju społeczno-gospodarczego. In MIŁKOWSKI, Stanisław. *Pisma publicystyczne 1930–1939*. Warszawa 1988, s. 64 (*Młoda Mysl Ludowa*, 1933, č. 8, 9, 10).
- 68 MIŁKOWSKI, Stanisław. *Agraryzm jako forma przebudowy ustroju społecznego*. Kraków 1934, s. 36.
- 69 Tamże, s. 7–8, 42–43. Ku vzťahu Miłkowski – Hodža pozri PIĄNTKOWSKI, Wiesław. *Myśl agrarystyczna Stanisława Miłkowskiego*. Warszawa 1983, s. 157–168.
- 70 ZALEWSKI, Aleksander. *Agraryzm. Próba izolacji i syntezy ludowej myśli politycznej*.

- Warszawa 1933, s. 16–17. Táto práca sa stretla s ostrou kritikou ZMW RP kvôli jej údajnému pravicovému zameraniu, myšlienkam solidarizmu a nacionalizmu. Ďalšia práca (POLESZCZUK, Mikołaj. *Właściwa droga wsi do dobrobytu*. Warszawa 1934) už bola priamou polemikou s Miłkowskeho názormi.
- 71 THUGUTT, Stanisław. *Spółdzielczość. Zarys ideologii*. Warszawa 1934. Aj Miłkowski však akcentuje význam svojpomoci.
- 72 NIEĆKO, Józef. Na dróдке do agraryzmu. In NIEĆKO, Józef. *O wewnętrzne życie wsi. Wybór pism z lat 1912–1918*. Warszawa 1985, s. 143–148 (*Wici*, č. 1 zo 6. 1. 1935).
- 73 MIŁKOWSKI, Stanisław. Ku rozwiązaniu sprawy rolnej. *Wici*, 1935, č. 23; NIEĆKO, Józef. Rewolucja. In NIEĆKO, J. *O wewnętrzne życie wsi...*, s. 149–153 (*Wici*, č. 2 z 13. 1. 1935).
- 74 Nasza droga. *Młoda Mysl Ludowa*, 1937, č. 9–10. K tomu GOLEC, Anna. *Agrarystyczne koncepcje gospodarcze*. Lublin 1994, s. 51–58.
- 75 JANICKI, Tadeusz. *Der Agrarismus und seine Gegner...* Nепublikovaný referát.
- 76 MIŁKOWSKI, Stanisław. O własną linię i własne drogi. In MIŁKOWSKI, Stanisław. *Pisma publicystyczne 1930–1939*. Warszawa 1988, s. 416–417 (*Zielony Sztandar*, 1937, č. 33).
- 77 WOJTAS, Andrzej. *Problematyka agrarna...*, s. 288–289.
- 78 GESSNER, Dieter. *Agrardepression, Agrarideologie und konservative Politik in der Weimarer Republik*. Wiesbaden 1976, s. 53.
- 79 EIDENBENZ, Mathias. „Blut und Boden“. *Zu Funktion und Genese der Metaphern des Agrarismus und Biologismus in der nationalsozialistischen Bauernpropaganda R. W. Darrés*. Bern 1993, s. 6.
- 80 WOLL, Helmut. *Die Wirtschaftslehre des deutschen Faschismus*. München – Wien 1988, s. 6, hlavne však s. 81–122.

The sources of ideas of international agrarianism and its national singularities

Abstract

The study examines the genesis of European agrarianism in the first half of the 20th century. It looks at the transfer of ideas between countries and different characters of agrarianism theories because it was obvious from the beginning that agrarianism as a political movement and ideology cannot have a universal character given the different social and economic conditions in individual countries. German and Russian ideas gave rise to Bulgarian agrarianism to be followed by other less developed Balkan countries. Russian populism was the determinant of the process. Following the coup d'état in Bulgaria in 1923 the centre of agrarianism shifted to Czechoslovakia where the political movement and its theory developed remarkably. A theoretical concept is being cultivated there along with the vision of so called third way as an alternative to various radical left-wing (socialism and communism) and right-wing (liberalism, capitalism and fascism) political ideologies. The third way propagated by agrarianism was to be agrarian democracy whose concept was defined by various theoreticians and politicians, namely Milan Hodza. The theories of the Austrian and Czechoslovak social democratic parties were an inspiration. In the 1930s, agrarianism caught on in Poland, where the theory was developing right at the time when the Czechoslovak model irrevocably switched to the Right. Poland added economic and confessional parametres to the third way. The Second World War meant the end of the “Golden Age” of agrarianism which in the post-war period would only recuperate in short periods and in exile. The idea of the third way in the meantime totally depreciated or rather is only kept alive by social democracy in Europe.

Agrární strany a jejich organizace v Polsku mezi světovými válkami

DAN GAWRECKI

Záměrem tohoto příspěvku je podat základní informace o agrárním hnutí v Polsku do druhé světové války, charakterizovat v této souvislosti výsledky dosavadního výzkumu a vzhledem k ústřednímu tématu kolektivní monografie přehledně shrnout poznatky o organizacích, které představovaly masovou oporu agrárních stran, strany podporovaly a šířily jejich ideje. Dovolím si úvodem jednu poznámku pro odborníky snad zbytečnou, ale pro další zájemce mnohdy užitečnou. V polské politické praxi a poté v publicistice a historiografii se pro agrární hnutí převážně užívá pojem „*ruch ludowy*“. Strany, které je politicky reprezentovaly, měly obvykle v názvu „*partia ludowa*“ (lidová strana). I v tomto příspěvku budeme občas užívat této terminologie. V komunikaci dochází někdy k nedorozuměním, protože v českých zemích je název „*lidový*“ spíše vztahován, pokud jde o politiku a další společenské aktivity, ke směrům politického katolicismu.

Vznik stran, jejich vývoj, postavení v politickém spektru státu

První samostatná agrární strana Stronnictwo Ludowe w Galicji (SL) vznikla v roce 1895 v Řešově. V roce 1903 po přijetí radikálnějšího programu změnila název na Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL). Několik agrárních stran vzniklo v ruském a pruském záboru. V ruském záboru, tj. v Polském království, nelegálně působil Polski Związek Ludowy (1904–1907), Narodowy Związek Chlopski (od 1912), Związek Chlopski (1912–1915) aj. Existovaly i legální agrární organizace, které vydávaly společně časopis *Zaranie*. Rolnické organizace se v ruském záboru v roce 1915 sjednotily do strany Polskie Stronnictwo Ludowe, po roce 1918 přejmenované na PSL-Wyzwolenie. V pruském záboru bylo založeno několik polských regionálních agrárních politických organizací, např. Mazurska Partia Ludowa (1896–1904). Kromě reformního agrárního politického programu strany programově usilovaly o obnovu polské nezávislosti.

V dubnu 1913 došlo v haličské PSL k rozkolu, v jehož důsledku vzniklo Polskie Stronnictwo Ludowe Piast (PSL-Piast) v čele s Jakubem Bojkem (1857–1943)¹ a Wincenty Witosem (1874–1945)² a PSL-Lewica v čele s Janem Stapińským (1867–1946). Za první světové války měly agrární strany nesporný podíl na získání státní samostatnosti, předák Wincenty Witos byl premiérem tzv. Vlády národní obrany v době polsko-ruské války. Heslem jeho strany bylo „*Země, moc a osvěta pro lid*“.³

V letech 1918–1919 se k PSL-Piast připojili mnozí členové strany Zjednoczenie Ludowe w Królestwie Polskim, Zjednoczenie Włościan w Wielkopolsce, lidovci z gdaňského Pomoří a část aktivistů z PSL-Wyzwolenie. Tiskovými orgány PSL-Piast byly týdeník *Piast*, *Wola Ludu*, *Gazeta Ludowa* aj.

Druhou nejvýznamnější agrární stranou bylo PSL-Wyzwolenie. Bylo pojmenováno podle svého hlavního tiskového orgánu. Od roku 1919 se PSL-Wyzwolenie hlásilo k parlamentní levici a na rozdíl od PSL-Piast bylo zastoupeno již v prvních dvou (socialistických) vládách Ignacy Daszyńskiego (5 ministrů) a Jędrzeje Moraczewského (2 ministři). V parlamentních volbách v roce 1922 získala strana 48 poslanců a 8 senátorů, v roce 1928 40 poslanců a 7 senátorů. Předsedy strany byli od roku 1918 Błażej Stolarski, Stanisław Thugutt, Andrzej Waleron a Maksymilian Malinowski.⁴

PSL-Lewica postupně ztrácelo na významu. Spolupracovalo se socialisty, požadovalo vyvlastnění velkostatků bez náhrady, státní kontrolu nad bankovníctvím, součástí jeho programu byl antiklerikalismus. Do ústavodárného sejmu v roce 1919 bylo zvoleno za stranu

22 poslanců, avšak v prvních řádných sněmovních volbách v roce 1922 jen 2. Orgánem strany byl Stapińským vydávaný *Przyciel Ludu*. V roce 1924 se PSL-Lewica spojilo se secesionisty z PSL-Piast pod názvem *Polski Związek Ludowców*, který se stal součástí strany *Związek Chłopski*, a tak ukončilo svou činnost.⁵

Po první světové válce vznikly v Polsku některé další agrární strany, které usilovaly o radikálnější řešení společenských poměrů na venkově. Patřilo k nim např. *Chłopskie Stronnictwo Radykalne* (1919), v jehož čele byl charismatický kněz, představitel „krajní levice v sutaně“ Eugeniusz Okoń (1881–1949). Tato strana ukončila činnost po upevnění moci sanačního režimu v roce 1929.⁶ Z dalších agrárních stran, které vznikly většinou v důsledku různých sporů v jednotlivých stranách, připomínáme alespoň organizace *Niezależna Partia Chłopska* (1924), již uváděný *Związek Chłopski* (1924) a *Stronnictwo Chłopskie* (1926).

V první polovině dvacátých let mívali agráři (PSL-Piast a PSL-Wyzwolenie) nejsilnější poslanecký klub v sejmu. V ústavodárném shromáždění měli 112 poslanců, tzn. jednu třetinu ze všech, v roce 1922 114 (zhruba jedna čtvrtina ze všech poslanců). Prosadili tzv. březnovou ústavu (17. 3. 1921). W. Witos třikrát zastával funkci premiéra (1921, 1923, 1926). V prvních šesti vládách lidovci obsadili 19 ministerských míst. Velmi populární byl Maciej Rataj (1884–1940), v letech 1922–1928 maršálek sejmu.⁷

Vylíčení stranických rozmíšek a komplikovaného organizačního vývoje přesahuje možnosti tohoto informačního přehledu. Omezíme se proto jen na obecnější charakteristiku.⁸

Piłsudského převrat zlikvidoval krátce působící třetí Witosovu vládu, PSL-Piast přešlo do opozice. Jiné agrární strany však zprvu Piłsudského podporovaly, podobně jako socialisté. Následovalo rozčarování z politické praxe nového režimu. Již v roce 1927 PSL-Wyzwolenie a další agrární strany se vyslovují proti nedemokratickým sanačním metodám a vstupují v roce 1929 do opozičního bloku pojmenovaného *Centrolew*.⁹

Vliv strany PSL-Piast postupně klesal. V parlamentních volbách v roce 1928 získala jen 87 mandátů (tj. asi 20% ze všech), v roce 1930 v rámci *Centrolewu* 48 (tj. asi 10%). PSL-Wyzwolenie mělo v roce 1928 40 poslanců a v r. 1930 15. Dne 30. 8. 1930 prezident Mościcki rozpustil parlament. Mnozí poslanci *Centrolewu* byli uvězněni v brestské pevnosti a později souzeni ve Varšavě v tzv. brestském procesu. Část vůdců, včetně W. Witose, odešla do emigrace. Witos a další agráři – Kazimierz Bagiński (1890–1966), Władysław Kiernik (1879–1971)¹⁰ – se ve Švýcarsku spolu s Władysławem Sikorským a J. Hallerem podíleli na utváření antisanační fronty *Morges*.

V březnu 1931 pod tlakem sanačních poměrů došlo ke koncentraci polských agrárních stran (PSL Piast + PSL Wyzwolenie + *Stronnictwo Chłopskie*) pod názvem *Stronnictwo Ludowe* (SL), jehož ústředním tiskovým orgánem se stal *Zielony Sztandar*. *Stronnictwo Ludowe* bylo nejsilnější opoziční stranou. V roce 1931 mělo mít 289 700 členů a před vypuknutím druhé světové války spolu se svou mládežnickou organizací (*Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici“*) kolem 150–200 tisíc členů. Činnost sjednocené agrární strany se radikalizovala. Např. i W. Witos před odchodem do emigrace vystoupil s požadavkem parcelace velkostatků bez odškodnění a předvídal „konec kapitalistického řádu“. Od poloviny 30. let SL po přijetí nové ústavy a nového volebního řádu bojkotovalo volby, pořádalo masové manifestace a rolnické stávky.

Za hitlerovské okupace patřili agráři k hlavním oporám odboje. Založili vlastní konspirativní stranu – *Stronnictwo Ludowe Roch*, dále *Związek Pracy Ludowej – Orka* a *Ludowy Związek Kobiet*. Zorganizovali vlastní ozbrojené oddíly *Bataliony Chłopskie*. Měli silný vliv v emigrační vládě v Londýně, kde po smrti W. Sikorského zastával funkci předsedy vlády agrárik Stanisław Mikołajczyk (1901–1966).¹¹

Po osvobození se stal Mikołajczyk předsedou strany *Polskie Stronnictwo Ludowe*. Po neúspěšných volbách do sejmu v roce 1947 všeobecně považovaných za zfalšované, které

se konaly v atmosféře počínající totality, Mikołajczyk emigroval. Strana hledala možnosti existence v nových nepříznivých podmínkách. 80 tisíc řadových funkcionářů strany bylo uvězněno, 200 lidoveckých předáků bylo zavražděno. V roce 1949 vzniklo Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, které bylo přinuceno realizovat programové zásady komunistické PZPR. Snažilo se, pokud to bylo možné, navázat na předválečné tradice, stavělo se v převážné většině proti myšlence socialistické kolektivizace. Větší samostatnost získala strana po roce 1956, využívala vnitřních sporů ve vládnoucí PZPR. Strana usilovala o zlepšení zdravotních a sociálních poměrů na venkově a o zavádění technických zlepšení. V té době vznikl Zakład Historii Ruchu Ludowego, ústav pro zkoumání dějin agrárního hnutí. Po období „etatizace“ v 70. letech došlo v dalším desetiletí k posílení vlivu strany, která prosadila ústavní zakotvení soukromého vlastnictví rolnických hospodářství. Usilovala o samostatný politický postup. Po červnových volbách v roce 1989 byla podepsána dohoda s NZZZ Solidarność, strana vystoupila v koalici při vytvoření první nekomunistické vlády T. Mazowieckého. Zjednoczone Stronnictwo Ludowe ukončilo svou činnost v listopadu 1989. Na kongresu „Jednoty lidového hnutí“ 5. 5. 1990 se sjednotily různé agrární skupiny a organizace, bylo obnoveno Polskie Stronnictwo Ludowe s programem akcentujícím hodnoty křesťanské a národní v duchu agrarismu. V letech 1993–1997 a 2001–2003 se PSL podílelo na vládních koalicích spolu se Svazem demokratické levice. Po volbách v roce 2007 PSL strana vstoupila do koalice s Občanskou platformou (Platforma Obywatelska). Předseda strany Waldemar Pawlak je místopředsedou vlády, ve vládě jsou další 2 ministři za PSL (práce a sociální politika, zemědělství). Strana je v dnešním Polsku nejpočetnější, má 140 tisíc členů, stranické organizace působí v 90 % gmin (obvod střediskové obce) a v 35 % jednotlivých vesnic. Programově a ideově se k ní hlásí Związek Młodzieży Wiejskiej, Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych a Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne.¹²

Ke stavu výzkumu

V přehledech polské historiografie se obvykle uvádí, že pokud jde o dějiny stran a hnutí, jsou dějiny agrarismu zpracovány nejlépe. Již v 60. letech minulého století vyšly sborníky dokumentů o „polském lidovém hnutí“, které nebylo přesněji definováno, publikace mají mnohem širší záběr, než představuje problematika agrarismu a polského venkova. Meziválečného období se týkají dva ze čtyř svazků.¹³ V 60. letech byla zásluhou Zakładu Historii Ruchu Ludowego¹⁴ vydána řada prací o agrárním hnutí v jednotlivých oblastech i menších regionech Polska, které často vycházely z vědeckých a popularizačních konferencí.¹⁵

Polská historiografie „lidového hnutí“ je velmi rozsáhlá. Má dobré organizační základy dané tím, že problematika venkova souvisí s programovou orientací jedné z nejvýznamnějších současných politických stran. Pořádají se pravidelné kongresy historiků agrárního hnutí (Kongresy Historyków Wsi i Ruchu Ludowego),¹⁶ řadu let vyvíjí rozsáhlou vydavatelskou činnost družstevní nakladatelství spjaté s lidovou stranou a zemědělskou problematikou (Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza).¹⁷ Existují speciální bibliografie, varšavské Muzeum Ruchu Ludowego rozvíjí rozsáhlou propagační a editorskou činnost především zásluhou svého ředitele Janusze Gmitruka.¹⁸ Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego ve Varšavě vydává od roku 1985 svou ročenku.¹⁹ Bylo napsáno několik syntetických a přehledných prací vědeckého a populárního charakteru, hodnotících a programových studií. Byla vydána řada monotematických sborníků o závažných problémech agrárního hnutí, o vztahu k jiným politickým a názorovým proudům, k církvi apod., několik slovníků, programy výstav atd.²⁰

Problematika polského venkova a agrární politiky je bohatě zastoupena v univerzitním výzkumu, významné středisko je na Univerzitě Marie Curie Skłodowské v Lublině, které reprezentuje profesor Jan Jachymek,²¹ jeho spolupracovníci a žáci. Z badatelů starších generací uvádíme alespoň nedávno zesnulého Józefa Szaflika (1930–2008), někdejšího

pracovníka Historického ústavu Varšavské univerzity a vedoucího Katedry nejnovějších dějin Vysoké školy pedagogické v Sedlcích.²²

Organizace agrárního hnutí

Do polského agrárního hnutí polští historici počítají kolem 50 politických stran, obvykle zdůrazňují, že tento „*ruch ludowy*“ se neomezoval jen na politická uskupení, ale byl současně širokým společenským hnutím zahrnujícím řadu organizací hospodářských, kulturních a osvětových, „*które se politicky orientovaly na systém hodnot, který lidovci reprezentovali. K těmto organizacím patřily rolnické spolky (kółka rolnicze), hasičské organizace, pěvecké sbory, umělecké amatérské soubory a lidová divadla, mládežnické hnutí na venkově, lidové univerzity, zemědělské školství a mnohé další.*“²³ Mělo to být více než 100 nejrůznějších organizací.

Někteří polští historikové datují vznik agrárních spolků do doby vzniku ústavy 3. května (1791), kdy se polští politikové včetně Tadeusze Kościuszka snažili mobilizovat rolníky do boje za uchování polského státu. První regionální rolnické spolky v někdejší Varšavském knížectví vznikly na panstvích Stanisława Staszice, v roce 1817 vzniklo Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, které fungovalo až do počátku 2. světové války. Z iniciativy statkářů v témže roce vzniká první rolnická škola Instytut Agronomiczny w Marymoncie nedaleko Varšavy.

V pruském záboru, ve Velkopolsku, vzniká první polské rolnické sdružení v roce 1838. V Poznani vzniká Centralne Towarzystwo Rolnicze (CTR) v roce 1861, následovalo zakládání místních spolků (tzv. kólek). Těch bylo v pruském záboru v roce 1906 360 s 16 tisíci členy. Členskou základnu CTR tvořili především statkáři a kněží, ve výborech místních spolků byli kromě nich zastoupeni i rolníci. Tyto organizace inspirovaly zakládání družstevních spolků nazývaných Rolniki, parcelačních spolků, záložien, šlechtitelských stanic apod. Tiskovým orgánem CTR byl *Ziemianin*, vycházející do první světové války. Pro rolníky byl určen *Poradnik Gospodarski*.

V rakouském záboru nazývaném Haličí bylo rolnické hnutí poznamenáno následky ostrých protikladů mezi šlechtou a rolníky, které vrcholily v rolnických krvavých bouřích v roce 1846. Statkářské a rolnické organizace působily izolovaně, i v meziválečném období bylo Malopolsko s Haličí oblastí rolnického radikalismu. Hlavními spolkovými ústřednami byly Towarzystwo Rolnicze v Krakově a Towarzystwo Rolnicze ve Lvově. Rozvinuté bylo zemědělské školství nejen na středních školách, ale i na univerzitách v Krakově a Lvově. Od roku 1859 vycházel časopis *Rolnik*, později *Tygodnik Rolniczy*, *Ziemianin Galicyjski* a *Tygodnik Przemysłowo-Rolniczy*.²⁴

Za inspirátora rolnického družstevního hnutí v Polsku je pokládán reformátor, kněz a publicista Stanisław Staszic (1755–1836), který založil na svých statcích Hrubieszowskie Towarzystwo Rolnicze. Již v 19. století vznikla celá řada družstev. Pro drobné rolníky měly význam družstevní spořitelny a záložny. První úvěrové družstvo založil v Černichově u Krakova Franciszek Sztefczyk v roce 1890, po jeho smrti (1924) byly tyto instituce po něm pojmenovány (Kasy Sztefczyka). Na jejich tradici navazují současné družstevní spořitelny a úvěrové pokladny. V meziválečném období působilo v Polsku 16 tisíc družstevních organizací. Hlavním polským teoretikem družstevního hnutí jako alternativy kapitalismu byl filozof a sociolog Edward Abramowski (1868–1918), nejdříve stoupenec marxismu, později spolupracovník agrárního sdružení Polski Związek Ludowy.²⁵

Družstevní hnutí se ovšem netýkalo jen venkova a zemědělské problematiky. Značná jeho část spolupracovala s Polskou socialistickou stranou, později byla ovládnuta sanačním režimem.

V meziválečném období se v Polsku konala celá řada kongresů družstevního hnutí. Vývoj směřoval z vnitřních potřeb a popudů k sjednocování a posléze k centralizaci, která ve třicátých letech byla využita sanačním režimem k prosazení státních vlivů. Např. v roce

1924 bylo ustaveno Zjednoczenie Związków Spółdzielni Rolniczych a Unia Związków Spółdzielczych w Polsce, v roce 1925 vznikl spotřební družstevní svaz Związek Spółdzielni spożywców. Na 4. družstevním sjezdu v říjnu 1933 svazy zaujímaly stanovisko k novému družstevnímu zákonu, který byl schválen 13. 3. 1934 v duchu prohlubujícího se státního intervencionismu. Počátkem roku 1935 bylo hnutí zcentralizováno do Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-Gospodarczych.²⁶

Nepolitické organizace agrárního charakteru vznikly tedy mnohem dříve než agrární politické strany. Diferencovaly se, zejména zpočátku, spíše podle druhu své činnosti a územního dosahu působnosti než podle ideového zaměření a politických sympatií. Roztříštěnost polského území do tří záborů, různé organizační podmínky a možnosti byly také příčinou roztržitosti spolkového života. Po vzniku samostatného Polska vývoj sice směřoval k jisté centralizaci, ale existence řady agrárních politických stran a seskupení nebyla faktorem, který by vedl k tomu, aby konkrétní organizace výrazněji deklarovala svou příslušnost nebo sympatie k té či oné straně. Nestranické organizace agrárního charakteru byly spíše faktorem sjednocujícím. Současně pozorujeme snahu o osamostatnění agrárních organizací z různých celostátních sdružení, zejména když nesouhlasily s tlakem na centralizaci uplatňovanou sanačním režimem.

Tuto celkovou tendenci můžeme nejlépe doložit na vývoji nejvýznamnější nepolitické organizace polského agrarismu v meziválečném období, kterou byl Związek Młodzieży Wiejskiej RP – „Wici“ (dále ZMW-Wici). Vznikl na valném sjezdu delegátů organizací vesnické mládeže 29. 6. 1928 ve Varšavě. Jeho svolavateli byli nespokojení členové Ústředního svazu vesnické mládeže (Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej), který působil v rámci Ústředního svazu rolnických organizací (Centralny Związek Kółek Rolniczych). Mladí rolníci byli nespokojeni s rostoucí závislostí ústředních svazů na vládě a s omezováním nezávislosti mládežnických spolků. Většina mládežnických organizací se k Wici přihlásila, menšina zůstala v dosavadní organizaci ovlivňované sanačním režimem.

Zpočátku se ZMW-Wici (pojmenování podle svého ústředního týdeníku) prohlašoval za nepolitickou organizaci, která má osvětové a výchovné cíle. Nehlásil se k žádné z agrárních stran a neangažoval se v jejich politických sporech. Podle stanov byl hlavní cíl formulován jako: *„Koordinace a soustředování prací sledujících povznesení duševní a hospodářské úrovně a občanského vědomí venkovské mládeže.“* Po sloučení rolnických stran v roce 1931 uznal ZMW-Wici za svého ideového reprezentanta Stronnictwo Ludowe, ale současně deklaroval svou organizační samostatnost. Podílel se různými formami na jejich akcích proti sanačnímu režimu, manifestacích a stávkách. Mnohdy tyto akce přímo inspiroval. Otevřeně se angažoval v politických akcích a přispěl k formulování zásad agrarismu nejen ve vlastním programu, ale i v programu SL. Představitelé mládežnické organizace se stali členy vedení agrární strany a rozhodujícím způsobem ovlivnili její radikalizaci proti sanačnímu režimu. Přitom si organizace zachovávala autonomní postavení vzhledem k SL. Kongres SL v roce 1933 uznal ZMW-Wici za jedinou společensko-výchovnou vesnickou organizaci, kterou strana podporuje. Přes různá spolková prohlášení levicového charakteru ZMW-Wici odmítal marxismus, ideu diktatury proletariátu, včetně spolupráce s komunisty.

Hlavní náplní práce byla programově společensko-výchovná činnost pojímaná jako *„péče o mladého člověka, o jeho sepětí s organizací a lidovým hnutím; výchova příštího aktivního činitele a vlastence, podílejšího se v boji o důstojné místo a podíl rolníků ve státě.“* ZMW-Wici pořádal kurzy, přednášky, různá další kulturní vystoupení, dal podnět ke vzniku ochotnických souborů, usiloval o propagování metod racionálního rolnického hospodaření, spolupracoval s různými organizacemi družstevního charakteru. V tomto směru jsou nejvýše ceněny výchovné metody uplatňované Ignacy Stolarzem v jeho lidové univerzitě (Wiejski Uniwersytet Orkanowy w Gaci Przeworskiej).²⁷ Při místních organizacích byly zakládány spolky Przysposobienie Rolnicze, Przysposobienie Wojskowe, budovány hasičské

zbrojnice, pořádány kurzy vaření, vysazovány stromy, zřizovaly se ovocné školky, v některých organizacích byla vlastní knihvazačství, dbalo se na pěstování moruší, budování kulturních domů atd. ZMW-Wici soustřeďoval před druhou světovou válkou 150–200 tisíc členů.

ZMW-Wici byl členem Slovanského svazu vesnické mládeže, podílel se i na jeho vedení (Mikołajczyk, Załęski aj.). Předsedy ZMW-Wici v meziválečném období byli Józef Niecko (1891–1953), Bolesław Babski (1900–1939), Stanisław Miłkowski (1905–1945), Ignacy Solarz (1891–1966) a Zygmunt Załęski (1882–1966).

Za okupace působili členové svazu v ústředním ilegálním vedení SL Roch a bojovali v oddílech Bataliony Chłopskie. Činnost byla obnovena v roce 1944, organizační a ideovou samostatnost si svaz udržel do roku 1947, v roce 1948 vstoupil do Związku Młodzieży Polskiej ovládaného Polskou sjednocenou dělnickou stranou (PZPR). Následovaly neúspěšné pokusy o obnovu v letech 1956 a 1980. Dnešní ZMW má kolem 10 tisíc členů, je členem Polskiej Rady Młodzieży a od roku 1996 působí v rámci Evropské komise mladých farmářů a 4-H klubů.

Část agrární mládeže po rozkolu v roce 1928 setrvala v původní organizaci pod názvem Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej „Siew“, byla nadále součástí Centralnego Związku Kółek Rolniczych. V roce 1931 se osamostatnila, přijala vlastní stanovy. Hlásila se k sanaci a spolupracovala s jejími ústřednami (Związek Polskiej Młodzieży Demokratycznej, Organizacja Młodzieży Pracující). V letech 1931–1934 měl 30–60 tisíc členů. Jeho předsedou byl Stanisław Gierat (1903–1977). V roce 1934 ZMW-Siew vstoupil do nově vytvořené mládežnické organizace Centralny Związek Młodej Wsi, která byla podporována J. Piłsudským a jeho režimem.

Zajímavou kapitolou agrárnických aktivit byla organizace rolnických kurzů a škol. Vynikajícím představitelem mimoškolního vzdělávání usměrňovaného agrární stranou byl Ignacy Solarz, jeden ze zakladatelů a předsedů ZMW-Wici a ve druhé polovině 30. let také člen vedení SL. Ten nejdříve podle doporučení svazu učitelů obecných škol (Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych) zřídil a vedl od roku 1924 Uniwersytet Ludowy w Szycach.²⁸ Inspiroval se zakládáním podobných institucí v Dánsku, o výsledcích své práce přednášel v Československu, Jugoslávii a dalších zemích. Jeho programem bylo vychovávat rolníky k samostatnému myšlení, k občanskému sebevědomí, k tomu, aby se rolník zbavil „nevolnické duše“ atd. V roce 1930 se instituce přejmenovala na Wiejski Uniwersytet imienia Orkana²⁹ w Szycach. Když byla škola sanačním režimem v roce 1931 zrušena, založil Uniwersytet Ludowy w Gaci Przeworskiej,³⁰ a to za podpory ZMW-Wici. Vybudování této lidové univerzity bylo považováno na demonstraci ideové síly agrárního hnutí. Mnozí odchovanci této školy byli za svou radikální činnost vězněni. V rámci lidových univerzit byly položeny i základy pro rozvoj ženského hnutí na venkově, jehož nejvýraznější osobností byla čilá publicistka, žena I. Solarze, Zofia Solarzowa (1902–1988).³¹

Pokud jde o tradiční místní rolnické organizace (kółka rolnicze) můžeme pozorovat podobné tendence jako v jiných společenských organizacích v Polsku. Polští lidovci v roce 1918 přeměnili dosavadní Wydział Kółek Rolniczych Centralnego Towarzystwa Rolniczego v Centralny Związek Kółek Rolniczych (CZKR). V roce 1920 se CZKR odpojil od statkářského Centralnego Towarzystwa Rolniczego (CTR). V roce 1927 měl 1 300 místních organizací s 69 tisíci členy. Působil zejména v někdejších ruském záboru, v menší míře v bývalé Haliči. Ovšem již v roce 1926 se pod nátlakem sanačního režimu CTR a CZKR opět sjednotily a vzniklo tak Centralne Towarzystwo Organizacji i Kółek Rolniczych (CTOiKR, předsedy byli P. Sobczyk a T. Wilkoński). Během několika let vstoupily do tohoto svazu další organizace Zjednoczenie Związków Kółek i Organizacji Rolniczych Ziem Wschodnich i Centralny Związek Osadników. Tato největší profesní rolnická organizace meziválečného Polska měla v roce 1938 250 tisíc členů. Byla ovládána statkáři, spolupracovala s vládním sanačním táborem. Formy její činnosti se nelišily od aktivit jiných podobných organizací.

Měla poměrně značné finanční prostředky, což se projevilo i v zavádění technických novinek a zřizování specializovaných družstevních hospodářství. Autonorními složkami svazu byla Centralna Organizacja Kół Gospodyń Wiejskich a do roku 1931 také Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej. Předsedy CTOiKR byli: K. Fudakowski, J. Rudowski, W. Karwacki, F. Lechnicki, W. Malski, tiskovými orgány: *Przewodnik Gospodarski*, *Agronomia Społeczna i Szkolnictwo Rolnicze*.

Ti, kteří s tímto vývojem nesouhlasili, založili Związek Zawodowy Rolników, který ovšem neměl větší vliv.³²

Agrární organizace spolupracovaly s mnoha dalšími svazy a sdruženími. Například Stronnictwo Ludowe se podílelo na organizování učitelské stávky, která vypukla jako reakce na zastavení činnosti Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego (19. 10. 1937).

Blízko k agrárnímu hnutí měly dobrovolné hasičské organizace celostátně sjednocené v obrozeném Polsku v roce 1921. Je ovšem dosti problematické tyto spolky charakterizovat jako agrární organizace nebo odnože agrární strany. Podílely se ovšem na řadě politických akcí a kulturně osvětové činnosti.³³ Sféru vlivu agrárního hnutí nelze přesněji stanovit, např. mělo velmi silné pozice v místních samosprávách, především na venkově.³⁴

Přehlednou informaci zakončujeme konstatováním, že dějiny agrárních stran a agrárního hnutí nejsou zakončenou kapitolou polských politických, hospodářských a společenských dějin. Mají aktuální význam vzhledem k tomu, že na starší tradici navazuje současnost, nejen pokud jde o dnešní Polskou lidovou stranu, ale i o mimořádně rozvinutou síť družstevních, osvětových, vzdělávacích a dalších institucí hlásících se k odkazu minulosti.

Poznámky:

- 1 BOJKO, Jan. *Ze wspomnień*. Warszawa 1959.
- 2 PACZKOWSKI, Andrzej. Wincenty Witos, premier rządu polskiego 24 VII 1920 – 13 IX 1921, 28 V – 14 XII 1923, 10 V – 14 V 1926. In CHOJNOWSKI, Andrzej – WRÓBEL, Piotr. *Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 136–146; WITOS, Wincenty. *Moje wspomnienia*. Paryž 1965; BOROWSKI, Jan (ed.). *Witos o demokracji. Wybór przemówień, pism i rozmów Wincentego Witosa*. Warszawa 1995.
- 3 O vývoji agrárních stran v meziválečném období kromě jinde uváděné literatury: SZAFLIK, Józef. *Ruch ludowy w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*. In *Życie polityczne w Polsce 1918–1939*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1985. Programy agrárních stran jsou shrnuty v publikacích: LATO, Stanisław – STANKIEWICZ, Waclaw (eds.). *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*. Warszawa 1969; GMITRUK, Janusz (ed.). *Dorobek polityczny i organizacyjny ruchu ludowego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego w 110-lecie działalności politycznego ruchu ludowego*. 26 października 2005 r. w Warszawie. Warszawa 2006.
- 4 DOLIESEN, Bernard. *Die polnische Bauernpartei "Wyzwolenie" in den Jahren 1918–1926*. Marburg 1995.
- 5 JACHYMEK, Jan. *Polskie Stronnictwo Ludowe – Lewica, 1913–1924. Studium o powstaniu, działalności i rozkładzie ugrupowania politycznego*. Lublin 1991.
- 6 Před světovou válkou spolupracoval Okoń s haličskými národními demokraty, za radikalismus byl již tehdy vězněn, podobně jako po ukončení Velké války, a v roce 1929 znovu, tentokrát jako odpůrce sanačního režimu. Spolupracoval se socialistickou levicí, krátký čas byl v poslaneckém klubu PSL-Wyzwolenie. V prvních dvou volebních

- obdobích měla jeho strana v sejmu 4 a 2 poslance. WALCZAK, Eugeniusz. *Chłopskie Stronnictwo Radykalne*. Warszawa 2001.
- 7 CZAJOWSKI, Jacek – MAJCHOROWSKI, Jacek M. *Sylwetki polityków drugiej Rzeczypospolitej*. Kraków 1987, s. 42–52; RATAJ, Maciej. *Pamiętniki 1918–1927*. Warszawa 1965. K činnosti PSL-Piast v parlamentě: SZAFLIK, Józef. *Klub Parlamentarny PSL „Piast“ 1926–1931, Protokoły posiedzeń*. Warszawa 1969; SZAFLIK, Józef. *Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast“ 1926–1931*. Warszawa 1970.
 - 8 Kromě uváděných syntéz, edicí programů apod. poskytuje informace o diferenciaci agrárních stran studie o jejich parlamentní činnosti: JACHYMEK, Jan. *Ludowcy w Sejmach II Rzeczypospolitej*. *Rocznik Historyczny Muzeum Polskiego Ruchu Ludowego*, 2000, nr 16, s. 51–59.
 - 9 Centrolew sdružoval levicové a středové strany: PSL-Wyzwolenie, PSL-Piast, Narodowa Partia Robotnicza, Polska Partia Socjalistyczna, Stronnictwo Chłopskie a Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji. CZUBIŃSKI, Antoni. *Centrolew. Kształtowanie się i rozwój demokratycznej opozycji antysanacyjnej w Polsce w latach 1926–1930*. Poznań 1963.
 - 10 BORKOWSKI, Jan. *Ludowcy w II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1987.
 - 11 PACZKOWSKI, Andrzej. *Stanisław Mikołajczyk 1901–1966. Zarys biografii politycznej*. Warszawa 1991; GMITRUK, Janusz. *Stanisław Mikołajczyk: trudny powrót*. Warszawa 2002.
 - 12 Vývoj po r. 1939 byl charakterizován na základě práce GMITRUK, Janusz. *Ruch ludowy w Polsce. Zarys dziejów*. Warszawa 2003.
 - 13 *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego. T. 1–4*. Warszawa 1966–1967 (T. 2 – 1918–1931, opr. Stanisław GIZA a Stanisław LATO, Warszawa 1967; T. 3 – 1931–1939, opr. Jan BORKOWSKI i Józef KOWAL). Warszawa 1966.
 - 14 Byl zřízen speciální archiv Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego ve Varšavě (ul. Grzybowska 4).
 - 15 Např. *70 lat Ruchu Ludowego...* Warszawa 1967; *Ruch Ludowy na Lubelszczyźnie. Materiały ze sejsi naukowej...*, Lublin 1964; *Ruch Ludowy na Rzeszowszczyźnie. Materiały ze sejsi naukowej...*, Lublin 1967; *70 lat Ruchu Ludowego...*, Warszawa 1967; HEMERLING, Zygmunt. *Ruch Ludowy w Wielkopolsce. 1919–1939*. Warszawa 1971. atd.
 - 16 1. kongres se konal v červnu 1995 v Řešově, 2. kongres v září 2000 v Lublině, 3. kongres v prosinci 2006 v Pułtusk (město v Mazovsku asi 60 km od Varšavy, tento kongres se zabýval agrárními stranami a agrárním hnutím v evropských zemích), 4. kongres je svolán na září 2010 do Varšavy.
 - 17 GMITRUK, Janusz. *Ruch ludowy w publikacjach Ludowej Spółdzielni Wydawniczej (1945–1980)*. Warszawa 2005.
 - 18 MIODUCHOWSKA, Maria. *Materiały do bibliografii historii ruchu ludowego w latach 1864–1974*. Druki zwarte wydane w Polsce Ludowej (1945–1974). Warszawa 1979; GMITRUK, Janusz. *Dorobek editorski Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie 1984–2004*. Warszawa 2005.
 - 19 *Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego*.
 - 20 Kromě již uváděných prací např.: KOŁODZIEJCZYK, Arkadiusz (eds.). *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego, T. 1. Od zaborów do okupacji (1895–1945)*. Warszawa 2002; JACHYMEK, Jan. *Potrzeba badań nad myślą polityczną ruchu ludowego*. In JACHYMEK, Jan – SOWA, Kazimierz Z. – ŚLIWA, Michał (eds.). *Chłopi, naród, kultura, T. 1. Myśl polityczna ruchu ludowego*. Rzeszów 1996, s. 113–126; GOLEC, Anna. *Myśl gospodarcza w programach ruchu ludowego*. In ORŁOWSKI, Ryszard (eds.). *Idee gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej*. Lublin 1996, s. 17–36; JACHYMEK, Jan. *Władza w myśli politycznej ruchu ludowego (1918–1939)*. *Ann. UMCS, Sect. F 1999/2000, vol. 54/55, s. 227–236*;

- JACHYMEK, Jan (ed.). *Sojusznicy i przeciwnicy ruchu ludowego 1895–1995*. Lublin 1966;
- JACHYMEK, Jan. Rozwiązanie problemu mniejszości narodowych. Ruch ludowy (do roku 1939). In JACHYMEK, Jan – PARUCH, Waldemar (eds.). *Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji. Rozwiązania problemów narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku*. Lublin 2001, s. 141–159; JACHYMEK, Jan. Mniejszości narodowe w myśli politycznej ruchu ludowego. In *Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*. Lublin 1992, s. 100–121; WÓJCIK, Alicja – PARUCH, Waldemar (eds.). *Pokolenia i portrety. Wzór osobowy ludowca w XX wieku*. Lublin 2000; DANCYGIER, Józef ..aj. (eds.). *Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego, makieta*. Warszawa 1989. Mnohé práce se týkají agrárního hnutí polské emigrace i agrárního hnutí v jiných zemích, mj. v Československu, např. GRUCHAŁA, Janusz. Polski ruch ludowy wobec Czechosłowacji. *Historie historia* 7, Ostrava 1999; HEMMERLING, Zygmunt. *Ruch ludowy w Polsce, Bułgarii, Czechosłowacji 1893–1930*. Warszawa 1987.
- 21 PARUCH, Waldemar – WICHMANOWSKI, Marcin. Działalność naukowa – bibliografia prac Profesora zw. dr. hab. Jana Jachymka i prac napisanych pod Jego naukowych kierunkiem. *Annales Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej*, Sect. K. 16, vol. 6, s. 9–25.
- 22 http://pl.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zef_Szaflik
- 23 V úvodu k práci GMITRUK, Janusz. *Sto lat ruchu ludowego 1895–1995*. Warszawa 1995.
- 24 Zpracováno na základě přehledu: KRYMUSKI, Jerzy. Organizacje i towarzystwa rolnicze na ziemiach polskich. *Rolniczy Magazyn Elektroniczny*, Centralna Biblioteka Rolnicza, Maj 2007, nr 19. Ve studii je uvedena další literatura.
- 25 AUGUSTYNIAK, Małgorzata. *Mysł społeczno-filozoficzna Edwarda Abramowskiego*. Olsztyn 2006
- 26 RUSIŃSKI, Władysław. *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego*. Warszawa 1980.
- 27 *Idą Wici. W 80. rocznicę powstania Związku Młodzieży Wiejskiej RP*. – <http://www.mhprl.pl/index.php/edukacja>
- 28 Szyce jsou obec nedaleko Krakova.
- 29 Władysław Orkan (1875–1930) byl beletrista, básník a dramatik, náměty jeho tvorby se týkaly polské vesnice.
- 30 Gać je vesnice v Pokarpatském vojvodství v jihozápadním Polsku.
- 31 IWANOWSKA, Teresa – SIKORA, Karolina. *Niezłomne. Kobiety v ruchu ludowym. Informator o wystawie*. Warszawa 2003; SOLARZOWA, Zofia. *Mój Pamiętnik*. Warszawa 1973.
- 32 WŁADYKA, Wiesław. *Działalność polityczna polskich stronnictw konserwatywnych w latach 1926–1935*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977. http://portalwiedzy.onet.pl/62691,,,,centralne_towarzystwo_organizacji_i_kolek_rolniczych,haslo.html.
- 33 SZAFLIK, Józef Ryszard. *Dzieje Ochotniczych Straży Pożarnych*. Warszawa 2001 (autor sleduje hasičské hnutí od jeho vzniku do roku 1939); MARCINKOWSKA, Ewa (wybór i opracowanie). *Gaszą pożary materii, wzniesają ducha płomienie – tradycja, historia i społeczna rola Ochotniczych Straży Pożarnych*. Warszawa 2001 (stručný populární přehled).
- 34 JACHYMEK, Jan. Ruch ludowy a gminny samorząd wiejski w latach 1918–1939. In BRODOWSKA, Helena (ed.). *Gmina wiejska i jej samorząd*. Warszawa 1989, s. 486–514.

Agrarian parties and their organizations in Poland between the world wars

A b s t r a c t

The contribution provides basic information on agrarianism in Poland until World War II, characterizes the results of the research and being a collective monograph it gives a synoptic survey of organizations that substantially supported agrarian parties and spread their ideas. As concerns the history of parties and movements in Poland, the history of agrarianism is best compiled. It illustrates a complicated genesis of so called people's parties a few of which have been represented in both houses of the Polish parliament. In terms of programme, they differed in their views of the realization of agricultural reforms. The most prominent was PSL-Piast whose chairman held a position of Prime Minister three times in the 1920s. After the May Pilsudski Coup this party went to opposition while the other agrarian parties mostly welcomed the coup. A couple years later all of them ended up in opposition with their officials being prosecuted by the regime they previously had lined up with. Following the German Nazi occupation agrarians stood in the front lines of defense and continued throughout the occupation.

The second part of the article characterizes the development of non-political organizations in Polish countryside outlining their organization structure in the 19th century and summarizing forms of their activities between the world wars. With Poland getting independence, the development did move towards centralization but the numerous agrarian political parties and groups were reluctant to openly declare sympathies or affiliation to any particular party. Non-party organizations inclining to agrarianism seemed more like unifying element. At the same time, agrarian organizations from various all-nation associations strived for independence especially when they opposed the centralization pushed for by the regime. Quite a few agrarian organizations submitted to the government's policy. A conspicuous exception was Związek Młodzieży Wiejskiej-Wici which not only declared its affinity with the trend represented by agrarian parties united under Stronnictwo Ludowe, but also participated actively in radicalization of the party's political program constituting a mass platform for protest campaigns and ideological enlightenment.

Zastoupení venkova a diferenciacie litevského agrárního hnutí po vzniku samostatného státu¹

LUBOŠ ŠVEC

Litva byla v meziválečném období nepříliš rozvinutou agrární zemí s opožděnou industrializací. Zemědělství bylo dominantním ekonomickým odvětvím a na venkově žila naprostá většina populace Litvy (ve městech žilo před první světovou válkou jen 13 % obyvatel). Litevci zůstávali typickým rolnickým etnikem a jejich podíl na rolnictvu byl daleko vyšší než ostatních etnik v zemi, na přelomu 19. a 20. století činil 93,3 %.² Agrární strany však nezískaly nikdy takový vliv, jaký by odpovídal agrární charakteristice země. Agrarismus byl i daleko slabším politickým proudem než v ostatních pobaltských zemích. V Lotyšsku a Estonsku agrární strany představovaly nejvlivnější politický faktor a jejich představitelé zaujímali rozhodující postavení při vzniku státu, v exekutivě i legislativě během parlamentního období.³ Obdobné hodnocení platí i pro další nový stát na severovýchodním pobřeží Baltského moře – Finsko, kde agrárníci měli značný, byť ne dominantní vliv.⁴

U těchto tří výše zmíněných států se agrární strany umísťovaly zpravidla ve volbách na druhém místě za sociální demokracii. Na venkově měly takřka monopolní postavení, vybudované prostřednictvím husté sítě družstevních zájmových organizací. Protipólem agrárních stran a permanentním rivalem byly sociálně demokratické strany, které však během dvacátých let jen výjimečně mohly sestavit vládu nebo se podílet na vládě, ačkoliv měly největší voličský elektorát. Ve volbách nezískaly nadpoloviční většinu, a tak vládu tvořily koalice různých občanských stran, v nichž agrární strany vzhledem ke svým volebním výsledkům hrály zpravidla zásadní úlohu.⁵

Vezmeme-li jako výchozí teoretické východisko politologickou výkladovou koncepci konfliktních linií, hlavních rozporů (cleavages), která definuje a klasifikuje podmínky vzniku a existence politických stran na základě deseti hlavních konfliktních linií pro utváření politických stran dle klasifikace Klause von Beymeho,⁶ je zřejmé, že schéma konfliktní linie mezi venkovem a průmyslovým systémem, která vedla k politické organizaci venkova a vzniku specifické ideologie a agrárních stran, je obtížné uplatnit pro litevské podmínky. Tato konfliktní linie agrární strany proti průmyslovému systému v Litvě byla nutně slabá vzhledem k nerozvinuté industrializaci země; mnohem výraznější byla konfliktní linie liberalismu proti konzervativnímu systému a odporu proti rusifikační a protikatolické politice carských úřadů a nacionální konflikt litevsko-polský. Po vzniku Litevské republiky se vytvořila konfliktní linie křesťanské demokracie proti postupující laicizaci společnosti a ta tvořila jednu z hlavních os politického zápasu během první poloviny 20. let 20. století. Vnitřní sociálně politické rozpory byly utvářeny pod výrazným vlivem vnějších faktorů – fatálního konfliktu s Polskem o Vilnius a jižní a jihovýchodní Litvu. Tento konflikt determinoval celý meziválečný vývoj Litvy.⁷ Následující příspěvek proto zkoumá, proč se právě tato konfliktní linie stala dominantní a agrarismus se neprosadil jako samostatný politický směr, ale zůstal pohlcen jinými ideovými proudy.

1. Ekonomicko-sociální charakteristika

Při srovnání politických, hospodářsko-sociálních poměrů nově utvořených států východního pobřeží Baltského moře po první světové válce je patrná značná odlišnost Litvy od severněji položených pobaltských zemí. Prvým značným rozdílem byla úroveň ekonomiky. Litevské oblasti značně zaostávaly za sousedními industrializačními ohnisky v pobaltských guberniích a Kongresovce. Měla nevýhodnou geografickou polohu, špatné spojení a pod-

mínky pro industrializaci – závisela na přístavech v Prusku (Memel-Klaipeda, Královec) nebo v sousedních lotyšských guberniích (Liepāja, Riga). Litevská vesnice si udržovala naturální charakter, směna s městem byla poměrně slabá, hospodářství byla rozdrobená. Vysoká přelidněnost venkova byla řešena odchodem jednak do sousedních industrializačních center, jednak vysokou emigrací do zámoří.

Litevské gubernie zaostávaly i v úrovni školství a rozsahu gramotnosti obyvatelstva za sousedními zeměmi v důsledku represivní politiky carské vlády, charakterizované extenzivní rusifikací a potlačováním místního neruského školství během druhé poloviny 19. století a začátku 20. století. Litevské gubernie se proto vyznačovaly vysokou negramotností – v kaunaské gubernii gramotnost dosahovala 55,3 %, suvalské gubernii 63 %, vilenské pouze 42,6 %.⁸ Po vzniku litevského státu činila negramotnost 44,1 %.⁹ Poměrně slabá vrstva litevské inteligence se rekrutovala z potomků movitého rolnictva, a proto ne náhodou značná část národních aktivistů konce 19. století pocházela ze severní části suvalské gubernie.¹⁰ Důležité bylo zrušení nevolnictví již na začátku 19. století za éry Varšavského velkoknížectví, k němuž suvalská gubernie patřila. V ostatních litevských guberniích – vilenské a kaunaské – bylo nevolnictví zrušeno až roku 1861. V suvalské gubernii byla úrodnější půda, méně velkostatků a výraznější podíl movitých sedláků, kteří mohli svým synům poskytnout vyšší vzdělání. Podíl šlechtického velkostatku činil na začátku 20. století v kovenské gubernii 40,6 %, vilenské 32,9 %, suvalské ale jen 24,7 % půdy. Ovšem nová nepočtená inteligence, která vycházela z venkovského prostředí, se identifikovala s jinými proudy než s agrarismem. Na přelomu 19. a 20. století se konstituovaly čtyři základní politické proudy, které pak ovlivňovaly i utváření a charakter meziválečného litevského státu: sociálně demokratický, radikálně demokratický (laická inteligence reprezentovaná Stranou demokratů Litvy), umírněně liberální, křesťansko-demokratický.

Řešení potřeb venkova a jeho zastupování se stalo součástí programu jiných proudů – především křesťanské demokracie a radikálních demokratů (národních socialistů, lidovců) – liaudininků (od liaudis – lid). Tyto dva proudy, podmíněné charakterem národně emancipačního procesu, určovaly politiku země během první poloviny 20. let nejvýrazněji. Jádra politických stran se formovala od začátku 20. století. Politické strany poprvé otevřeně formulovaly své požadavky během revoluce roku 1905. V prosinci 1905 se sešel ve Vilniusu velký litevský sněm, který vypracoval celonárodní politický program. Zúčastnily se ho všechny litevské politické směry, představitele domácích Litevců i z Pruska a emigrace.¹¹ Poté však v důsledku porážky ruské revoluce a nástupu konzervativních sil nastalo opět utlumení politických aktivit, nikoliv však kulturních.

Politická kultura byla slabě rozvinutá, neboť carské úřady neumožnily ani zřízení zemstev jako v ruských guberniích. Neexistovala zde tradice parlamentarismu. Jedinou zkušenost s působením ve vrcholném politickém orgánu mělo několik politiků, kteří zastupovali Litevce v carské dumě po roce 1905, ale na litevském teritoriu chyběla zkušenost samosprávy, neexistovaly zde místní sněmy ani zemstva a parlamentarismus zde vlastně existoval pouze v letech 1920–1926.

2. Křesťanská demokracie a Litevský svaz hospodářů

Nejvlivnějším proudem první poloviny dvacátých let, tedy období od svolání konstituanty roku 1920 až do voleb na jaře 1926, byla křesťanská demokracie, která v tomto období měla většinu v parlamentu. Litva byla katolickou zemí a pozice katolické církve nebyla zlomena ani represáliemi carských úřadů, naopak církve se stala organizátorkou resistance a pašování knih do Litvy. Katolická církev, byť se plně do národního hnutí zapojila s určitým zpožděním, měla vysokou kredibilitu a velký vliv mezi rolnictvem. Řada kulturních, osvětových i hospodářských aktivit na venkově byla právě propojena s katolickou církví. Církev mohla někdy i přímo z kazatelů ovlivňovat rozhodování voličů – religiózní identita byla hned

vedle národní, možná i na prvním místě. Propojení litevské identity s katolicismem bylo umocněno rolí katolické církve v kultuře a školství.¹²

Litevský katolicismus se politicky zorganizoval s menším zpožděním za ostatními proudy. Křesťansko-demokratická strana byla založena roku 1905 jako završení organizačního a ideového úsilí o politické osamostatnění litevského katolicismu.¹³ Za války, kdy Litva byla okupována německou armádou, byla roku 1917 reorganizována, ale plnou politickou činnost mohla rozvinout až po vyhlášení samostatnosti a německé porážce. Křesťanská demokracie nebyla jednotnou stranou, ale skládala se ze tří samostatných, byť ideově blízkých politických stran. Na přelomu let 1919/1920 vznikly dvě organizace spojené s křesťanskou demokracií. Byly vlastně stavovskými filiálkami křesťansko-demokratické strany určené pro specifický okruh voličů – dělnictvo a rolníky. Obě strany byly formálně samostatné, ale ve volbách vystupovaly vždy společně s křesťansko-demokratickou stranou, a to i ve sněmu a vládě.¹⁴

Lietuvos Ūkuninkų sąjunga (Litevský svaz hospodářů, sedláků) byl organizován během voleb do konstituanty roku 1920. Stranu v konstituantě reprezentovalo 18 poslanců. Strana organizovala na venkově družstva. Reprezentovala statkáře, sedláky a bohatší vrstvy litevského venkova. Voličský elektorát měla především v nejurodnějších oblastech. Svůj vliv na venkově opírala o družstevní hnutí, které v době svého vrcholu mělo kolem 400 členských organizací. Nejvýraznější politickou osobností strany byl agronom Aleksandras Stulginskis (1885–1969), který byl zvolen předsedou ústavodárného shromáždění a po přijetí ústavy byl parlamentem dvakrát zvolen prezidentem.¹⁵ Ve volbách do prvního parlamentu v říjnu 1922 Litevský svaz hospodářů získal 12 míst, křesťansko-demokratická strana 15 a Dělnická federace 11 v 78členném parlamentu. Křesťansko-demokratický blok však nebyl s výsledky voleb spokojen, protože usiloval o jasnou převahu v parlamentu a prosadil předčasné volby v následujícím roce. V nich LUS posílil své pozice, když zvýšil počet svých mandátů z 12 na 14 (stejně jako křesťanští demokraté), další člen bloku Dělnická federace měla 12 poslanců. V posledních volbách 1926, v nichž voliči vyjádřili nespokojenost s dominancí křesťanské demokracie, však klesl v 85členném parlamentu počet mandátů LUS ze 14 na 11.

Křesťanská demokracie vzhledem ke své převaze prosadila svou verzi litevské ústavy, která v srpnu 1922 zakotvila parlamentní demokracii, ale v poněkud konzervativnější formě, než jakou měly ústavy druhých pobaltských států. Druhým stěžejním projektem pro stabilizaci společnosti, prosazeným křesťanskými demokraty, se stala pozemková reforma. Již na velkém sněmu ve Vilniusu v prosinci 1905 se litevští představitelé všech směrů přihlásili k principu „*pūda musí patřit tomu, kdo na ní pracuje*“. Tento princip potvrdila i konference křesťanské demokracie po vzniku litevského státu. Ovšem v otázce distribuce půdy rolníkům strana nebyla jednotná a po ostrém vnitrostranickém střetu se prosadili stoupenci radikálnější varianty v čele s A. Stulginskisem. Odlišné názory na agrární reformu byly jedním z faktorů, který vedl k vytvoření Litevského svazu hospodářů.¹⁶

Již v prosinci 1918 byla zřízena Komise pro pozemkovou reformu. Bylo postupně přijato několik zákonů, upravujících podmínky záboru půdy a její distribuce a odškodnění. První zákon, přijatý tehdy Radou státu 26. 6. 1919, se týkal půdy vojenským dobrovolníkům bojujícím za litevský stát. 28. 7. 1920 ústavodárné shromáždění přijalo křesťanskými demokraty navržený zákon o prodeji půdy a přídělích, 27. 7. téhož roku zákon regulující renty soukromých hospodářství a o několik dnů později 4. 8. nový zákon o přídělu půdy dobrovolníkům a 14. 8. předběžný akt pozemkové reformy.

Pozemková reforma byla dotvořena přijetím hlavního zákona 15. 2. 1922, který hned v dubnu vstoupil v platnost. Návrh zákona vypracoval klerikální politik Mykolas Krupavičius. Tento hlavní zákon pozemkové reformy, prosazený křesťanskou demokracií v ostrém střetu s liaudininkami, stanovil hranici záboru půdy na 80 ha a odškodnění. Křesťanští demokraté tak prosadili konzervativnější verzi záboru oproti liaudiníkům, kteří navrhovali nižší hranici 40–50 ha. Hranice 80 ha nebyla zvolena náhodně – kryla se s hranicí mezi velkostatkami

zpravidla vlastněnými bohatší polskou šlechtou a litevskými statkáři. Nacionální akcent hrál u křesťanské demokracie při pozemkové reformě větší úlohu, oproti tomu liaudininkové zdůrazňovali více sociální aspekty.¹⁷

Prosazení těchto stěžejních cílů podle představ křesťanských demokratů mělo za následek zhoršení vztahů s liaudininky, kteří až do roku 1922 byli jejich nejčastějšími koaličními partnery. Liaudininkové dokonce odmítli hlasovat pro novou ústavu roku 1922. Od roku 1923 do jara 1926 však křesťanská demokracie získala takové mocenské pozice, že se nemusela ohlížet na jiné strany. Dominantní postavení umožnilo prosazovat razantně vlastní zájmy a mělo za následek i vzrůst korupce. Narůstající korupce byla také jednou z hlavních příčin pádu vlády křesťanských demokratů; jejich prohry v parlamentních volbách v květnu 1926. Opozičním liaudininkům se podařilo získat na svou stranu značnou část venkovských voličů.

3. Liaudininkové – druhý politický proud venkova a rival křesťanské demokracie

Novou vládu levého středu vytvořili liaudininkové (zisk 22 % hlasů) společně se sociálními demokraty (zisk 17 % hlasů).¹⁸ Levý střed tak získal poprvé možnost prosadit svou politickou koncepci bez ohledu na jiné koaliční partnery ze středu (pravého středu) politického spektra. Nezískali však v parlamentu nadpoloviční většinu a vládli za podpory reprezentantů menšin. Liaudininkové byli stranou, která se vyvinula z Litevské demokratické strany založené již roku 1902.¹⁹ Roku 1917 pod vlivem únorové ruské revoluce se radikalizovala a přijala název Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija, Litevská socialistická lidová demokratická strana, ve zkratce liaudininkové. Liaudininkové představovali hlavního ideového oponenta křesťanské demokracie. Odmítali roli katolické církve ve státě a na venkově, kde byl hlavní rezervoár jejich voličstva, soupeřili s křesťanskou demokracií.

Ideovou odnoží liaudininků byla strana Lietuvos valstiečių sąjunga (Litevský selský svaz, Litevský svaz rolníků). Jejím tvůrcem byl ekonom a organizátor družstevního hnutí na venkově Albinas Rimka (1886–1944). Rimka, bývalý redaktor listu *Lietuvos ūkininkas*, se dlouhodobě zabýval agrární tematikou. Studoval a pobýval delší dobu v zahraničí, hledal kontakty k evropským agrárním stranám a také inspiraci pro řešení agrárních problémů a organizaci agrárního hnutí v Litvě. Navštívil i Československo, kde ho zajímala československá pozemková reforma, agrární strany a družstevní hnutí. Rimka proto během své návštěvy na začátku podzimu 1921 navázal kontakty s československými agrárníky.²⁰

Kořeny Litevského selského svazu sahají rovněž k revoluci 1905. Soustavnou politickou činnost začal vyvíjet až na konci roku 1918. Strana se konstituovala na prvním sjezdu ve dnech 26.–27. 4. 1919.²¹ V době vzniku měla 758 členů. Sjezd přijal program, zvolil výbor, jehož předsedou delegáti zvolili Albinase Rimku. Na podzim se ke straně hlásilo na 5 000 členů a záhy se stala konkurentem křesťansko-demokratického Svazu hospodářů. LVS plnil obdobnou funkci jako křesťansko-demokratický Litevský svaz hospodářů, neboť sloužil k prosazení lidovců – národních socialistů na venkově. Byl koncipován jako strana masová, kdežto národní socialisté byli spíše elitářskou stranou laické inteligence. Oproti Svazu hospodářů měl Litevský selský svaz rovnoměrněji po celé zemi rozprostřen svůj volební elektorát, volili ho drobní a střední rolníci. Na sjednucujícím sjezdu v prosinci 1922 byla strana spojena s národními socialisty, kteří byli spíše elitářskou stranou. Vznikl tak jednotný Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga (Litevský rolnický lidový svaz).²²

Eklektická politická koncepce liaudininků zdůrazňovala evoluční proces reformy a lze ji charakterizovat jako litevskou obdobu ruských eserů. Strana byla ovlivněna liberalismem spojeným se socialistickými idejemi. Mezi Rimkovými stoupenci a národními socialisty byly patrné rozdíly v pohledu na pozemkovou reformu.

Mezi nimi nepanovaly ani tak značné rozpory v otázce znárodnění půdy, jako distribuce znárodněné půdy. Na rozdíl od křesťanské demokracie přijala radikálnější kurs proti církevní

půdě a stejně tak návrh na hranici záboru byl radikálnější; hranice záboru měla být již 40–50 ha podobně jako v ostatních pobaltských státech. Jinak však strana akcentovala soukromé vlastnictví. LVS prosadil nakonec do stranického programu svou koncepci znárodnění půdy a její přímé distribuce rolníkům. Musel překonat odpor části členů LSLDP, kteří dokonce odmítali rozdělení půdy rolníkům a přikláněli se k sociálnědemokratické koncepci zestátnění a předání půdy nikoli individuálním hospodářům, ale družstvům. Takové řešení by však bylo pro rolníky stěží atraktivní.²³

Koaliční vláda liaudininků a sociálních demokratů se po vítězných volbách v květnu 1926 musela opírat o představitele menšin v parlamentu. Vláda v čele s Mykolasem Sleževičiusem (A. Rimka zastával funkci ministra financí) uvolnila zcela politický režim. Ačkoliv v Litvě existoval za předchozích vlád parlamentarismus, současně zůstal zachován výjimečný stav, vyhlášený v srpnu 1919 v reakci na odhalení příprav polského povstání v Kaunasu. Koaliční vláda rozhodla vyřešit dlouhodobou osu konfliktu o vliv církve ve státě ve svůj prospěch a zahájila finanční restrikce katolických organizací. Rozpustila rovněž agrární organizace, v nichž měla křesťanská demokracie vliv – Zemědělskou komoru, Sdružení zemědělských družstev, Litevské družstevní centrum. Vláda omezila i finanční toky armádě a propustila 200 důstojníků. Tento postup vyvolal stupňující se kritiku křesťanské demokracie a krajní nacionalistické pravice. Důvodem nespokojenosti vedle výše zmíněných zásahů byla především vládní benevolentní národnostní menšinová politika, především k polské menšině, a sblížení se Sověty. Opozice argumentovala nebezpečím destabilizace vzrůstajícím komunistickým hnutím a ústupky Polákům. Konzervativní část litevských elit považovala toto uvolnění, liberalizaci za tak riskantní, že řešení nalezla ve svržení levicové vlády vojenským převratem 16./17. 12. 1926.²⁴

4. Autoritativní režim

Křesťansko-demokratická strana podpořila převrat, A. Stulginskis se stal předsedou nového kusého parlamentu bez liaudininků a sociálních demokratů. Křesťanští demokraté vstoupili do nové vlády s krajní pravici, národovci (tautininky) nedokázali však obnovit předchozí mocenské pozice. Klíčové pozice včetně prezidenta A. Smetony a premiéra A. Voldemarase drželi ve svých rukou pevně představitelé krajní pravice, kteří považovali křesťanské demokraty jen za přechodného koaličního partnera. Jejich cílem byla eliminace politických stran a parlamentarismu. V dubnu 1927 prezident A. Smetona rozpustil kusý parlament a nastolil nezakrytý autoritativní režim, který kosmetickými úpravami určoval litevskou politiku až do roku 1940.²⁵

Vláda tautininků přehodnotila i pozemkovou reformu. Na konci 20. let byla hranice záboru půdy zvýšena na 150 ha. Představitelé Litevského svazu hospodářů byli postupně vytlačováni z pozic v administrativě, někteří byli (nikoli bezdůvodně) obviněni z korupce. V roce 1928 vláda tuto stranu rozpustila. V roce 1927 autoritativní vláda převzala iniciativu na venkově a vytvořila zde státní hospodářské organizace. Prodlouženou rukou vlády a nástrojem kontroly a vlivu na venkově se stal Lietukis – ústředí zemědělských družstev a Peinocentras pro výkup mléka. Křesťanští demokraté a liaudininkové zůstali v opozici, po rolnických nepokojích v roce 1935 vláda oficiálně rozpustila jejich politické strany. Zástupci křesťanských demokratů a liaudininků se vrátili do vlády až na jaře 1939, kdy oslabený režim potřeboval po zahraničních neúspěších posílit svou bázi. Vláda tautininků byla doplněna o odborníky z řad opozice, kteří však byli povoláni jen jako specialisté a nikoli za politické strany. Za těchto podmínek agrarismus jako svébytný politický proud neměl šance na prosazení.

Poznámky:

- 1 Príspevek je výstupem výzkumného záměru IMS FSV UK MŠM 0021620841.
- 2 VĚBRA, R. *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusce*. Vilnius 1990, s. 132–135.
- 3 RAUCH, G. *Geschichte der baltischen Staaten*. Stuttgart 1970, s. 84–89.
- 4 JUSSILA, O. – HENTILÄ, S. – NEVAKIVI, J. *From Grand Duchy to a Modern State: A Political History of Finland since 1809*. London 1999, s. 148–151; PAASIVIRTA, J. *Finland and Europe: The Early Years of Independence 1917–1939*. Helsinki 1988, s. 236–242.
- 5 McHALE, V. E. The Party System of the Baltic States? A Comparative European Perspective. *Journal of Baltic Studies* (dále JBS) 17, 1986, 4, s. 295–312; VARDYS, V. S. Democracy in the Baltic States, 1918–1934? The Stage and the Actors. *JBS* 10, 1979, 4, s. 320–336.
- 6 Ke klasifikaci podrobněji FIALA, P. – STRMISKA, M. *Teorie politických stran*. Brno 2009, s. 57–60.
- 7 SENN, A. E. – EDINTAS, A. – ŽALYS, V. *Lithuania in European Politics: The Years of the First Republic*. New York 1997; širěji k úloze Litvy a pobaltských států v evropské politice LAURINAVIČIUS, Č. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai: XX amžius*. Vilnius 2005.
- 8 KAUBRYS, S. *Lietuvos mokykla 1918–1939m.: galios gimtis*. Vilnius 2000, s. 11.
- 9 VARDYS, V. S. – SEDAITIS, J. B. *Lithuania: The Rebel Nation*. Boulder – San Francisco – Oxford 1997, s. 31.
- 10 HROCH, M. *Evropská národní hnutí v 19. století*. Praha : Svoboda, 1986, s. 194–212.
- 11 MOTIEKA, E. The Great Assambley of Vilnius. *Lithuanian Historical Studies* 1, 1996, s. 84–96.
- 12 K významu katolické církve a formování moderního klerikalismu ALEKSANDRAVICIUS, E. – KULAKAUSKAS, A. *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius 1996, s. 163–191; *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*. Vilnius 1994.
- 13 GAIDYS, A. Lietuvių krikščionių-demokratų partjos kūrimosi aplinkybės (1905–1907 m.), In *Lietuvos valstybės idėja* (XCIX a.–XX a. pradžia). Vilnius 1991, s.139–172.
- 14 KASULAITIS, A. J. *Lithuanian Christian Democracy*. Chicago 1976, s. 77n.
- 15 Biografie Stulginskise viz EIDINTAS, A. *Aleksandras Stulginskis: Lietuvos prezidentas - Gulago kalinys*. Vilnius 1995.
- 16 KASULAITIS, A. J., c. d. s. 91; EDINITAS, A. *Aleksandras Stulginskis...*, s. 88–89.
- 17 VASKELA, G. The Land Refom of 1919–1940: Lithuania and the Countries of Eastern and Central Europe. *Lithuanian Historical Studies* 1, 1996, s. 116–132.
- 18 EIDINTAS, A. – ŽALYS, V. – SENN, A. E., c. d., s. 52.
- 19 K vývoji strany MIKNYS, R. *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais*. Vilnius 1995.
- 20 Rimkova podrobná zpráva v *Lietuvos centrinis valstybinės archyvas*, 383/7/138/3, s. 207–215.
- 21 AUDĖNAS, J. *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*. New York 1986, s. 53; KRIVICKAS, V. The Lithuanian Populists and the Agrarian Question. *Journal of Baltic Studies* 6, 1975, 4, s. 259–271.
- 22 STAKELIŪNAITĖ, D. Valstiečiai liadininkai Lietuvos Respublikos virus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926.: parlamentarinė veikla. *Kaunas Vytatuto Didžiojo universitetas*, 2000, s. 9–10; starší sovětská práce k vývoji liaudininků NOREIKIENĖ, S. *Lietuvos valstiečių liadininkų sąjunga*. Vilnius 1978.
- 23 Tamtėž, s. 11.
- 24 GREIMAS, A. J. Gruodžio 17 d. perversmas. *Darbas* 11, 1957, 1, s. 12–16.

- 25 K Smetonovi a jeho politické koncepci autoritativního státu TRUSKA, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius 1996, s. 197n.; též biografická práce EIDINTAS, A. *Antanas Smetona*. Vilnius 1990.

The political representation of Lithuanian countryside and differentiation of agrarian movement after the establishment of independent state

A b s t r a c t

The author cites the reasons for absence of a strong agrarian party similar to other Baltic states at the beginning of the 1920s. The inter-war Lithuania was a typically agrarian country with a strong majority of population in the countryside, little urbanization and industry. In spite of its dominant agrarian character, the ideology of agrarianism was relatively weak. The author considers the main reason in the fact that the main cleavage was defined by ideological division - the Catholic character of the society and special conditions of national emancipation process. Besides the internal cleavage, the conflict with Poland basically determined the inter-war development. Urbanization and industrialization were still in their infancy and no particular agrarian party as a counterbalance against urban parties was founded. Two main political parties kept their positions and influence in the countryside: the Farmers' Union of Lithuania was established within Christian democracy as an important instrument of its influence on the countryside. The party influenced the agrarian reform that stabilized the situation in the country. On the other hand, their permanent rival among farmers was the Peasant Union of Lithuania, belonging to the Populists with the radical agrarian and social reform program. The rivalry between both parties in Lithuania ended after the coup d'état that resulted in the authoritarian regime in 1927.

**ZÁJMOVÉ ORGANIZACE VE STRUKTUŘE
REPUBLIKÁNSKÉ STRANY**

Prolegomena ke studiu spolkové činnosti zemědělců¹

ANTONIE DOLEŽALOVÁ

Problematika spolkové činnosti zemědělců otevírá fenomén kolektivního jednání, a tím také naprosto zásadní otázku, proč se lidé vzdávají části své samostatnosti a svobody a realizují některé své zájmy vstupem do skupin.² Pomocí analýzy kolektivního jednání můžeme formulovat důvody, proč lidé jednají na kolektivní bázi, jakými podmínkami je toto jednání definováno, jaké instituce jej formují a jaké samo vytváří, jaká pravidla – formální i neformální – při tomto jednání platí, a konečně, jaké náklady jsou lidé ochotni nést.

Na tomto místě se zaměříme na možnosti historické a sociálně-ekonomické analýzy spolkové činnosti zemědělského obyvatelstva. Metodologicky jde o příspěvek interdisciplinární, využívající možnosti historie a ekonomie. V případě studia jakékoliv spolkové činnosti je to spojení více než užitečné. Ekonomie ve svých okrajových aplikacích přesvědčivě ukazuje, jaké nové možnosti nabízí pro ekonomii spojení s jinými společenskými vědami – historií, antropologií či sociologií. Ale také obráceně – jaké inspirace a rozšíření výzkumných strategií může získat historie od ekonomie. Takové spojení může prokázat, že jednání ve vlastním zájmu apriori nevylučuje solidaritu a spolupráci v rámci určité skupiny.

V tomto textu nejprve představíme jednu takovou aplikaci ekonomie – teorii her, konkrétně teorii sociálních dilemat, pro kterou teorie her hledá řešení. Poté se krátce zaměříme na výklad institucionálního rámce spolkové činnosti v českých zemích od poloviny 19. století do poloviny století dvacátého, blíže vyložíme myšlenkovou podstatu družstevnictví jako významného aspektu spolkové činnosti v českých zemích a konečně ukážeme, jaké možnosti konceptualizace průnik ekonomie a historie při jejím studiu nabízí. V závěru potom zformulujeme několik hypotéz o faktorech, které mohly ovlivnit spolkovou činnost zemědělců a v historické perspektivě spoluformovaly její parametry.

1. Ekonomická teorie a spolková činnost

Úkolem této kapitoly je představit jednu z možností, jak ke studiu fenoménu kolektivního jednání přistupuje ekonomie – teorii her. Ta analyzuje situace, při nichž se jednotlivec chová sice individuálně racionálně, ale pro společnost jako celek znamená jeho chování změnu k horšímu. Proto se člověk ocitá v sociální pasti, která ho nutí řešit sociální dilema. Dilemata jsou situace, jejichž obě či více vyústění mohou být pro jedince stejně dobrá nebo špatná. Mluvíme o třech typech sociálních dilemat: věžňovo dilema, černý pasažér, tragédie společné pastviny.

První sociální dilema objasňuje, jak důležité je znát chování partnera. Věžňovo dilema totiž popisuje situaci dvou vězňů, kteří mají na vybranou, zda budou svědčit jeden proti druhému – mohou tím ovlivnit výši svého trestu. Když budou oba mlčet, policie je obžaluje jen z mírnějšího přestupku a dostanou nižší trest. Ale ten, který udá, vyvázne bez trestu. Jednoznačně lepší by pro oba bylo mlčet a dostat nízký trest. Ale z pohledu jednoho každého z nich je lepší, aby udali druhého – a oni to udělají. Dilema označované jako černý pasažér souvisí s existencí veřejného statku – majetku nebo služby, která se nabízí všem bez ohledu na to, zda k jeho existenci přispěli. Vyvolává tedy situaci, kdy na službě profitují i ti, kteří za její poskytování nezaplatili a jsou v pozici černého pasažéra. Z individuálního pohledu takto jednajícího jde samozřejmě o výhodu, zbytek skupiny však podniká kroky, aby černého pasažéra odhalil a donutil platit. Poslední ze sociálních dilemat, tragédie společné pastviny, vyjadřuje situaci, kdy je těžké někoho vyloučit ze spotřeby. Individuálně je tedy výhodné využít společný statek co nejintenzivněji, protože náklady nesou všichni stejnou měrou. Přitom jde o omezený, relativně homogenní a vzájemně provázaný zdroj: když si vezme

jednotku jeden, nemůže ji dostat druhý. Tragédie, kterou si nikdo nepřeje, ba nikdo s ní ani nepočítá, je nevyhnutelná: nakonec je zničená pastvina i účastníci.

Člověk ekonomický z ekonomie hlavního proudu by se při řešení těchto situací měl chovat racionálně a sobecky. První řešení hledá v ustavení vnějšího garanta dodržování zavedených pravidel: toto řešení vychází z Hobbesovy slavné věty o tom, že člověk je člověku vlkem. Je ustavena instituce formálních pravidel, která musí dodržovat všichni členové skupiny, a je ustavena také instituce, která dohlíží, že tato pravidla jsou dodržována (legislativní, soudní a výkonná moc). V této situaci však někteří lidé vždy znovu hledají způsob, jak se takové autoritě vyhnout. A znovu dochází k sociálním pastím na způsob černého pasažera či společné pastviny. Existuje však i druhé řešení, smithovské, založené na dodržování neformálních pravidel, na fungování tzv. neviditelné ruky trhu. Při běžném rozlišení na toto slovní spojení často uniká podstatná skutečnost – neviditelná ruka trhu je rovněž založena na určité instituci, v protikladu k prvnímu řešení však na instituci neformálních pravidel. Nejjednodušší definice neformálních pravidel by mohla znít, že jsou to ta pravidla, která se vyplatí dodržovat i tehdy, když je dodržují všichni a zároveň není ustavena žádná formální instituce pro kontrolu jejich dodržování – typickým příkladem je morálka. Sociální dilemata a jejich řešení mimo jiné říkají, že lidé jsou ochotni spolupracovat, když mají jistotu, že druhý bude také spolupracovat. Pokud je identita jednotlivců, kteří spolu vstupují do vzájemné interakce neznámá, pokud neznají svá chování v minulých interakcích, pokud existuje minimální pravděpodobnost, že se jejich interakce nebude opakovat, hrozí interakce neúspěchem, tedy sociální pastí. Považují-li naopak jedinci sebe sama za členy určité sociální skupiny a uznávají-li existenci určité sítě vzájemných vazeb, potom komunikace uvnitř skupiny umožňuje zjistit, kdo co chce, umožňuje dlouhodobě sledovat chování druhých. Má-li hra více kol, jsou jednotliví hráči schopni se navzájem identifikovat. Protihrač dokáže zjistit, jakou hru hraje jeho partner. Míra spolupráce ve skupině potom roste i tehdy, když jednotlivec zjistí, že z jeho spolupráce roste odměna druhých lidí.

2. Legislativní mezníky spolkové činnosti v českých zemích

Podívejme se nyní, jak se vyvíjelo institucionální prostředí, ve kterém se spolková činnost mohla realizovat. Bouřlivý rozvoj spolkového života ve druhé polovině 19. století byl umožněn změněným přístupem vlády ke spolčování občanů. První zákon upravující spolkovou činnost vyšel 5. listopadu 1843 jako dekret dvorské kanceláře. Podle tohoto dekretu bylo třeba k založení spolku získat povolení od státních úřadů – podle typu spolku buď přímo od císaře, dvorské kanceláře nebo zemského úřadu. Po intermezzu prozatímního spolkového zákona ze 17. března 1849 byl v roce 1852 vydán spolkový zákon z 26. listopadu 1852 č. 253/1852 ř. z., který v mnoha ohledech znamenal návrat k povolovací praxi zákona z roku 1843. Tento zákon umožňoval vznik a práci spolků s dobrovolným členstvím a byl novelizován v roce 1867 zákonem O práve spolčovacím č. 134/1867 ř. z., z 15. listopadu 1867, který se stal součástí prosincové ústavy z téhož roku. Přežil nejen konec mocnářství, ale i první republiku, její konec a nástup komunismu, aby byl nahrazen teprve zákonem z roku 1951, konkrétně z 12. července 1951 č. 68/1951 Sb., O dobrovolných organizacích a shromážděních, který zmocnil stát k striktnímu dozoru nad tím, aby dobrovolné organizace pracovaly „v souladu se zásadami lidové demokracie a demokratického centralismu.“⁴⁵

Institucionální platformou, na níž spolkové aktivity vznikaly, byla často družstva. Pro české prostředí jsou typická družstva působící ve vzdělávací a kulturní sféře, zaměřená na šíření osvěty a vzdělávání.⁴ K rozsáhlejšímu zakládání družstev došlo v Čechách v 60. letech 19. století, po uvolnění politických poměrů. Spotřební, výrobní a úvěrová družstva se sice zakládala podle zákona č. 253/1852 ř. z., o spolcích, ale kýžený rozmach umožnil až tzv. družstevní zákon č. 70/1873 ř. z., u jehož zrodu a propagace stál právník Antonín Randa (1834–1914), pozdější rektor české části Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze.

3. Spolková činnost a dobová teorie: družstevní koncepce⁵

Družstevní a svépomocné myšlenky se táhnou obecně českým ekonomickým a politickým myšlením od počátků národního obrození až do 20. století. Většina těchto úvah má národní a vlastenecká východiska. Je v nich patrná snaha řešit někdy tíživé praktické problémy doby, ale z hlediska dějin ekonomického myšlení v nich žádné převratné nové úvahy nenajdeme. Naopak zde nalezneme stopy inspirace v podstatě všemi existujícími družstevními myšlenkami, formulovanými jak v rámci ekonomické teorie, tak praktických reformních počínů. Obecně můžeme z pohledu vývoje ekonomického myšlení v družstevních teoriích a koncepcích rozlišit tři hlavní proudy, ve kterých lze vést tři dělicí linie: za prvé jde o proud družstevnictví jako rámec pro svépomocné spolkové hnutí, druhý proud představuje družstevnictví jako spořitelni a úvěrová instituce a konečně třetím klíčovým proudem je družstevní socialismus. Oněmi třemi dělicími liniemi v těchto proudech jsou respektování principu soukromého vlastnictví, vztah k instituci státu a jeho případného aktivního vstupu do naplňování té které družstevní ideje a konečně třetí linie vede skrze způsob implantace družstevních myšlenek do konkrétních oblastí (výrobní, spotřební, kulturní, apod.). Pro náš účel jsou klíčové první dva proudy, vyložíme je proto podrobněji.

Proud první se soustředil na „společenské opravy“, tedy zmírňování hmotné i duchovní bídý sociálními reformami, rozšiřováním osvěty a vzdělávání. Nezpochybňoval soukromé vlastnictví, za základní podmínku společenského rozvoje považoval osobní svobodu. Jeho cílem bylo všeobecné povznesení celého národa, zvláště však nemajetných vrstev, cestou probuzení „dřímající podnikavosti“ a svépomocí. Vliv státu připouštěl v otázkách podpory vzdělávání či zdravotní péče, vlastně jako vytváření podmínek pro svépomoc. Nijak radikální návrhy se týkaly délky pracovní doby, bezpečnosti práce, progresivních daní, společného práva. Druhý proud, spořitelni a úvěrová společenství, stavěl na skutečnosti nedostatku kapitálu a faktické neexistence českých bank, které by byly schopné poskytovat úvěr střednímu a drobnému podnikání. V českých zemích se zřizovaly svépomocné občanské záložny, které svou právní formou nebyly tolik závislé na státních institucích. Do širšího povědomí se dostaly na přelomu 50. a 60. let. Neexistovaly však ekonomickou teorií podložené spisy, zdůvodňující svépomocné spořitelny – spíše vždy šlo o popularizační a praktické články. Rovněž pro tento směr platí, že se chtěl obejít bez státní podpory a měl vést k probuzení českého podnikatelského ducha. Typický je pro něj důraz na drobné peněžnictví.

Můžeme shrnout, že ve druhé polovině 19. století převládaly názory, propagující družstevnictví jako jednu z možných variant podnikání. Ovšem od 80. let měla stále hlubší vliv sociální demokracie, která se k podpoře družstevnictví – výrobního i spotřebního – propracovala hlavně vlivem lassallismu s jeho požadavkem, aby dělník dostal plnou hodnotu své práce. Stejně tak převzala požadavek všeobecného volebního práva, od kterého si slibovala získání podílu na státní moci a možnost uskutečňovat společenské změny. Později, po vzniku samostatného Československa, docházelo k dalším posunům v družstevních konceptech, především co se týče možnosti vyvlastnění ve státním zájmu. Byla to doba rozkvětu konceptu družstevního socialismu.

4. Možnosti konceptualizace spolkové a zájmové činnosti zemědělců

Druhá polovina 19. století byla nejen obdobím nastolování nového institucionálního prostředí a formulace nových sociálních konceptů v otázce spolčování; byla především obdobím industrializace v rakousko-uherské monarchii. S tím úzce souvisí růst migrace mezi zeměmi, ale i mezi městem a venkovem, a narušování tradičních vazeb: tradiční potřeba dobrých sousedských vztahů začala být nahrazována výchovou a sociální osvětou. To mimo jiné podstatnou měrou ovlivnilo vznik občanské společnosti, charakterizované občanským étosem a zájmem o obecné blaho.⁶ Aníž bychom se chtěli pouštět do hlubšího výkladu občanské společnosti, pozastavíme se na chvíli u tohoto pojmu a pojmu sociální

kapitál, protože je budeme v textu dál používat. Sociální kapitál je obvykle definován jako suma aktuálních a potenciálních zdrojů, které může individuuum využívat díky svým vztahům s druhými lidmi. Jeho objem je dán velikostí sítě známostí, které je jedinec schopen mobilizovat pro svoji potřebu, a velikostí ekonomického a kulturního kapitálu těch, ze kterých se síť skládá. Zisk, který z tohoto sociálního kapitálu plyne, posiluje solidaritu skupiny a má podobu služeb a protislužeb. Nejjednodušší definice občanské společnosti říká, že jde o oblast organizovaného sociálního života nacházející se v prostoru mezi jedinci a politickými institucemi. Při současném využití pojmu sociální kapitál existují dva základní přístupy k pojetí občanské společnosti: sociokulturní a institucionální, mezi nimiž lze diagnostikovat dva zásadní rozdíly. Za prvé, zatímco sociokulturní pojetí považuje za hlavní zdroj sociálního kapitálu sdružování do spolků nezávislých na státě a politických institucích, zástupci pojetí institucionálního tvrdí, že tvorba sociálního kapitálu je úzce svázána právě s formálními politickými institucemi. A za druhé, zatímco sociokulturní koncept předpokládá, že lokální, regionální a národní vzorce sociálního kapitálu, a potažmo i občanské společnosti, jsou pevně dané a formované historickými faktory po mnoho staletí, institucionální koncept naopak zdůrazňuje, že sociální kapitál se může rozvíjet, pouze pokud je svázán s formálními státními institucemi.⁷ Jednoduše řečeno, sociokulturní pojetí zdůrazňuje dobrovolné, autonomní organizace, s aktivitou vycházející od členské základny, zatímco institucionální pojetí klade důraz na charakter vládnoucího režimu a na pravidla hry, která vytváří. Oba dva koncepty klíčovou roli v občanské společnosti přikládají spolkům. Mezi samotnými spolký teorie rozlišuje dva hlavní proudy:

- asociativní
- komunitní.

V komunitních se sdružují jednotlivci podle místa svého bydliště, referenční skupinu tvoří lidé, kteří se potkávají v běžném, každodenním životě. Asociativní sdružování probíhá na principu společných profesních zájmů, referenční skupinu tvoří lidé stejných profesí či stavů. Uvnitř této skupiny můžeme vedle sebe rozlišit spolky dobrovolné a spolky korporativní; podstatou druhé podskupiny je spolčování na principu povinného členství na základě určitého charakteristického znaku a především na monopolním postavení v dané oblasti. Z historického pohledu hrálo asociativní a komunitní spolčování proměnlivou roli; tzn. že v různých obdobích a zemích mohlo nabývat převahy jedno nebo druhé. Pro nás je otázkou, jak se jednotlivé typy prosazovaly v rolnické, vesnické komunitě.

Zásadním rysem zemědělské spolkové činnosti je skutečnost, že na venkově se uvnitř specifické referenční skupiny dlouhodobě potkávali lidé, kteří se dostávali do kontaktu jak v každodenním životě, tak zároveň měli stejné stavovské zájmy. Zemědělské spolky je tedy možné označit za kombinaci asociativní a komunitní vazby. Tyto vazby stojí na dlouhodobě budovaném sociálním kapitálu, jsou tedy spolky dlouhodobými z hlediska časového a zároveň spolky založenými primárně na dodržování neformálních pravidel, které se ustavily ve vesnické komunitě ještě před nastolením formálních pravidel vládou. Právě pro tuto specifickou charakterovou vlastnost zemědělských spolků má smysl pozastavit se nad otázkou, jak se vlastně spolková činnost zemědělského obyvatelstva konstitovala a jakou roli ve venkovské komunitě hrála. Hledání odpovědi na takovou otázku nás totiž může přivést k hlubším znalostem o životě zemědělské komunity a obecně o utváření občanské společnosti v českých zemích.

Proto se pokusíme zformulovat několik možných konceptů spolkové činnosti zemědělského obyvatelstva, konstruovaných jednak na základě jejich podmínek a předpokladů, jednak na základě politického vlivu agrární strany a konečně na základě sociálních a ekonomických dopadů spolkové činnosti na venkovskou komunitu a v ní respektované principy solidarity, způsoby komunikace a vnímání modernizačních procesů. Nečiníme si přitom nárok ani na úplný výčet možných konceptů, ani na představení všech

možností analýzy, které jednotlivé konceptualizace skýtají. Všechny však můžeme označit za různé druhy diskurzů o spolkovém hnutí, a teprve jejich vzájemné prolínání dává obraz místa a významu spolkové činnosti při konstituování občanské společnosti a poskytuje také vhled do problému kontinuity či diskontinuity nejen spolkového hnutí, ale především vzájemné solidarity uvnitř vesnické komunity a jejího každodenního života.

1. Konceptualizace skrze analýzu institucionálních podmínek. Institucemi zde budeme rozumět všechna formální (psaná) i neformální (nepřepsaná) pravidla či normy, které ovlivňují lidské jednání.⁸ Studium formálních pravidel v podobě samotných legislativních norem (viz kap. 2.) může ukázat, v jaké časové souslednosti reagovaly vesnické komunity na možnosti vést státem kontrolovanou spolkovou činnost. K formálním pravidlům však lze zahrnout i legislativu podporující rozvoj infrastruktury (doprava, pošta), která komunikaci podporovala, dále státní správu a její byrokracii, správu statků či řízení obcí. O formálních pravidlech nás informují také zakládací listiny spolků, které definují práva a povinnosti členů, způsob přijímání nových členů a vylučování stávajících. Patří sem rovněž místo a četnost schůzí a setkávání jeho členů, princip volby vedení spolku, modely vnitřního uspořádání, záznamy, jež o své činnosti udržovaly. Mezi neformální pravidla můžeme vedle obecně morálních norem, kulturních zvyklostí a tradic zahrnout také náboženství, etnicitu či způsoby komunikace.

Vzhledem k našemu předmětu zájmu je otázkou, jak mohly tyto instituce ovlivnit spolkovou činnost zemědělského obyvatelstva. Nevystačíme přitom s odpovědí, že formální pravidla platila v celé monarchii (zemí) stejně. Vezmeme-li v úvahu i ochotu zemědělského obyvatelstva ke změně a případné časové zpoždění za spolkovou činností obyvatelstva městského, ukáže se, že tytéž instituce – např. doprava, pošta, vzdělání – působily v těchto prostředích různě. Hypotéza říká, že pokud se např. na slavnosti dožínek, senoseče či vinobraní, křtů a pohřbů společně podíleli majitelé, správci a zaměstnanci téhož panství, mohla to být překážka spolkové činnosti, protože vzájemná pomoc a potřeba identifikace se skupinou si v tomto prostředí nemusela hledat nové cesty vyjádření, jednotlivci se v takové komunitě cítil dostatečně sociálně bezpeční. V multinárodní společnosti, jakou byly české země (i Československo), je nutné ještě zdůraznit ty faktory, které vyplývají ze spoluzití různých národů. Je rozhodně testovatelnou hypotézou, že národnostní rozdíly sehrály rozdílnou roli podle typů spolků⁹ a že mohly být také akcelerujícím činitelem – nejde totiž jen o transfer myšlenek, ale také o možnost inspirace, sdílení know-how nebo rozšiřování spolkové činnosti na principu francízy, kdy nové spolky opakovaly model, fungující v jiné komunitě.¹⁰

2. Konceptualizace skrze státoprávní úroveň, v níž se spolková činnost realizovala. Stát se před sto lety nevyčerpával centralizovanou mocí. Sociální život monarchie se z hlediska státoprávního uspořádání odvíjel (od roku 1867) ve třech rovinách: společné, zemí a království v říšské radě zastoupených a zemí Koruny uherské a místní – samosprávné. Samosprávná úroveň byla přitom vybavena celou řadou kompetencí právě v oblasti budování občanské společnosti. V Čechách na konci 19. století a na přelomu 19. a 20. století samospráva představovala všechno, co jste mohli chtít vědět a mohli vědět o životě každého jednotlivého člena habsburské monarchie.¹¹ Víme už, že nařízení z roku 1843 připouštělo získat podle typu spolku souhlas buď přímo od císaře, dvorské kanceláře nebo zemského úřadu.

Tři roviny sociálního života habsburské monarchie tak opět otevírají otázku národnostní – hypotéza říká, že se utvářelo tolik občanských společností, kolik lze na příslušném území rozlišit národnostních skupin; v podmínkách rakousko-uherské monarchie pojmy stát a občanská společnost neměly stejný obsah. Důvod by byl nasnadě: s tím, jak ve druhé polovině 19. století a na přelomu 19. a 20. století v Rakousku-Uhersku převládl proces konstituování moderních národů na etnickém principu, jednotlivé národnosti téměř vůbec nespoupracovaly v oblasti politické,¹² ale musely do značné míry kooperovat v oblasti

ekonomické. Je ovšem otázkou dalšího výzkumu, kde na této škále mezi spoluprací a rivalitou byly oblasti každodenního života, včetně spolkové činnosti. A další otázkou je, zda odpověď bude platná pro veškeré obyvatelstvo, nebo bude městská a venkovská komunita vykazovat jisté rozdíly. Navíc je třeba počítat s tím, že různé oblasti českých zemí se mohly v oblasti spolkové činnosti rozvíjet různým tempem, v každé oblasti mohly mít přednost různé druhy spolků, sociální a národnostní skladba se také mohla lišit region od regionu. Na zevrubný výzkum čeká i otázka, do jaké míry byly zemědělské spolky doménou venkova, či zda vznikaly i ve městech a jak se v tom případě lišily jejich cíle, způsob a zaměření činnosti.¹³

3. Konceptualizace skrze míru politické participace. Agrární strana je ideálním objektem tohoto typu konceptualizace. Počátky konstituování agrárního politického tábora v českých zemích jsou totiž spolkové a spadají do 70. a 80. let 19. století. Paradoxně ani v době první republiky spolkový charakter politické strany nepřekonal – neměly právní subjektivitu; právní úprava jejich činnosti po téměř celou dobu existence první republiky chyběla, a strany se řídily spolkovým zákonem č. 134/1867 ř. z.¹⁴ Vedle spolkového základu politického stranictví otevírá konceptualizace skrze míru politické participace celou řadu dalších problémů. Na prvním místě stojí okolnost, jaké druhy spolupráce mezi spolky a státní správou existovaly, zda se kontakty mezi spolkovou činností a státem či samosprávou omezovaly na povolovací akt, nebo je možné identifikovat další aktivity. Jak skutečně nezávislá byla jejich agenda? Tzn. jak ve svých programech, stanovách či členské schůzi využívaly spolky termíny jako blahobyt, sociální otázka apod., co tyto termíny v jejich intencích znamenaly, jak se chtěly zasazovat o jejich naplnění, do jaké míry se stavěly být nositeli nových hodnot a do jaké míry se dovolávaly aktivní účasti státu.

Z druhé strany je ale stejně neprobádanou oblast, kterou bychom mohli pojmenovat jako „výťah k moci“. Propojení některých spolkových organizací a agrární strany bylo zřejmé a ani jedna strana se je nesnažila zakrývat. Sama agrární strana vyzývala konkrétní spolky ke společné volební kandidátce a tlačila na ideové a personální propojení s nimi. Největším politizovaným spolkem byly nepochybně odborové agrární organizace.¹⁵ I když jejich nástup ve srovnání s dělnickými odbory, podporovanými sociálními demokraciemi, byl výrazně pozdější, míra a způsob politické participace vykazuje stejné rysy. Často vrcholoví členové spolků končili (platí to opět zvláště o členech odborových organizací) ve vládách a na postech vysokých ministerských úředníků na ministerstvech či úřadech kontrolovaných agrárníky. Signifikantní potom v takové situaci bylo, že v té době už tyto členové nezasahovali do spolkové práce. Z toho lze vyvodit testovatelnou hypotézu, že od určité chvíle spolky skutečně byly výtahem k moci a realizovala se v nich nikoli potřeba sdružování a pospolitosti, ale ekonomicko-politické zájmy. Úsilí spolků o podíl na politické moci pak muselo nést stopy zájmových rozporů, kdy různé sociální skupiny na venkově (později i ve městech) se snažily získat podíl na politické moci; opět je třeba počítat s vlivem národnostních rozdílů.

4. Konceptualizace skrze sociální roli spolků. Jako jeden z pilířů občanské společnosti spolky sehrávaly zásadní sociální roli především otevřením možností identifikace se sociální skupinou a komunikace. V prostředí venkovském je ovšem otázkou, jak silně byla potřeba komunikace vůbec pocítována, a opět, zda spolky nesly jiné než vzájemně prospěšné, např. národní cíle. V žádném případě ale nelze mluvit o absenci sociální komunikace před vznikem spolků na venkově, komunikace měla jenom jiný charakter. Obecně není důležité, jestli byla třeba národnostně či politicky agitační; zároveň nemusíme (ve venkovské komunitě poněkud překvapivě) považovat za důležité, zda šlo o komunikaci v mateřském jazyce. Minimálně od zavedení povinné školní docházky můžeme totiž počítat se znalostí němčiny i v širokých rolnických vrstvách.¹⁶

Konceptualizace skrze sociální roli spolků však také umožňuje analýzu oblastí, do nichž spolková činnost mířila, sociální skladby členské základny a sociálního dopadu spolkové činnosti na celou společnost. Široké spektrum stavovských zemědělských organizací bylo

rozprostřeno do celého dobové myslitelného spektra činností zahrnujících oblasti vzdělání, kultury, umění, humanitních věd, volnočasových aktivit, sociálních a pojišťovacích služeb, ochrany práv členů, obhajoby společných zájmů, organizování dobročinnosti až po politicky aktivní organizace, tedy politické strany. V otázce skladby členské základny spolků lze podrobit analýze skutečnost, zda spolky překonávaly sociální rozdíly venkovské populace, zda do spolku měli přístup pouze dobře platící členové, či zda byly příspěvky odstupňovány, a jaká byla profesní skladba spolků: zda se uzavíraly pouze na členy z řad zemědělských povolání, či zda mezi členy patřili také živnostníci a podnikatelé.¹⁷ Konečně je zde otázka role spolků v každodenním životě. Členství či podíl na práci v dobrovolných sdruženích mělo celou řadu sociálních důsledků. Od možnosti sociálního učení, přes možnost vlivu na veřejnou sféru skrze otevírání nových otázek ve společnosti (např. vnímání zdraví, kultury, budování zdravotnického či pojišťovacího systému) až po takové sociální změny ve společnosti, jako bylo definování postavení mužů a žen v komunitě.¹⁸ Družstevnictví a transfer jeho konceptů jsou zase dobrou ukázkou, jak a kdo v případě zemědělské populace sehrával roli zprostředkujícího mechanismu.

5. Konceptualizace skrze ekonomickou roli spolků. Vedle sociální role hrály spolky konečně i roli ekonomickou. Lze dokonce tvrdit, že pro určitý typ spolků byla právě tato role klíčovou – konkrétně u těch, které naplňovaly družstevní, svépomocnou ideu a řešily situaci nedostatku kapitálu se současnou nemožností dosáhnout na levný úvěr. Jde především o spolky, které vznikaly na základě družstevních konceptů. Jejich ekonomická role spočívala v podpoře podnikání, investic, sociálního zabezpečení členů. Ale odlišení ekonomické role spolků od jejich role sociální může být diskutabilní. Označíme-li např. jako tradiční sociální roli spolků možnost identifikace jedince s širší sociální skupinou, zásadní to moment v procesu hledání vlastní identity, potom musíme také připustit, že díky tvorbě a akumulaci sociálního kapitálu účastí na životě a práci spolků je to také podstata její ekonomické role.¹⁹ Spolky vznikaly v relativně uzavřených lokálních komunitách, výše vkladu do sociálního kapitálu i možnosti čerpání jich jako zdrojů byly dobře známy a nově příchozí do této komunity mohli právě skrze tuto instituci rychle na společnosti participovat, aniž by vzniklo pro kohokoliv z původních členů bytí zdání sociální pasti černého pasažera či tragédie společné pastviny: ten kdo neplnil pravidla, mohl být rychle identifikován a vyloučen, užívání zdroje nebylo poskytnuto nikomu, kdo se nepodílel na nákladech. Ve chvíli, kdy tito lidé neměli možnost profitovat z podpůrné činnosti spolků, uchýlovali se do státního systému sociálního zabezpečení, zvyšovali jeho náklady, ač sami do tohoto systému (např. jako nezaměstnaní) vůbec nepřispívali, a protože zároveň nemohli vstoupit do spolku, nebyli schopni v komunitě dosáhnout uznání a respektování, mohli se začít cítit sociálně vyloučení se všemi důsledky tohoto faktu.

5. Závěr

Rekapitulujme, že teorie her ukázala, jak lidé jednájí na společné bázi, když je to pro ně výhodné. Historický pohled ukázal, že od poloviny 19. století vláda vytvářela nové institucionální podmínky, které měly usnadnit zakládání spolků. Družstevní koncepce byly jejich výraznou dobovou podobou. Obecně platí, že kolektivní svépomocné organizace vznikají vždy proto, že naplňují požadavek sociálního (ve smyslu společenského) bezpečí svých členů. Spolková činnost zemědělského obyvatelstva byla ovlivněna institucionálními podmínkami, kulturou, náboženstvím, životními zvyklostmi a národnostním složením českých zemí. Tyto jednotlivé faktory je však třeba dál podložit argumenty, do jaké míry šlo o faktory, které společně sdílelo veškeré obyvatelstvo celé země a ve kterých se zemědělská populace odlišovala. Proto na tomto místě zformulujeme několik hypotéz, v nichž budeme předpokládat, že spolková činnost zemědělců měla svá specifika; tyto hypotézy mohou být potvrzeny či vyvráceny dalším výzkumem.

Za prvé konstatujeme zřetelné časové zpoždění „formalizované“ spolkové činnosti zemědělců oproti spolkové činnosti populace městské. Bylo by zjednodušením vysvětlovat toto zpoždění nedostatkem impulsů z vně prostředí v důsledku horší infrastruktury venkova, či dokonce nedostatečnou komunikací uvnitř venkovské populace. Vesnická komunita měla vlastní pravidla solidarity a soudržnosti, a také své způsoby komunikace. Jako vysvětlení nabízíme hypotézu o mentalitě venkovského člověka,²⁰ kterou můžeme charakterizovat několika rysy:

- Tradiční role pospolitosti a soudržnosti. Tradiční rodinná pouta vykazují ve venkovské populaci vyšší míru setrvačnosti. Není je ovšem možné považovat za retardující činitel. Pouta, která jsou založena na právních, zvykových či hospodářských faktorech, jsou statisticky doložitelná. Je třeba však vzít v úvahu i faktory morálního charakteru, které jsou v rolnickém prostředí základní silou, podílející se na budování sociálního kapitálu.
- Patriarchální korporativismus. Vesnické prostředí se také jenom těžko vzdávalo tradičního zvykového práva, nesoucího znaky patriarchálního korporativismu, které jsou v souladu s „přírodními zákonitostmi“, jež zemědělskou práci ovlivňují. Samospráva tak zůstávala kombinací zvykového práva a nastupujícího liberálního zákonodárství.
- Zásadní vztah k půdě. Svět rolníka byl založen na zásadním vztahu k půdě a respektování odvěkého přírodního řádu. Když osvícenství přineslo poselství o osvobození člověka od pověr, rolnická populace se mu dlouho a všemi silami bránila a nepřijímala descartovský koncept racionality.
- Role religiozity. Jako religiozní lidé žili rolníci nepřetržitě v přítomnosti – zároveň tím, jak opakovali postupy, které se ukázaly být efektivní strategií, chovali se velmi ekonomicky, při respektování normálnosti cyklicky se vracejících pohrom a neúrody. Křesťanství propůjčovalo jimi zakoušenému strádání a utrpení hodnotu – pozitivní duchovní náplň.

Za druhé si není možné také nevsimnout, že rozkvet zemědělských spolků je pevně ohraničen dobou politického vzestupu a slávy agrární strany. Lze vyslovit možná poněkud překvapivou hypotézu, že agrární politická mobilizace obsahovala v sobě zárodky zkázy zemědělských spolkových aktivit. Podpora zemědělské spolkové činnosti měla totiž několik stupňů:

- Spolky vytvářené ze zdola. Do založení agrární strany vznikaly spolky z iniciativy členů příslušné komunity. Hlavní prostor přitom dostávaly spolky družstevní: s postupem kapitalistických způsobů výroby přebíral distribuci výrobků obchod a v případě zemědělských produktů plodinové burzy, které si diktovaly podmínky. Proto se mezi zemědělskými producenty začala vytvářet vlastní výkupní síť právě na družstevním principu. Na přelomu 19. a 20. století vznikala družstva nákupní, skladištní, mlékárenská, lihovarnická, dobytkářská a strojní.²¹
- Důvěrnický princip vzniku stran.²² Spolkové aktivity vyvolané ze zdola mohly v další fázi výrazně napomoci konstituování politického subjektu, protože ve druhé polovině 19. století byly politické strany budovány na principu důvěrníků a financovány ze soukromých zdrojů. To je okolnost, která v souvislosti s politickým agrarismem dosud nebyla kriticky prověřena, ale je velmi pravděpodobné, že sehrála rozhodující roli ve vítězném tažení politického agrarismu, protože ten se na venkově mohl opřít o již existující a pevnou sociální síť. Svým programem totiž plně odpovídal její potřebě kontinuity – agrární strana hájila „staré pořádky“, jichž bylo selství a heslo „Venkov jedna rodina“ přesným vyjádřením. Program České strany agrární z roku 1903 ohlásil změnu tohoto přístupu: dočteme se v něm, že rolník, který dosud „lpěl jen na té své hroudě“ a na svém příbytku, potřebuje silnou politickou stranu, která bude hájit jeho zájmy v měnícím se světě.²³
- Respekt k rolnickému povolání. Agrární strana díky svému politickému vlivu dokázala zajistit a v průběhu první republiky udržet nebývalý respekt k rolnickému stavu uvnitř průmyslově vyspělé země.²⁴ Rolníci se sami považovali za jeden z nejdůležitějších článků

společnosti a jejich sebevědomí bylo dál podporováno agrárnickým programem, který kladl důraz na podporu zemědělské výroby.²⁵

- Vliv majetných sociálních skupin na venkově. Spolky zakládali spíše příslušníci nižších a středních vrstev. Víme ale, že obecně byla spolková hnutí často podporována vyššími sociálními třídami, je proto otázkou, jak silný byl tento vliv mezi zemědělci. I v tomto prostředí by bylo možné pokusit se odpovědět na marxistickou otázku, do jaké míry byly spolky nástrojem kontroly rolnické, venkovské populace. Tzn., jak časté byly případy, kdy majitelé či správci statků iniciovali vznik (a jakého) spolku, do kterého sami nevstoupili, ale ovlivňovali jeho stanovy, směr a průběh činnosti. Mohlo by přitom jít jak o spolky vzdělávací, tak např. pojišťovací či úvěrové.
- Podpora spolků vytvářených shora. V konečném důsledku agrární strana svým vlivem proměnila sdružování vesnické komunity v mobilizaci svých politických přívrženců a voličské základny. Postupem doby nabývalo převahy organizování spolků shora na úkor tradiční svépomoci, které bylo pod přímým vlivem a mnohdy téměř výhradně v režii agrární strany a stále více stálo na lobbistických strategiích, korupci, dobývání renty; spolky zase bezostyšně využívaly politické moci agrární strany.
- Odumírání „veřejného dobra“. To vedlo k rezignaci na hledání veřejné prospěšnosti spolků a potlačení morálně-etického aspektu spolčování. Ukazuje se dokonce, že dobrovolné spolky měly v počátečním období převažující vliv, protože lépe odpovídaly charakteru vesnického života a pospolitosti, ale v pozdějších letech, s nástupem politického agrarismu, nabývaly na významu spolky s korporativní podstatou. Jejich hlavním cílem už bylo sledování ekonomického zájmu.

Konečně za třetí se pokusíme formulovat hypotézu vztahující se k občanské společnosti obecně. Ta říká, že spolková činnost zemědělců hrála klíčovou roli v procesu přijetí modernizace a zároveň v procesu přijetí principu mezilidské spolupráce založené na občanské společnosti. Tuto hypotézu podporuje několik okolností:

- Počet obyvatel. Na venkově ve druhé polovině 19. století žila polovina obyvatelstva, mezi léty 1900 a 1910 začal tento podíl sice výrazně klesat,²⁶ ale ještě v době první republiky se zemědělstvím živilo 30 % obyvatelstva v Čechách a 61 % na Slovensku.²⁷ Šlo tedy o podstatnou část obyvatel. Teprve když vesnická komunita přijala výzvy občanské společnosti (podobně jako národního hnutí²⁸ a modernizace obecně), teprve když připustila, že je možné nahradit tradiční vazby a vztahy novými, když akceptovala, že je možné nacházet respekt a uznání v rámci jiné než bezprostředním vztahem k půdě spojené komunitě, zvítězila v českých zemích myšlenka občanské společnosti.
- Princip pospolitosti. Z tohoto pohledu se může dokonce zdát být koncept občanské společnosti přečeňovaným. Bylo opakovaně řečeno, že spolky v 19. století principiálně stály na dobrovolné bázi – tedy principu, že lidské potřeby jsou primárně a zároveň nejlépe uspokojovány soukromou cestou a na principu svépomoci bez státní intervence. Každému jednotlivci zapojení do takového druhu kolektivu umožňuje získat pevnější místo ve společnosti, a tím i pevnější vyjednávací pozici při obhajování vlastních zájmů. Připomeňme věžňovo dilema, které v této souvislosti dobře ukazuje, jak důvodem potíží při kolektivní akci není nemožnost domluvit se předem, jaká hra se bude hrát, ale nedostatek vzájemné důvěry. Lidé, kteří spolupracují a nepodvádí, totiž nejsou na první pohled rozlišitelní od těch, kteří nespupracují a podvádí. Je proto výhodné, když se lidé předem mohou spolehnout, že ti, s nimiž spolupracují, sdílejí stejné hodnoty. Teorie her také ukazuje, jak se mění lidské chování v důsledku toho, zda hry, které jednotlivec hraje, jsou jednokolové či vícekolové. Obě podmínky vesnická komunita zabezpečuje ze své podstaty. Zvyky a tradice, které jsou přímo závislé na předchozích volbách, se v ní přenášely z generace na generaci, určovaly budoucí chování a činily jej předvídatelným.

- Bez c. a k. povolení. Rozhodně nemůžeme tvrdit, že práce ve spolcích byla pro venkovskou komunitu prospěšnější než tradiční strategie chování a solidarity. Vyhroceně lze dokonce říci, že vesnická komunita občanskou společnost „nepotřebovala“ – tam, kde by měla hrozit tragédie obecní pastviny, nemuselo dojít ani ke vzniku státní politiky, ani ke vzniku státem upravené spolkové akce. Jinými slovy, toto řešení a tyto vazby existovaly ve venkovské komunitě předtím, než dala c. a k. kancelář oficiální svolení: místo vládních nařízení zde platila z „pouhé“ vzájemné znalosti vyvinutá neformální pravidla. Vesnická komunita si byla schopná vytvářet vlastní řešení, která se mohla lišit panství od panství a která byla výsledkem mnoha faktorů v daném místě a čase.²⁹ Rolníci také dávali jiný význam slovům jako svoboda či sociální rovnost a déle reprodukovali stratifikaci společnosti danou feudálním zřízením.

Analýza spolkové činnosti vesnické komunity má potenciál ukázat, že lidé jsou schopni k vyřešení na první pohled beznadějně vyhlížejících problémů, jež vykazují znaky sociálních pastí, „vynalézt“ vhodné instituce, jež jim umožní sledovat vlastní zájem a přitom nezničit vzácné zdroje. Toto „vynalézání“ institucí je časově náročný a nákladný proces, který může, ale nemusí být úspěšný.³⁰ Vždy však má jedno společné: úspěch řešení závisí právě na tom, jak se daří generovat a využívat sociální kapitál. Díky němu mohou být z užívání zdroje vyloučeni jedinci stojící mimo komunitu, stejně jako jedinci nedodržující její pravidla. A jako jiné formy kapitálu i sociální kapitál je produktivní, může být dál „směňován“ za jiné formy kapitálu. Umožňuje rovněž dosahovat cílů, které by bez něj dosažitelné nebyly – vytvářet reputaci, posilovat důvěryhodnost, napomáhat sebeidentifikaci každého jednotlivého člena takové komunity.

Literatura:

- DOLEŽALOVÁ, Antonie. Agrarismus ve střední a východní Evropě (1890–1950). In *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 18, 2009, č. 4, s. 90–96.
- DOLEŽALOVÁ, Antonie. Česká věda a školství mezi státním a nestátním sektorem, mezi minulostí a budoucností. In *Financování vědy a budoucnost českých nadací*. Praha : Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“, 2008, s. 51–65.
- DOLEŽALOVÁ, Antonie. *Ekonomie, filantropie, altruismus. Úvod do studia*. 1. vyd. Praha : Oeconomica, 2008.
- DOLEŽALOVÁ, Antonie. *Politické stranictví a ekonomický zájem*. Praha : Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2008. 97 s. Studie 2/2008.
- DOLEŽALOVÁ, Antonie – BAŽANTOVÁ, Ilona. Genossenschaftswesen und sein Übergang zum Genossenschaftssozialismus in den Böhmisches Ländern. In *Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes*. V tisku.
- FRANKENBERGER, Otakar. *Pracovní a mzdové poměry zemědělského dělnictva v republice Československé*. Praha : Československá Akademie Zemědělská, 1928.
- HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1935*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007.
- HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha : Slon, 2009.
- KUČERA, Rudolf. Občanská společnost. Koncept a jeho historizace. In *Dějiny – teorie – kritika*. Praha: Masarykův ústav, 2/2007, s. 219–231.
- LACINA, Vlastislav. *Hospodářství českých zemí 1880–1914*. Praha : Historický ústav ČSAV, 1990.
- LAŠŤOVKA, Marek – LAŠŤOVKOVÁ, Barbora – RATAJ, Tomáš – RATAJOVÁ, Jana – TŘÍKAČ, Josef. *Pražské spolky*. Praha 1998.

- MALÍŘ, Jiří. K politické kultuře na sklonku starého Rakouska: mechanismus vzniku politické strany v éře masových stran. In *Cestou dějin. K počtě prof. PhDr. Svatavy Rakové*, CSc. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 239–265.
- MAREK, Pavel a kol. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Olomouc 2000.
- MLČOCH, Lubomír. *Institucionální ekonomie*. Praha : Karolinum, 1996.
- OBRDLÍK, Antonín. *Povolání a veřejné blaho: prestiž povolání a veřejné blaho ve světle sociálních postojů*. Praha : Orbis, 1937.
- OSTROM, Elinor. *Governing the Commons: the Evolution of Institution for Collective Action*. New York : Cambridge University Press, 1990.
- OSTROM, Elinor. *The Drama of the Commons*. Washington : National Academy Press, 2002.
- URBAN, Otto. *Kapitalismus a česká společnost*. Praha : Lidové noviny, 2003.

Poznámky:

- 1 Příspěvek byl zpracován v rámci řešení projektu Agrarismus in Ostmitteleuropa 1880–1950. VW-Stiftung Hannover/ Europa-Universität Viadrina Frankfurt am Oder.
- 2 Nejjednodušeji lze sociální skupinu uchopit jako soubor jednotlivců, kteří se nějakým znakem odlišují od jiných. Umožňuje jednotlivcům dosahovat cílů, na jejichž realizaci by sami nestačili, ale je také důležitá pro uspokojování potřeby uznání a sounáležitosti. Sociální skupina vykazuje dodržování určitých norem, hodnot a vzorů chování.
- 3 Blíže DOLEŽALOVÁ, Antonie. *Ekonomie, filantropie, altruismus. Úvod do studia*. Praha : Oeconomica, 2008, s. 11–12.
- 4 DOLEŽALOVÁ, Antonie. Česká věda a školství mezi státním a nestátním sektorem, mezi minulostí a budoucností. In *Financování vědy a budoucnost českých nadací*. Praha : Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“, 2008, s. 51–65.
- 5 Blíže DOLEŽALOVÁ, Antonie – BAŽANTOVÁ, Ilona. Genossenschaftswesen und sein Übergang zum Genossenschaftssozialismus in den Böhmischesen Ländern. In *Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes*. V tisku.
- 6 B. Urban považuje za základní pilíře občanské společnosti, která se v 19. století v Čechách rodila spolky, obecní samosprávu a svobodný tisk. Srv. URBAN, Otto. *Kapitalismus a česká společnost*. Praha : Lidové noviny, 2003. Postihnout vývoj pojmu občanská společnost a možnosti jeho historizace se pokouší R. Kučera. Upozorňuje na nejednoznačnost pojmu, sám se však dopouští redukce, když občanskou společnost charakterizuje jednáním za hranicemi vlastního zájmu. KUČERA, Rudolf. *Občanská společnost. Koncept a jeho historizace*. In *Dějiny-teorie-kritika*. Praha : Masarykův ústav 2/2007, s. 219–231.
- 7 DOLEŽALOVÁ, Antonie. *Ekonomie, filantropie, altruismus. Úvod do studia*. Praha : Oeconomica, 2008, s. 109–111.
- 8 Blíže ke konceptům soudobé institucionální ekonomie srv. MLČOCH, Lubomír. *Institucionální ekonomie*. Praha : Karolinum, 1996.
- 9 Např. úvěrové spolky mohly být ovlivněny méně, protože možnosti odložené spotřeby byly u vesnického obyvatelstva výrazně nižší než u obyvatelstva městského a národnostní překážky by úvěrovou činnost dále komplikovaly.
- 10 Typickým příkladem jsou opět úvěrové spolky (raiffeisenky a kampeličky). Také zde ovšem může být patrná vzájemná rivalita v obsazování nových oblastí spolkové činnosti, získávání nových členů, pakliže členství ve spolku není definováno národnostně, ale také naopak v samotné uzavřenosti členské základny podle národnostního klíče.
- 11 DOLEŽALOVÁ, Antonie. Česká věda a školství mezi státním a nestátním sektorem,

- mezi minulostí a budoucností. In *Financování vědy a budoucnost českých nadací*. Praha : Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“, 2008, s. 51–65.
- 12 MAREK, Pavel a kol. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2000, s. 26 an.
 - 13 Z přehledu spolkové činnosti v Praze však můžeme s jistotou tvrdit, že spolky, které lze označit za zemědělské, v Praze skutečně existovaly. V době první republiky jich byly necelé čtyři stovky. Pro srovnání: obchodnických byla tisícovka a dělnických téměř tři tisíce. Městské zemědělské spolky byly zaměřeny především na osvětu a vzdělání, najdeme mezi nimi spolky absolventů vysokých zemědělských škol, zemědělských inženýrů nebo Sdružení dorostu československého venkova. Pohříchu tak šlo o spolky, jejichž členy byli alespoň z části městští obyvatelé.
 - 14 Ten však pojem strany nedefinoval. Blíže DOLEŽALOVÁ, Antonie. *Politické stranictví a ekonomický zájem*. Praha : Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2008. 97 s.
 - 15 Odborové organizace vznikaly v Čechách od konce 19. století, vždy s jasnou vazbou na konkrétní politickou stranu. V roce 1928 existovalo 13 odborových ústředí.
 - 16 Viz memorandum Matice české z roku 1832, v němž autoři upozorňují na skutečnost, že děti pocházející z českých lidových vrstev se nenaučí v německojazyčných školách ani základy spisovné češtiny. Blíže HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha : Slon, 2009, s. 226.
 - 17 Dobová statistika dělila zemědělské obyvatelstvo na výdělečně činné, pomáhající členy rodiny, příslušníky bez vlastního povolání, domácí služebnictvo. Výdělečně činné potom dále dělila na samostatné, nájemce, úředníky, dělníky, učedníky a nádeníky. Z veškerého zemědělského obyvatelstva první republiky patřilo 45,4 % mezi výdělečně činné, přičemž ze 3/8 jako samostatní, 3/8 jako cizí pomocné síly a 2/8 jako pomáhající členové rodiny. FRANKENBERGER, Otakar. *Pracovní a mzdové poměry zemědělského dělnictva v republice Československé*. Praha : Československá Akademie Zemědělská, 1928, s. 25.
 - 18 Např. ženské organizace za své poslání stavěly vzdělávání žen, aby byly oporou venkova.
 - 19 Typickou ukázkou je činnost Národohospodářských sborů.
 - 20 Blíže DOLEŽALOVÁ, Antonie. *Agrarismus ve střední a východní Evropě (1890–1950)*. In *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 18, 2009, č. 4, s. 90–96.
 - 21 Před první světovou válkou mělo zemědělské družstevnictví na české i moravské vesnici téměř půl milionovou základnu, kterou tvořili především střední rolníci. LACINA, Vlastislav. *Hospodářství českých zemí 1880–1914*. Praha : Historický ústav ČSAV, 1990, s. 141.
 - 22 MALÍŘ, Jiří. *K politické kultuře na sklonku starého Rakouska: mechanismus vzniku politické strany v éře masových stran*. In *Cestou dějin. K počtě prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc.* Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 241.
 - 23 HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1935*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007.
 - 24 Blíže OBRDLÍK, Antonín. *Povolání a veřejné blaho: prestiž povolání a veřejné blaho ve světle sociálních postojů*. Praha : Orbis, 1937.
 - 25 Blíže DOLEŽALOVÁ, Antonie. *Politické stranictví a ekonomický zájem*. Praha : Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2008. 97 s.
 - 26 V Čechách procentní počet obyvatel zaměstnaných v zemědělství poklesl o 3,4 %, na Moravě o 4,9 % a ve Slezsku o 5,9 %.
 - 27 Ještě při sčítání lidu roku 1921 byl poměr mezi průmyslovým a zemědělským obyvatelstvem v českých zemích 40 : 30 % a na Slovensku 17 : 61 %. LACINA, Vlastislav. *Hospodářství českých zemí 1880–1914*. Praha : Historický ústav AV ČR, 1990, s. 125.
 - 28 Že národní agitace pronikla na venkov později opakovaně, prokázal M. Hroch. Srv. nejnověji HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha : Slon, 2009, s. 118 an.

- 29 Mohla to být nacionalita, náboženství, možnosti a typy komunikace, úrodnost půdy, bohatství společnosti, státní hospodářská a sociální politika, geografická poloha, vztah k centru, sociální skladba příslušníků komunity, místní zvyklosti.
- 30 OSTROM, Elinor. *Governing the Commons: the Evolution of Institution for Collective Action*. New York : Cambridge University Press, 1990. Táž, *The Drama of the Commons*. Washington : National Academy Press, 2002. Za příspěvek k řešení tématu obecní past-
viny získala E. Ostromová v roce 2009 Nobelovu cenu za ekonomii.

Prolegomena to the study of club activities of farmers

A b s t r a c t

The issue of farmers' society activities has a lot to do with collective negotiations and explains why people willingly give up part of their independence and freedom to pursue their interests in societies. By analyzing collective negotiations we can articulate the reasons why people prefer negotiating on a collective basis, on what conditions, what institutions form them and what are formed by them, what rules – both formal and informal – are kept in negotiations and finally, what costs people are ready to assume.

The study deals with the possibilities of historical and social-economic analysis of society activities of agrarian people. Methodologically, this study is an interdisciplinary work exploiting history and economy. At the beginning, it introduces theory of games. What follows is a brief look at the institutional framework of society activities in Czech lands from the mid-19th century to the mid-20th century, and at the ideology of agrarianism as a relevant aspect of society activities in Czech lands. The goal of the study then is to outline the eventualities of conceptualization of farmers' society activities from the point of view of economy and history. In conclusion, there are a few hypotheses about factors that might have affected the society activities of farmers and shaped up its parametres: firstly, in rural areas society activities were more formal and evidently falling behind compared to the society activities in urban populations. Secondly, the boom of agrarian associations is closely connected with the time of political increase and glory of the Agrarian Party. And eventually, we articulate a hypothesis relating to civic society in general. It suggests that society activities of farmers played a key role in the process of modernization and also in embracing a principle of interpersonal cooperation based on civic society.

Československý odbor pro zájmy venkovských žen – ženská organizace při agrární straně

JANA BUREŠOVÁ

O ženském tématu ve spojitosti s venkovem či agrární politikou jsem na uherskohradištských agrárních konferencích, ale i na jiných fórech mluvila vícekrát, když k tomu vybízelo tematické zadání konferencí.¹ A ukazuje se, že ženská tematika, přítomnost ženské otázky, je velmi častá, že prolíná celým historickým vývojem, ať už byly na programu osobnosti agrární politiky, osvětové a vzdělávací instituce či další konferenční zaměření. V případě zájmu o život a činnost venkovských žen, o spojení žen s agrárním hnutím, o ženské agrární organizace a agrární politiku spojenou s ženami je o čem mluvit, neboť historické prameny vypovídají o jejich existenci, o jejich aktivitě, o jejich působení na venkově v každodenní i politické oblasti.

Vzhledem k tomu, že uceleně o Československém odboru pro zájmy venkovských žen pojednává můj příspěvek v publikaci z agrární uherskohradištské konference z roku 2008, odkazuji v případě detailnějšího zájmu na něj.² Důvodem umístění informativního příspěvku o ženské agrární organizaci do této kolektivní monografie je snaha o co největší úplnost při podchycení všech zájmových a dalších organizací působících při agrární straně.

Úkolem odboru bylo, tak jako úkolem ostatních zájmových organizací při agrární straně, prosazovat, popularizovat a vysvětlovat či obhajovat politiku agrární strany ve společnosti a získávat pro ni podporu a hlasy ve volbách. Odbor pro zájmy venkovských žen byl založen v listopadu 1918. V materiálech agrární strany se podrobně píše o programu ženského odboru, hodnotí se zde dosavadní práce a jsou tam vytyčeny také budoucí cíle a úkoly žen.³

Velmi detailně se o veškeré činnosti Československého odboru pro zájmy venkovských žen dovíme z časopisu *Zvěstování*, který píše o rozpracování úkolů, hodnocení úspěšnosti plnění, také o problémech a těžkostech, ale i o úspěších v práci.⁴

Program Československého odboru pro zájmy venkovských žen byl stručně vyjadřován heslem: Lepší a šťastnější život venkovské ženy. Ačkoliv byl vytvářen a zakládán jako odborová organizace politické strany, byl mu dán už od počátku širší program než úzce politický, neboť ti, kteří stáli u jeho vzniku, což byl především předseda Antonín Švehla, byli všichni toho názoru, že zájem venkovské ženy o práci veřejnou bude nutné získávat a udržovat jinou metodou než líbivými politickými hesly. Předsedkyní ústředního výboru Československého odboru pro zájmy venkovských žen byla Ludmila Zatloukalová-Coufalová.⁵ Jako místopředsedkyně pracovaly Anna Chlebounová ze Džbánova u Litomyšle, Františka Jirsíková-Prokešová z Prahy, Maryčka Vochalová ze Sedliště u Frýdku, Anna Dugovičová ze Šakvic na Slovensku, Anna Beranová-Chejnická z Kralup nad Vltavou.

Vznik a působení Československého odboru pro zájmy venkovských žen bylo dokladem hned několika vývojových skutečností.

1. Dokládá, stejně jako ostatní zájmové organizace při agrární straně, že agrární strana, tak jako většina společensky vlivných politických stran dané doby, také měla svou ženskou organizaci. V podmínkách první Československé republiky bylo samozřejmé, že politické strany zakládaly své ženské odbory či různé ženské spolky pro podporu své politiky svými ženami. Je vhodné na tomto místě připomenout, že mimo jiné měla první republika jedno velké novum ve společensko-politickém životě, a sice v nové československé ústavě z února roku 1920 byla ženám zaručena rovnoprávnost s muži, což konkretizováno nejvýrazněji znamenalo přiznání volebního práva i ženám.⁶ Tedy tímto gestem další výrazné demokratizace společenského života v první ČSR se objevilo zhruba ještě jednou tolik volebních hlasů.

A o tyto hlasy měly politické strany pochopitelně zájem, takže z tohoto důvodu nemohly politiky všech stran ženy a jejich hlasy nezajímat.

2. Československý odbor pro zájmy venkovských žen dokládá také další postup ženské emancipace, další zrovnoprávnování mužů a žen ve společnosti. Ženský odbor při agrární straně měl totiž v programu kulturní, vzdělanostní a profesní povzbuzení žen.

3. Existence ženského odboru při agrární straně přispěla malým zlomkem také k obecně pozitivnímu vývoji společnosti první Československé republiky ve smyslu ekonomickém, progresivně genderovém, ve smyslu rozšíření vzájemné spolupráce mužů a žen v dalších oblastech profesního a veřejného života, ve smyslu kulturním a osvětovém.

Poznámky:

- 1 Venkovskými ženami v první polovině dvacátého století jsem se v různých souvislostech zabývala v několika dílčích příspěvcích už v minulém období. S tímto nejaktuálnějším textem mají těsnou logickou souvislost a provázanost. Viz BUREŠOVÁ, Jana. Ženské spolky a zemědělské ženy v období první Československé republiky. In *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století*. Studie Slovákého muzea. Uherské Hradiště 5, 2000, s. 249–258. Táž, Zájem liberálně orientovaných ženských spolků o postavení venkovských žen v první polovině 20. století. In *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*. Praha : Karolinum, 2001, s. 325–332. Táž, Osvětová a vzdělávací činnost ženských pokrokových spolků mezi venkovskými ženami v první polovině 20. století. In *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století*. Studie Slovákého muzea. Uherské Hradiště 9, 2004, s. 311–316. Táž, Ludmila Zatloukalová-Coufalová – hlavní představitelka hnutí za zájmy venkovských žen při agrární straně v období první Československé republiky. In *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století*. Studie Slovákého muzea. Uherské Hradiště 11, 2006, s. 215–220. Táž, Československý odbor pro zájmy venkovských žen při agrární straně a směry jeho působení na společnost v období první Československé republiky. In RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách*. Studie Slovákého muzea. Uherské Hradiště 13, 2008, s. 157–160.
- 2 BUREŠOVÁ, Jana. Československý odbor pro zájmy venkovských žen při agrární straně a směry jeho působení na společnost v období první Československé republiky. In RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách*. Studie Slovákého muzea. Uherské Hradiště 13, 2008, s. 157–160.
- 3 Viz *Deset let práce republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Republice československé*. Vydáno k jubileu desetiletého trvání státu u příležitosti říšského sjezdu strany. Praha 1928–1929, s. 144–148.
- 4 *Zvěstování*. List ženy československé. Pod redakcí Boženy Novotné. Vycházel od roku 1919 jedenkrát za 14 dní.
- 5 Viz podrobně o ní Burešová, Jana. Ludmila Zatloukalová-Coufalová: hlavní představitelka hnutí za zájmy venkovských žen při agrární straně v období první Československé republiky. In *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století*. Studie Slovákého muzea. Uherské Hradiště 11, 2006, s. 215–220.
- 6 § 106 Československé ústavy z roku 1920 uvádí, že „výsady rodu, pohlaví a zaměstnání se neuznávají“, viz *Ústava republiky Československé z roku 1920*. Praha 1992, s. 33.

The Czechoslovak Department for Rural Women's Interest – women's organization within the Agrarian Party

A b s t r a c t

The rise and functioning of the Czechoslovak Department for Rural Women are illustrated and analyzed in this contribution on the ground of several evolutionary facts. The authoress has published more articles on the given topic, references can be found in the Notes.

In the Agrarian Party, as well as in other political parties, there were plenty of different voluntary organizations including a women's one. Its main objective was to promote, popularize and explain the Party's policy in society in order to woo undecided voters.

From 1919 the Department for Rural Women's Interests had at their disposal the magazine of *Zvěstování* (Announcement). Women members perceived their Department for Rural Women's Interests primarily a cultural and enlightenment movement. There were comprehensible educational courses held to help rural women complete their education and provide new information.

„Říšská jednota republikánského dorostu československého venkova“ v prvních letech ČSR

MILOŠ CHARBUSKÝ

Má-li mít jakákoliv politická strana před sebou dlouhodobou existenci, musí se starat o to, aby mezi jejími členy byla generační návaznost. Právě to si plně uvědomovali představitelé agrární strany. Po vnitrostranické konsolidaci a zániku Rakouska-Uherska se sice zaměřili na budování mocenských pozic ve vytvářejícím se československém státě, nicméně záhy začali vytvářet podmínky k vytvoření jednotné mládežnické organizace strany. Ty se naplnily nedlouho po ustavení republiky. Již v roce 1921 byla ustavena „Říšská jednota republikánského dorostu československého venkova“ se sídlem v Praze.

1. Organizační výstavba

Přestože se československý stát měl územně-správně podle zákona z roku 1920 do tří let rozdělit na župy,¹ agrární strana respektovala princip zemský. Od jejího založení proto „Říšskou jednotu republikánského dorostu čl. venkova“ tvořily tři zemské organizace: „Zemské sdružení republikánského dorostu československého venkova v Čechách“ se sídlem v Praze; „Zemská jednota republikánského dorostu československého venkova na Moravě a ve Slezsku“ se sídlem v Brně a „Ústředná jednota slovenského rolnického dorostu na Slovensku“ se sídlem v Bratislavě. Z uvedeného je současně zřejmé, že se do roku 1925 nepodařilo ustavit dorostovou agrární organizaci na Podkarpatské Rusi, nicméně přípravné kroky se k tomu již podnikaly. Jejich realizaci měl na starosti Augustin Vološin.

Teprve ve vlastní organizační výstavbě zemských organizací byl respektován župní (krajský) systém. Nespadaly do nich ovšem župy osídlené s výraznou převahou sudetoněmeckého obyvatelstva, neboť do nich z národnostního hlediska vliv české agrární strany bezprostředně nezasahoval.² Zemské sdružení republikánského dorostu čl. venkova v Čechách se tak skládalo z devíti župních sdružení: pražského, pardubického, královéhradeckého, mladoboleslavského, lounského, plzeňského, českobudějovického, táborského a německobrodského (poslední tři uvedené však byly organizačně součástí župy pražské); Zemská jednota republikánského dorostu čl. venkova na Moravě a ve Slezsku měla pět žup: brněnskou, olomouckou, jihlavskou, uherskohradištskou a moravskoostravskou; Ústředná jednota slovenského rolnického dorostu se skládala ze šesti žup: bratislavské, nitranské, zvolenské, košické, svatomartinské a svatomikulášské.

Menšími organizačními jednotkami v příslušných zemských organizacích byla okresní sdružení, která se dále skládala ze sdružení okrskových a místních skupin. V Čechách tak bylo 139 okresních sdružení, na Moravě a Slezsku 62, na Slovensku 16. Okrskových sdružení a místních skupin bylo v Čechách dohromady 1 761, na Moravě a ve Slezsku 418, na Slovensku 371.

Za činnost Říšské jednoty republikánského dorostu odpovídalo a také ji iniciovalo a řídilo předsednictvo a výkonný výbor.

Předsednictvo bylo čtrnáctičlenné a svým složením mělo odrážet teritoriální rozložení členské základny a její početnost. Na konci roku 1925 zastával funkci předsedy Oldřich Hrdina z Chleb u Nymburka; I. místopředsedy Vladimír Hora z Třebusic u Slaného; II. místopředsedy Janko Ursíny z Rakši-Nedorozu na Slovensku a III. místopředsedy Leoš Adolf z Jevíčka na Moravě. Členem předsednictva byl dále pokladník František Motal ze Skaštic na Moravě a jednatel Alois Slavík z Bylan u Českého Brodu. Přísedícími byli: Ing. Jaroslav Merhaut z Bratislavy a Josef Čížek z Červeného Hrádku u Plzně. Z titulu referentů odborných komisí byli v předsednictvu Ph.Dr. Adolf Chaloupka, Ph.C. Josef Kettner, Dr. Ing. Jan Fulík

a zástupce Ústředního Svazu agrárních akademiků Ing. C. Černohorský. Zasedal v něm též ústřední stranický tajemník Josef Horák.

Výkonný výbor byl 42členný a byly v něm zastoupeny všechny župy, a to jedním až třemi členy. Dále v něm zasedali tři odboroví referenti a ústřední stranický tajemník Josef Horák a dva zemští tajemníci (moravský Alois Kvapilík a slovenský Ferdinand Novomestský). Čestnými členy byli na mimořádném sjezdu Říšské jednoty republikánského dorostu 17. května 1924 navíc zvoleni dr. Milan Hodža (v té době ministr zemědělství) a místopředseda strany František Staněk.

Jednání výkonného výboru se střídavě za agrární stranu zúčastňoval Ing. Ferdinand Klindera, senátor František Hybš nebo generální stranický tajemník Ing. Jindřich Žilka. Naopak Říšskou jednotou republikánského dorostu ve vrcholných orgánech agrární strany zastupoval její předseda Oldřich Hrdina (v presidiu) a Janko Ursíny, J. Petráš a dr. Oldřich Suchý (ve výkonném výboru). Tímto personálním propojením se měl zajistit jednotný přístup například k řešení případných vnitrostranických ideových sporů a k zajišťování organizačních otázek zejména v období voleb do zastupitelských sborů všech stupňů, tedy od obecních až po parlamentní.

Komise a výbory odpovídaly za řízení odborných, ideových, tiskových, sociálních i všech dalších aktivit rozvíjených v rámci dorostu agrární strany. Při výkonném výboru jeho organizace proto působilo pět odborných komisí: zemědělská, kulturní (s muzejní sekci), sociálně-politická, programová, organizační a dva výbory: Výbor pro ustavení Selských jízd a Výbor pro otázky zahraniční. Jako samostatná byla ustavena redakční rada ústředního mládežnického listu agrárního dorostu.³

2. Členská základna

Souhrnně měla Říšská jednotu republikánského dorostu k 5. dubnu 1925 více než padesát tisíc členů: 53 720, z nichž 32 524 působilo v Čechách, 12 146 na Moravě a Slezsku, 9 050 na Slovensku. Z pečlivě vedené evidence se dá zároveň vyčíst, že ze 40 % se jednalo o děvčata a zbytek tvořili chlapci. Z uvedených čísel zároveň vyplývá, že ve své době byl republikánský dorost největší organizovanou složkou mládeže v Československu a po Sokolu největší organizací budovanou na podkladě tehdejšího spolkového zákona.⁴

K rychlému vybudování mládežnické stranické organizace přispělo, že agrární strana již dříve využívala k posilování svého vlivu samostatných organizací svých mladých členů. Jako příklad lze uvést *Sdružení agrárních akademiků*, které bylo založeno už před první světovou válkou, a to v roce 1907. Členskou základnu neztratilo ani v nových poměrech, tedy po vzniku Československa. Sdružení agrárních akademiků v Praze mělo právě k roku 1925 zapsaných 410 členů; Klub agrárních akademiků v Brně 162 a Združení slovenských agrárních akademiků v Bratislavě 70 členů.⁵

Hlubší kořeny mělo dorostenecké agrární hnutí též v některých regionech, jak o tom svědčí založení jeho okresních organizací ještě před vznikem Československé republiky. Například na Moravě a Slezsku to bylo v případě okresního sdružení Telč (založeno v roce 1913), Boskovice (1910), Jevíčko (1910), Vyškov (1909), Kojetín (1907), Kroměříž (1907), Litovel (1909), Olomouc (1908), Plumlov (1913), Přerov (1908), Zábřeh (1909), Opava (1911) a Frýdek (1910).

Členská základna v jednotlivých župách odrážela jejich teritoriální rozlohu, odpovídala jejich ekonomickému profilu, rovněž tak pozicím, které si agrární strana jako celek vydobyla mezi jejich obyvatelstvem.⁶

3. Překonání pokusu o rozkol

Ideové a kompetenční spory uvnitř Říšské jednoty republikánského dorostu věrně odrážely vývoj ve vlastní agrární straně. Ve sledovaném období to nejvýrazněji dokládá situace

z přelomu let 1924/1925. Ve svém sporu s vedením republikánské strany zosobňovaném Antonínem Švehlou chtěl totiž agrárnický senátor Karel Prášek využít právě i stranickou mládežnickou organizaci. Společně s poslancem Jaroslavem Rychterou získal podporu Josefa Štrejbara, který byl z titulu předsedy Zemské jednoty republikánského dorostu na Moravě a Slezsku III. místopředsedou Říšské jednoty. Na svou stranu získali též Františka Kubíčka, jenž působil jako redaktor tiskového orgánu agrárnického dorostu „*Mladý Venkov*“. Připojili se k nim též členové širšího vedení Říšské jednoty J. Proněk, J. Dvořák, J. Poddanský a dr. Janoušek.

Jmenovaní v prosinci 1924 vydali letáky, vyzývající organizovaný agrárnický dorost, aby přešel do hnutí formovaného Karlem Práškem. Pokus o secesi však během krátké doby skončil naprostým nezdarem. Hned v prvních třech dnech krize deklarovala všechna zemská předsednictva a dále 6 župních jednot, 97 okresních sdružení a 1 435 místních organizací veřejně svoji podporu stávajícímu stranickému vedení, a tím odmítly pokus o rozštěpení dorostového hnutí. Proto také mohla sjezdová zpráva Říšské jednoty republikánského dorostu v roce 1925 konstatovat: „*Dnes hnutí jest čisté, zbavené živlů nespokojených, sledujících vlastní prospěch. Intenzita drobné práce a úsilí o dobudování hnutí dorostového byly další odpovědí.*“⁷

4. Hlavní aktivity Říšské jednoty republikánského dorostu

Vycházely zejména z programu, který byl schválen mimořádným sjezdem Říšské jednoty, konaném 27. května 1924 na Slovanském ostrově v Praze. Zúčastnilo se ho 480 delegátů, kteří mezi sebou přivítali předsedu agrární strany Antonína Švehlu. Vřele pozdravili také zástupce ideově spřízněných zahraničních organizací. Z Jugoslávie poslance Voje Laziče a T. Tomšiče, z Polska ministra Downarowicze a Zykmunda Zalenského, z Bulharska ministra Obova.

Schválený program „*Ideové směrnice dorostu ku programu strany*“ vycházel jednak z toho, čeho již mládežnická organizace od svého založení dosáhla, jednak vytyčoval úkoly pro následující období. Za nejvýznamnější akce posledního období a nejdůležitější příští úkoly se považovalo:

- Podpora výstavby Švehlovy koleje. V její prospěch bylo např. v rámci vánoční sbírky 1923 vybráno téměř 300 000 korun československých, přičemž byla zároveň vypsána věcná loterie o půl miliónu losů.
- Založení Svazu slovenské agrární mládeže. Ustaven byl 7. září 1924 v jugoslávské Lublani. Pro české mládežnické hnutí bylo uznáním, že předsedou svazu by zvolen jeden z jeho delegátů, a to Janko Ursíny.⁸
- Budování „Selské jízdy“. Byla ustavena 21. března 1925 v Praze v čele s předsedou poslancem Bohumírem Bradáčem. Sjezdu se zúčastnili též zástupci mládežnické organizace. Stejně jako další delegáti (celkem jich bylo 150) si uvědomovali, že „*realizování myšlenky této vyžádá si vývoje několika let*“.⁹
- Unifikace dorostového tisku. Dosáhlo se jí splynutím moravského listu „*Mladý Venkov*“ s ústředním listem „*Mladá Republika*“ v jeden, a to s názvem „*Mladý Venkov*“. Předcházela jí však složitá jednání o podobě, jakou by měl mít společný list, zejména obsahovou náplň.
- Zavedení jednotné administrativy. Ta byla nutnou podmínkou k zřehlednění organizační struktury dorostového hnutí i k získání přesnějšího přehledu o členské základně. Administrativně měly být systematizovány a podchyceny její aktivity, aby se mohlo provádět jejich vyhodnocování.¹⁰
- Posílit organizačně a personálně mládežnické agrární hnutí. V obecně formulační rovině to znamenalo: 1) přikročit a co nejrychleji završit organizování dorostového agrárního hnutí na Podkarpatské Rusi; 2) za spolupráce zemských a župních organizací zintenzivnit práci v Čechách; 3) reorganizovat hnutí na Moravě a Slezsku; 4) ztrojnásobit sílu organizovaného hnutí na Slovensku.

Podle vedení Říšské jednoty republikánského dorostu československého venkova až právě splnění těchto úkolů „*přinese toužené plné vítězství naší vznešené ideji slovanské – agrarismu*“.¹¹ Nakolik se tak stalo, to ukázal až další vývoj v republice.

Poznámky:

- 1 Srovnej zákon o župních a okresních úřadech č. 126/1920 Sb.
- 2 Agrární hnutí mezi sudetoněmeckým obyvatelstvem představoval Bund der Landwirte und des landischen Gewerbes (Svaz zemědělců a venkovských živností) založený v roce 1920. Jeho nejvýznačnějšími reprezentanty byli Fr. Spina a Fr. Křepek, tiskovým orgánem byl *Deutsche Landpost*. (V březnu 1938 se Svaz zemědělců jako celek začlenil do Sudetendeutsche Partei.)
- 3 Podle příznání sjezdové zprávy „*schůze redakční rada nekonala*“. (Sjezdová zpráva Říšské jednoty republikánského dorostu československého venkova. Praha 1925, s. 14.) Bylo to způsobeno jednak tím, že její členové se poměrně často měnili a navíc byli z různých, až protilehlých oblastí republiky. Např. od podzimu roku 1924 měla pracovat ve složení: Oldřich Hrdina – předseda, Josef Horák – výkonný orgán, Oldřich Suchý, Janko Ursíny, Leoš Adolf – přísedící.
- 4 Přestože se Říšská jednota republikánského dorostu snažila organizovat vlastní sportovní aktivity zakládáním třeba jízdnic a sportovních odborů, dosti značná část organizované agrární mládeže byla ještě členy Sokola. Například v místní skupině Rakovník 90 % (lounská župa); stejně tak v místní skupině Přeštice (plzeňská župa) a Polička (pardubická župa). Významná část agrárníckého dorostu byla navíc organizována v hasičských jednotách. Uvedená skutečnost se proto samostatně vykazovala v členských výkazech. Např. devadesátiprocentní organizovanost v hasičských sborech byla v místní organizaci Plánice (plzeňská župa) a Plzeň. V dalších již byla menší, ale i tak byla dosti výrazná.
- 5 K problematice organizovaného hnutí agrárních akademiků srovnej: CHARBUSKÝ, Miloš. František Udržal – žák, student a předseda agrárních akademiků. In *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století*. Studie Slováckého muzea. Uherské Hradiště 9, 2004, s. 307–323.
- 6 Podrobnější údaje k rozložení členské základny viz *Sjezdová zpráva Říšské jednoty...*, cit. dílo, s. 124–129, 160–161.
- 7 *Sjezdová zpráva Říšské jednoty...*, c. d., s. 7.
- 8 Dalšími členy delegace československého agrárníckého dorostu byli O. Hrdina, V. Hora, J. Štrejbar, dr. J. Fulík, M. Barošková, J. Horák, Ing. Merhaut a experti: J. Kettner, A. Slavík, J. Štefánek, S. Plica a V. Pařízek. Sekretářem kongresu byl A. Černoorský.
- 9 *Sjezdová zpráva Říšské jednoty...*, c. d., s. 11.
- 10 Přes snahu administrativně podchytit všechny aktivity mládežnického dorostového hnutí nemohly být specifikovány všechny jejich segmenty. Přitom místní i okresní sdružení musela např. samostatně vykazovat, kolik se uskutečnilo „schůzí“, „přednášek“, „besídek“, „divadel“, „zábavných večerů“, „kursů všeho druhu“, „lidových slavností národních“, „výstavek“, „exkurzí“, kolik mají „pěveckých kroužků“, „hudebních sborů“, „divadelních odborů“, „jízdnic a sportovních odborů“, „zřízených jevišť“, „meteorologických stanic“ a kolik bylo „založeno pokusů všeho druhu“. Dále se musel hlásit „počet knihoven“, „počet knih“, „čítáren“, „skioptiků“ a „muzejních sbírek“. Samostatně se také evidovalo „Vybráno na sbírkách pro dobročinné účely“.
- 11 *Sjezdová zpráva Říšské jednoty...*, c. d., s. 7.

The District Union of the Republican Youth of Czechoslovak Countryside

A b s t r a c t

“The District Union of the Republican Youth of Czechoslovak Countryside” was established in 1921. The foundation completed the process of the creation of an independent youth organization of the Agrarian Party, which had started before World War I. Four years later, the organization had more than fifty thousand members (53 720, to be exact). It was divided into a provincial organization in Bohemia, a provincial organization in Moravia and Silesia and a provincial organization in Slovakia. The press of the organization was the gazette of “Young Countryside”.

In terms of organization and ideas, the District Union acted in conformity with the program and activities of the Agrarian Party. The union accepted its principles at a special congress in May 1924. The main objectives were: to found the youth agrarian union in Sub-Carpathian Ruthenia, to intensify the work of the youth union in Bohemia, reorganization of the union in Moravia and a tripling of the number of members in Slovakia.

Agrární akademici

LUKÁŠ KOPECKÝ

„Proto chceme hospodářsky silný, vzdělaný, pokročilý lid. Nespoléhati než na sebe, ať již v družinné svépomoci, sebezvdělání a rozvoji, úplně uvnitř vyrovnané individuality, nebo v zápase politickém, kde chceme zúčastniti se svými stavovskými zástupci – to jest zásadní názor, jímž jsme vedeni.“¹

„Agrární akademici byli od počátku důležitou a významnou složkou agrárního hnutí, které v nich nalezlo nejlepší, nejpovolanější, nejvhodnější a nejschopnější hlasatele, propagátory a apoštoly. Mláďa z něho prýstící nadšení a idealismus venkovských hochů, kteří přišli do Prahy studovat, bylo vhodným prostředím a úrodnou půdou pro nové ideje Štastného, Prokūpka a Švehly... Jestliže agrární hnutí tak rychle na venkově zakotvilo a v poměrně krátké době získalo většinu českých a moravských zemědělců, mají na tom lví podíl agrární akademici, kteří se postavili do služeb agrární myšlenky.“²

Existence početných přidružených a zájmových organizací propagujících agrární myšlenku byla nepochybně jedním z nejdůležitějších zdrojů síly a velkého vlivu agrární strany na celou společnost.³ Mezi tyto důležité stranické subjekty samozřejmě musíme zařadit i *Sdružení agrárních (venkovských) akademiků* (SVA – SAA).

Už za dob monarchie plnilo roli prvního možného kontaktu vysokoškolských studentů s agrárními myšlenkami, názory či politickým programem. Nebylo pak určité náhodou, že mnozí z členů tohoto sdružení uvnitř agrární strany později za dob republiky plnili důležité vládní funkce.

Stejně jako u problematiky celé agrární strany narážíme při zpracování této tematiky na nedostatek archivních materiálů. V Národním archivu se sice nacházejí dva fondy: *Sdružení agrárních akademiků*⁴ a *Ústřední svaz agrárních akademiků*,⁵ ovšem oba obsahují jen několik knih se zápisy z členských schůzí, respektive valných hromad. Víc materiálu se nám bohužel nedochovalo. Ovšem i tyto zápisy (z let 1920–1924) nám mohou něco prozradit především o názorech agrárního studentstva a rozdílných pohledech na politiku ve srovnání s vedením celé strany.

Nejstarší dějiny Agrárních akademiků (1907–1918) zpracoval již v roce 1938 Josef Nožička⁶ do své publikace, která nám jako jediná přináší detailní informace o vzniku sdružení. Agrárním akademikům se také věnuje kniha o Antonínu Švehlovi,⁷ článek Aleny Mikovcové⁸ se zabývá nejen jejich brněnskou činností, ale přináší i přehled jejich celorepublikových aktivit v Československu mezi dvěma světovými válkami.

I Josef Nožička si musel při své práci povzdychnout, že nemá k dispozici prakticky žádný archivní materiál akademického spolku, o kterém píše. Až příliš stručné byly protokoly ze schůzí i valných hromad. I proto rád využíval vzpomínek bývalých agrárních akademiků, v té době již vrcholných politiků, jakými byli F. Machník, J. Černý, J. Zadina, J. Žilka či O. Suchý.⁹ Navíc sjezdové protokoly z let 1907–1918, které měl Nožička při svém výzkumu k dispozici, už posléze nebyly vůbec nalezeny.¹⁰

Bývalí vysokoškolští studenti jsou spojeni už s prvními krůčky nově vzniklé agrární strany v tehdejší Království českém. V roce 1903 se v prvním programu strany objevuje výzva, že strana nutně potřebuje inteligenci a vždy ji bude vítat: „...zvláště cítící s námi inteligence bude v řadách našich vítána, ba i dělník zemědělský...“¹¹ Uvědomuje si totiž, že odchodem mladých lidí z venkova do měst se tito odcizují svému původu a ztrácejí s venkovem spojení.

Tím, kdo se chopil iniciace sdružení venkovských akademiků, byl student práv JUC. Jaroslav Vystyd, který v roce 1905 napsal do *Obrany zemědělců* článek, ve kterém zdůrazňoval, že české rolnictvo nutně potřebuje, aby venkovské studentstvo pomáhalo agrární straně kulturně i hospodářsky povznášet venkov. Venkov mladé zrodil a ti mu to musejí vracet. Jeho článek byl ve straně nadšeně uvítán a brzy už je s Antonínem Švehlou projednáváno založení organizace, která by sdružovala venkovskou akademickou mládež. Vedle Vystyda na zakládání spolupracovali Tomáš Mrkvan z Jankova u Českých Budějovic, na Netolicku Josef Dvořák, na Chlumecku budoucí ministr vnitra Josef Černý a na jihozápadě Čech další důležitá postava budoucnosti František Machník. Vystyd i nadále psal články do novin, ve kterých studentstvo motivoval ohledně využití znalostí pro venkovskou činnost a hlavně kritizoval bezvýznamné akademické spolkaření, které nemá žádné výsledky.

Na jaře 1907 Švehla přijal několik agrárně přesvědčených akademiků (schůzky se zúčastnil i mladičký Rudolf Beran), aby už definitivně projednali vznik Sdružení venkovských akademiků. Kromě Švehly dávali studentům podporu i další významní agrárníci jako Karel Viškovský či Otakar Srdínko. Studenti se angažovali v agitační kampani před květnovými říšskými volbami, ale především se začal scházet přípravný komitét (F. Machník, A. Matula, T. Mrkvan, M. Salač, K. Volf a J. Vystyd). Ten schválil v červnu 1907 návrh stanov, který byl posléze poslán na místodržitelství ke schválení. Účelem spolku mělo být sebevzdělání a sebevýchova vůbec, národohospodářské zvláště, a také šíření veškerého pokroku po českém venkově. Přestože stanovy byly schváleny i oběma pražskými vysokými školami, místodržitelství žádost zamítlo s odůvodněním, že plně nevyhovují předpisům spolkovacího zákona. Přesto Jaroslav Vystyd přes léto rozpoutal ve *Venkově* čilou agitaci, aby chystané hnutí představil a nalákal co nejvíce jeho příznivců. Sdružení nemělo být pro začátek politickým sdružením, ale agrárním studentským hnutím, které mělo především přivést inteligenci zpět k venkovu a obrátit studenty k důležitým otázkám sociálním a národohospodářským. V programu sociálním, kulturním i hospodářském však souhlasí s agrární stranou a s ní bude vždy v úzkém poměru. Akademici se zároveň podle Vystyda definovali jako hnutí vysloveně protiklerikální.¹² Dne 18. listopadu byly přepracované stanovy včetně souhlasného názoru rektorů místodržitelstvím konečně schváleny.¹³

Mohla tak být svolána ustavující valná hromada. Konala se 1. prosince 1907 v restauraci „U Čížků“ v Praze, v Ječné ulici. Účastnilo se jí velké množství agrárního, ale i neagrárního studentstva. Zájem byl veliký, přestože ostatní pražské vysokoškolské studentské spolky svolaly zcela úmyslně na ten den své důležité schůze. Za účasti říšských poslanců dr. Velicha a dr. Holého ji zahájil JUC. Jaroslav Vystyd a následně byl předsedou této ustavující schůze na návrh JUC. Josefa Zadiny zvolen PhC. František Machník. Byly přečteny pozdravné telegramy (od ministra krajana Karla Práška, Antonína Švehly, poslanců Kubra, Ždárského aj.). V úvodních projevech bylo zdůrazněno, že Sdružení venkovských akademiků má být výrazem nových tužeb, pronikajících studentským životem. Jestliže byl průmysl studenty už dávno obdivován, zemědělství bylo naopak zanedbáváno.¹⁴ Vztah akademiků ke straně a celému agrárnímu hnutí pak referenti studentstva osvětlili tímto způsobem: „*Jsme jarní mízou, která na mohutném kmeni české agrární myšlenky vytvoří svěží ratolesti.*“¹⁵

Posléze ustavující schůze zvolila předsedou SVA nikterak překvapivě Jaroslava Vystyda. Místopředsedou se stal PhC. Antonín Matula, členy výboru např. F. Machník, J. Černý či J. Zadina. Zároveň bylo jasně konstatováno, že se ve spolku mohou organizovati nejen venkovští studenti, ale všichni přátelé venkova a agrárně sociálního hnutí z řad všeho vysokoškolského studentstva.¹⁶

Atmosféra této valné hromady přetrvávala v myslích některých účastníků ještě dlouho – Josef Kubíček po skoro 25 letech vzpomínal, jak na něj sněm působil – jako mladý student čerstvě přišedší do Prahy naplno vnímal radostné projevy, prosycené nadšením a láskou k českému venkovu. I ostatní studenti, kteří z venkovských reálků a gymnázií přišli na vysoké

školy do hlavního města království, vnímali sílu agrárních myšlenek. Všichni přítomní poznali, že jejich místo je v řadách zastánců agrárního hnutí českého venkova.¹⁷ Emotivní vyjádření bylo zcela na místě, neboť pro mladé chlapce byl přechod z venkova do velkého města jistě velmi komplikovaný, ale najednou tu měli organizaci, která udržovala myšlenky a přesvědčení, ze kterých vzešli. A to až byli členy agrární strany nebo ne. A posléze za dob první republiky mnozí z generace agrárního studentstva vstoupí do vrcholné politiky a významných státních funkcí, aby tak navázali na práci svých dříve narozených vzorů.

Hned 2. prosince 1907 se konala výborová schůze, na níž byl např. František Machník zvolen jednatelem sdružení, Josef Černý pokladníkem atd.

Agrární studentstvo se pak následně na počátku roku 1908 aktivně zúčastnilo organizační a agitační práce v době zemských voleb. Jeho členové vydatně pomáhali v předvolební agitaci. Doslova je psáno: „*Jednatel sdružení Fr. Machník se horlivě účastnil volebních bojů v okrese domažlickém, netolickém, náchodském, choťebořském a okresech poorlických, Josef Zadina na Chrudimsku, Josef Černý na Klatovsku a Jaroslav Vystyd na Sedlčansku.*“¹⁸ Kromě pomoci na volebních akcích strany se akademici snažili o co nejširší šíření svých myšlenek a hlavně nábor nových členů. Navíc se podařilo prosadit zástupce agrárních akademiků i do *Svazu československého studentstva*, ačkoli proti tomu ostatní politické spolky velmi protestovaly. I proto se Sdružení rozhodlo agitovat už mezi abiturienty středních škol, kteří uvažovali o studiu na vysoké škole. Snahou bylo vydávat i vlastní samostatný měsíčník, ale pro nedostatek finančních prostředků k tomu mohlo dojít až v roce 1926.¹⁹

Akademici jsou v té době považováni za elitu agrárního dorostu a v celém mládežnickém hnutí jim připadla vůdčí role. Ve *Venkově* vycházela pravidelně každý čtvrtek stálá rubrika „*Studentský věstník*“, který redigoval již zmíněný Jaroslav Vystyd.²⁰ A právě literární přílohy *Venkova* lze označit za jakési podhoubí, ze kterého se postupně pod Vystydovým vedením zrodilo SVA.²¹

V létě 1908 pak mezi členy sdružení vyvstala myšlenka uspořádat sjezd agrárního studentstva. Ten se měl konat především jako završení oslav 60 let od zrušení roboty. Podle plánu mělo být rokování sjezdu rozděleno do pěti sekcí. Po dlouhodobých přípravách byl sjezd zahájen 23. října 1908, přestože shodou okolností v té době celá agrární strana truchlila pro smrt svého předsedy Stanislava Kubra. Několikadenní akce přinesla obrovský ohlas a úspěch celému agrárnímu hnutí.²²

Ještě v tomtéž měsíci se na pracovním sjezdu členská základna shodla na dalším programu hnutí. Prioritou se stalo vychovávat dobré řečníky pro český venkov ve všech oborech: národohospodářském, politickém, sociologickém, agrikulturním a kulturním. Dokonce byla zřízena zvláštní řečnická komise.²³ Spolupráce byla také navázána s organizací říšského dorostu, především v organizaci a pořádání nejrůznějších vzdělávacích kursů a osvětových přednášek. Důraz se kladl na vzdělání venkovského obyvatelstva – tedy poskytováním a distribucí agrárních periodik a knih s touto tematikou. Tahle činnost nabývala na stále větší intenzitě – akademici přednášeli na mnoha schůzích, vychovávali teoreticky agrární pracovníky, starali se o agrární literaturu a v neposlední řadě samozřejmě často přispívali do všech periodik agrární strany. Ideou bylo vracet venkovu, co studentům dal. Posluchač univerzity neměl nejen zapomenout na to, odkud vyšel, ale hlavně měl mít neustálou snahu svůj rodný venkov co nejvíce povznášet a pomáhat mu.

Dne 28. října 1909 se konala další valná hromada, která byla nucena řešit personální otázky, neboť dosavadní předseda Jaroslav Vystyd ukončil svá právnícká studia, a tudíž přestal být akademikem. Novým předsedou byl zvolen František Machník a místopředsedou další významná postava budoucnosti Josef Nebeský, v té době student práv.²⁴ Posílen o předchozí jednosemestrální studium na univerzitě v Heidelbergu vykonával Machník funkci předsedy jeden rok, neboť v létě 1910 promoval.

Neustále pokračovala vzdělávací činnost nejen širokého obyvatelstva, ale hlavně vlastní členské základny (v té době mělo SVA 253 členů). Několik členů SVA se pak uplatnilo i ve vysokých pozicích různých studentských institucí. Detailně byla řešena i otázka venkovských knihoven, kde stále přetrvávaly velké nedostatky, problém byl hlavně v malém počtu školených knihovníků. Navíc samo Sdružení zřídilo *Knihovničku Sdružení agrárních akademiků*, tedy jakousi edici, ve které začalo vydávat především osvětové publikace či brožury svých členů.²⁵

Rok 1910 znamenal další změnu na postu předsedy Sdružení, kdy Františka Machníka nahradil Josef Nebeský. Organizace za sebou měla tři roky úspěšného fungování, při kterém veškeré své síly používala k prosazování agrárních myšlenek a zasahovala všude, kde šlo o zájem nejen strany, ale celého venkova. Zároveň také akademici okusili, jak vypadají politické souboje, neboť jejich aktivity byly často kritizovány ostatními politickými subjekty a velmi často byli v tisku pro svou činnost nevybíravě napadáni. Předseda strany Antonín Švehla jim pak v říjnu 1910 vyslovil velké poděkování ve studentské příloze *Venkova*: „*Nikdo z nás nepěstil ve studentstvu uměle agrarismus, neměli jsme k tomu ani prostředků ani příležitosti, kterých se hojně dostává směřům jiným – a přece jen pravda, síla a váha agrárních zásad uchvátila i naši mladou inteligenci v míře neobyčejné... Mladá inteligence z venkova vyšlá, práci, strasti, nedostatky a desideria venkova znající, když poučila se důkladněji o podstatě národních bojů, rázem musela pochopit pravdu agrárního učení o kardinálním významu půdy a její rentability pro každý národ a jeho národohospodářský vývoj*“²⁶

S agrárními akademiky byl spojen i nový organizační řád celé strany. Ten prosadil předseda Švehla na konci roku 1910. Sjezd volil užší výkonný výbor a také širší výkonný výbor. Ten byl tvořen celým užším výborem, dále poslanci na říšské radě i zemských sněmech, ale také jedním zástupcem Sdružení agrárních akademiků.²⁷

Rok 1910 se stal významným i kvůli změně samotného názvu sdružení. Sdružení venkovských akademiků bylo nahrazeno Sdružením agrárních akademiků. Nový název lépe vystihoval spolkový program a hlavně měl lépe vyjádřit agrární přesvědčení všech členů. Již 13. ledna 1910 požádal předseda František Machník, aby název spolku byl změněn, což 28. června potvrdila i valná hromada. Místodržitelství změnu názvu sice zakázalo, ale po stížnosti na ministerstvo vnitra ve Vídni mohl být nový název oficiálně používán. Navíc se změnila i věta, jež formulovala účel spolku – nově se měl starat o šíření hospodářského, kulturního a sociálního pokroku po českém venkově na podkladě agrárním.²⁸ Teď už bylo sepětí s agrární stranou zcela průkazné.

Rok 1911 byl ve znamení voleb do říšské rady a také aféry kolem Karla Práška a řepařů. Akademici samozřejmě v předvolebním čase pomáhali jednotlivým kandidátům agrární strany s propagací a agitací, hlavně mezi drobnými zemědělci na venkově. Mimo to se po celý tento rok konaly na českém venkově mnohé samosprávné kursy, na kterých přednášeli téměř výhradně jen agrární akademici.²⁹ Přednášková činnost pak bývalé členy agrárních akademiků provází téměř po celý jejich profesní život.³⁰

Do dalšího období už Josef Nebeský po velkých útocích Práškových příznivců nekandidoval a na jeho místo byl na valné hromadě 7. listopadu 1911 zvolen student techniky Jan Voženílek. Navíc se v té době podařilo založit *Sdružení agrárních akademiků* i v Brně, u jehož zrodu stáli např. Kuneš Sonntag či František Staněk.³¹ Neustále se prohlubovala i spolupráce s jednotlivými okresními organizacemi dorostu, přičemž v čele mnoha z nich stáli členové agrárních akademiků. Po roce 1918 30 % funkcionářů agrárního dorostu bylo zároveň i ve Sdružení agrárních akademiků.³²

Poslední velkou předválečnou událostí se pak stal Sjezd agrárního studentstva v roce 1914. Předseda SAA (od podzimu 1913) Oldřich Suchý (důležitá postava let 1945–1948 a pouornové agrární emigrace) zahájil jednání sjezdu 13. května 1914. Kromě tradičních témat byly na programu i otázky sociálně-reformní, tedy problémy zemědělského dělnictva

a také venkovských žen.³³ Požadavky na rovnoprávnost žen s muži a jejich zapojení do práce agrární strany a jejich vzdělávání se pak objevily i v závěrečných rezolucích sjezdu.

První světová válka zcela přerušila činnost SAA a mnoho jeho členů poslala na frontu. Životem válku zaplatili bratři Miloš a Jaroslav Vystydové, tedy samotní tvůrci Sdružení a v případě Jaroslava i první předseda. Poslední členská schůze se sice konala ještě 16. ledna 1915, ale logicky se na ní sešlo velmi málo členů, kteří především uctili památku bratří Vystydů.³⁴

Nová československá republika přinesla pomalý, ale silný vzestup celé agrární strany, v roce 1922 přejmenované na Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu. Sdružení agrárních akademiků pokračovalo ve své přednáškové činnosti, když především reagovali na důležitou událost, kterou se stala pozemková reforma. K ní byl uskutečněn speciální přednáškový cyklus. Pokračovala i osvětová práce na venkově, včetně pořádání krajinských hospodářských výstav. V svolání z roku 1922 k výkonnému výboru strany pak *Sdružení* spolu se Zemským sdružením republikánského dorostu v Čechách kritizovalo neujasněnost programu a činnost poslanců strany. Velmi často formulovalo své požadavky, které mělo vedení strany akcentovat a snažit se vnitrostranické problémy řešit. V tom vidíme, že SAA bylo se stranou pevně spojeno a snažilo se do její činnosti promlouvat.³⁵ V této době bylo v Praze v SAA druženo na 620 studentů, což byl výsledek velmi silné agitační kampaně na vysokých školách.³⁶

V roce 1922 (26. 4.) pak vzniká Ústřední svaz agrárních akademiků (ÚSAA), a to spojením Klubu republikánských akademiků v Brně a Sdružení agrárních akademiků v Praze. Jasný úkolem bylo sjednotit všechny agrární studenty do jednotné organizace. Navíc se projevila snaha propojit pokud možno veškerou slovanskou agrární mládež. Tento cíl si kladl především sjezd agrárního studentstva v květnu 1922.³⁷

Organizace agrárního studentstva se pak rozšířila i na Slovensko vznikem Združenia slovenských agrárnych akademikov roku 1923 a také na úplný východ země založením Sdružení agrárních akademiků karpatoruských. To vedlo k dalšímu společnému sjezdu studentstva v roce 1924. Navíc se ÚSAA výrazně podílel i na vzniku Svazu slovanské agrární mládeže, včetně jeho studentské sekce.³⁸ V roce 1935 registroval ÚSAA v celé ČSR 1 664 svých členů.³⁹ Členové z řad studentů v té době také požívali díky svému členství určité výhody při studiu – např. ubytování ve Švehlově koleji v Praze, levné stravování, přístup do odborných knihoven.⁴⁰

Po celá dvacátá léta agrární akademici představovali v republikánské straně velmi liberální hnutí, s už zmíněným kritickým hlasem vůči nejužšímu vedení strany. V roce 1926 prosadili usnesení, které převzal dorost a nakonec i celá strana – žádný z členů nesmí být organizovaným fašistou.⁴¹

Podzim 1938 a obrovské změny ve státním zřízení i celé vnitřní politice přinášejí zánik agrární strany. S ní se rozpadá i končí celé Sdružení agrárních akademiků.⁴²

Agrární akademiky zařazujeme do početné skupiny zájmových organizací s převážně politickým charakterem, sdružující určitou profesní skupinu příznivců strany. Ač byla stranou venkova, tak postupem doby vznikla potřeba zapojit do fungování strany i inteligenci. Po celou dobu existence spolupracovali se Sdružením dorostu českého venkova. Akademici přednášeli na mnoha schůzích, teoreticky vychovávali agrární pracovníky, psali do všech stranických časopisů, případně zakládali knihovny. Z jejich okruhu navíc později vzešel literární směr ruralismus.⁴³

Poznámky:

- 1 Program České strany agrární z roku 1903, citováno podle: HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 50.
- 2 Citace z předmluvy Otakara Frankenbergera v knize: NOŽIČKA, Josef. *Agrární akademici 1907–1918. Příspěvek k dějinám českého agrárního hnutí*. Praha 1938, s. 3.
- 3 HARNA, Josef. Republikánská strana. In MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: období 1861–1938*. Brno : Doplněk, 2005, s. 564.
- 4 Národní archiv (dále jen NA), Fond 274 Sdružení agrárních akademiků (SAA), Praha.
- 5 NA, Fond 289 Ústřední svaz agrárních akademiků (ÚSAA), Praha.
- 6 NOŽIČKA, Josef. *Agrární akademici 1907–1918. Příspěvek k dějinám českého agrárního hnutí*. Praha 1938.
- 7 FRANKENBERGER, Otakar – KUBÍČEK, Josef O. *Antonín Švehla v dějinách Československé strany agrární*. Praha 1931.
- 8 MIKOVCOVÁ, Alena. Spolkový život agrárních akademiků v Brně v době meziválečné (s pokusem o obecnější přesah). In *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století*. Studie Slovákého muzea. Uherské Hradiště 5, 2000, s. 265–275.
- 9 NOŽIČKA, Josef. *Agrární akademici*, s. 7–8.
- 10 NA, f. SAA, Inventář – archivní pomůcka 494/04.
- 11 Program České strany agrární z roku 1903, citováno podle: HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 54.
- 12 NOŽIČKA, Josef. *Agrární akademici*, s. 25.
- 13 Tamtéž, s. 26.
- 14 Tamtéž.
- 15 FRANKENBERGER, Otakar – KUBÍČEK, Josef O. *Antonín Švehla v dějinách...*, s. 260.
- 16 NOŽIČKA, Josef. *Agrární akademici*, s. 29.
- 17 FRANKENBERGER, Otakar – KUBÍČEK, Josef O. *Antonín Švehla v dějinách...*, s. 260.
- 18 NOŽIČKA, Josef. *Agrární akademici*, s. 31.
- 19 V tomto roce začal vycházet *Časopis agrárního studentstva*.
- 20 FRANKENBERGER, Otakar – KUBÍČEK, Josef O. *Antonín Švehla v dějinách...*, s. 259.
- 21 KUČERA, Martin. K reorganizaci české strany agrární 1904–1910. *ČČH*, roč. 96, č. 2, 1998, s. 333.
- 22 NOŽIČKA, Josef. *Agrární akademici*, s. 63.
- 23 FRANKENBERGER, Otakar – KUBÍČEK, Josef O. *Antonín Švehla v dějinách...*, s. 261.
- 24 Tamtéž, s. 262.
- 25 NOŽIČKA, Josef. *Agrární akademici*, s. 72–73.
- 26 Tamtéž, s. 76–77.
- 27 ROKOSKÝ, Jaroslav. Agrární strana. In MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: období 1861–1938*. Brno : Doplněk, 2005, s. 419.
- 28 NOŽIČKA, Josef. *Agrární akademici*, s. 80.
- 29 FRANKENBERGER, Otakar – KUBÍČEK, Josef O. *Antonín Švehla v dějinách...*, s. 295.
- 30 Srov. ŠRÁMEK, Pavel. Chrudim a František Machník. In *Chrudimské vlastivědné listy* 15, č. 3, 2006, s. 2. a ŠRÁMEK, Pavel. Chrudimský ministr obrany (František Machník 1886–1967), In *Východočeský sborník historický*, č. 23–24, 2005, s. 345.
- 31 NOŽIČKA, Josef. *Agrární akademici*, s. 84. MIKOVCOVÁ, Alena. Spolkový život agrárních akademiků v Brně v době meziválečné. In *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve*

20. *století*. Studie Slovákckého muzea. Uherské Hradiště 5, 2000, s. 265.
- 32 UHLÍŘ, Dušan. *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918–1938*. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1988, s. 78.
- 33 NOŽIČKA, Josef. *Agrární akademici*, s. 96.
- 34 Tamtéž, s. 101.
- 35 NA, f. SAA, Inventář – archivní pomůcka 494/04
- 36 MIKOVCOVÁ, Alena. *Spolkový život agrárních akademiků...*, s. 266.
- 37 NA, f. ÚSAA, Inventář – archivní pomůcka 493/04
- 38 Tamtéž.
- 39 MIKOVCOVÁ, Alena. *Spolkový život agrárních akademiků...*, s. 273.
- 40 HARNA, Josef. *Republikánská strana...*, s. 567.
- 41 UHLÍŘ, Dušan. *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918–1938*, s. 78.
- 42 NA, f. SAA, Inventář – archivní pomůcka 494/04.
- 43 HARNA, Josef. *Republikánská strana...*, s. 567.

Agrarian academics

A b s t r a c t

The Association of Agrarian (Rural) Intellectuals belongs in the large group of voluntary organizations largely politically oriented which joined together a certain professional group of supporters of the Agrarian Party.

They became the cream of agrarian youth and the oldest organization ever associating agrarian intelligentsia. From its rise in 1907 they helped with election campaigns but mainly with public education and lecturing activities in the whole Czech countryside. Throughout its existence they cooperated with the Association of Czech Countryside Youth organizing various lectures and courses. The intellectuals would give lectures at many meetings, provide agrarian workers with theoretical knowledge, contribute to all party periodicals and also build up libraries.

Among the founders of the Association we find some prominent personalities of the first republic's governmental and parliamentary elite from the Republican Party. During their university study they would get excellent agrarian education. Between the wars, intellectuals formed an important part of the party hierarchy, often criticized the Party's unclear programme. Their demands were meant to solve the intraparty problems. Later the agrarian intellectuals gave birth to a literary movement of ruralism.

PŘIDRUŽENÉ A ZÁJMOVÉ ORGANIZACE

Agrární odbory v českých zemích v letech první republiky

FRANTIŠEK ČAPKA

Počátkem dvacátých let 20. století bylo již zřejmé, že se v novém československém státě podařilo stabilizovat republikánský demokratický systém, jehož nezbytnou součástí se také staly odbory. Odborové hnutí procházelo od volně fungujících spolků k jednotně řízeným organizacím velkých centrál s rozsáhlým profesionálním aparátem. Podstatnou část odborového hnutí v českých zemích představovaly od vzniku republiky v zásadě tři největší centrály, podchycující v roce 1919 zhruba 84% všech odborově organizovaných členů; v dalších letech toto jejich dominantní postavení postupně klesalo, takže v polovině dvacátých let to bylo již 52%. Jednalo se o *Odborové sdružení československé* (OŠČ), politicky propojené na Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou (ČSDSD), *Českou obec dělnickou* (ČOD), spojenou s Českou stranou národně socialistickou (ČSNS) a následně *Zentralgewerkschaftskommission des deutschen Gewerkschaftsbundes* (DGB), analogicky spjatou s *Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei* (DSAP).¹

Zatímco socialistické strany hned po vzniku republiky disponovaly početnými a profesně řízenými odborovými centrály, počátky odborových aktivit agrárního zaměření můžeme i v tomto období nadále spojovat jen se spolkovou činností blízkou odborovým zásadám (započatou již po nástupu mladší generace agrárníků v čele s A. Švehlou koncem prvního desetiletí 20. století), kterou měly socialistické odbory již za sebou; takovými spolky byly například zaměstnanecké spolky působící na šlechtických velkostatkách, jako *Svaz zaměstnanců Schwarzenberských*, *Svaz zaměstnanců Colorado-Mansfeldských*, *Svaz zaměstnanců Liechtensteinských* nebo *Svaz moravských úředníků velkostatků*. Jejich samostatná působnost však byla jen krátkodobá, protože již 23. února 1919 došlo v Praze k jejich sloučení v jednotný *Svaz velkostatkářských úředníků a zřízenců* za předsednictví zemědělského inspektora Antonína Chloupeka; s jeho jménem se budeme permanentně setkávat i v dalších letech. Vedle tohoto Svazu vznikl při Jednotě čs. soukromých úředníků rovněž *Odbor úředníků velkostatků*, který se následně také přejmenoval na *Svaz*. Agrární strana potřebovala dobudovat masovou základnu své politické moci, do níž bezesporu náležely i odbory.

Nově vytvořený Svaz velkostatkářských úředníků a zřízenců vyvíjel od svého založení poměrně značnou spolkovou činnost. Již na neděli 6. dubna 1919 svolal do Prahy aktiv k pozemkové reformě, na němž byly projednávány aktuální otázky k připravovanému zákonu o záboru velkostatkářské půdy. Z celé řady dalších aktivit vyzvedneme shromáždění zemědělských korporací ze dne 17. listopadu 1919, na němž vystoupil předseda Svazu velkostatkářských úředníků a zřízenců A. Chloupek s výzvou k založení jednotné společné instituce, v níž by byli zastoupeni „*všichni zaměstnanci... , kteří by mohli věcně řešiti, kromě otázek hospodářských a odborných i otázky stavovské, zaměstnanecké, se zřetelem na dělnictvo*“; dělnická zemědělská profese nebyla totiž zatím vnímána jako součást agrární problematiky. Zcela nově se mělo zejména jednat „*o uzavírání kolektivních smluv, o době pracovní, o poměrech námezdních, o opatrování práce apod.*“, tedy vysloveně o otázkách dosud stojících mimo profesně zaměřené problémy. K vytvoření takové jednotné organizace k řešení „*služebních, právních a hmotných poměrů zaměstnaných*“ došlo pak o několik dnů později sloučením obou Svazů, a to 7. prosince 1919 v Národním domě v Praze na Smíchově; nově ustavený spolek přijal název *Ústřední svaz velkostatkářských úředníků a zřízenců čsl.* V jeho vedení se jako předseda objevil V. Vic, jedním z devíti místopředsedů se stal i A. Chloupek. Hned následujícího dne (v pondělí 8. prosince) se konal ve Smetanově síni Obecního domu v Praze manifestační sjezd za účasti zhruba 1 500 delegátů nově ustaveného Ústředního

svazu; jeho působnost se v dalších měsících rozšířila i na Slovensko a Podkarpatskou Rus.² Propojenost Ústředního svazu na agrární stranu dokládá skutečnost, že se na kandidátce agrárníků pro nadcházející parlamentní volby objevila dvě jména odborářských bossů – A. Chloupek (do sněmovny) a A. Holub (do senátu).

Ještě před ustavením Ústředního svazu velkostatkářských úředníků a zřízců čsl. bylo pod „patronací“ agrární strany ustaveno 28. září 1919 v Praze *Ústřední sdružení úředníků, učitelů a zřízců Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu*; předsedou tohoto „sdružení“ se stal prof. dr. Josef Kazimour, dlouholetý předseda kulturní komise výkonného výboru agrární strany, a členem jeho předsednictva A. Chloupek. Organizace se členila do několika odborových sdružení, jakými byla Sdružení státních a veřejných činovníků, Sdružení učitelů škol národních, Sdružení státních a veřejných činovníků, Sdružení soukromých úředníků a zřízců, zaměstnanců v podnicích strany atd., podchycující hlavně venkovskou inteligenci, zejména učitelstvo, které společně s dorostem a ženským odborem zajišťovalo agrárníkům levnou předvolební kampaň na vesnici a navíc plnilo agitační úkoly mezi mládeží. Ústřední sdružení patřilo mezi ty organizace agrární strany, u nichž se předpokládalo přímé členství ve straně. Vedle těchto sdružení existovaly sekce redaktorů, zvěrolékařů, lékařů a státní policie a také tzv. pracovní sbor sociálně zdravotní péče, který sledoval problematiku sociálních a zdravotních potřeb příslušníků agrární strany a jejich rodin.³ Po obecních volbách v roce 1923 se od Ústředního sdružení oddělili agrární funkcionáři obecních samospráv a založili si vlastní *Ústřední sdružení činovníků samospráv*.

Pokračovala cesta hledání optimální podoby odborářského centrálního uskupení. Na pracovním sjezdu Ústředního sdružení 27. září 1920 v Praze, na němž měl zásadní vystoupení A. Švehla, delegáti kritizovali skutečnost, že stávající sdružení „není organizací propagující vysloveně zájmy zaměstnanců velkostatkářských“. Proto po dohodě se zástupci agrární strany došlo k vytvoření nové organizace s názvem *Sdružení velkostatkářských úředníků a zřízců při Republikánské straně zemědělského a maloroľnického lidu*; předsedou nového spolku se stal A. Chloupek, místopředsedou F. Frič a jednatelem A. Holub. Přitom Ústřední sdružení úředníků, učitelů a zřízců Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu nadále fungovalo; 21. prosince 1920 dokonce svolalo společně s *Ústřední jednotou lesních a lovcích zřízců* na Velikonoční pondělí 28. března 1921 do sálu Plodinové burzy v Praze sjezd. Střídavě vystupovali řečníci různých politických směrů, takže vedle agrárníka F. Udržala to byli i sociálně demokratičtí „levičáci“ (zakrátko komunisté) V. Bolen, J. Bubník a A. Zápotocký.

Z iniciativy A. Chloupka směřoval vývoj k přeměně Sdružení na *Odborovou jednotu zemědělských a lesních zaměstnanců*; k definitivnímu připojení Sdružení k Odborové jednotě došlo pak 4. října 1925. Podobně se k témuž datu připojila k Odborové jednotě i *Ústřední jednota lesních a lovcích zřízců*, coby autonomní složka Odborové jednoty.⁴ V Odborové jednotě se začaly „ujímat vedle otázek péče sociální, zvláště otázky provádění pozemkové reformy“. Odborářsky deklarované okruhy byly tak překrývány silně aktuálním politicko-ekonomickým tématem, jakým byla pozemková reforma. Ta byla již dávno předtím ústředním zájmem jiné organizace s poloobdoborářským zaměřením.

Problém pozemkové reformy se stal již krátce po říjnu 1918 jednou ze tří klíčových otázek (nebo jak se dobově uvádělo „ze tří pilířů“) české národní revoluce. Velké pozemkové vlastnictví bylo v minulosti spojeno s citlivou národní křivdou, a tak se heslo „Odčihneme Bílou horu“ stávalo společným pro všechna česká politická uskupení. Iniciativy při realizaci pozemkové reformy se v poválečné revoluční atmosféře chopila vedle agrární strany i sociálně demokratická strana, když koncem listopadu 1918 zveřejnila svůj program řešení; ten představila v určitých obrysech i její odborová ústředna (OSČ).⁵ Podstatou plánu sociální demokracie bylo odmítnutí parcelace velkostatků a naopak

provedení vyvlastnění velkostatků bez náhrady, přičemž by byla na této půdě vytvořena velká kolektivní hospodářství.

Agrární strana si dost dobře uvědomovala, co pro ni představuje venkov, zmítající se v sociálním napětí. Proto vytyčila jako hlavní své heslo slogan „Parcelaci šmahem a přiděl půdy do soukromého vlastnictví“ s cílem „latifundie musí zmizet“; současně s tím zdůrazňovala zásadu, že zemědělské podnikání musí získat přinejmenším stejně výhodné podmínky jako ostatní výrobní obory. I přestože tento strategický cíl znamenal ve straně vyhocení rozporu mezi Švehlovým křídlem (orientujícím se především na malé a střední rolníky) a skupinou vedenou Práškem, Bergmanem a dalšími (tzv. statkářským křídlem), kteří nesouhlasili s malorolnickou orientací; Švehlovo vedení agrární strany se v této otázce chopilo iniciativy při prosazování své představy.⁶

Na podkladě shromáždovacího zákona se urychleně připravilo založení malorolnické organizace, která měla podchytit masový zájem rolníků o půdu, čímž by se dále rozšířil politický vliv agrární strany mezi venkovským obyvatelstvem. Ve stejný den, kdy Národní shromáždění schválilo zákon o zabránění velkého pozemkového majetku (tzv. záborový zákon), tedy 16. dubna 1919, byla založena jako součást agrární strany *Ústřední domovina československých domkářů a malorolníků*, coby relativně samostatná zájmová „odborová“ organizace. Ve stejném měsíci a roce (1919) vznikl podobně v Přerově výbor organizace domkářů a malorolníků pro Moravu a Slovensko, který sice neměl v názvu slovo „domovina“, ale hlásil se k jejímu programu i označení; podobně byla založena i Slezská domovina.⁷

V dalším svém vývoji byly v jednotlivých obcích zakládány v masovém měřítku místní Domoviny, do nichž vstupovali všichni zájemci o půdu (často i s rodinnými příslušníky), a to bez ohledu na politickou příslušnost. Přitom však politická orientace Domovin byla naprosto zřejmá – v jejím čele stáli agrární politici a i finanční prostředky na zakládání a propagaci těchto organizací plynuly rovněž z pokladny agrární strany. Z přijatého *Organizačního řádu Místní domoviny československých domkářů a malorolníků* vyznívá, že vedle stěžejního cíle, tj. získání půdy ze zabraných velkostatků do soukromého vlastnictví, poskytovalo členství v Domovině i právní a odborné poradenství v oblasti sociálního pojištění nebo při uplatňování zásady spravedlivého odměňování apod., tedy principy patřící do oblasti odborové působnosti. Volné propojení na agrární stranu umožňovalo tak agrárikům snadněji ovlivňovat prostřednictvím Domovin jinostraníky a zvláště pak získávat na svou stranu politicky indiferentní venkovské obyvatelstvo. Nelze nevidět, že snaha Švehlova vedení rozšířit stranu o masu drobných zemědělců posilovala pozici tohoto vedení uvnitř samotné strany.⁸

Vyostřená zásobovací situace na přelomu let 1919/1920 vedla k rekvizicím zemědělských komodit na venkově, což vyvolávalo zvláště mezi drobnými rolníky velký odpor. Situaci bylo nutné uklidnit. V takto vypjaté situaci byl 30. ledna 1920 přijat tzv. přidělový zákon, na jehož podkladě bylo zahájeno přidělování půdy zájemcům o ni (drobné přiděly). Na sjezdu župních zástupců Domoviny (koncem ledna 1920) se v přijaté rezoluci prohlašovalo, že *Ústřední domovina bude „ve všech politických otázkách v nejbližší budoucnosti postupovat společně s Republikánskou stranou československého venkova, jejíž je odborovou organizací a o jejíž pracovníky se opírá“*.⁹ Postupně se dobudovala organizační struktura Domovin, která přinášela stále těsnější propojení na agrární stranu, což se odrazilo i jistým poklesem počtu Domovin a členstva (mnohdy se jednalo i o více jak 50 %). Pozici agrární strany na venkově to však přesto nijak vážně neohrozilo. Reorganizované Domoviny zůstávaly i nadále nejsilnější masovou agrární organizací české vesnice a současně posilovaly pozici A. Švehly ve vedení strany.

Pro tuto první fázi konstituování odborové myšlenky uvnitř agrárního hnutí je pro vedení strany charakteristické uvědomění si významu podchycení značného potenciálu dosud indiferentní masy převážně venkovského obyvatelstva. Pohled na výsledky obecních voleb

v roce 1919 a následných parlamentních voleb o rok později (1920) nás opravňuje k otázce, nakolik mohly dosažené volební výsledky socialistických stran korespondovat s monopolním postavením socialistických odborových centrál (zejména pak sociálně demokratických, tj. českých i německých) v českém odborovém prostředí.¹⁰ Jestliže chtěla agrární strana dále posílit své postavení v zemi, k čemuž dozajista přispívaly její silící početné hospodářské aktivity, jako mohutné družstevní i jiné podnikání,¹¹ nemohla ignorovat sílu a působnost rozličných politických či zájmových organizací (byly jimi organizace dorostové, ženské, studentské, vzdělávací, tělovýchovné, ale i učitelské, inženýrské, zřízené, úřednické) a také odborových organizací. Někdy hovoříme o tzv. nepřímé formě členství, protože tyto organizace s agrární stranou pojil společný zájem a také organizačně zapadaly tu více, tu méně do celkové struktury strany. Tito nepřímí členové se považovali v první řadě za členy svých odborových organizací a teprve postupně nabývali pocitu příslušnosti k široké agrární frontě. Strana tvořila jádro, kolem něhož se seskupovaly další složky. Vědomí stranické příslušnosti se přirozeně nejdříve vyvíjelo u funkcionářů přidružených organizací a institucí než u řadových členů. Tuto realitu prosazovalo Švehlovo vedení strany. Síť těchto organizací podchycovala všechny vrstvy venkovského obyvatelstva i všechny jeho zájmové vrstvy; tato síť byla zhruba dobudována do roku 1925.

Bylo zřejmé, že mimo dění nemohlo tedy zůstat i odborové hnutí, když české (ale i německé) rozhodující politické strany disponovaly silnými odborovými centrály; agráři by se tak ocitli v pozici „kůlu v plotě“.¹²

Tady se nabízí i jisté přirovnání z pozdějšího poválečného období (1945–1948), kdy komunisté často užívali sloganu o tom, že odbory v jejich pojetí plní funkci „převodové páky od KSČ k lidovým masám“.

Jak již bylo zmíněno, v říjnu 1925 došlo k utvoření *Odborové jednoty zemědělských a lesních zaměstnanců*, což předznamenalo ukončení prvního stádia formování agrárních odborů neboli tzv. „spolkaření“ a hledání optimální podoby odborové organizační struktury agrárních odborů.¹³ Následným sloučením *Odborové jednoty, Ústředního sdružení úředníků, učitelů a zřízců Republikánské strany zemědělského a maloroľníckého ľidu* a dvou slovenských jednot (*Úradnického a zamestnaneckého odboru Republikánskej strany* a *Odboru zemedelských zamestnancov pri Slovenskej domovine*) vznikla nová odborová centrála s názvem *Republikánské ústředí zemědělnécké*, někdy též označovaná jako „zelené odbory“. Na konci prvního roku svého fungování (1925) v něm bylo evidováno 50 185 členů; z Odborové jednoty jich přešlo do nové centrály 17 720, z Ústředního sdružení 16 587 a ze slovenských organizací – z Úradnického a zamestnaneckého odboru 2 463 a z Odboru zemedelských zamestnancov 13 415 členů.¹⁴ Rok 1925 neznamenal tedy pro agrární stranu jen získání pozice nejsilnější politické strany v republice, což potvrdily výsledky parlamentních voleb v listopadu 1925,¹⁵ ale současně také důležitý krok k dořešení sjednocovacího a konsolidačního procesu ve svých odborových organizacích. Nejsilnější organizací v novém ústředí zůstávala Odborová jednota zemědělských a lesních zaměstnanců, která se v roce 1934 přeměnila na Odborovou jednotu republikánských zaměstnanců, a to přesto, že již od roku 1931 přijímala nejen zemědělské, nýbrž i průmyslové zaměstnance v těch podnicích, v nichž měli agrární stoupenci rozhodující postavení. Nárůst Odborové jednoty nastal včleněním křesťanskosociálního hnutí vedeného Antonínem Čuříkem do Republikánského ústředí zemědělnéckého.¹⁶ V čele odborové centrály stálo společné předsednictvo vedené předsedou Rudolfem Halíkem a následně Antonínem Chloupkem, které koncem roku 1938 sdružovalo v 36 svazech (12 dělnických a 24 úřednických) skoro 199 tisíc členů. Agrární odbory se nejvíce prosazovaly na Moravě a v jižních Čechách a také ve zbrojních závodech, což souviselo s tím, že ministerstvo národní obrany bylo dlouhodobě doménou agrární strany.¹⁷ Sledujeme-li vývoj členské základny v dalších letech první republiky, můžeme konstatovat, že agrární ústředna jako jediná odborová ústředna v českých zemích každoročně

zaznamenávala permanentní vzestup.¹⁸ Takovým „raketovým“ vzrůstem členstva se nemohla pochlubit žádná jiná odborová centrála v českých zemích; u nich se střídala léta nárůstu s útlumovými obdobími.

Úzkou vazbu Republikánského ústředí zaměstnaneckého na agrární stranu můžeme například dokumentovat na podpoře vedení agrárních odborů koncepci strany v souvislosti s vypuknutím velké hospodářské krize na počátku 30. let. Hlavní příčinu krize spatřovali agrárníci v levné konkurenci zboží z ciziny; základem „běžného krizového výkyvu“ byla podle nich krize v zemědělství, proto byla vytyčena celá řada obchodních, výrobních i politických požadavků: nové zvýšení celní ochrany zemědělských výrobků, zřízení obilního monopolu, zastavení exekucí, poskytnutí daňových úlev zemědělcům a zabezpečení levného úvěru pro ně. Agrární strana sledovala politikou státního intervencionismu výrazné zlepšení postavení venkovského obyvatelstva.¹⁹ V podpoře protikrizových opatření vlád „široké koalice“ pod vedením agrárníka Jana Malypetra pokračovalo vedení agrárních odborů při jednáních o přijetí tzv. spořivého zákona, půjčky práce, zákona na ochranu zemědělských hospodářství před exekucemi apod. Nejinak tomu bylo při prosazování dalších zásahů do oblasti sociální péče s cílem zachovat dosavadní strukturu sociální správy v republice. Agrární odbory se velmi kriticky stavěly ke gentskému systému poskytování podpor v nezaměstnanosti, který označovaly za „velice těžkopádný zákon“, zavádějící do podpůrného systému „absolutní nepořádek“.²⁰ Kritické hlasy se tehdy ozývaly na adresu socialistických a komunistických odborových organizací, které označovaly za původce stávek v zemi.

Postavení agrárních odborů v rámci stávajících odborových centrál v českých zemích dostalo novou dimenzi dramatickými událostmi roku 1938. Dosud dominantní postavení socialistických odborových centrál bylo postupně oslabováno. Ještě 23. září 1938 proběhla společná porada jen čtyř odborových ústředen, a to vedle svolávající OSČ (včetně německé sociálně demokratické DGB) i ČOD, křesťanskosociální Říšské odborové rady a komunistické Ústředny průmyslových svazů (Rudých odborů), na kterou navázalo o tři dny později (26. září) další kolo porad, kde zazněl požadavek na rozšíření okruhu účastníků, a to o Republikánské ústředí zaměstnanecké, centrálu „Střed“, Odborové ústředí, Exekutivu veřejných zaměstnanců a také Slovenské odborové združenie. Na následujících poradách (ve dnech 27., 29. a 30. září) jsou již jejich zástupci uvedeni na prezenčních listinách; výsledkem těchto jednání bylo přijetí výzvy „*k podpoře Syrového vlády a útvarů armády, k zachování pořádku a k odmítnutí chaosu a rozvratu, k udržení sociálního klidu a k zajištění nepřetržitého chodu práce*“. Agrární odbory se již plně zařadily mezi „odborářskou elitu“ a byly takto akceptovány.²¹ Datum poslední společné porady (30. září 1938) se shodovalo s přijetím mnichovského diktátu, znamenajícím konec první republiky. Nastalo období „zjednodušování“ politického života v pomnichovské tzv. druhé republice, spočívající v přebudování celého politického systému, což se muselo odrazit i v odborovém hnutí.

Na závěr si krátce připomeneme závěrečné dějství fungování agrárních odborů. Hned v prvních pomnichovských dnech se pokračovalo v trendu nastoleném v posledních zářijových dnech na společných poradách, ovšem již bez zástupce německé DGB a Slovenského odborového združenia. Osm českých odborových centrál, zastupujících na 80 % odborářů, předložilo premiéru Janu Syrovému a dalším ministrům (sociální péče Petru Zenklovi, vnitra Janu Černému, průmyslu, obchodu a živností Imrichu Karvašovi a železnic, pošt a telegrafů Vladimíru Kajdošovi) memorandum, v němž požadovaly vypracování rámcového hospodářského programu a zřízení zvláštního vrcholného hospodářského úřadu k zajištění součinnosti mezi zaměstnanci a zaměstnavateli; agrární Republikánské ústředí zastupoval na jednáních jeho předseda Chloupek. Brzy se však ukázalo, že k rýsující se možnému sblížení odborových centrál bude nutné překonat nejednu překážku. To potvrdily společné porady 18. a 25. října 1938, kde bylo alespoň dosaženo dílčí shody v požadavku na vytvoření „stálého výboru odborových ústředen“. Ukazovalo se, že i v této vážné až tragické

politické situaci přetrvávaly v názorech odborových předáků překážky z nedávné minulosti, přes něž se nedokázali přenést a být „nad věcí“. Zejména zástupci agrárních odborů v mnohých svých postojích upřednostňovali politická hlediska nad reálnou situací; odmítali zasedat společně s „marxisty“, tj. zástupci OSČ a ČOD. Cestou k překonání této bariéry se mělo stát separátní jednání jednotlivých odborových ústředí mezi sebou o „vzájemném bližším styku a spolupráci“.

Jako první navázali kontakty právě zástupci Republikánského ústředí zaměstnaneckého a Národního sdružení odborových organizací, k nimž se záhy připojily tři menší (a méně známé) ústředny: Ústřední jednota středostavovská, Československý dělnický syndikát a Národní liga všeodborová; po dohodě mezi nimi následně 3. listopadu 1938 vytvořily tyto organizace společný výbor pěti odborových ústředí s názvem *Ústředna národní jednoty zaměstnanecké* s tím, že se programově hlásí k nově vytvářené Straně národní jednoty, kterou ovládli agráři. V čele užšího předsednictva Ústředny stál předseda Republikánského ústředí, poslanec Antonín Chloupek, členy pak byli Josef Štřiteský, Josef Horňák, Tomáš Kolář a Jaroslav Jirásek; nejednalo se však o novou jednotnou centrálu, ale o účelové sdružení.²²

Tak jak agráři strhli v pomnichovské republice politickou moc na svou stranu, o podobné usilovala i jejich odborová ústředna v oblasti odborového hnutí v českých zemích. Přitom však je třeba uvést, že ve vedení Strany národní jednoty nepanovaly jednoznačně proodborářské nálady.²³

Pokus o sjednocení dvou největších odborových centrál – OSČ a ČOD – selhal. Zástupci ČOD po předběžných jednáních nakonec zmařili realizaci dohody s tím, že „hodlají jednat o sjednocení na širší základně“. Za tím účelem navázali kontakty s Ústřednou národní jednotou zaměstnanecké, které 29. listopadu vedly k dohodě o přechodu ČOD do tohoto uskupení; velkou roli ve změněném postoji vůdců ČOD sehrál nátlak národně socialistické strany na „své“ odoborářské bossy. Po nezdaru jednání mezi OSČ a ČOD se snažilo vedení OSČ prosadit vlastní myšlenku společné nepolitické odborové ústředny na půdě slabší opoziční Národní strany práce. Postupně však podléhali zvýšenému tlaku vlády Rudolfa Berana, kdy 25. ledna 1939 bylo zveřejněno rozhodnutí vlády o dosazení vládních komisařů do sdružení a spolků, což stavělo odborové organizace pod kontrolu vlády. V OSČ i v Národní straně práce sílily obavy z možného rozpuštění strany i odborové centrály. Nakonec vedení OSČ zaslalo 2. března 1939 premiéru Beranovi dopis, v němž se vyslovilo pro jednotné, politicky nezávislé a samostatné odborové organizace. Ke vstupu OSČ do Chloupkova přípravného výboru došlo tři dny po okupaci českých zemí nacistickým Německem, tedy 18. března 1939.²⁴

Okupace českomoravského území druhé republiky nacistickým Německem 15. března 1939 a následně vyhlášení protektorátu Čechy a Morava urychlilo sjednocovací proces odborových organizací. Po složitém jednání s vedením nově ustaveného Národního souručenství došlo nakonec k uzavření kompromisní dohody se zástupci odborů, vystupujícími za novou *Národní odborovou ústřednu zaměstnaneckou*, coby vrcholného orgánu sjednoceného odborového hnutí v protektorátu; administrativní vznik této ústředny je uváděn ke dni 30. června 1939.

Zpracováno v rámci řešení grantového úkolu GA ČR č. 409/09/1043

Poznámky:

- 1 Blíže: ČAPKA, František. *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*. Brno : Masarykova univerzita, 2008, s. 13.

- 2 HOLUB, Antonín. Založení a vývoj Odborové jednoty republikánských zaměstnanců. *Republikánský zaměstnanec*, č. 12, 22. 6. 1938, s. 2.
- 3 Blíže: UHLÍŘ, Dušan. *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918–1938*. Praha : ČSAV, 1988, s. 70–71. Pracovní sbor také zajišťoval prázdninové rekreace doma i u moře, vedl si přehled o zdravotním stavu venkovanů, kteří přisedlili do města. Těž: ČAPKA, František, c. d., s. 47.
- 4 HOLUB, Antonín, c. d., s. 3.
- 5 O problematice socializace výroby bylo jednáno již na VI. sjezdu OSČ (28. 9.–1. 10. 1918); v referátu k této otázce poukázal Emanuel Šlechta na „neudržitelnost řádu kapitalistického“, avšak po vyslovení požadavku na vyvlastnění nedokázal se jednoznačně vyslovit pro parcelaci nebo pro združstevňování. In Archiv Českomoravské konfederace odborových svazů (dále jen AČMKOS), *Protokol VI. sjezdu OSČ 1918*. Praha 1918, s. 86–93.
- 6 Spory se statkářským křídlem vyvrcholily odchodem Bergmanovy *Rolnické jednoty* v lednu 1920 z agrární strany a jejím připojením k národně demokratické straně, a roku 1924 pak odchodem Práška a Richtery. Tím odešla ze strany její nejpravicejší složka. Agrární strana posílila svůj lidový charakter.
- 7 Podrobněji: RŮŽIČKA, Jan. Úloha Domovin v agrárním hnutí na počátku jejich existence. In *Sborník k dějinám 19. a 20. století*. Praha 1993, s. 225–247.
- 8 I ostatní velké české politické strany se snažily získat masy drobného venkovského obyvatelstva do svých stran, a proto začaly obnovovat dřívější nebo zakládat nové domkářské a maloroľnické organizace. Blíže: RŮŽIČKA, Jan, c. d., s. 232–233. Těž: UHLÍŘ, Dušan, c. d., s. 63–64.
- 9 *Moravská domovina*, roč. I, č. 6, 6. 2. 1920.
- 10 Obecní volby, konané 15. června 1919 v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (mimo Valticka, Vitorazska, Hlučínska a části Těšínska), přinesly výrazné vítězství sociálních demokratů; ČSDSD získala mezi českými voliči 32,5 % (německá mezi německými dokonce 47,9 %), následovali čs. socialisté – 17,3 % a za nimi teprve skončili agráři – 15,3 %. In *Statistická příručka Republiky československé*. Praha : SÚS, 1920, s. 103.
K urnám pro volby do poslanecké Sněmovny přišli voliči 18. dubna 1920 (volby neproběhly na Těšínsku a také na Podkarpatské Rusi), o týden později se pak konaly volby do senátu; čs. sociální demokracie ve sněmovních volbách (senátní volby skončily přibližně stejným výsledkem) opět zvítězila s takřka 1,6 milionu hlasů (25,7 %), což byl meziválečný rekord, na 2. místě skončili agráři (13,6 %), za nimi němečtí sociální demokraté (11,1 %), kdežto čs. socialisté byli ziskem 8,1 % zklamáni. In *Statistický přehled Republiky československé*. Praha : SÚS, 1930, s. 260–264.
- 11 Agrární strana ovládala zemědělské družstevnictví úvěrní, konzumní i skladištní a roku 1924 si vybuřovala mocnou Kooperativu jako jejich obchodní ústředí. Finanční prostředky obhospodařovala Agrární banka, zhruba dvacet agrárníky ovládaných záložen bylo sdruženo ve Svazu okresních hospodářských záložen. Ovládala též pozemkový úřad a měla rozhodující vliv i v Obilní společnosti.
- 12 Ze statistiky k roku 1921 vyplývá, že v odborových organizacích (v rámci ústředí i mimo ně) bylo v českých zemích organizováno celkem 1 971 tisíc členů, z nichž mělo sociálně demokratické OSČ registrováno 675 tisíc členů (34,2 %), národně socialistická ČOD 311 tisíc (15,7 %), lidovecké křesťanskosociální odbory 97 tisíc (4,9 %) a německé sociálně demokratické odbory DGB 372 tisíc členů (18,8 %). České socialistické odbory tedy představovaly zhruba 50 % všech odborově organizovaných; k nim je možné ještě připočítat dalších skoro 19 % členstva z řad německých sociálně demokratických odborářů, takže na nesocialistické odbory připadalo jen 31 % členstva. In ČAPKA, František, c. d., s. 44 an.
- 13 Odborová jednotka se dělila podle profesí na několik samostatných sdružení, od hospo-

- dárského úřednictva, přes zemědělské a lesní dělnictvo po služební zahradníky. Jejím předsedou byl poslanec A. Chloupek, generálním tajemníkem byl Ing. Rákos; vydávala měsíčník *Zaměstnanec půdy* a čtrnáctideník *Věstník* (od 1. 1. 1927 *Čsl. Stráž lesa*), na Slovensku pak *Slovenský ochranca lesov*.
- 14 ČAPKA, František, c. d., s. 80–81. Dušan Uhlíř klade založení této centrály až k roku 1932. In UHLÍŘ, Dušan, c. d., s. 72–73. V roce 1925 Republikánské ústředí zaměstnanecké z 12 evidovaných odborových centrál bylo co do počtu na 8. místě; nejsilnější bylo Odborové sdružení československé (347 tisíc členů), následované Českou obcí dělnickou (307 tisíc) a německou ústřednou Zentralgewerkschaftskommission des deutschen Gewerkschaftsbundes (226 tisíc).
 - 15 V celorepublikových číslech zvítězili agrárníci (970 tisíc hlasů) před komunisty (943 tisíc) a lidovci (691 tisíc), v rámci českých zemí nejvíce procent získali komunisté (14,14 %) před agrárníky (13,7 %) a lidovci (12,8 %); pouze vítězství Hodžových agrárníků na Slovensku zabránilo, aby se komunistická strana nestala největší politickou stranou i v celé republice. Blíže: KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918–1938), díl první: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha : Libri, 2003, s. 377.
 - 16 K 1. 12. 1937 evidovala Odborová jednota republikánských zaměstnanců 195 100 členů v pěti tisících místních skupinách.
A. Čuřík po svém odstranění z volitelného místa na kandidátní listině Československé strany lidové před parlamentními volbami v roce 1929 reagoval vystoupením ze strany a založením samostatné křesťanskosociální strany, do níž převedl i celou brněnskou odborovou ústřednu – Čsl. odborové sdružení křesťanskosociální; ta se dostala koncem října 1934 do složité finanční situace, kdy mnohé podpory v nezaměstnanosti byly čerpány na „mrtvé duše“ odborářů. Celkově se jednalo v KČ o zhruba 5 milionovou zpronevěru. Agrární strana tuto částku zaplatila.
Blíže: TRAPL, Miloš. Krize českého politického katolicismu v první polovině třicátých let 20. století. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica* 21, Praha 1981, s. 64–78. Též: ČAPKA, František. K postavení křesťanskosociálních odborů na počátku 30. let 20. století v českých zemích. In *Teorie a praxe politického katolicismu 1870–2007*. Brno 2008, s. 226–235.
 - 17 Rezort ministerstva národní obrany otevíral agrární straně možnosti k rozsáhlým zakázkám pro vojsko, a to jak k dodávkám zemědělských produktů, píce a potravin, tak také k dodávkám tažných a jezdeckých koní. Ministerstvo národní obrany zjednávalo agrárníkům i spojení se zbrojním koncernem Škodových závodů. V tomto vládním úřadu se vystřídali od roku 1926 František Udržal (1926–1929), Karel Viškovský (1929–1932), Bohumil Bradáč (1932–1935), František Machník (1935–1938).
 - 18 Připomeňme si nárůst členů Republikánského ústředí zaměstnaneckého v jednotlivých letech: 1926 – 57 000, 1927 – 60 665, 1928 – 68 266, 1929 – 78 299, 1930 – 89 470, 1931 – 99 199, 1932 – 103 422, 1933 – 109 392, 1934 – 143 728, 1935 – 190 749, 1936 – 221 983, 1937 – 244 395. V procentuálním růstu srovnáme rok 1925 s rokem 1937: v roce 1925 představovalo Republikánské ústředí 3,01 % všech odborářů, kdežto v roce 1937 to bylo již 10,42 %, čímž se dostalo z 8. místa (1925) na 3. místo ze sedmnácti odborových ústředen v českých zemích. Nejsilnější pozici si nadále udržovalo OSČ (31,37 %) a ČOD (15,33 %). Ke konci roku 1938 (po „odchodu“ německých odborových ústředen) si pomyslnou 3. příčku udrželo Republikánské ústředí zaměstnanecké s počtem 198 952 členů (12,75 %) z celkového počtu odborářů v novém „Česku“. Blíže: ČAPKA, František, c. d., s. 120–123, 131.
Nárůst členstva agrárních odborů je možné sledovat na stránkách jejich odborového časopisu. Viz: *Republikánský dělník* (od roku 1936 *Republikánský zaměstnanec*), roč. 1936–1938.

- 19 Podrobněji: SEKANINA, Milan. *Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska*. Praha : Libri, 2004, s. 100–106.
Politiku státního intervencionismu v oblasti zemědělství podrobně rozebírá práce LA-CINA, Vlastislav – SLEZÁK, Lubomír. *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*. Praha : Historický ústav ČSAV, 1994, s. 79–140.
- 20 Viz: *Republikánský zaměstnanec*, roč. XV, 1937, č. 4, s. 1.
- 21 Blíže: AČMKOS, fond Staré odborové spolky a ústředny, Zápisy o poradách zástupců odborových ústředí 1938, 6261/438. Těž: POKORNÝ, Jiří. Odborové sdružení československé a obrana republiky v roce 1938. In *Pohledy. Revue pro politiku, ekonomii, sociologii a historii*, roč. 6, 1998, s. 1–5.
- 22 Den po rozhlasovém vysílání proklamace o ustavení „superstrany“ (Strany národní jednoty), 18. listopadu 1938, vydal společný odborový výbor Ústřední národní jednoty zaměstnanecké prohlášení, v němž se označil za „tvůřivou a státotvornou složku národa v tom pravém slova smyslu“ a současně deklaroval, že „jest tudíž spolupráce s novou národní stranou nejvýše účelná a oboustranně prospěšná“. ČAPKA, František, c. d., s. 128–129. Těž: *Republikánský zaměstnanec*, roč. XVI, 1938, č. 17, s. 8.
K podobnému „sblížení“ došlo mezi dvěma ústřednami úřednických organizací, které vytvořily 21. října 1938 jeden společný odborový útvar – Odborový střed soukromých zaměstnanců.
- 23 AČMKOS, fond NOÚZ, kart. 208, inv. j. 93. *Zápis o schůzi předsednictva NOÚZ 9. srpna 1939*. Blíže: POKORNÝ, Jiří. Odbory po Mnichovu. Vznik Národní odborové ústředny zaměstnanecké. In *Pohledy. Revue pro politiku, ekonomii, sociologii a historii*, roč. 3, 1999, s. 15–17.
- 24 Blíže: LEHÁR, Lubomír. Vývoj Národní odborové ústředny zaměstnanecké v prvních letech nacistické okupace. In *Historie a vojenství*, 1966, č. 4, s. 584–590.

Agrarian unions in Czech lands in the first republic

Abstract

The contribution depicts the evolution in the agrarian union movement in the first republic (1918–1938) and in the short post-Munich period. Basically, there are three stages of development.

The first (from 1918 to 1925): whereas socialist parties (social democrats and national socialists) immediately after the birth of the Republic had at their disposal plentiful professionally run union central offices, the beginnings of agrarian unions were actually connected with club activities loyal to union principles (such as various clubs, associations and unions). Only in 1925 were they transformed into a union central office under the name of the Republican Central Office of Employees.

The second stage (1925–1938) was characteristic of a permanent growth in the agrarian union membership (from 50 thousand in 1925 to 244 thousand in 1937), which resulted in the move up from the 8th to 3rd place among seventeen union central offices in Czech lands. The link between the unions and the agrarian party was getting stronger, the union leadership supported e.g. anti-crisis measurements of the cabinets of “broad coalition”, led by agrarians proper, in the Great Depression years.

In the third stage (1938/1939), the role of agrarian unions got a new dimension because in the so called Second Republic the existing dominant position of socialist unions weakened and, on the contrary, from November 1938 agrarian unions initiated the unification of the union central offices into a single central office (the Central Office of the National Union

of Employees); the process was not completed until the late June 1939 in the Protectorate when, by administrative intervention, the National Union Central Office of Employees was constituted.

Činnosť družstevných organizácií na Slovensku a ich vplyv na rozvoj agrárneho hnutia

ELENA ŠÚBERTOVÁ

Úvod

Vo väčšine krajín sveta je družstevníctvo všeobecne a poľnohospodárske družstevníctvo osobitne považované za nevyhnutnú súčasť agrárneho sektora. Diferencovaný je prístup jednotlivých vlád, politických strán i obyvateľstva k družstevníctvu, ktorý môže byť v princípe pozitívny, neutrálny alebo negatívny. Slovensko nie je výnimkou a zažilo všetky druhy postojov k družstevníctvu – od pozitívneho až po negatívny. Analogicky je potom aj pohľad na činnosť družstevných organizácií, ktoré môžu mať vytvorené vhodné, resp. optimálne, prípadne nevhodné podmienky pre svoju činnosť.

Ústredné družstvo

Družstevné organizácie mali v rozvoji družstevníctva v každej etape rozvoja hospodárstva určitú úlohu. Slovenské družstevníctvo bolo od roku 1919 do roku 1948 združené do Ústredného družstva. Ústredné družstvo vzniklo ako vrcholový orgán družstevných organizácií dňa 23. januára 1919 na ustanovujúcom valnom zhromaždení v Žiline. Jeho hlavnou úlohou bolo zakladať družstvá, organizačne usmerňovať ich činnosť a prostredníctvom revízií kontrolovať správu a hospodárenie členských subjektov. Významné bolo valné zhromaždenie, ktoré sa konalo 21. júna 1939. Tu vznikol návrh osnovy vládneho Nariadenia 85/1939 Sl. Z. o úprave družstevných pomerov. Zároveň plnilo Ústredné družstvo aj funkciu finančnej centrály, v ktorej sa zhromažďovali väčšie prebytky z hospodárenia družstiev. Ústredné družstvo zaniklo 30. novembra 1948. Počas existencie Ústredného družstva boli jeho hlavné úlohy predovšetkým:

- zabezpečenie poskytovania krátkodobých úverov pre malé poľnohospodárske podniky
- zásobovanie spotrebiteľov na vidieku
- zabezpečenie družstevnej produkcie
- nákup a predaj poľnohospodárskych potrieb.

Vymedzenie poľnohospodárskeho družstva

Problémom, ktorý môže byť diskutovaný, je vymedzenie kategórie poľnohospodárske družstva. Pojem „poľnohospodárske družstvo“ sa u nás používa na označenie družstevného podniku, ktorý sa zaoberá poľnohospodárskou výrobnou činnosťou. Poľnohospodárska výroba sa člení na rastlinnú a živočíšnu výrobu. Samozrejme, pritom poľnohospodársky podnik môže vykonávať, a zväčša aj vykonáva, ďalšie činnosti. Poľnohospodárske družstvá na Slovensku boli pôvodne orientované na oblasť prvovýroby, vo svete zase prevažne na oblasť služieb pre farmárov. V minulosti v uvedenej oblasti fungovali najmä:

1. Výrobné roľnícke družstvá
2. Dedinské úverné družstvá
3. Potravné družstvá.

Dnešným poľnohospodárskym družstvám najviac zodpovedali výrobné roľnícke družstvá. Dedinské úverné družstvá sa približovali k úverným družstvám a v mestách často fungovali skôr ako roľnícke vzájomné pokladnice. Všetky tieto družstvá, ktoré zabezpečovali tok financií pre agrárny sektor aj pre družstevníctvo všeobecne, po februári 1848 zanikli. Potravné družstvá sa postupne pretransformovali do spotrebných družstiev.

Družstevníctvo na Slovensku bolo medzi prvou a druhou svetovou vojnou prakticky rozdelené na viacero súčastí:

Obrázok 1. Členenie družstiev na Slovensku v medzivojnovom období (zjednodušená schéma)

Základný typ družstva	Druh družstva (primárne družstvo)	Družstevná organizácia (sekundárne družstvo)
Poľnohospodárske, prípadne peňažné družstvá	Úverné družstvá roľnícke (v obciach)	Ústredné družstvo
	Roľnícke vzájomné pokladnice (v okresných mestách)	Zväz vzájomných roľníckych pokladníc
Nepoľnohospodárske družstvá	Živnostenské	Zväz zamestnaneckých družstiev
	Zamestnanecké	Živnozväz

Zdroj: vlastné spracovanie

Okrem toho, či bolo družstvo v obci alebo v okresnom meste, rozhodujúce bolo, akým spôsobom bolo založené. Historicky starším typom boli úverné družstvá, ktoré boli založené „zdola“, roľnícke vzájomné pokladnice boli novšie typy a založené „zhora“.

Odborná literatúra¹ uvádza veľmi pestrú škálu družstiev, ktoré možno zaradiť pod Ústredné družstvo, a to okrem už spomenutých úverných družstiev aj:

- potravné družstvá
- roľnícke skladištné družstvá
- mliekarenské družstvá
- družstvá liehovarov
- ovocinárske a zeleninárske družstvá
- dobytkárske družstvá
- lesné družstvá.

Je na škodu, že sa nezachovali poľnohospodárske družstvá dodnes v takejto diferencovanej škále činností a fungovali by ako súčasť potravinových vertikál. Je smutné, že družstvá sa postupne deformovali do organizačných štruktúr s veľmi zložitými vlastníckymi vzťahmi, ktoré sú až dodnes často nedoriešené. Práve z uvedeného dôvodu každý rok na Slovensku zaniká cca 23 družstiev a zakladajú sa obchodné spoločnosti.

Hlavné úlohy pre družstevné organizácie v agrárnom sektore

Hlavné úlohy družstevných organizácií v agrárnom sektore boli v minulosti predovšetkým:

- zakladanie družstiev
- organizačne usmerňovanie činnosti družstiev
- starostlivosť o finančné zdroje poľnohospodárskych podnikov
- zabezpečenie nákupu a predaja poľnohospodárskych produktov
- zabezpečenie spoločnej potravinárskej výroby.

K 31.12.1939 bolo na území Slovenska:

- 723 potravných družstiev (43,2%)
- 653 úverných družstiev (39,0%)
- 56 liehovárnických družstiev
- 49 mliekarenských družstiev atď.

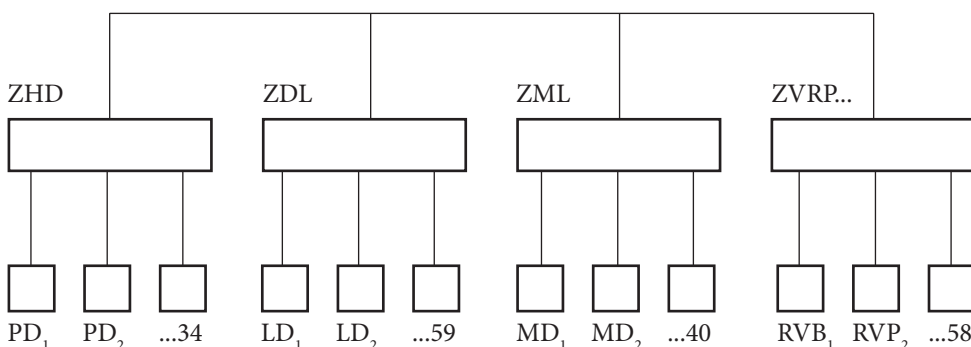
Spolu bolo 1 673 družstiev, z toho tvorilo viac ako 82% družstiev potravných a úverných.

Svojpomocné družstvá, ktoré boli orientované na činnosť pre vlastných členov a od roku 1939 členovia platili zárobkovú daň percento z istiny. Naopak, nesvojpomocné družstvá, ktoré mali úlohy pre tretie osoby, platili percento zo zisku.

K 31.12.1942 bolo na území Slovenska:

- 842 potravných družstiev (ďalej PD)
 - 733 úverných družstiev (ďalej UD)
 - 59 liehovarníckych družstiev (ďalej LD)
 - 40 mliekarenských družstiev (ďalej MD) atď.
- Logickým vyústením bolo zakladanie družstevných zväzov, napríklad:
- Zväz hospodárskych družstiev (ďalej ZHD), 34 jednotiek v prvom roku existencie,
 - Zväz družstevných liehoarov (ďalej ZDL)
 - Zväz mliekarenských družstiev (ďalej ZML)
 - Zväz vzájomných roľníckych pokladníc (ďalej ZVRP) atď.

Obrázok 2. Postavenie družstevných zväzov voči družstvám na Slovensku v roku 1942 (zjednodušená schéma)

Zdroj: vlastné spracovanie

Zväz vzájomných roľníckych pokladníc mal za úlohu postarať sa skôr o strednodobé finančné zdroje a pre väčšie poľnohospodárske podniky. Súčasne zabezpečoval nákup a predaj poľnohospodárskych produktov. K 31.12.1939 bolo na území Slovenska 58 roľníckych vzájomných pokladníc so 118 375 členmi, pasíva viac ako 544 889 korún, aktíva 210 200 korún. V rokoch druhej svetovej vojny prudko rástli vklady členov družstiev, len v roku 1940 stúpili vklady členov družstiev o 6 mil. korún (Ks), naopak pôžičky poklesli o 7 mil. Ks. Zanikli prevody nehnuteľností, stavebná činnosť sa utlmila. Maximálny počet vkladateľov bol v roku 1944, priemer na jedno družstvo – roľnícku vzájomnú pokladnicu bol až 19 mil. Ks, ale maximálny čistý zisk bol v už roku 1932.

Základné úlohy družstevných organizácií v agrárnom sektore naďalej zostali:

1. zakladať družstvá – ich počet bol maximálny v roku 1947, a to 2 661
2. organizačne usmerňovať ich činnosť
3. postarať sa o finančné zdroje poľnohospodárskych podnikov – roľnícke vzájomné pokladnice mali priemerný vklad 7 071 korún slovenských na jednu osobu (Ks/jedného člena), úverné družstvá mali naopak veľa drobných vkladateľov (priemer 2 283 Ks/ jedného člena)
4. zabezpečiť nákup a predaj produktov. Súčasne bola založená „Nákupná ústredňa poľnohospodárskych družstiev“.

Kladne môžeme hodnotiť potravinové vertikály, ktoré boli usmerňované družstevnými organizáciami. Družstevné organizácie boli členené podľa činností, čo prispievalo k ich

odbornosti a k rozvoju družstevníctva na vidieku všeobecne a do roku 1947 v agrárnom sektore osobitne vo forme začínajúcich potravinových vertikál.

Záver

Činnosť družstevných organizácií na rozvoj družstevníctva by mala byť pozitívna. Ale do činnosti družstiev sa často v histórii zapájali nielen aktívni členovia družstiev, ale aj rôzne politické strany, čo poznamenalo charakter družstiev. A tak sa aj v nepolitických podnikoch a v družstevných organizáciách často riešili iné úlohy, ako od nich očakávali ich vlastní členovia. Hoci sa smerovanie a priority agrárnej politiky menili, vydržali družstvá viacero politických systémov a s odstupom času možno konštatovať, že práve poľnohospodárske družstvá a družstevné organizácie hrali na slovenskom vidieku v histórii významnú úlohu. V súčasnosti nám môže byť iba ľúto, že neostali dodnes prehľadné vlastnicke vzťahy v agrárnom sektore.

Článok je spracovaný ako jeden z výstupov výskumného projektu „Zhodnotenie zmien podnikateľských štruktúr v dôsledku integračných procesov pri kooperácii malých a stredných podnikov, osobitne družstiev“ registrovaného vo Vedeckej grantovej agentúre VEGA Ministerstva školstva SR pod evidenčným číslom 1/0330/08.

Literatúra:

- FABRICIUS, M. – HOLEC, R. – PEŠEK, J. – VIRSÍK, O.: *150 rokov slovenského družstevníctva – víťazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995. ISBN 80 – 85355 – 22 – 1
- RAŠTICOVÁ, B. (ed.): *Agrárni strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami*. Studie Slovákckého muzea. Uherské Hradiště 13, 2008. ISBN 978 –80 – 86185 – 72 – 9
- ŠÚBERTOVÁ, E. Current situation in co-operative entrepreneurship in Slovakia. In *VADYBA management*, 2007, Nr. 1, s. 68–74. Vilnius : Vilnius University, 2007. ISSN 1822–3133
- ŠÚBERTOVÁ, E. *Družstevníctvo v procese globalizácie*. Bratislava : KARTPRINT, 2004. 193 s. ISBN 80–88870–34–8.

Poznámky:

- 1 FABRICIUS, M. – HOLEC, R. – PEŠEK, J. – VIRSÍK, O.: *150 rokov slovenského družstevníctva – víťazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995. ISBN 80 – 85355 – 22 – 1, s. 135

Activity of Co-operative organizations in Slovakia and their influence on the development of agrarian movement

A b s t r a c t

After the First World War the co-operative movement in Slovakia intensified and became sizeable. The maximum number of co-operatives operating in Slovakia was registered in 1947. After the First World War there appeared many types of co-operatives in Slovakia and extended their activities. At that time the co-operative movement, albeit massive, was disunited and divided according to subjects of enterprise into: “agricultural and/or credit co-operative” movement and “non-agricultural” movement. This disunity was caused by political issues and problems. Development of the Slovak co-operative movement was in a negative manner affected by the changes in ownership in the February 1948.

Zemědělská družstva v meziválečném Československu ve světle statistiky

VÁCLAV PRŮCHA

Zakladatelským obdobím zemědělského družstevnictví v českých zemích i na Slovensku bylo několik posledních let 19. století a počátek 20. století. Tato forma družstevního hnutí se rozvíjela v návaznosti na rozmach úvěrního družstevnictví, které se stalo finanční základnou pro ostatní druhy družstev, označovaných souhrnně jako neúvěrní družstevnictví. Úvěrní družstevnictví tvořily záložny, kampeličky, raiffeisenky a na Slovensku úvěrná družstva. V českých zemích bylo v roce 1918 evidováno 3 348 úvěrních družstev (přibližně o 300 více než v roce 1914), ale v roce 1920 zde působilo již 5 997 úvěrních družstev a na Slovensku s Podkarpatskou Rusí dalších 1 489.¹ Bylo to překvapivě vysoké číslo, porovnáme-li je s tehdejšími počtem obcí.

Úvěrní družstevnictví přispívalo k emancipaci zemědělské výroby z područí obchodního, průmyslového a bankovního velkokapitálu a mařilo vysávání dlužníků místními lichváři. Rolníci získávali levnější úvěry na nákup půdy a hospodářského zvířectva, na vybavení domovů a modernizaci svých hospodářství, a také na snadnější překonávání následků živelních pohrom. Získání úvěru umožňovalo odklad prodeje produkce v době nízkých cen, což například oslabovalo pozici cukrovarníků, kteří do té doby poskytovali pěstitelům řepy nevýhodné zálohy na prodej řepy.² Od úvěrování jednotlivců byl logický krok k podpoře výstavby a provozu zemědělských družstev i dalších forem družstevnictví.

Neúvěrní družstevnictví bylo velmi rozvětvené. Meziválečná statistika je třídila do několika skupin, které se dále detailněji členily. Byla to družstva zemědělská, výrobní nezemědělská, obchodní, spotřební (konzumní), bytová, ve sféře kultury, zdravotnictví, sportu, spolkovni činnosti aj. Po válce vznikaly i nové druhy družstev v souvislosti s pozemkovou reformou a s materiálním zajišťováním legionářů. Státní úřad statistický (SÚS) publikoval každoročně základní údaje o družstevnictví ve statistických příručkách, ročenkách a Zprávách SÚS. Mimoto uskutečnil v letech 1919 a 1930 dvě detailní šetření o neúvěrním družstevnictví, která podchytila i majetek a hospodářské výsledky družstev.³ Šetření z roku 1919 zjišťovalo také obor, místo působení a rok registrace družstev vytvořených do roku 1919.

Celkovou strukturu čs. družstevnictví na přelomu 20. a 30. let, tedy v předvečer hospodářské krize, ukazuje *tabulka 1*. Pokud by byly upřesněny podskupiny „jiná družstva“, byl by obraz o družstevních aktivitách ještě bohatší.

Z tabulky je zřejmý význam zemědělského družstevnictví, na něž v roce 1930 připadalo 47 % neúvěrních družstev a 27 % z úhrnu všech 16 086 družstev evidovaných v ČSR (údaj 27 % je jen přibližný, protože počet úvěrních družstev je k roku 1929). O životaschopnosti družstevní ideje i praxe svědčil dlouhodobý přírůstek členské základny i při úbytku zemědělské populace.

V čs. družstevnictví byla navíc jeho zemědělská složka nejúplněji organizovaná. Vrcholným orgánem zemědělského družstevnictví se stal *Centrokooperativ* (Svaz jednot hospodářských družstev), založený v roce 1921 z iniciativy agrární strany ministerstvem zemědělství. Byl posvěcen i legislativně. Do Centrokooperativu se rychle zapojovaly počátku samostatně působící regionálně i národnostně rozrůzněné svazy zemědělského družstevnictví, pro něž se nová vrcholová ústředna stala zájmovým a revizním ústředím. Centrokooperativ ovládal kolem 90 % zemědělského družstevnictví. V druhé polovině 30. let zůstaly mimo něj jen svazy bramborářského průmyslu, lesnictví a jeden z německých svazů. Hegemonie agrární strany v zemědělském družstevnictví vystupovala do popředí ve srovnání s rozmanitou politickou a stavovskou orientací např. spotřebního nebo bytového družstevnictví.

Tab. 1. Počet družstev různých typů v letech 1929–1930

Družstva	České země	Slovensko	P. Rus	ČSR
<i>Úvěrní družstva úhrnem (1929)</i>	5 865	1 009 ^a	.	6 874
z toho záložny	1 703	67 ^a	.	1 770
kampeličky a raiffeisenky	4 162	–	–	4 162
úvěrná družstva na Slovensku	–	942	–	942
<i>Neúvěrní družstva úhrnem (1930)</i>	7 411	1 540	261	9 212
A. Zemědělská	3 905	382	61	4 348
z toho skladištní	219	16	5	240
nákupní a prodejní	97	12	12	121
výrobní	1 227	313	41	1 581
strojová	196	6	–	202
elektrárenská	1 975	6	–	1 981
jiná	191	29	3	223
B. Živnostenská	1 204	87	49	1 340
z toho nákupní a prodejní	336	20	7	363
výrobní a jiná	868	67	42	977
C. Ostatní	2 302	1 071	151	3 524
z toho spotřební	823	886	131	1 840
stavební a bytová	1 400	171	19	1 590
jiná	79	14	1	94

^a Včetně P. Rusi.

Zdroj: *Statistická příručka republiky Československé IV*. Praha : SÚS, 1932, s. 158, 257. Zčásti vlastní řazení do skupin.

Z ústředien sdružených v Centrokooperativu zaujímala výjimečné postavení *Ústřední jednota hospodářských družstev v Praze* (založená v roce 1896), která vedle přibližně 4 000 úvěrních a neúvěrních družstev ovládla významné pozice v 22 akciových společnostech, získala čtvrtinový podíl v Agrární bance a svými akciovými účastmi pronikla i do předních průmyslových společností, jako byly Zbrojovka Brno, Explosia nebo Spolek pro chemickou a hutní výrobu.⁴

1. Klasifikace zemědělského družstevnictví

V publikaci SÚS o neúvěrních družstvech v roce 1930 jsou družstva roztržiděna podle způsobu zapojení subjektů do družstevní činnosti. Z toho vyplynula následující klasifikace:⁵

1. Úplné združstevnění hospodářství členů (komuna v SSSR).
2. Úplné sdružení práce a výroby, např. družstevní statky vzniklé při pozemkové reformě nebo pekárny pekařských dělníků prodávajících chléb na trhu.
3. Družstva, v nichž se individuálně hospodařící subjekty spojovaly k činnostem zahrnujícím celý výrobní proces nebo jeho část, případně k finálnímu zpracování produkce (např. družstevní mlékárny, lihovary, tírny lnu, společná orba).
4. Společné užívání nebo půjčování strojů.
5. Združstevnění obchodní činnosti sdružených podniků – prodeje produkce, obstarávání surovin a dalších potřeb pro členy; byl možný i odkup výrobků od členů.
6. Sdružení osob – úvěrní družstva, bytová družstva, konzumy s vlastní výrobou i bez ní.
7. Družstva k provedení určité akce, po jejímž dokončení se družstva rozcházela (část elektrárenských družstev, výstavba spolkovních nebo rodinných domů, vybudování váh pro zemědělské účely v obcích).

Většina z uvedených bodů se vztahuje i na zemědělské družstevnictví. V jeho vymezení se však vyskytují v různých pramenech odlišnosti, které jsou vysvětlitelné častým prolínáním zemědělské činnosti s nezemědělskými formami družstevnictví, anebo případy, kdy zemědělci tvořili jen menšinu členské základny družstev. Tak tomu bylo u části družstev obchodních, živnostenských, strojních a elektrářenských, a na Slovensku i u družstev potravních. Na družstevní mlýny bývaly někdy napojeny pekárny, vodní elektrárny, sklady a výjimečně i dřevařské provozovny. Z různých pramenů – mimo SÚS také z oficiálních publikací ČSR a ministerstva zemědělství – lze sestavit tuto klasifikaci zemědělského družstevnictví:⁶

1. *Všeobecně zemědělská družstva*. V devíti různých oblastech působilo 196 družstev se 17 627 členy. Nejpočetnější byla družstva pachtovní a družstevní statky (zpočátku se odděleně vykazovala družstva legionářská).
2. *Družstva zemědělsko-průmyslová*. Dominovaly mlékárny se 62 575 členy, dále lihovary, mlýny a živnostenský chov zvířat.
3. *Družstva skladištní a obchodní*. Měla masový charakter – skladištní družstva 180 563 členů, družstva pro nákup a prodej 15 250 členů a pro prodej mléka 11 593 členů. U skladištních družstev převažovala odbytová činnost, u nákupních a prodejních družstev nákup zemědělských produktů v kombinaci s prodejem potřeb pro rolníky.
4. *Potravní družstva na Slovensku a P. Rusi*. Tvořila přechod mezi zemědělskými a spotřebními družstvy při převaze funkcí spotřebního družstevnictví. Byla zaměřena hlavně na zásobování svých členů uhlím, strojenými hnojivy, zemědělským náčiním a spotřebním zbožím, a v menším rozsahu nakupovala od rolníků jejich produkty. Působila v mnoha obcích s tradicí z doby Uherska. V roce 1930 vyvíjelo činnost 640 těchto družstev se 103 692 členy. Z tohoto počtu připadalo na rolníky 82 % a na dělníky 11 %.⁷
5. *Elektrářská družstva*. Vznikala ve třech formách: k výrobě elektřiny, k nákupu a prodeji elektřiny a jako pomocná elektrářská družstva. Zemědělci měli mezi členstvem elektrářských družstev mírně nadpoloviční zastoupení.

U této klasifikace se objevují nejasnosti především u zemědělských strojních družstev a u lesních družstev. *Strojní družstva* vznikala nejen v zemědělství, ale i v živnostenské oblasti, a navíc statistika někdy slučovala do jedné skupiny družstva strojní a elektrářská. V odborné literatuře lze najít zmínky o výjimečnosti družstevního zajišťování a využívání mobilních zemědělských strojů. Rozsáhlejší výstavba strojních družstev se rozvinula s podporou státu až od roku 1945 jako předehra k pozdějším strojním a traktorovým stanicím.

O *lesních družstvech* byly publikovány diametrálně odlišné údaje. Dvě publikace SÚS uváděly k roku 1930 rozdílný počet 27, resp. 110 družstev, v publikaci ministerstva zemědělství podle stavu z konce roku 1937 to bylo 383 lesních družstev s 11 490 fyzickými osobami a 19 lesních družstev s 398 právníckými osobami.⁸

Následující *tabulky 2 a 3* podávají přehled o složení neúvěrných zemědělských družstev v členění na všeobecně zemědělská a další družstva.

Z *tabulky 3* je zřejmé, že se různé skupiny družstev vyvíjely nerovnoměrně. Končila éra vzestupu sušáren čekanky, lnářských a dobytkařských družstev, zatímco svou perspektivnost prokazovala zejména družstva mlékařská a elektrářská. Spolehlivé závěry však nelze z tabulky vyvozovat, protože za poklesem počtu družstev se může skrývat jejich organizační centralizace a růst kapitálové síly, jak tomu bylo u skladištních družstev v 30. letech.

Tab. 2. Všeobecně zemědělská družstva a jejich členská základna v ČSR v roce 1930

Družstva	Počet		Družstva	Počet	
	družstev	členů		družstev	členů
družstevní statky	43	3 946	lesní	27	1 311
hospodářská pachtovní	46	7 643	rybářská a rybničná	8	583
pastvinářská	54	2 861	pěstování vrby	2	25
semenná	11	633	rodinné zahrady	2	94
vinařská	3	531	Úhrnem	196	17 627

Zdroj: Čs. statistika, sv. 108, s. 4 a násl. V rybářských družstvech byli zemědělci slabě zastoupeni.

Tab. 3. Složení dalších neúvěrných zemědělských družstev v ČSR v letech 1918, 1927 a 1937

Družstva	1918	1927	1937	Družstva	1918	1927	1937
skladištní	117	377	336	sušáren čekanky	35	34	32
konzumní	763	1 070	1 139	lnářská a tkalcovská	35	45	34
mlékařská	306	372	503	dobytkářská	292	187	204
mlýnská a pekárenská	55	57	74	strojní a elektrárenská	265	1 270	2 122
lihovarská a škrobářenská	154	269	380	jiná	66	475	613
Neúvěrní celkem				2 088	4 156	5 437	

Zdroj: *Dvacet let československého zemědělství 1918–1938*. Praha : Min. zemědělství, 1938, s. 193–194. Konzumní družstva jen při propojení se zemědělstvím.

2. Etapy vývoje zemědělského družstevnictví

Po zakladatelském období od závěrečných let 19. století do roku 1914 nastal již bezprostředně po skončení války rozmach družstevnictví, který se projevil zakládáním nových družstev a přílivem členů do družstev již existujících. Po válečném mezidobí, které část družstev přežila při útlumu nebo přerušeni činnosti, nastoupila od konce roku 1918 druhá zakladatelská perioda. Poválečný boom v zakládání zemědělských družstev, který trval do roku 1922, vystřídal do konce 20. let období mírnějšího, ale trvalého početního růstu družstev a jejich ekonomického upevňování. Krize v 30. letech zhoršila ekonomické výsledky většiny družstev a pro mnohé znamenala existenční ohrožení, likvidaci nebo útlum aktivit. S podporou státních zásahů iniciovaných agrární stranou i v této době prosperovala po zavedení obilního monopolu družstva skladištní, v nichž se v ještě větší míře než v minulosti prosazovaly vlivné skupiny agrárního kapitálu.

Zakladatelské období do roku 1914. O vzniku družstev přináší bohaté poznatky Čs. statistika, sv. 10. Je v ní výčet zemědělských družstev vytvořených do roku 1919 podle obcí i s udáním roku vzniku. Pomineme-li tři první družstevní lihovary na Bruntálsku a ve Frývaldově (Jeseník) z let 1872–73, patřila k nejstarším mlékárna v Boršově u Moravské Třebové a německá hospodářská družstva ve Frýdlandě a Podbořanech (1887–88). V 80. letech se šířila družstva zakládaná k výstavbě rolnických vah, což omezilo šizení rolníků při dodávkách dobytka i rostlinných produktů. Na Slovensku se objevila v roce 1886 první malá mlékárna s 15 průkopníky družstevní myšlenky v Bratislavě.

Po těchto „prvních vlašťovkách“ začalo v druhé polovině 90. let 19. století zakladatelské období, které zasáhlo nejsilněji oblasti družstev skladištních, prodejních a nákupních, dobytkařských a pastvinářských. Počátek 20. století pak přinesl nástup celé škály družstev, kterou zachycují výše uvedené tabulky. Novým úkazem byla převážně na Moravě dobytkařská družstva k chovu skotu, prasat nebo obojího; přerůstala až do okresních rozměrů a byla

spojena i s vedením plemenných knih. Družstevnictví se také prosazovalo ve výstavbě potravinářských podniků, zvelebování lnářství, bramborářství a semenářství a rovněž v budování strojních a prvních elektrárenských družstev.

Na Slovensku se šířila v této době převážně potravní družstva, soustředěná zpočátku regionálně ponejvíce v Liptově, na Oravě, v podtatranské oblasti a v okolí Senice. Koncentrace družstev byla charakteristická pro jeden z nejhudších slovenských regionů, pro Oravu ve vesnicích v okolí Tvrdošína a Dolného Kubína. V roce 1898 se ustavilo družstvo také v Sobotišti u Senice, v obci proslulé založením prvního zemědělského úvěrního družstva na evropském kontinentě pod názvem Gazdovský spolok (1845).

Druhé zakladatelské období 1918–1929. Po vzniku ČSR se mnohá předválečná družstva obtížně vyrovnávala s tíživou hospodářskou a sociální situací, ale na druhé straně krizové poměry přispívaly k tomu, že chudí lidé hledali útočiště v zapojování do družstev, zejména spotřebních. Na východě státu byly řešeny specifické problémy s odpoutáním družstev od jejich centrál v Budapešti a s aplikací demokratičtějších forem po vzoru českých zemí (družstva na východě byl podřízena autoritě uherského státu).⁹

Významným impulzem k rozvoji zemědělského družstevnictví se stala zahájená pozemková reforma a intenzivní propagace družstevních idejí na vesnici agrární stranou. Již v roce 1919 byla k výchově kvalifikovaných pracovníků zřízena v Praze Vyšší zemědělská škola družstevní. Pro poměr dominantní strany čs. venkova k družstevnictví byl charakteristický výrok předsedy vlády Antonína Švehly z roku 1924 (nevysovena přitom zůstala snaha využít družstevního hnutí v zájmu agrární strany): „*Po zkušenostech, nabytých v dědinách i městech, kde se po léta družstevně pracuje, vidíme, že místo dřívějšího, vlivem liberalistického názoru nejbezohlednějším sobectvím prosáklého člověka, jdoucího za svým cílem třeba přes mrtvoly svých druhů, vyrůstá vlivem idee družstevní člověk nový, chápající, že k dosažení štěstí lidstva není možné vést boj všech proti všem, nýbrž že pouze ideou vzájemné pomoci a lásky k bližnímu vyrovnají se rozpory v lidské společnosti a docílí se její zušlechťení a pospolitosti. Družstevnictví vyjadřuje onu správnou syntesu, která zabezpečuje na jedné straně nezbytnou vzpruhu jedincovu v zájmu pokroku a na druhé straně stará se, aby tento pokrok přišel k dobru celku – tedy vyrovnává mezi sobectvím jedince a potřebou celku.*“¹⁰

Vliv krize ve 30. letech na zemědělské družstevnictví. Zhoubné důsledky hospodářské krize se nevyhnuly ani družstevnictví. Mnohá družstva zanikla nebo utlumila činnost a přežívala v podstatě jen formálně. Zároveň rostly objemy obchodů i celkový význam skladištních družstev a byly budovány nové skladištní objekty, což úzce souviselo s přípravami k zavedení obilního monopolu a s jeho ustavením. Ve 30. letech se zrychlil již dříve probíhající centralizační proces v celém čs. družstevnictví spojený s upevňováním pozic představitelů zámožnějších rolnických vrstev, velkostatku a agrárních politiků v družstevních ústřednách a svazech. Rozhodování se stále více vzdalovalo od řadových členů i od principů, z nichž se družstevní hnutí zrodilo.

Souhrnné údaje o zemědělském družstevnictví za meziválečné období uvádí *tabulka 4*. Je přitom třeba připomenout, že statistická analýza z více příčin nepodchytila zdaleka všechna družstva. Např. v roce 1930 z úhrnného počtu 9 177 neúvěrních družstev bylo statisticky zpracováno 7 009 družstev – 1 020 bylo ve stavu nečinnosti, 299 v likvidaci, 245 v pronájmu nebo v přípravném stadiu a 604 družstev nezaslalo požadované informace a část z nich byla rovněž ve stavu nečinnosti. V letech 1921–1932 při přírůstku 3 775 nově založených zemědělských družstev jich 1 660 ukončilo činnost.¹¹ Podíl Slovenska a P. Rusi na počtu zemědělských družstev se podstatně lišil podle toho, započítáváme-li k nim potravní družstva, která tam tvořila většinu zemědělských družstev včetně potravních. Se započtením potravních družstev připadalo na východní část státu v roce 1920 kolem 40 % zemědělských družstev, a v roce 1932 již jen 23 %.¹²

Tab. 4. Počet registrovaných zemědělských družstev v ČSR v letech 1919–1936

Rok	Družstva	Rok	Družstva	Rok	Družstva	Rok	Družstva
1919 ^a	2 373	1924	3 732	1929	4 100	1933	5 397
1920	2 920	1925	4 112	1930 ^a	4 348	1934	5 376
1921	3 215	1926	4 318	1930 ^a	5 114	1935	5 369
1922	3 436	1927	4 458	1931	5 288	1936	5 346
1923	3 482	1928 ^a	3 481	1932	5 342		

^a V letech 1919–1930 bez potravních družstev na Slovensku a P. Rusi, později včetně nich.

V roce 1930 dva údaje, vyšší včetně potravních družstev. Od roku 1928 nová řada po revizi rejstříku družstev a přeřazení části družstev do nezemědělských.

Zdroj: *Statistická příručka RČS, sv. IV. Praha 1932, s. 158; Statistické ročenky ČSR 1935, s. 100; 1938, s. 114.*

Zemědělské družstevnictví bylo po úvěrním družstevnictví v ČSR nejrozšířenější. Odborná literatura udává, že do něho zapojil více než milion zemědělských hospodářství. Větší vypovídací schopnost by měl údaj očištěný od duplicit, protože zejména zámožnější a progresivně hospodařící rolníci byli obvykle členy více družstev, nejčastěji v kombinaci skladištních, elektrářských a dalších družstev a na Slovensku družstev potravních a jiných.

3. Vliv pozemkové reformy na zemědělské družstevnictví

V souvislosti s pozemkovou reformou bylo do roku 1937 ustaveno 1 446 nových družstev s 82 877 členy. Jejich složení zachycuje *tabulka 5*. Zemědělské družstevnictví se rozvíjelo na 126 tis. ha půdy (7 % celkové výměry půdy přidělené v pozemkové reformě). Malou část uvedených výměry získala i nezemědělská družstva, např. 818 „obecně prospěšných“ stavebních družstev. Přidělovány byly i pozemky, na nichž již stály nebo byly nově postaveny tělocvičny, hřiště, letní tábory a turistické chaty.

Nejvíce půdy získala *družstva lesní a pastvinářská*, a pamatováno bylo i na družstva vodní a meliorační, která pečovala o vodohospodářské objekty na půdě podléhající pozemkové reformě. Z lesních družstev připadalo 81 % na Slovensko (podle výměry půdy). Ve srovnání s rozlohou lesní půdy propuštěné vlastníkům ze záboru nebo ještě v roce 1937 nerozdělené (1 721 tis. ha) tvořila půda přidělená lesním družstvům jen necelá 2 %. V českých zemích byl tento podíl bezvýznamný, na Slovensku dosáhl 5 %. Družstevní snahy se prosazovaly mezi vlastníky malých lesních ploch, neboť na rozdíl od státních lesů a majitelů velkých lesů nebylo u nich zpeněžování dřeva uspokojivě vyřešeno. Průkopníkem těchto družstevních snah se stal Zemský lesný svaz na Slovensku.¹³

Z 2 976 průmyslových, lázeňských a jiných objektů na velkostaticích podléhajících reformě byla původním vlastníkům odňata necelá pětina (572 objektů). Družstva se na těchto přesunech podílela nejvíce u lihovarů, kde bylo družstvům předáno 162 závodů a posílena byla také již existující lihovarská družstva. V nově zřizovaných družstevních lihovarech měli zpočátku převažující zastoupení drobní zemědělci.¹⁴

Rozhodující část disponibilní půdy byla přidělována individuálně, v malých výměrách rolníkům a ve velkých celcích agrární buržoazii – velkým sedlákům a ve výměře kolem 100 ha zemědělské půdy tzv. zbytkovým statkům. V nevelkém počtu (22 podle stavu z roku 1927) vznikla *družstva domkářská*, která získanou půdu pronajímala svým členům k individuálnímu obdělávání bez možnosti najímanou půdu odkoupit (většinou šlo o pronájmy 1 až 1,5 ha půdy).¹⁵

Souběžně s tím se uplatnilo i *kolektivní družstevní hospodaření*, na němž se podle výměry obhospodařované půdy podíleli vedle legionářů a dalších osob asi z poloviny někdejší pracovníci šlechtických velkostatků – v podstatě dělníci, protože ostatní zaměstnanci byli

Tab. 5. Družstva ustavená v souvislosti s pozemkovou reformou (stav v roce 1937)

Zaměření družstev	Počet		Přidělená půda v ha
	družstev	členů	
Celkem v ČSR	1 446	82 877	126 027
<i>Všeobecně zemědělská družstva</i>	97	7576	9 626
z toho zaměstnanecká	22	266	2 549
legionářská	6	183	497
konzumní	4	2 108	334
ostatní	65	5 019	6 246
<i>Speciálně zemědělská družstva</i>	845	43 014	101 509
z toho pěstitelská a chovatelská	11	1 178	1 356
pastvinářská	432	29 948	38 767
lesní – fyzické osoby	383	11 490	33 789
lesní – právnické osoby	19	398	27 597
<i>Zemědělsko-průmyslová družstva</i>	246	12 423	1 360
z toho lihovarská	221	11 931	1 307
ostatní	25	492	53
<i>Jiná družstva</i>	258	19 864	13 532
z toho úvěrová	5	1 989	–
stavební	35	3 730	702
vodní a meliorační	212	12 243	12 790
ostatní	6	1 902	40

Zdroj: Dvacet let československého zemědělství 1918–1938. Praha : Min. zemědělství, 1938, s. 39.

dostatečně zajištění individuálními přiděly půdy (na 1 stálého dělníka připadl v průměru přiděl 1,2 ha, na deputátníka 1,6 ha a na úředníka 67,7 ha). Přídělci-legionáři a jejich pozůstalí, ať se zapojili do kolektivní činnosti nebo hospodařili individuálně, mohli získat příspěvek z „Fondu čs. legionářů pro pozemkovou reformu“.¹⁶

V roce 1928 hospodařilo v ČSR kolektivně na 5 729 ha půdy získané v pozemkové reformě 25 družstev s 2 050 členy. Vedle toho vyvíjelo činnost – jen v Čechách a bez návaznosti na pozemkovou reformu – dalších 22 družstev se společným hospodařením s 1 987 členy; k dispozici však měla jen 1 855 ha půdy.¹⁷ Společné hospodaření provázely chronické potíže, které souvisely s nezkušeností někdejších dělníků a legionářů s organizací výroby a odbytu, s nedostatkem kapitálu a s upisováním skromných členských podílů. Agrární krize ve 30. letech tuto formu hospodaření ochromila. Ještě v roce 1930 vyvíjelo činnost 43 družstevních statků s téměř 4 000 členy, ale o 7 let později to bylo jen 22 družstev s 266 členy. Průměrný počet členů družstevních statků poklesl z 92 na 12.

4. Charakteristické rysy zemědělského družstevnictví

Velikost zemědělských družstev a intenzita zapojení zemědělců do neúvěrního družstevnictví. Z údajů o družstvech a počtu členů je možno vyčíslit průměrnou členskou základnu družstva. K malým družstvům s přibližně 50 členy patřila družstva pastvinářská, semenářská, pomocná elektrářenská, lihovarská, lesní a rodinných zahrad. Družstevní statky vykazovaly průměrně 92 členů a pachtovní hospodářství 166 členů. Členská základna většiny dalších družstev se pohybovala nejčastěji mezi 140 a 260 členy, přičemž k horní hranici se blížily družstevní mlékárny a mlýny. Mlékárny se zabývaly i sběrem vajec a drůbeže a obchodu s nimi. Výjimečnou velikost měla družstva skladištní s průměrem 785 členů a 13 zaměstnanců.

Již před první světovou válkou se objevovala zemědělská družstva s ještě rozsáhlejší členskou základnou. V roce 1919 patřila k největším hospodářská družstva (v závorce počet členů) v Plzni (4 508), Liptovském Mikuláši (3 239) a Kolíně (1 775), obchodní a prodejní družstva v Rožnově pod Radhoštěm (2 028), Vizovicích, Prostějově, Komárně a Rimavské Sobotě (1 100 až 1 200), dobytčářské družstvo v Rýmařově (1 061), elektrářenské družstvo v Hluboké nad Vltavou (1 047), mlékářenská družstva v Opatově u Litomyšle a Lanškrouně (969, 875), Ústředná družstevná pálenice vo Zlatých Moravciach (1 127) a obdobné maďarské družstvo na P. Rusi v Berehovu (605). V propojení zemědělského a spotřebního družstevnictví vynikaly na Slovensku Liptovsko-pribylinský gazdovsko-potravný spolok v Pribylině pod Tatrami (6 395) a potravná družstva v Ľubietové a Kláštore pod Znievom (3 342, 1 668).¹⁸ V roce 1930 zjistil SÚS v ČSR 213 družstev s více než 500 členy, z toho 15 s více než 2 000 členy a 59 mezi 1 001 až 2 000 členy.¹⁹

O intenzitě zapojení zemědělců do neúvěrních zemědělských družstev svědčí údaje z let 1922 a 1930. V roce 1922 s výjimkou P. Rusi připadalo v českých zemích i na Slovensku kolem 1 500 zemědělců na 1 zemědělské družstvo. Do roku 1930 nastal nerovnoměrný posun – na Slovensku se ukazatel zvýšil, zatímco v českých zemích výrazně klesl. V roce 1930 připadalo v Čechách na 1 zemědělské družstvo 572 zemědělců, na Moravě a ve Slezsku 908, na Slovensku 1 708 a na P. Rusi 3 974 zemědělců (celostátně 955 zemědělců). Tyto údaje jsou však značně ovlivněny elektrářenskými družstvy, která byla v českých zemích na rozdíl od Slovenska početně zastoupena. Při sčítání lidu v roce 1930 bylo zjištěno, že do skladištních družstev bylo zapojeno 20,3 % zemědělců při pronikavých regionálních rozdílech (Čechy 36,0 %, Slovensko 5,5 %).²⁰

Podíl zemědělců na členské základně zemědělských družstev. Z tohoto hlediska je možno rozlišit:

- Zemědělská družstva s výlučným nebo téměř výlučným zastoupením zemědělců: vedle všeobecně zemědělských družstev to byly mlékárny, brynzárny, družstevní lihovary a mlýny, sušárny čekanky, tírny lnu a družstva pro prodej dobytka, mléka a drůbeže.
- Ve skladištních družstvech připadalo v roce 1930 na zemědělce 92 % členů a v potravních družstvech na východě státu 82 % členů.
- Menší, ale stále ještě významnou účast měli zemědělci v družstvech řeznických a uzenářských, při zpracování zeleniny a ovoce, v družstvech elektrářenských a v menší míře i v pivovarech, škrobárnách a v nezemědělském výrobním družstevnictví v cihelnách.
- Nepatrnou až mizivou účast vykazovali zemědělci v družstevních pekárnách a na jatkách, ve výrobě nápojů (kromě lihovarů a pivovarů) a v družstevních vodárnách a vodovodech.

Informaci o skladbě zemědělských družstev s významnější účastí zemědělců, o jejich počtu, členské základně a zastoupení zemědělců podává *tabulka 6*. Údaje je možno doplnit o 27 lesních družstev s 1 311 členy, o dvě družstva rodinných zahrad (94 členů) a dvě družstva k pěstování vrby (25 členů).

Tab. 6. Počet družstev, členů a zemědělců v zemědělských družstvech v ČSR v roce 1930

Družstva	Počet		z členů zemědělců ^a	Ø počet členů
	družstev	členů		
družstevní statky	43	3 946	3 641	92
pachtovní hospodářství	46	7 643	4 399	166
pastvinářská	54	2 861	2 652	53
vinařská	3	531	487	177
semenářská	11	633	554	58
mlékárenská	272	62 575	60 538	230
bryzárenská	3	201	201	67
pro chov a žír zvířat	64	5 747	5 202	90
řeznická a uzenářská	18	1 569	916	87
pro zpracování čekanky	31	5 111	5 086	165
pro zpracování ovoce a zeleniny	25	2 131	1 600	85
mlýny	62	16 093	14 516	260
pivovary	10	1 414	425	141
lihovary	292	16 379	16 161	56
škrobárny	6	889	697	148
tírny lnu	22	2 418	2 353	110
skladištní	230	180 563	166 881	785
nákupní a prodejní	83	15 250	12 763	184
pro prodej dobytka	15	2 544	2 434	170
pro prodej drůbeže	4	300	257	75
pro prodej mléka	110	11 593	11 169	105
potravní	640	103 692	84 651	162
zemědělská strojní	258	10 893	9 130	42
elektrárenská výrobní	30	5 312	2 448	177
nákup a prodej elektřiny	522	40 632	19 991	78
pomocná elektrárenská	948	58 332	36 825	62

^a Samostatně hospodařící zemědělci, na družstevních statcích včetně dělníků.

Zdroj: Čs. statistika, sv. 108, s. 4–21.

Rozvrstvení členské základny podle majetkových poměrů. O tomto aspektu zemědělského družstevnictví existují jen nepřímé údaje a odhady. SÚS uváděl, že zemědělství dělníci a drobní rolníci byli členy družstev jen výjimečně. Zámožnější sedláci se naopak stávali členy i několika družstev (včetně úvěrních). Jak ukazuje *tabulka 7*, výše členských podílů a průměrný počet podílů na družstevníka se značně lišily. U družstevních lihovarů jsou z roku 1930 k dispozici i detailnější údaje o rozvrstvení členské základny: 49 % členů byli zemědělci do 10 ha, 31 % od 10 do 20 ha, 17 % od 20 do 50 ha a 3 % nad 50 ha.²¹

Ve skladištních, nákupních a prodejních družstvech získali rozhodující pozice zámožní sedláci a statkáři, kteří disponovali i kapitálem z úpisů menších a středních rolníků. Tato oblast byla zvláště přitažlivá také pro funkcionáře agrární strany.

5. Specifika některých úseků zemědělského družstevnictví

Skladištní družstva. Pozoruhodným rysem zemědělského družstevnictví – a z hlediska veřejnosti rysem nejviditelnějším – byla v meziválečném období expanze skladištních družstev, jejichž budovy stavěné většinou u nádraží přežívají často až do dnešní doby. V jejich činnosti dominovala odbytová činnost. Do tohoto úseku družstevnictví směřovala podstatná část prostředků, uvolňovaná od roku 1922 formou vládní záruky do výše 50 mil.

Kč při půjčkách poskytovaných družstvům na investiční účely. Nové skladištní prostory se rozšiřovaly i v krizových letech, nezřídka výstavbou pobočných skladů, zejména po zřízení Čs. obilní společnosti (obilního monopolu) v roce 1934. Na plánovanou výstavbu skladů o kapacitě 19 000 vagonů obilovin a rekonstrukce objektů o kapacitě 11 000 vagonů byly uvolňovány i rozsáhlé státní prostředky. Do roku 1938 byl program realizován pouze zčásti, ale jen na Slovensku a P. Rusi bylo vybudováno 16 obilních sil o kapacitě přes 4 000 vagonů.

Tab. 7. Průměrná finanční účast členů v několika typech družstev v roce 1930

Družstva	Upsaný podíl v Kč	Počet podílů na 1 člena	Finanční účast na 1 člena v Kč
nákupní, prodejní a skladovací	75,7	3,8	286
mlékárenská	136	3,2	435
mlýnská a pekárenská	133	4,3	572
lihovary	405	6,2	2 511
elektrárenská – výroba	487	11,8	5 745
nákup a prodej elektřiny	87	5,5	479
elektrárenská pomocná	84	12,5	1 050
potravní (1925)	20,3	5,7	116

Zdroj: Čs. statistika, sv. 108, s. 31*-38*; Statistická příručka RČS, III. díl. Praha : SÚS, 1928, s. 105.

Mlékárny. Družstevní mlékařství bylo před rokem 1918 nejrozvinutější na Moravě, jejíž jižní část se stala dodavatelem mléčných produktů i do Vídně. Tento slibný vývoj zastavila válka. Počáteční většinou malé družstevní mlékárny zpracovávaly obvykle ručně mléko z jedné nebo několika vesnic. Postupně je nahrazovaly rozsáhlejší objekty se strojní technikou a všestrannějším zpracováním suroviny. Vyrábělo se hlavně máslo a tvaroh, přičemž část odstředěného mléka se vracela členům družstev zpět ke krmným účelům. Mlékárny se zabývaly též sběrem vajec a mnohdy i výkupem drůbeže a obchodu s ní (objevily se družstevní výkrmny drůbeže, zejména hus). První chladárna vajec pro jejich uchování na zimní období pocházela z roku 1927. Počet družstevních mlékáren vzrostl z poválečných necelých dvou set do začátku roku 1938 na 362.

Vznikaly také prodejní organizace – *obchodní společnosti mlékařských družstev*, které vykupovaly z mlékáren přebytek produktů a uskladňovaly je, případně vyvážely. V roce 1934 vstoupil v platnost první zákaz dodávek mlékařensky neošetřeného mléka do měst, nejprve v Praze a Karlových Varech s perspektivou rozšíření na další obce. Podle odhadů připadala z příjmů za prodané mléko polovina na zemědělce-chovatele skotu, necelá čtvrtina na družstevní mlékárny a 11 % na soukromé mlékárny. V mlékařství probíhala ostrá konkurence. V publikaci SÚS se píše o „bitevním poli“ zájmů zemědělců-výrobců, mlékáren, obchodníků s mlékem a konzumentů.²²

Pastevní družstva. Této oblasti družstevnictví, která regionálně pokrývala převážně nejhudší horské regiony, věnovaly velkou pozornost státní orgány. Za podpory státu bylo založeno 89 pastevních družstevních hospodářství, z veřejných prostředků přicházely dotace na efektivnější využívání horských pastvin a polonin i na budování cest, napajedel a salaší pro pastýře. Po legislativní stránce byly upravovány vztahy mezi vlastníky půdy a pastevci a lesní porosty byly chráněny před nedovolenou pastvou. Organizační nadstavbu pastevních družstev tvořily tři organizace: Zemský svaz pastevních družstev v Čechách, Slovenské dobytčářské družstvo v Košicích a Podkarpatské dobytčářské družstvo v Baťově. Odbytu produkce napomáhala speciální družstva pro zpeněžování dobytka a obdobně pojmenované organizační jednotky při skladištních družstvech.²³

Družstevní lihovary. V lihovarnictví existovaly tři podnikatelské formy – lihovary

průmyslové, zemědělské nedružstevní a zemědělské družstevní. Zatímco většina průmyslových lihovarů vykazovala roční produkci nad 1 000 hl, ze zemědělských lihovarů překračovala tuto hranici jen necelá desetina. Nejčastější roční produkce zemědělských lihovarů představovala 200 až 400 hl, ale nezdřídka se pohybovala i pod 200 hl. Přesto např. v sezóně 1929/30 připadalo na družstevní lihovary 40 % vyrobeného lihu. Podniky byly soustředěny zejména v bramborářských oblastech Českomoravské vrchoviny, na Plzeňsku, v Podtatranské oblasti a v Podunajské nížině, kde se však zpracovávalo na líh hlavně obilí a výjimečně i řepa. V roce 1926 odstartovala v družstevních lihovarech velká rekonstrukční akce, provázená technickou normalizací zařízení a výrobních pochodů spolu s racionalizací činností – úsporami páry, paliva a vody, vyšší výtěžností suroviny, omezením ruční práce a zlepšením pracovních podmínek.²⁴

V období fašistické nadvlády se vyvíjelo zemědělské družstevnictví odlišně v různých částech rozdělené republiky. Na Slovensku si vcelku udrželo předválečnou strukturu, zatímco v protektorátu Čechy a Morava i v českém pohraničí bylo mnohem intenzivněji zapojeno do německého válečného řízeného hospodářství. K jeho rysům patřila tuhá centralizace, restriktivní opatření, potlačení vnitrodružstevní demokracie a v protektorátu také dosazování Němců na vedoucí místa a pronásledování mnoha funkcionářů. Po válce byl částečně obnoven předválečný status quo, ale nástup ke kolektivizaci přerušil historický vývoj sloučením různorodých zemědělských družstev v obcích v jednotná zemědělská družstva. Stalo se tak zákonem č. 69 Sb. z února 1949 a o necelý měsíc později nařízením ministra zemědělství č. 75 Sb.

Poznámky:

- 1 Neúvěrní družstva v republice Československé v roce 1930. Praha 1935. *Československá statistika*, řada X, sv. 108, sešit 2, s. 26*.
- 2 Mnoho dokladů o tom poskytla anketa z roku 1905, která zjišťovala, jak záložny Raiffeisenova typu ovlivňují poměry na venkově. Výsledky jmenovitě z 86 záložen uvádí Josef Nožička v knize *Jak vznikly naše kampeličky*. II. vydání. Praha 1939, s. 46–57. Poprvé bylo otištěno v publikaci *Zdroje hospodářského pokroku*. Praha 1906.
- 3 Družstva neúvěrní v republice Československé v roce 1919. Praha 1926. *Československá statistika*, řada X, sv. 10, sešit 1.; Neúvěrní družstva v republice Československé v roce 1930. Praha 1935. *Československá statistika*, řada X, sv. 108, sešit 2 (další odkazy *Čs. statistika*, sv. 10 nebo 108). Ve svazku 108 (s. 14*–23*) je i obecná charakteristika družstev v ČSR: jejich znaky, druhy, vznik a zánik, členství, povinnosti členů, rozdíly mezi ručením omezeným a neomezeným, vklady a podíly členů, konkurzy a vyrovnání, ručení, revize, daně, podmínky státní pomoci, vztah mezi obcemi a družstvy a legislativa týkající se družstev.
- 4 Blíže ŠPIRK, Ludvík. *Zemědělské družstevnictví v kapitalistické a lidově demokratické ČSR*. Praha 1959; JELÍNEK, J. *Zemědělské družstevnictví*. In NĚMCOVÁ, Lidmila a kol. *Vybrané kapitoly z českého družstevnictví*. Praha 2002, s. 130–134.
- 5 *Čs. statistika*, sv. 108, s. 24*–25*.
- 6 *Čs. statistika*, sv. 108, s. 30*–39*; *Deset let Československé republiky*, sv. III. Praha 1928, s. 475–480; *Dvacet let československého zemědělství 1918–1938*. Praha : Ministerstvo zemědělství, 1938, s. 180–194.
- 7 *Čs. statistika*, sv. 108, s. 2.
- 8 Údaj 27 družstev (s 1 311 členy) podle *Čs. statistiky*, sv. 108, s. 2, vyšší údaj podle *Statistické příručky RČS*, sv. IV. Praha 1932, s. 158. Rok 1937 z publikace *Dvacet let...*, s. 39.
- 9 *Dvacet let...*, s. 180–181.

- 10 Venkov, 16. 5. 1924. Cit. podle ŠVEHLA, Antonín. *Stati a projevy z let 1919–1928*. Praha (bez udání roku – vyšlo kolem 1995), s. 31.
- 11 *Čs. statistika*, sv. 108, s. 9*. Blíže o počtech likvidovaných družstev WEIRICH, Marko. *Staré a nové Československo*. Praha 1938–1939, s. 216 a detailně různé ročníky *Zpráv SÚS RČS*.
- 12 Pokles podílu Slovenska způsobila vedle rozsáhlejší zakladatelské činnosti v českých zemích zejména stagnace počtu potravních družstev na Slovensku a P. Rusi a prudký růst počtu elektrárenských družstev, která byla na východě státu zastoupena minimálně.
- 13 *Dvacet let...*, s. 177.
- 14 *Dvacet let...*, s. 31, 33, 37.
- 15 *Deset let...*, sv. III, s. 477–478.
- 16 *Dvacet let...*, s. 40, 43, 48.
- 17 *Statistická příručka RČS IV*, s. 163; JELÍNEK, J., c. d., s. 132. Poněkud odlišné údaje podle stavu z roku 1927 viz *Deset let...*, sv. III, s. 477–478. Zde je i výčet dvorů původních velkostatků, na nichž začala družstva hospodařit. Družstva zaměstnávala i nečleny. Hospodařila samostatně nebo v rámci dvou centrál – Hospodářského, nájemního, stavebního a bytového družstva v Praze II. a Centrály svazu zemědělských družstev v Praze (stav z roku 1927).
- 18 Počty členů podle rozptýlených údajů v *Čs. statistice*, sv. 10.
- 19 *Čs. statistika*, sv. 108, s. 86.
- 20 *Čs. statistika*, sv. 108, s. 26*, 31*.
- 21 *Dvacet let...*, s. 182.
- 22 *Čs. statistika*, sv. 108, s. 32*.
- 23 Údaje o skladištních, mlékařských a pastevních družstvech podle *Dvacet let...*, s. 104, 109, 113–115, 181–186; *Čs. statistika*, sv. 108, s. 30*.
- 24 *Čs. statistika*, sv. 108, s. 33*–35*; *Dvacet let...*, s. 181–182.

Farm cooperatives in interwar Czechoslovakia as seen by statistics

Abstract

Between the wars Czechoslovakia was one of the countries with a developed cooperative system. One of its merits was the farm cooperative system whose beginnings dated back to the 1890s. Detailed data about the structure and economic results of the cooperative system are captured by the 1919 and 1930 statistics. In farming, the cooperative activities were seen in the sphere of purchase, sale and storing of production, in cattle breeding and grazing, establishing machine cooperatives, in the support of electrification in the countryside and in building new factories, mainly dairies, mills, distilleries, starch factories, chicory dryers and flax-mills. Compared to Czech lands the cooperative movement in Slovakia before the birth of Czechoslovakia lagged behind and in the following years the delay lessened only slightly.

The article characterizes the periods of boom and stagnation of cooperatives, also with regard to the land reform under way. Then there are analyses of some features of farm cooperatives such as the number of members, the number of farmers in cooperatives, their representation in other cooperatives, the ratio of representation and the stratification of cooperators in view of their property. In comparison with other spheres of the cooperative system, its farming branch appeared to be the best organized. *Centralkooperativ*, set up in 1921 on the Agrarian Party initiative, became its top organ. This governmental party fully commanded the farm cooperation system.

**PRŮNIK AGRÁRNÍHO Hnutí DO FINANČNÍ
A EKONOMICKÉ SFÉRY**

Agrární strana, agrární peněžnictví a agrární úvěr. Institucionalizace agrárně-ekonomického zájmu a jeho prolínání se zájmem politickým¹

EDUARD KUBŮ – JIŘÍ ŠOUŠA

Modernizace zemědělství a jeho majetkoprávní rekonstrukce, jak pochopí na počátku 20. století i špičky agrárního hnutí, je těsně spjata s finančním sektorem. Na ten jsou kladeny vysoké nároky nejen v oblasti zemědělského (agrárního) úvěru,² tedy službě širokým vrstvám menších a středních vlastníků půdy na venkově (malorolníci a sedláci), ale také v oblasti středního a velkého průmyslového podnikání na agrární sektor navázaného (cukrovarnictví, lihovarnictví, zemědělské strojírenství aj.). S tím, jak se mění povaha agrární strany ze subjektu téměř výhradně zaměřeného na hájení zájmů venkova a zemědělství na stranu státotvornou, jež promlouvá podstatným způsobem do hospodářské politiky země jako celku a zaujímá ve státní administrativě řadu pozic i mimo agrární sektor, sílí v jejich řadách reprezentanti inteligence a zejména byrokracie. Mění se i charakter a sociální role jejich elit. Proces rozšíření působnosti agrární reprezentace v občanském prostoru rozvíjí i nový pohled představitelů agrární strany na finanční sektor a jeho nejpodstatnější složku bankovníctví. Ještě koncem devadesátých let 19. století agrární špičky pozitivně nahlízejí na svépomocné drobné peněžní ústavy srostlé s vývojem venkova a jeho modernizací (nástroj levného úvěru a boje proti lichvě) a nevráživě pohlížejí na městské peněžní ústavy bankovního typu, které vnímají jako venkov odírající velkokapitál. V prvním decenniu 20. století však samy začínají konstituovat peněžní ústavy, jež jsou jejich obdobou – Moravská agrární a průmyslová banka v Brně, Agrární banka v Praze. Ve dvacátých letech 20. století se vliv strany v bankovním podnikání významně rozšiřuje. Peněžní ústavy pod vlivem agrární strany či jejich členů se staly významnými hráči na československém finančním trhu, a co je nejpodstatnější, agrární bankovní ústavy mění svůj charakter. Ze stavovských bank se stávají bankami univerzálními.

Prosté konstatování rostoucího významu agrárního peněžního podnikání a jejich reflexe agrární stranou nevyovídá téměř nic o příčinách a podstatě naznačené změny. To si zjevně uvědomili i pořadatelé dnešní konference, když nás požádali o příspěvek na dané téma. Pokusme se tedy zamyslet nad vývojem agrárního peněžnictví a zkusme definovat, co to vlastně **agrární peněžnictví** je. Je zde v principu několik možností, jež odpovídají jeho vývojovým stádiím:

- a) agrární peněžnictví je peněžnictví spjaté se svépomocí venkovského lidu, které se zrodilo z peněžních přebytků agrární produkce a usiluje o jejich reinvestování do agrárního sektoru;
- b) agrární peněžnictví je peněžnictví spjaté se svépomocí venkovského lidu, jež redistribuuje jeho volné peněžní přebytky do agrárního sektoru, přičemž je vázáno na širší organizační struktury – spolkové, družstevní a od přelomu 19. století na struktury politické;
- c) agrární peněžnictví je peněžnictví založené na soustředění úspor venkovského obyvatelstva, které se nachází pod vlivem agrární strany a jejich reprezentantů a obsluhuje svými aktivitami veškeré formy podnikání na venkově i ve městě.³

Uvedená tři stadia – přitom připouštíme, že je možné formulovat i mezistadia – lze teoreticky završit i čtvrtým stadiem vývoje původně agrárního peněžního ústavu vyjádřeným ztrátou primární vazby na agrární sektor a jeho organizační struktury. Do čtvrtého stadia však vývoj nedospěl, třebaže k němu již bylo v podobě fáze c) nakročeno. V pravdě se jedná o proces „poměšťování“ původně venkovských institucí, jejich aktivit i vedení (elit). Podle našeho názoru definici peněžních ústavů pod agrárním vlivem odpovídají všechny instituce zařaditelné pod body a) až c).

Podívejme se nyní na jednotlivá stadia vývoje agrárního peněžnictví z hlediska typů peněžních ústavů, jejich klientely a typu poskytovaných úvěrů. Fázi a) reprezentují v Čechách na prvním místě okresní hospodářské záložny (dále jen OHZ), na Moravě a ve Slezsku pak kontribuční záložny. Formovaly se v osmdesátých letech 19. století. Jejich účelem je primárně soustředit vklady bohatšího zemědělského obyvatelstva a poskytovat dlouhodobý (**investiční**) **úvěr** zajištěný vlastním majetkem (hypotékou). Sloužil k rozšíření vlastnictví půdy, stavbě nemovitostí, příp. nákupu strojního vybavení a modernizaci hospodářství. **Držebnostní úvěr**⁴ nejčastěji sloužil k výplatě podílu sourozenců a věna dcerám. Z důvodu jeho neproduktivnosti byl nahlížen jako přítěž agrárního hospodářství.⁵ OHZ začínají ve druhé polovině 80. let konkurovat drobná rolnická úvěrní družstva založená lokálně a pracující na principu sousedské svépomoci. Minimální režie družstva spojeného s vesnickou komunitou, jež zajišťuje kontrolní mechanismus a jistotu vkladů, je podmíněna dobrovolnou bezplatnou prací funkcionářů (starosta a pokladník – obvykle sedlák či mlynář, jednatel – řídící učitel). Jestliže jsme konstatovali, že kampeličky a raiffeisenky si s OHZ konkurují, což platí přednostně v přijímání vkladů, pak musíme dále konstatovat, že to téměř neplatí v poskytování úvěrů, kde lze přijmout tezi, že se tyto typy ústavů doplňují. Liší se, jak již řečeno, typem úvěru a jeho příjemců, ale i ve sféře správy. OHZ jsou veřejnoprávní instituce působící na okresní úrovni, raiffeisenky jsou lokálně (na rozměr obce) vázaná družstva.

Ve druhé polovině devadesátých let 19. století se masové hnutí peněžních družstev (raiffeisenky, kampeličky), kdy jejich počet dosáhl řádově jednoho tisíce, institucionalizovalo v Čechách do podoby Ústřední jednoty hospodářských družstev (dále jen ÚJHD – založena 1896) či Svazu hospodářských družstev československých v Praze, na Moravě posléze do Ústředního svazu českých hospodářských společenstev v Brně a Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev úvěrních pro Moravu a Slezsko v Brně a ve Slezsku Jednoty českých hospodářských společenstev v Opavě. Tyto instituce, na prvním místě ovšem ÚJHD, se staly základem hospodářské moci agrární strany založené v roce 1899. Koncentrace hospodářského agrárního zájmu do střešových hospodářských institucí působících v gravitačním poli politické strany vyjadřuje novou fázi ve vývoji agrárního peněžnictví (fáze b). Agrární finanční kapitál zůstává stále ještě sevřen krustou zemědělského podnikání. Od přelomu 19. a 20. století se poprvé objevuje v drobném a středním (selském) podnikání nový typ úvěru, a sice **úvěr provozní** spojený s tímto typem ústavu. Jeho smyslem bylo maximální využití existujících produkčních kapacit cestou modernizace. Současně se však provozní úvěr užíval jako nouzový prostředek k překonání přechodných problémů hospodářství, ať již vzniklých v důsledku neúrody, živelných katastrof či jiných. Investiční úvěr zůstával doménou OHZ.

V souvislosti s *fázemi a) a b)* agrárního kapitálu je třeba připomenout, že první přebytky českého zemědělského podnikání nebyly absorbovány specificky agrárními institucemi, ale od padesátých let 19. století ve městech a velkých obcích působícími občanskými záložnami. Jejich centrálou se stala roku 1868 založená Živnostenská banka. K ní přistupovaly a na redistribuci vkladů občanských záložen se spolupodílely i další peněžní ústavy bankovního typu – Záložní a úvěrní ústav v Hradci Králové, Kolínská úvěrní banka aj. Banky sice částečně investují do agrárního komplexu – zemědělství a potravinářství, spíše ale do vyšší sféry podnikání. Přitom se přednostně zaměřují na podnikání průmyslové a obchodní. Úvěr zemědělský je jen jeho komplementem. Klientelu občanských záložen, jež majoritně využívala dobrodiní jejich úvěrů, tvořili pak především živnostníci (řemeslná malovýroba a maloobchod). Část bohatších selských vrstev ukládala od poloviny 19. století peníze také do městských peněžních ústavů spojených s komunální správou, do spořitelen. Příznačné je to u České spořitelny (Böhmische Sparkasse) a Městské spořitelny pražské. Obě nepřehlédnutelně pracovaly s vklady z úrodného Polabí. O spořitelnách v zásadě platí totéž, co o občanských záložnách, třebaže jejich klientela byla o poznání zámožnější.

Zvláštní poznámku je třeba věnovat dvěma typům institucí, které se na zemědělské podnikání programově také významně orientovaly. Připomeňme nejprve Hypotéční banku Království českého založenou roku 1865, jež se ve svém podnikání soustředila na hypotéční úvěr, zpravidla dlouhodobý, přičemž favorizovala sféru velkostatku. Vedle ní stála Zemská banka Království českého, zřízená roku 1889, jež se ve svých aktivitách mimo město koncentrovala na **meliorační úvěr** a **úvěr železniční**. Obdobné peněžní ústavy byly založeny i na Moravě a ve Slezsku. Spojuje je skutečnost, že nejsou zcela spojeny s agrárním sektorem a jeho organizačními strukturami, ale jsou vázány na zemskou samosprávu. Nevyhovují tedy naší definici agrárních peněžních ústavů. Také jejich klientela nekoresponduje z větší části s klientelou agrární strany, neboť v daném případě se jedná o velkostatek, statek či velká selská hospodářství. Úvěry těchto peněžních ústavů jsou orientovány jak na oblast investic, tak na provoz, přitom platí, že **provozní úvěr** do značné míry slouží k překlenutí nedobrého vývoje podniku.

Fáze třetí – c) v agrárním peněžnictví reprezentuje založení bankovních peněžních ústavů, jež jsou spojeny s agrárním prostředím ekonomicky, ba i politicky a nadto obražejí posun v mentalitě agrárních špiček, které se úžeji přimykají k akceptování podnikatelského zisku. OHZ a kampeličky jsou výrazem svépomocného hnutí přesně definovaných skupin obyvatelstva, přičemž kampeličky přijímají peníze od všech vrstev obyvatelstva a půjčují pouze svým členům. Obě se shodně snaží minimalizovat podnikatelský zisk, ažio mezi debetním a kreditním úrokem je nízké (zpravidla 1,5 %). Agrární peněžní ústavy bankovního typu s podnikatelským ziskem na úrovni současných podmínek peněžního trhu principiálně kalkulují. Chtějí vytvářet zisk adekvátní jiným typům peněžních ústavů, tedy vyšší. S tím koreluje také obsah jimi vyvíjených podnikatelských aktivit, který přesahuje agrární úvěr, vstupuje na půdu průmyslu a obchodu. Agrární banky obchodují dokonce i vybranými druhy zboží – cukrem, zemědělskými stroji aj. (funkce velkoobchodu). Zkrátka, původně agrární peněžní ústavy se mění na univerzální obchodní banky poskytující služby klientele a pomíjejí princip stavovské, resp. regionální příslušnosti klientely. Jejich akční pole se rozšířilo.

Třebaže agrární peněžnictví se časově nekryje se vznikem agrárního stranictví v českých zemích, peněžnictví je fenoménem starším, nemůže být pochyb o tom, že agrární strana sdílí s těmito institucemi ve *fázích a) a b)* klientelu, tj. nižší a střední vrstvu venkovského obyvatelstva, a v řídicích grémích peněžních ústavů se promítají funkcionáři strany. Strana ovšem tyto instituce neřídí. Nicméně, jak ukazují stranické programy a stranické sjezdy, agrární strana tyto instituce počítá do svého hájemství. Strana totiž reflektuje problém zadlužení českého/československého venkova.

Zásadní práce Vlastislava Laciny věnovaná zadlužení československého zemědělství v době meziválečné ve své úvodní kapitole pojednává období rakousko-uherské monarchie. Konstatuje, že pro stanovení míry zadlužení nejsou k dispozici relevantní prameny.⁶ V číslech, jež jsou k dispozici, nelze odlišit dluhy velkostatků a statků od dluhů drobného a středního rolnictva. Sotva může být sporu o tom, že zadlužení rolníků a sedláků bylo poměrně značné. Vyjadřuje to ostatně i existence svépomocných peněžních ústavů, na prvním místě kampeliček, o kterých sama agrární strana hovořila jako o jednom z integračních prvků agrárního hnutí. Statistická data o činnosti kampeliček ukazují, že v letech 1898 až 1914 je relace mezi vklady a zápůjčkami 10 ku 8 až 9.⁷ Převis úspor byl tedy velmi malý, poptávka po úvěru vysoká.

Z programových dokumentů agrární strany té doby vyplývá, že agrární úvěr, resp. ulehčení jeho podmínek je pro klientelu strany významné. Problém úvěru se poprvé objevil v programových dokumentech české strany agrární již v roce 1903 v článku 22, kde se konstatuje, že úvěrová organizace tvoří kostru reformních snah českého zemědělství. Článek 30 pak hovoří o tom, že „*přílišné zadlužení a roztržštění půdy je příčinou úpadku národa*“.

Situaci chce strana řešit expanzí **úvěru melioračního** a zlevněním **úvěru držebnostního**. Současně žádá, aby se stát angažoval v ulehčení úvěrního břemene českého zemědělství, a to tím, že bude podporovat vyvazovací ústavy, snížení úrokové míry hypoteční banky a nařídí obligatorní konverzi dluhů hypotekárních tak, aby rolnické zadlužení bylo snesitelné.⁸ Program České agrární strany pro Moravu a Slezsko z roku 1904 je v otázce úvěru ještě obšírnější. Žádá zvýšení **úvěru melioračního**, zlevnění **úvěru provozního**, omezení **úvěru držebnostního**. Snížení úrokové míry a především pak konverzi hypotekárních dluhů v úvěry dlouhodobé a především nevypověditelné.⁹ Agrární peněžní instituce prvního a druhého období volání zadluženého venkova oslyšely. Do jaké míry agrární svépomoc dokázala problémům finančního zatížení a modernizace venkova vyhovět, zůstává zatím badatelskou otázkou.

Zadlužení venkova se markantně snížilo v období I. světové války. V. Lacina dovozuje, že dosahovalo „*nejvýše sedmíny hodnoty zadlužení před válkou*“ a dodává, že zadlužení přestalo být na krátký čas důležitým problémem českého zemědělství.¹⁰ Naznačený trend vyjadřuje i přírůstek nevyužitých vkladů členských kempeliček ÚJHD, který v roce 1917 dosáhl cca 77 %, v roce 1918 již 87 % a v roce 1919 dokonce 90 %.¹¹ Snížení zadlužení za války bylo podmíněno souběhem několika faktorů, na prvním místě nedostatkem potravin, a tudíž logickým vzrůstem jejich ceny, zejména pak na černém trhu; dále pak vysokou inflací, která snižovala dluhy, neboť dlužníci spláceli své závazky znehodnocenou měnou; a v neposlední řadě také tím, že investice za války nebyly s ohledem na omezené zdroje techniky, stavebních materiálů, ale i pracovních sil možné. Ostatně hospodářství vedená starými osobami či ženami zpravidla neměla pro investice odvahu či odborné zázemí (hospodáři v nejlepších letech byli odvedeni do armády).

Vznik Československé republiky otevřel pro český venkov nové možnosti. Došlo na pozemkovou reformu požadovanou agrární stranou již v období habsburské monarchie. Agrární strana proces pozemkové reformy v podstatě ovládla. Návrh jejího programu z dubna 1919 říká, že pozemková reforma je reformou sociální i hospodářskou, za níž má převzít odpovědnost stát. Po státu agrární strana chtěla nejen organizační zajištění pozemkové reformy, ale i zvláštní osídlovací právo a dokonce i organizaci úvěru.¹² Tento požadavek se ukázal být přece jen poněkud přexponovaný a strana od něj ustoupila. Vždyť při pozemkové reformě bylo možné se opřít o stávající rozvětvenou síť agrárních peněžních ústavů. Ty nota bene měly (jak jsem připomněli) množství volných peněžních prostředků.

Se zájmy venkova, na prvním místě rolnictva, zůstaly spjaty kempeličky, které svůj volný kapitál ochotně poskytovaly ve prospěch pozemkové reformy, ale také nezbytných investic. K dříve dominantnímu držebnostnímu a provoznímu úvěru přistupoval stále více **úvěr investiční** (nákup dobytka, hnojiv, semen, stavební ruch, meliorace a elektrifikace). S rozvojem pozemkové reformy ochotně spojily svou existenci rovněž okresní hospodářské záložny. Svým **držebnostním a investičním úvěrem** pokrývaly potřeby zámožnějších částí venkova, zejména sedláků. Většina dlouhodobých **úvěrů investičních a držebnostních** byla kryta hypotékami. Od počátku dvacátých let 20. století zadlužení českého zemědělství znovu stoupalo. Vyvolávala je aktuální investiční modernizační vlna a rozvoj pozemkové reformy. Bylo tedy spojeno s očekávaným rozvojem produktivity středního a drobného hospodářství, jemuž se konverzí dluhů ulevilo v tíživých dlužích minulosti. Neblahé dopady deflační politiky však vnesly do rostoucího zadlužení venkova nový rozměr. Příbytek zadlužení nebyl tentokrát výrazem modernizace, ale ekonomických problémů.

Po přechodné stabilizaci let 1924–26 přichází ve druhé polovině dvacátých let nový výrazný růst zadlužení spojený s rozvojem cukerní plethory a především světové agrární krize (od roku 1928). Na druhou stranu je třeba říci, že trh agrárního úvěru orientovaný na venkovskou střední vrstvu je v první polovině dvacátých let v zásadě saturován, a to za stávající ceny úvěru. Ta byla nejnižší u kempeliček (rozmezí 3–6,5 %), o málo vyšší u okresních

hospodářských záložen (rozmezí 4,25–8 %). Peněžní ústavy nespojené s agrárním sektorem, ať již spořitelny či občanské záložny poskytovaly úvěry o poznání dražší, spořitelny v rozmezí 1–10 %, občanské záložny 3–16 %.¹³ Symptomatické až do počátku agrární krize je, že zadlužení roste. Představuje-li rok 1922 sto procentních bodů, tak o rok později je to již 121 %, v roce 1924 140 %, 1925 156 %, 1926 176 %, 1927 198 % a v roce 1928 již 226 %.¹⁴ Rostoucí tendenci však vykazují i vklady v kampeličkách a okresních hospodářských záložnách. Přitom půjčky jsou ve všech letech, až do roku 1928, bez výjimky nižší než vklady. Přírůstek vkladů je vyšší než přírůstek půjček.¹⁵ To znamená, že tyto peněžní ústavy disponují poměrně značným kapitálem, po němž již není poptávka v agrárním sektoru, kde se svépomocně zrodil. Trh je nasycen. Program agrární strany z roku 1922 s uspokojením konstatuje, že kampeličky a okresní hospodářské záložny jsou „dokonalý nástroj levného a přístupného provozovacího úvěru zemědělského“.¹⁶

Kapitálový převis proto drobné agrární peněžní ústavy ve snaze nenechat jej mrtvě ležet distribuují do svých centrál – kampeličky do Ústřední jednoty hospodářských družstev, okresní hospodářské záložny do Agrární banky. (O Agrární bance a její roli v agrárním peněžnictví srv. níže.) Ty s nimi provádějí další operace. Např. ÚJHD spravovala v roce 1926 4,11 miliardy Kč, z čehož členům bylo zapůjčeno 2,046 miliardy Kč, v přebytčích ústředí ležela částka 1,454 miliardy Kč,¹⁷ u jiných ústavů uložila 0,117 miliardy Kč, do cenných papírů vložila 0,304 miliardy Kč, v nemovitostech měla 0,021 miliardy Kč, 0,114 miliardy tvořily likvidní prostředky.¹⁸ Symptomatické je, že jmenované ústředny vstupují na národní (univerzální) trh a z podstatné části investují volně finanční prostředky mimo agrární sektor. ÚJHD nakupuje státní obligace a akcie, Agrární banka s nimi prováděla finanční operace univerzální banky. Část kapitálových přebytků agrárního sektoru tak je umístována mimo jeho akční rádius.

Zvláštním pendantem agrárního hnutí spojeným s agrární svépomocí, v němž se agrární strana významně angažovala, je zřízení dvou ústavů svou podstatou hybridních, a sice Zemědělské záložny v Hradci Králové založené ještě před I. světovou válkou a napojené na Záložní a úvěrní ústav v Hradci Králové (zřízen 1868)¹⁹ a Zemědělské záložny v Praze ustavené v roce 1922 z iniciativy ÚJHD. Vykazovaly shodné rysy. Obě se orientovaly na agrární sektor, odkud úspěšně sbíraly vklady. Obě se staly shodou okolností „sběrnými kapitálu“ z jedné z nejurodnějších oblastí Čech z tzv. zlatého pruhu země české. Obě sloužily redistribuci agrárního kapitálu do ostatních sektorů československé ekonomiky.²⁰

Hypoteční banka v Praze sloužící velkostatkářské elitě ztrácela po zahájení pozemkové reformy půdu pod nohama, řešením se zdála její nová orientace na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Zemská banka v Praze nadále poskytovala specifický zemědělský úvěr, a to **úvěr meliorační**. Přitom platí, že i ona ztrácí na svém bývalém významu. Není divu, že ani v jednom z těchto ústavů si agrární strana nebudovala významnější pozice.

Novým typem peněžních ústavů, jež byly akreditovány v zemědělství, jsou banky. Nejstarší z nich, veřejnoprávní Zemědělská banka Markrabství moravského, zahájila činnost v roce 1896. U jejího zrodu stál představitel agrárního hnutí na Moravě Jan Rozkošný a jejím úkolem bylo poskytovat moravskému venkovu levnější a výhodnější úvěr, než tomu bylo u jiných peněžních ústavů bankovního typu. Po vzniku Československa byla spojena s Hypoteční bankou Markrabství moravského pod název Hypoteční a Zemědělská banka moravská. Generálním ředitelem byl v roce 1922 zvolen místopředseda agrární strany, poslanec Národního shromáždění a několikanásobný ministr československých vlád František Staněk.²¹

Agrární úvěr poskytovaly v podstatě všechny obchodní akciové banky. Cena úvěru u nich byla podstatně vyšší než u dříve jmenovaných peněžních ústavů. S množstvím přírážek dosahoval úvěr až 15 %. Principiálně se tyto banky orientovaly na střední a velké podnikání. Univerzální bankovní trh sice více či méně obsluhoval i agrární subjekty, nicméně tento

obchod tvořil zpravidla jen periferii jejich podnikání. Např. u nejvýznamnějšího českého peněžního ústavu, Živnostenské banky spojené v jejich začátcích s agrárním sektorem (řepařství a cukrovarnictví, lihovarnictví, ale i třeba obchod obilím), tvořily tyto aktivity v roce 1927 pouho pouhé 1,3 % a v roce následujícím 1,1%.²² V koncernu Živnobanky se přitom nacházely podniky agrárního komplexu, které představovaly špičku svého oboru.

Vedle univerzálních obchodních bank však začaly působit na trhu českých zemí před I. světovou válkou i banky honosící se v názvu adjektivem „agrární“. První z nich se konstituovala v Brně roku 1908 pod názvem Moravská agrární a průmyslová banka. Moravská agrární a průmyslová banka se od počátku soustředila na podporu podnikání v zemědělství a v průmyslu navazujícím na agrární sektor – cukrovarnictví, sladovnictví, pivovarnictví, mlynářství, obchod dobytčím.²³ Tyto obchody účelově vázané na agrární sektor nepochybně tvořily většinu jejich obchodů, ale již před I. světovou válkou banka současně začala vyvíjet i aktivity mimo agrární sektor. Příkladně Akciovou společností pro průmysl železářský „Ferrum“ či známou firmu na šicí stroje „Minerva“. Banka se nebála vstoupit do průmyslu textilního či chemického. Po deflační krizi byla sanována a v roce 1927 fúzovala s Moravsko-slovenskou bankou v Olomouci, Brněnskou bankou v Brně, Jihomoravskou bankou ve Znojmě v nový peněžní ústav s názvem Moravská banka. I po sanaci a fúzi si v ní udržela zásadní vliv agrární strana – agrární senátor Jan Rozkošný, velkostatkář Vojtěch Kyjovský a předseda Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev úvěrních v Brně Josef Toman.

Asi nejznámějším a také nejvýznamnějším agrárním peněžním ústavem těsně zájmově i personálně svázaným s vedením agrární strany se stala roku 1911 založená Agrární banka.²⁴ Agrobanka proponovaná jako ústředna okresních hospodářských záložen prodělala zhruba obdobný proces přerodu obchodních aktivit jako Moravská agrární a průmyslová banka. Klíčovou osobností byl vrchní ředitel Karel Svoboda, předseda Svazu československých bank, v roce 1918 i poslanec Revolučního Národního shromáždění, a advokát Stanislav Švehla, předseda Svazu okresních záložen hospodářských a bratr Antonína Švehly. Z bank s přídomkem „agrární“, který vyjadřoval jejich stavovský charakter, se staly banky universální, spjaté ovšem politickým a hospodářským zájmem s agrární stranou. Vedle tradičního agrárního úvěru pro střední a velké podnikání vstupovaly tyto banky i do podnikatelských oblastí zemědělství vzdálených. Na pražské Agrární bance je markantní její razantní nástup do průmyslu strojírenského, zvláště pak velmi výnosného zbrojařství. Vděčila za něj vůdčí pozici agrární strany ve vládní koalici. Spojení s vládními strukturami u obou původně stavovských agrárních bank vyjadřuje i jejich nepřehlédnutelný podíl na nostrifikaci průmyslových podniků, který jim zajistil čestné místo a dobrý profit na obchodech realizovaných se zvláštní sankcí státu. Jejich průmyslové koncerny se v důsledku nostrifikace významně rozrostly. Vedle cukrovarnictví a lihovarnictví zahrnovaly i podniky strojírenské, báňské, ve třicátých letech i průmysl výbušnin a průmysl zbrojní. Moravská banka v Brně a Agrární banka v Praze vyjadřují počínající expanzi agrárního kapitálu mimo agrární sektor, do něhož transferují kapitál v tomto sektoru vzniklý. V tomto smyslu je jejich činnost výrazem druhé masivnější vlny investic agrárního kapitálu do sféry průmyslu, obchodu a služeb (první vlna probíhala v gründerském období padesátých a šedesátých let 19. století).

Bankám Agrární a Moravské zdatně sekundovala ÚJHD. Ta – stejně jako banky – ač byla institucí agrární, a to výsostně, nesloužila výlučně agrárnímu sektoru, ale vyváděla agrární peníze, jak již bylo dříve připomenuto, i mimo něj, a to tak, že nakupovala státní cenné papíry (dluhopisy) a dokonce i akcie průmyslových podniků. Tím kráčela proti původnímu smyslu svého založení jako střešové organizace kempeliček, jejímž úkolem bylo agrární kapitál reinvestovat zpět do zemědělství.

Příklon k městskému stylu života, jenž se vzdaluje idejím agrarismu²⁵ nesenému agrární stranou, kdy se agrární prostředí vymezovalo proti liberálnímu kapitalismu a s ním

spojenému bankovnímu kapitálu, vyjadřuje proměnu mentality agrárních špiček. Ty jsou sice vlastnictvím statků a svými politickými posty spojeny s agrárním prostředím, ale zcela přirozeně splývají se stylem života městských občanských elit a jejich partnerů z bankovní sféry. Proces odcizování agrárních špiček (politických i hospodářských) venkovskému životu a venkovským středním a vyšším vrstvám se zjevně prohluboval. S tím souvisela i jistá intelektualizace stranického života podmíněná rozvojem vzdělání, zvláště odborného, a s ním souvisejícího výzkumu a osvěty. Podstatným nositelem intelektualizace se stala stranická byrokracie, ať již byrokracie v orgánech strany, státním aparátu či byrokracie velkých stranických hospodářských uskupení, jež si v Praze stavěla reprezentativní budovy. Připomeňme palác Ústřední jednoty hospodářských družstev, cukerní palác, budovy Agrární banky, a samozřejmě i palác agrární strany samotné, to vše na prestižních adresách centra města.²⁶

Vývoj agrárních peněžních ústavů obrazel v období dvacátých let skutečnost exkluzivního vlivu agrární strany v politickém systému, od níž se odvíjel i exkluzivní vliv na hospodářskou politiku. Zkráceně je možno říci, že dochází k procesu „poměštění“ agrárních elit. Ty se akulturují do městského způsobu života tolik agrární ideologií a programy kritizovaného.

Průnik agrární strany do městského občanského prostředí a její nástup do podnikání s ním spojeného však měl své limity. Jejich výrazem je pokus vytvořit efektivní protiváhu nejsilnějšímu domácímu peněžnímu ústavu Živnostenské bance. Mezistátní smlouvou s Velkou Británií byla roku 1922 konstituována, přeměnou filiálek Anglo-rakouské banky v českých zemích, Anglo-československá banka, jíž se dostalo i kapitálové injekce ze strany státu. Do čela tohoto protežovaného peněžního ústavu byl postaven moravský agrárník Kuneš Sonntag.²⁷ Sonntagovy aktivity, stejně jako aktivity managementu Moravské banky a Agrární banky, však prokázaly neoddiskutovatelnou manažerskou slabost jejich vedení, které postrádalo hlubší a delší zkušenosti z oblasti standardního bankovního podnikání a zvláště pak velkopodnikání. Anglo-československá banka musela být sanována a v rámci záchranných akcí za vydatné pomoci státu nuceně fúzovala s dalšími bankovními ústavu na Anglo-československou a Pražskou úvěrní banku. Svou úlohu konkurenta Živnostenské banky její management nezvládl. Vrcholné ústavy agrárních financí tak představovaly Agrární banka a Moravská banka, jež se však v systému československého bankovníctví řadily pouze k bankám středním.

Závěrem autoři připomínají, že agrární peněžní ústavy s výjimkou Agrární banky v Praze, třebaže jsou k dispozici relativně dobře zachované registry, zatím čekají na své detailní badatelské zpracování, stejně tak jako jejich management a jím vytvářené sociální sítě. Takto tematicky zaměřené práce základního výzkumu podstatným způsobem rozšíří současné poznání o agrární straně a mechanismech její moci.

Příspěvek byl zpracován v rámci výzkumného záměru MŠMT č. 0021620827 „České země ve středu Evropy v minulosti a dnes“ řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

Poznámky:

- 1 Publikovaný příspěvek je koncipován jako úvodní slovo tematického bloku zaměřeného na agrární peněžnictví, jenž nakonec s ohledem na omezený počet vystoupení nebyl realizován.
- 2 Agrárním úvěrem se rozumí úvěr směřující do zemědělského podnikání krytý hypotékou, směnkou či movitými materiálními hodnotami (lombard). *Ottův obchodní slovník, Díl II/2*. Praha [1923], s. 1600.
- 3 Úspory městského obyvatelstva či průmyslu šíře do venkovského prostoru nevstupovaly.

- 4 S úvěry pracujeme podle jejich účelu a nikoliv podle způsobu krytí.
- 5 LACINA, Vlastislav. *Zadlužení kapitalistického zemědělství v českých zemích v letech 1918–1938*, Praha: Academia, 1978, s. 11; ROLÍČEK, Rudolf. *Agrární politika*. Praha 1912, s. 221–222.
- 6 LACINA, Vlastislav, cit. dílo, s. 16.
- 7 HŮLKA, Antonín. *Úvod do družstevnictví*. Praha : Nákladem min. zemědělství, 1923, s. 59.
- 8 HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 63, 66–68.
- 9 Tamtéž, s. 79–80.
- 10 LACINA, Vlastislav, c. d., s. 26.
- 11 HŮLKA, Antonín, c. d., s. 59.
- 12 *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí*, s. 125–126.
- 13 Uvedené údaje k roku 1922 – LACINA, Vlastislav, c. d., s. 42–43.
- 14 LACINA, Vlastislav, c. d., s. 40.
- 15 *Statistisches Handbuch der Czechoslovakischen Republik* III. Prag 1928, s. 168–169.
- 16 HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 128.
- 17 Obrovský přebytek, v daném případě téměř 1,5 miliardy Kč, přes řadu opatření legislativy omezujících hospodářské aktivity družstev (důvodem je snaha o vysoké bezpečí uložených vklad) svědčí o nevysokých podnikatelských kompetencích představitelů ÚJHD. DVORÁK, Ladislav František. *Vesnické peněžnictví (kampeličky) za republiky*. In *Tricet let zemědělské družstevní práce*. Praha 1928, s. 237–238
- 18 Tamtéž.
- 19 Záložní úvěrní ústav v Hradci Králové nenáležel do agrární vlivové sféry, jednalo se o univerzální banku, s řadou zvláštností. Blíže FIALA, Jiří. *Regionální finanční elity – případ Hradce Králové (Analýza statutárních orgánů Záložních úvěrního ústavu)*. In KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, JIŘÍ (eds.). *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. Praha 2008, s. 228–267.
- 20 *Deset let práce Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu v Republice československé*. Praha 1928–1929, s. 512–514; *Tricet let české zemědělské družstevní práce*, s. 311–312.
- 21 *Deset let práce Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu*, s. 514–516.
- 22 Archiv České národní banky, fond Živnostenská banka, S VII/a-60/30, Úvěrová statistika 1921–1928.; NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří. *Úvěrování československého průmyslu bankami v meziválečném období*. In *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica* 3-1995, Studia historica XL, Praha 1996, s. 93–105.
- 23 SMUTNÁ, Kateřina: *Moravská banka v Brně*. In VENCOVSKÝ, František a kol.: *Dějiny bankovníctví českých zemí*. Praha : Bankovní institut, 1999, s. 329–332.
- 24 Blíže srv. NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří. *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Agrární banka 1911–1938 (1948)*. Praha : Karolinum, 1996.
- 25 K ideologii agrarismu srv. nejnověji KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří. *Sen o slovanské agrární spolupráci (Antonín Švehla – ideový a organizační tvůrce Mezinárodního agrárního bureau)*. In RAŠTCOVÁ, Blanka (ed.). *Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách*. Studie Slovákckého muzea. Uherské Hradiště 13, 2008, s. 35–41; titíž, *Středoevropský a slovinský agrarismus v komparativní dimenzi (1919–1928). Programy, transfery idejí, možnosti spolupráce*. In GAŠPARIČ, Jure – KUBŮ, Eduard – LAZAREVIĆ, Žarko – ŠOUŠA, Jiří (eds.). *Češi a Slovinci v moderní době. Politika – společnost – hospodářství – kultura*. Praha – Ljubljana 2010, s. 227–262.

- 26 Všechny uvedené stavby byly původně koncentrovány na Havlíčkovo, dnešní Senovážné náměstí, ÚJHD se posléze přestěhovala do ulice Hyberské.
- 27 CAJTHAML, Petr. *Kuneš Sonntag 1878–1931: novinář, politik, bankéř*. Plzeň 1998.

**The Agrarian Party, agrarian finance and agrarian credit
Institutionalization of agrarian-economic concern and its diffusion with political concern**

A b s t r a c t

The published contribution is drawn up as an introduction to a thematic bloc focused on agrarian finance, which eventually failed to be realized due to the paucity of appearances. In the first part the authors defined the term agrarian financial institution. In historical perspective they outlined the development of individual specific types of financial institutions focusing on the agrarian credit and its functional segments the reason being that this issue was at the hub of concern in the Czech countryside and became a significant political issue.

In the second part, the contribution deals with commercial banks governed by the Agrarian Party which were at the top of the agrarian financial system. Their policy reflected the exclusive influence of the Agrarian Party in the political system. With their business activities changing and the banks gradually seceding from the countryside, also the agrarian economic elites changed. By and large, agrarian elites grow away from the countryside, they become “urbanized”. The report states that this so far neglected issue deserves a more detailed study.

Stát, elektrifikace, agrární strana a agrárníké zájmové organizace.

Několik příkladů jejich působení z jižní části Čech v průběhu 20. let 20. století

PAVEL DUFEK

Agrární strana vznikla proto, aby hájila zájmy zemědělců. Ve skutečnosti však od počátku působila mnohem šířeji – zastupovala totiž zájmy venkovského obyvatelstva.¹ Příznivci agrární strany pocházeli ze všech vrstev, rozhodující část voličských hlasů však agrární strana získávala samozřejmě na vesnicích a v maloměstech. A to právě proto, že nehájila jen zájmy zemědělců, tj. těch, pro něž bylo zemědělství hlavním zaměstnáním nebo zdrojem příjmů, ale i těch, kteří byli spojeni místem svého žití se zemědělstvím, zemědělskou činnost vykonávali jako vedlejší zaměstnání nebo poskytovali zemědělcům na venkově různé služby. Příkladem pars pro toto budiž František Burian – krejčovský mistr a zemědělec z Růžové ulice v Milevsku. Jeho hlavním zaměstnáním bylo šití a opravy oděvů (od dubna 1924 byl kontrolorem Nákupního, výrobního a prodejního družstva mistrů krejčovských v Milevsku), ale vedle toho provozoval zemědělskou výrobu pro vlastní potřebu a částečně pro trh. Z pozemkové reformy pro tento účel získal pole a louku o celkové výměře přibližně 1,5 ha.²

Voličské podpoře se agrární strana těšila především proto, že se mohla vykázat podstatnými výsledky své činnosti ve prospěch venkovského obyvatelstva. Jen používáním ideologie agrarismu, tedy zdůrazňováním úlohy zemědělců pro zdravý vývoj národa a škodlivostí městského způsobu žití, si totiž náklonnost venkova nemohla zajistit. Různé hospodářské a zájmové organizace – Domoviny, skladištní, výkupní, mlékárenská a elektrárenská družstva, Selské jízdy a odbory apod. – tvořily nástroje, jimiž zlepšovala životní podmínky venkovského obyvatelstva, a současně jejich prostřednictvím od něj získávala podporu ve volbách. Ve 20. letech 20. století byla pozemková reforma pravděpodobně nejpodstatnější pákou pro získávání hlasů ve volbách. Samotné zvětšení rozsahu půdy jednotlivých drobných a středních hospodářství a reorganizace velkostatků, což oboje bylo výsledkem pozemkové reformy, však ke zvýšení výkonnosti a nárůstu výkonů jednotlivých zemědělských závodů, natož ke zlepšení životních podmínek všeho venkovského obyvatelstva, nestačilo. Avšak ve 20. letech 20. století československý venkov prodělal rovněž podstatnou modernizaci, jejím základem bylo využívání elektřiny jako zdroje světla a pohonné síly.³

Na rozdíl od pozemkové reformy, která se týkala bezprostředně vskutku jen zemědělství a vlastníků půdy (nových i dosavadních), byla elektrifikace procesem, který nejen zasahoval celý venkov, tedy zemědělství a s ním spojené služby, ale propojoval jej poměrně úzce i s městským prostředím. Politicky nahlíženo bylo snad ještě důležitější to, že získání půdy v rámci pozemkové reformy dávalo jejím nabyvatelům bezprostřední pocit „nového vlastnictví“, což se sice během delšího období mohlo ukázat jako ekonomicky nepříliš výhodné, ale v bezprostřední časové návaznosti vynášelo agrární straně podporu ve volbách⁴. Z politického hlediska se jeví podpora využívání elektřiny na venkově, tj. připojení i drobných zemědělských hospodářství a provozoven vesnických služeb k elektrické síti, pro agrární stranu nesmírně ožehavou. Zavádění elektrického proudu se totiž od přidělování půdy odlišovalo podle mého názoru tím, že už bezprostředně po svém dokončení musela nově zavedená elektřina přinášet obyvatelům elektrifikované obce prospěch, a to za pořizovacích a provozních nákladů, které považovali, jestliže ne za přímo nicotné, tak alespoň za vskutku nijak zatěžující. Venkov totiž neměl po proběhlé válce nijak velké kapitálové rezervy a ty, které

měl, vlastně absorbovala pozemková reforma. Návržnost prostředků (finančních i jiných) vložených do elektrifikace tak musela být rychlá. Další odlišností zavádění elektrického proudu na venkov od přidělování půdy bylo to, že si vlastně vynucovalo pořizování nových technických zařízení, přičemž pro ta stará bylo nadále jen málo užití, a to za nemalé okamžité a zřetelně viditelné finanční náklady (osvětlení, elektromotory), zatímco jejich návratnost se mohla jevit jako finančně obtížně vyčíslitelná a navíc velmi dlouhodobá. Na druhou stranu úspěšně zvládnutá elektrifikace jednoznačně zlepšovala životní podmínky venkovského obyvatelstva a zvyšovala výkonnost zemědělství při souběžném odstranění namáhavé, monotónní a neefektivní lidské či zvířecí práce tím, že umožnila bezpečně a snadno osvětlovat domácnosti, stodoly a sýpky, jakož i chlévy a maštale, a rovněž používat elektrinu k pohonu mlátiček, rezaček, odstředivek i mlýnů atd.⁵

Předáci agrární strany si však byli zřejmě vědomi toho, že dobře zvládnuté zavedení elektřiny na venkov bude mít celospolečensky kladné dopady, přičemž nejvíce prospěje právě jemu. A politicky se tudíž vyplatí.⁶ Aby toho bylo dosaženo, bylo nutné především minimalizovat či časově a společensky rozředit, případně zamlžit negativa elektrifikaci provázející a maximalizovat její výnosy, a to i politicky ve prospěch agrární strany. Velmi vhodnými nástroji pro tento účel byly agrárníky vedené a ovládané či alespoň ovlivňované organizace.

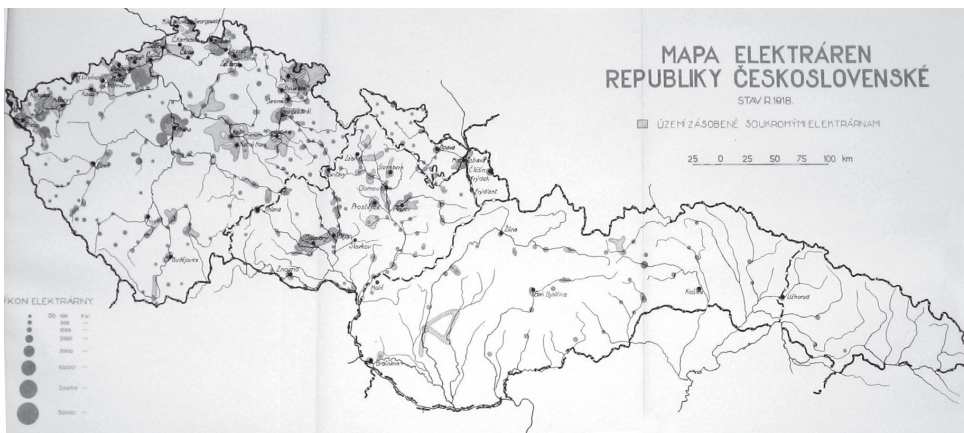
Od počátku však úsilí o snižování, případně rozředování nákladů při zavádění elektřiny do venkovských oblastí znesnadňovala technicko-ekonomická skutečnost, že efektivní elektrifikace většího území s možností dalšího rozšiřování a zatěžování elektrické sítě při souběžném zvyšování výrobní kapacity a objemu výroby a elektráren vyžadovala počáteční vysoké náklady, jejichž užitečnost a výnosnost se projevila teprve časem (v řádu desetiletí) a které se rovněž teprve v delším časovém výhledu snižovaly a navracely. Největší obtíží při tom bylo to, že podle tehdejších předních odborníků na elektrifikaci bylo dlouhodobě neefektivní a technicky nevhodné využívání, natož budování drobných elektráren, a z celospolečenského a národohospodářského hlediska pro ně byla nepřijatelná i výstavba větších, ale soukromých elektráren a elektrických sítí.⁷ Ve městech a obcích a též na četných velkostatkách však už byly provozovány soukromé elektrárny, nezřídka o poměrně malém výkonu, které však z přebytků své výroby byly s to uspokojit stávající poptávku po elektřině ve svém nejbližším okolí bez na první pohled zřetelné nutnosti budovat nákladná dálková (tj. primární/primární) vedení a nové velké výrobní kapacity. Navíc zřejmě mnozí provozovatelé mlýnů, vodních hamrů atd. chovali naději, že budou schopni využívat vodní sílu nejen k mletí či kování, ale i k výrobě elektřiny a jejímu dodávání technicky jednoduchým, a tudíž levným rozvodem nejbližšímu okolí, a to v přímé závislosti na místní poptávce a platebních schopnostech.⁸ O nákladné nové přivádění elektřiny ze vzdálených elektráren, navíc veřejnoprávní povahy, rozhodně neměly obě tyto skupiny zájem. Přišly by tak totiž jednak o investované prostředky či naději na zisk, přičemž uspokojení místní poptávky po elektřině se výstavbou vedení z velkých elektráren spíše odsouvalo, a navíc si vybudování dálkových sítí vyžadovalo vyvlastnění či omezení využívání zemědělské půdy patřící osobám, které mnohdy nemusely být na dodávce elektřiny přímo zainteresovány. Dodávky elektřiny z místních zdrojů se navíc mohly jevit jako cenově velmi výhodné a technicky a organizačně na místní úrovni snadno zvládnutelné. Bezpochyby všechny tyto skutečnosti působily proti krátkodobým politickým cílům agrární strany – tedy co největšímu zisku hlasů v nejbližších volbách jako ocenění jejího úsilí rychlou a levnou elektrifikací venkova zlepšit životní podmínky tamního obyvatelstva.

V této stati je předkládáno několik případů, jež dokládají používání různých zájmových a hospodářských organizací ovlivňovaných agrární stranou pro minimalizaci negativních efektů elektrifikace a maximalizaci a brzké projevení jejich pozitiv.

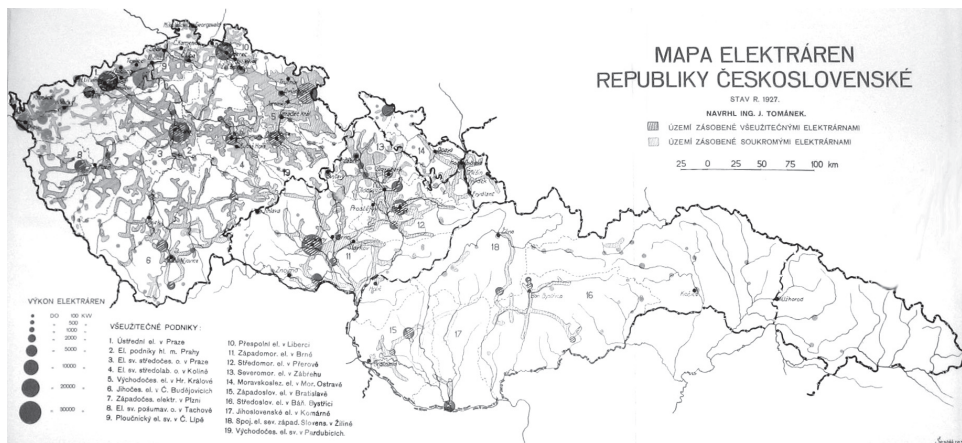
Vybírány byly příklady především z jižní části Čech, za niž je považována oblast

nacházející se jižněji než pražské Hradčany, resp. jižněji než 50° 5' severní šířky. Důvodem je především obdobný stupeň ekonomické vyspělosti venkovských částí celé této oblasti ve sledovaném období a dále ekonomická spádovitost této oblasti k jednotlivým obdobně velkým regionálním centřům (např. Plzni, Českým Budějovicím, Kutné Hoře, Strakonícím, Táboru a Německému Brodu) a ku Praze, a též podobné klimatické a půdní podmínky různých částí této oblasti. Hospodářská nevypěstlost, jinak též zaostalost, této oblasti se projevila i v nízkém stupni elektrifikace v roce 1918 a v úsilí prostřednictvím elektrifikace ji v průběhu 20. let 20. století odstranit:

Stav elektrifikace ČSR v roce 1918

a v roce 1927

Zdroj: *Elektrisače Československa 1918–1928. Praha 1928.*

Proto lze na této oblasti dobře sledovat průběh a dopady elektrifikace ve 20. letech 20. století.

Už v průběhu první poloviny roku 1919 byl ministerstvem veřejných prací, vedeným tehdy agráříkem Františkem Staňkem, vytvořen návrh zákona, který pak byl přijat jako zákon č. 438/1919, na jehož základě se prováděla elektrifikace v následujících letech. Stanoveno jím bylo normalizované napětí 380/220 V, 22 kV a 110 kV o frekvenci 50 Hz/s a právo stavět všeužitčným podnikům vedení přes soukromé pozemky případně pro tento účel pozemky

vyvlastňovat. Pro dohled na provádění elektrifikace, resp. porady při ní, byla zřízena Státní elektrárenská rada s několika odbornými výbory a ad hoc komisemi.⁹ O původním návrhu zákona, který vznikl na ministerstvu veřejných prací (dále MVP), je možno tvrdit, že byl v mnohém vytvořen podle představ technických a ekonomických odborníků na elektrifikaci z okruhu prof. Vladimíra Lista. Elektrická soustava ČSR se podle nich měla opírat o silné a výkonné nadregionální tepelné elektrárny a poměrně velké vodní elektrárny špičkové technické úrovně. Vliv agrární strany v MVP nebyl zřejmě nijak velký, nebo si její předáci hned neuvědomili, co s sebou formulace původního návrhu zákona přináší. V důvodové zprávě k zákonu se psalo: „*Opatření levné energie elektrické vyrobené na domácích zdrojích (vodních silách a ložiskách paliva) jest ...nevyhnutelně nutným... Úkolem státu jest přičiněti se o to, aby elektrisace byla prováděna soustavně, neboť jedině tím možno odstranit nehospodárný pohon drobnými tepelnými motory, v nichž se namnoze plýtvá palivem... Soustavnou elektrisaci, tj. účelným soustředěním výroby energie, postupným zřízením jednotné rozvodné sítě v celém československém státě a racionelním využitím vodních sil lze značné množství paliva ušetřiti.*“ V návrhu zákona proto § 1 zněl: *Na soustavnou elektrisaci ve státě československém povoluje se částka 75 000 000 K., jež v letech 1919 až 1928 zařazena bude ve lhůtách do státního rozpočtu.*“ Z popudu technického výboru Národního shromáždění do něj byla vsunuta věta uvádějící na první pohled účel elektrifikace, „*co možno nejdokonalejší využitkování všech přírodních zdrojů energie a hospodárné její rozvedení ve všeobecném zájmu.*“ Ve skutečnosti však tato věta celé vyznění zákona poněkud posouvala, neboť umožňovala majitelům už fungujících drobných elektráren jejich další provoz a nebrala naději ani různým mlynářům na jejich zřízení. Dalšími připomínkami a pozměněnými formulacemi se ostrost zákona rovněž otupovala, např. tím, že při vyvlastňování půdy měly nejprve strany jednat o dohodě a že za vyvlastnění neměla být „náhrada“, ale „odškodnění“ a ve prospěch dosavadních majitelů soukromých elektráren byly upraveny též náležitosti a pravidla při jejich přeměně na všeužitečné podniky.¹⁰

S přeměnou soukromých, příp. městských elektráren na všeužitečné podniky se počítalo v následujících letech, nepřeměněné se měly zřejmě uzavřít. Ale ukázalo se, že to nebude nijak lehké, natož rychlé.

Vzhledem k ustanovením zákonů o elektrifikaci totiž nebylo v podstatě možné stávající elektrárny k tomu snadno přinutit, pokud se to jejich vedení jevílo nevýhodné.¹¹

Město Kutná Hora vlastnilo elektrárny (velkou naftově-parní a malou vodní), kterými zásobovalo svou aglomeraci, tedy vlastní město a k němu přiléhající vesnice. V průběhu roku 1921 opakovaně naléhala Kutná Hora na to, aby její elektrárenský podnik byl prohlášen MVP za podnik všeužitečný. Ministerstvo proto v půli ledna 1922 svolalo poradou, při níž se mělo jednat „*o vzájemném poměru elektrického podniku Elektrárenského svazu středolabských okresů v Kolíně a Elektrických podniků horního města Hory Kutné.*“ Kolínský podnik byl totiž už dříve prohlášen za všeužitečný. Ředitel kutnohorských elektrických podniků se však vzápětí roznemohl, tudíž porada byla odložena až na 10. března. Ve skutečnosti se konala 11. března a zúčastnili se jí starosta Kutné Hory dr. Reiman a právě ředitel jejich elektrických podniků Sedlák. Výsledek porady ani další jednání o připojení k Elektrárenskému svazu středolabských okresů v Kolíně zástupce Kutné Hory nijak nenadchly. A tak ještě v roce 1928 byly Elektrické podniky horního města Hory Kutné samostatné a bez práva všeužitečnosti, přičemž v roce 1927 prodaly 1 022 560 kWh střídavého proudu a zásobily 40 obcí tamního okresu.¹² Elektrických podniků města Kutné Hory se tak zřejmě též týkaly výroky zástupce Městských elektrických podniků v Hradci Králové, že zrušení soukromých elektráren by „*znamenalo značnou ztrátu národního jmění*“ a že „*příjmy velké většiny obecních elektráren ...pomáhají často vydatně hradit...obecní výdaje.*“¹³

Podle věcného významu mnohem menší, ale z politického hlediska velmi brisantní byl spor o dodávky elektriny v Čimelicích. Otavský elektrárenský svaz, spol. s r. o. v Písku (dále

OES), jehož prohlášení za podnik všeužitečný se právě připravovalo, zjistil v říjnu 1923, že v Čimelicích „se provádí elektrisace soukromou firmou“, ačkoliv primární vedení Jihočeských elektráren procházelo nedaleko obce, a proto podle něj „mohla by obec býti ihned napájena.“ OES požádal ihned příslušné úřady, aby zjistily všechny informace a zakročily „ve prospěch zájmů soustavné elektrisace.“ Státní úřady zakázaly 3. prosince 1923 Jaroslavu Hátovi a Čenku Hodíkovi, jejichž firma vedení stavěla, a starostovi obce pokračovat ve stavbě. Mezitím se však zjistilo, že Háte a Hodík požádali Zemský úřad o povolení stavět vedení a vyrábět proud – ve mlýně Čenka Hodíka – a že řízení o tom již začalo. OES proti povolení stavby a výroby proudu namítal, že jí byla „by těžce poškozena soustavná elektrisace českého jihu.“ Při místním jednání příslušné komise bylo sneseno proti výrobě proudu mnoho námitek. Jaroslav Háte, který po dobu jednání komise výrobu proudu zastavil, ale před ní prohlásil, že „stejně po odchodu komise bude svítit nadále.“ OES a Jihočeské elektrárny, a. s., tím byly dosti rozčileny. Četnická stanice v Čimelicích následně dostala v únoru 1924 rozkaz dohlédnout se vši přísností na to, aby Háte nestavěl vedení, „dokud nebude vydáno patřičné povolení“, a Hodík nedodával proud, „dokud neobdrží koncesi“, a vskutku na to dohlížela. Okresní správa politická v Písku totiž ve svém přípisu MVP v dubnu 1924 sdělila, že na Knížecí hospodu „Hodík ... proud nedodává,“ a upozornila na to, že firmě Háte a Platzer sídlící v Čimelicích byla už v roce 1923 udělena Zemskou správou politickou elektrotechnická koncese. Podle mínění Okresní správy politické v Písku byla věc vyvolána jedinečně konkurenční snahou, a to proto, že dodávky proudu a zřizování vedení všeužitečným podnikem bylo pro obyvatelstvo příliš nákladné, „neboť do nedávna přišel v městě Písku 1 kV (zřejmě kWh – pozn. P. D.) za Kč 5,50, nyní za Kč 4,60 Kč“, zatímco Hodík se zavazoval „dodávati za 2,60“. K tomu Okresní správa politická podotkla, že v Milenovicích se prodávala 1 kWh za 2,40 Kč. Celou věc pak shrnula, že „je na místě, aby podnik všeužitečný byl podporován a také zdejší úřad bude se snažit v každém ohledu zájem veřejný podporovati.“ Aby byla jeho snaha úspěšná, bylo však podle něj žádoucí, „aby dodávky proudu byly přiměřenými, neboť nynější ceny proudu dodávaného“ i ceny příslušných zařízení se podle jeho názoru stávají obcím nedostupnými. V lednu 1925 Okresní správa politická v Písku napsala MVP, že OES si podal žádost o postavení sekundární rozvodné sítě do Čimelic a že Hodík asi své vedení nepostaví, protože by měl malý odběr. Proto jej vyzvala, aby se vyjádřil, zda i nadále žádá o koncesi na výrobu proudu. Když Hodík následně sdělil, že od ní upouští, stala se věc bezpředmětnou.¹⁴ Pro zhodnocení celé záležitosti je nutno uvést, že do mnohem menší obce Květov, ležící v podstatě přes Vltavu proti Čimelicím, byl sekundárním elektrickým vedením dodáván proud Jihočeskými elektrárnami, a. s., od listopadu 1933 při cenách elektrického proudu 3 Kč za kWh za světlo a za 1,70 Kč za kWh za pohon, přičemž tato nevelká obec za zřízení vedení zaplatila 111 757,70 Kč, z čehož jí MVP zpětně refundovalo 39 120 Kč jako státní dotaci.¹⁵ V té době už ovšem platil zákon č. 139/1926 Sb. z. a n. ve znění zákona č. 112/1928 Sb. z. a n., podle nichž bylo možno poskytovat státní příspěvky elektrárenským družstvům a venkovským obcím v roční výši 10 mil. Kč na výstavbu transformačních stanic, sekundárního vedení a domovních přípojek a elektrárnám na výstavbu primárního vedení.¹⁶

Dotace byly vždy významným hospodářským a politickým nástrojem. Nebylo tomu jinak ani v případě elektrifikace. Samotné zavedení proudu do venkovských oblastí, s pomocí přímých a nepřímých dotací, však nutně nemuselo vyústit v jeho užívání, a tudíž jeho ekonomicky výhodnou výrobu. Proto byla potřeba venkovu pomocí dotací využívání elektrického proudu usnadnit. Významnou roli v tomto sehrálo ministerstvo zemědělství, které samozřejmě nebylo de iure agrární stranou založeno či vlastněno, ale de facto zcela ovládáno.¹⁷

Městská rada v Příbyslavi napsala v říjnu 1922 ministerstvu zemědělství (dále MZe), že hodlá požádat o příspěvek na pořízení obecní mlátičky obilí poháněné elektrinou. Důvodem pro její koupi bylo podle ní to, že „při prováděné parcelaci velkostatku Polná-Příbyslav vznikl

značný počet pěstitelů obilí drobné držby, kteří nemohou si opatřit svým nákladem nákladné zařízení mlátičíc, dále pak, že v obci stávala jen drobná držba pozemková, jejíž povznesení nemá se právem očekávat jen od racionelního hospodaření.“ Městská rada zároveň požádala o radu, jak má příslušná žádost vypadat, a otázala se, zda může očekávat, že v roce 1923 onu subvenci dostane. Odpověď MZe z 31. října 1922 byla velmi vstřícná. Hned v prvním odstavci sice MZe upozornilo, že poskytuje subvence k nákupu hosp. strojů výhradně veřejným hospodářským organizacím malozemědělců, ale v dalších částech pečlivě a jasně vypsalo, jak má žádost po věcné i formální stránce vypadat. V Příbyslavi se podle toho zařídili. V březnu 1923 podal prostřednictvím Českého odboru Zemědělské rady „Hospodářsko-politický spolek v Příbyslavě“ MZe žádost o podporu při zakoupení mlátičky s elektrickým pohonem, přičemž v ní krom jiného uvedl, že do Příbyslavi je dodáván elektrický proud od roku 1919 a že se připravuje její připojení k síti Posázavského elektrárenského svazu od 1. dubna 1923. K žádosti byl přiložen seznam 40 zemědělců z Příbyslavi a okolí, obdělávajících v souhrnu 223,71 ha, kteří se přihlásili k mlácení obilí s elektrickým pohonem. V září 1923 MZe subvenci udělilo, byť ne celou požadovanou: poskytlo 50 % dotace na nákup elektromotoru – tj. 3 020 Kč, ale dotaci na úhradu 25 % ceny mlátičky, tj. 2 661 Kč nikoli. Český odbor Zemědělské rady pak 10. listopadu 1923 Příbyslavským přiznanou částku poukázal.¹⁸

Ministerstvo zemědělství poskytovalo zemědělcům a potažmo agrárikům pomoc při elektrifikaci nejen přímými dotacemi. Skýtalo jim podporu též při institucionálních sporech. Průběh elektrifikace mohla svými doporučeními a dobrozdáními silně ovlivňovat Státní elektrárenská rada a agrárici si to uvědomovali. Na sklonku jara 1920 při jejím ustanovování podle § 31 zákona č. 438/1919, které bylo v gesci MVP vedeném tehdy Bohuslavem Vrbenským, si MZe stěžovalo, že nebylo vyhověno jeho požadavku, „aby v elektrárenské radě celostátní zemědělství bylo zastoupeno 1/3“, a též na to, že „ve výboru technickém není žádného kulturního inženýra, který by event. jednostranným, pro zemědělství nepřiznivým posudkům mohl zcela volně čeliti a na pravou míru je uváděti.“ A u navrhovaného znění zásad, v jejichž rámci měla rada podle § 27 a zákona č. 438/1919 jednat o schvalování výroben elektrické energie a elektrického vedení, MZe protestovalo proti tomu, aby se rada řídila při schvalování zásadou navrženou MVP, že využívání vodní síly pro výrobu elektrické energie, což se velmi týkalo jižních Čech, má být „dle možnosti až do hospodárného maxima v rámci celého soustavného vodohospodářství na celém toku řeky a v celé oblasti soustavy vodní a s plným ohledem na možnou spolupráci se sousedními elektrárnami.“ MZe trvalo na tom, aby znění zásady bylo, že vodní síly se budou využívat pro výrobu elektriny „v rámci racionelního hospodaření vodou v údolí dotčeného vodotoku bez újmy ostatních zájmů zemědělských, průmyslových a veřejných“. Zároveň si MZe vyhrazovalo, že při prohlášení podniku za všeužitečný bude trvat na tom, aby se dotýčný podnik zavázal této podmínce vyhovět a „uznal přirozenou prioritu k používání vody (zajištěnou již dle § 79. vod. zákona), ku zvýšení plodnosti půdy.“ Spor se nějakou dobu táhl, ale MZe uspělo jen částečně.¹⁹ V otázce elektrifikace, přesněji jejího provádění, spolu MVP a MZe zápolily po celou první polovinu 20. let. Snad to bylo i tím, že v čele MVP v té době stáli ministři, jejichž vztah vůči agrárikům a agrarismu byl v lepším případě vlažný, spíše však odmítavý. Ministerstvo zemědělství se při těchto sporech mohlo opřít o zájmové organizace agráriků a naopak. Vzájemné spory obou ministerstev se utlumily až po roce 1926, kdy v čele MVP stanul Franz Spina z Bund der Landwirte, což ovšem už byla záležitost vysoké politiky a ne přímo vlivu agrární strany a jejich zájmových organizací na elektrifikaci.

Průběh elektrifikace venkova byla s to agrární strana prostřednictvím zájmových organizací na ni přímo či nepřímě napojených, ať už institucionálně či personálně, ovlivňovat tak, aby podle jejího mínění co nejvíce prospěla venkovu za co nejmenších nákladů venkov zatěžujících. Podařilo se jí totiž pozměnit konečné znění zákona o elektrifikaci tak, aby nedošlo k rychlému uzavírání drobných venkovských elektráren, a tím ke zmrznění

prostředků jejích příznivců do nich vložených, byla s to působit na pozvolné klesání cen dodávaného proudu a cen za výstavbu vedení. Agrární strana dokázala též pomocí státních dotací zajistit vybavení venkova stroji poháněnými elektřinou, a tím jednak zajistit odbyt elektrického proudu a jednak zracionalizovat zemědělskou produkci. A byla rovněž s to zajistit to, že na zájmy zemědělců byl při provádění elektrifikace brán ohled i na nejvyšší institucionální úrovni. Po zásluze byla agrární strana za toto počínání odměněna postupně stoupajícím, byť poměrně málo, počtem hlasů ve volbách, a to při trvale klesajícím počtu zemědělského, resp. venkovského obyvatelstva.

Poznámky:

- 1 UHLÍŘ, Dušan. *Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu 1918-1938*. Praha : ČSAV, 1988, s. 28–29 a s. 34; Oficiální název z roku 1919 to také vyjadřoval: Republikánská strana československého venkova, od roku 1922 se změnil na Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu.
- 2 Národní archiv (dále NA), fond Státní pozemkový úřad – Vlastnické soubory majitelů velkostatků, Praha, ka 6069, Přídělová listina o drobném přídělu v kat. území Milevsko, a fond Česká zemská společenstevní kancelář, ka 62, složka Nákupní, výrobní a prodejní družstvo mistrů krejčovských v Milevsku, Úřední připomínka o změnách ve firmě.
- 3 K procesu elektrifikace v meziválečné ČSR nejnověji: KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav. *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha : Karolinum, 2000, s. 101–109; LACINA Vlastislav. *Zlatá léta československého hospodářství (1918–1929)*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2000, s. 86–90 a s. 203–204. Pro proces zavádění elektrického proudu do různých míst bude používán výraz elektrifikace, starší výraz elektrisace podle mého názoru vyjadřuje spíše přímé vpuštění elektrického proudu do nějakého objektu.
- 4 Volební celostátní výsledky agrární strany 1920: 13,6 %, 1925: 13,7 %, 1929: 15,0%; KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav. *Mýtus a realita*, s. 57–60. PRŮCHA Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, I. díl, období 1918–1945*. Brno : Doplněk, 2004, s. 125–127, s. 165–168 a s. 296–301.
- 5 Srv. KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav. *Mýtus a realita*, s. 73 – 74.
- 6 STANĚK, František. Můj poměr k elektrisaci soustavně a ČERNÝ, Jan. Důležitost soustavné elektrisace pro venkov a tím i pro celý stát. In *Elektrisace Československa 1918–1928*. Praha 1928, s. 15–16 a s. 33–35; srv. LIST, Vladimír. *Elektrisace po válce*. Praha : Topič, 1917, s. 9–10, tamtéž na s. 124 je uvedeno, že pod návrhem zákona na elektrisaci Moravy ze 3. února 1914 byl podepsán též František Staněk, jeho dalšími navrhovateli byli Karel Engliš, Mořic Hruban, Jaroslav hrabě Thun, Vlastimil Tusar a Jan Žáček, přední politici předválečné Moravy, a nejen jí...
- 7 LIST, Vladimír. Elektrisace u nás a jinde. In *Elektrisace Československa 1918–1928*, s. 23–30.
- 8 LIST, Vladimír. *Elektrisace po válce*, s. 66–67, s. 86–89 a s. 95–99; KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav. *Mýtus a realita*, s. 101–102.
- 9 Zákon č. 438/1919 Sb. z. a n.; dále KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav: *Mýtus a realita*, s. 102–103; KLAPKA, Otakar. *Elektrisace venkovských obcí*. Praha : Československá obec samosprávná, 1927, s. 3–6.
- 10 Zasedání Národního shromáždění československého. Praha 1919, tisk 1217 – návrh zákona, s. 1–12, důvodová zpráva, s. 13–18 a tisk 1343 – zpráva technického výboru, s. 1–5.
- 11 Viz příslušné paragrafy zákona č. 438/1919 Sb. z. a n. a jeho novelizací zákonem č. 258/1921 Sb. z. a n. a zákonem č. 143/Sb. z. a n.

- 12 NA, fond Ministerstvo veřejných prací (dále MVP), ka. 1002, sig. 210a Kutná Hora: elektrické podniky prohlášení za podnik všeužitečný; *Elektrisače Československa 1918–1928*, s. 60–61 a s. 86–87.
- 13 BERGER, F. Československé elektrárny bez práva všeužitečnosti. In *Elektrisače Československa 1918–1928*, s. 44–45.
- 14 NA, fond Zemský úřad Praha – záležitosti obchodu a živností, ka 6, Jihočeské elektrárny – prohlášení za podnik všeužitečný.
- 15 NA, fond MVP, ka 1223 sig. 215c, Elektrisače venkova – podpory elektrisačným družstvům, písmeno K.
- 16 Zákon č. č. 139/1926 Sb. z. a n. a zákon č. 112/1928 Sb. z. a n.; KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav. *Mýtus a realita*, s. 104. Vznik uvedených zákonů si zaslouží podrobnější analýzu, která však rozsahem a částečně též tématem přesahuje rámec této statě.
- 17 UHLÍŘ, Dušan. *Republikánská strana*, s. 151–153.
- 18 NA, fond Ministerstvo zemědělství I, Praha, ka 595 a ka 597, žádosti z Příbyslavi o subvence na zakoupení elektrinou poháněné mlátičky.
- 19 NA, fond MVP, ka 1003, sig. 220, Státní elektrárenská rada.

State, electrification, the Agrarian Party and agrarian interest groups Some examples of their activities in southern Bohemia in 1920's

A b s t r a c t

Electrification in Czechoslovakia in the 1920's was a measure to improve the economic efficiency and output in the underdeveloped areas of Czechoslovakia, predominantly in the rural areas. Successful electrification could win a lot of votes in general elections for the Agrarian Party. The high costs of electrification turned out to be a difficulty that had to be overcome. To win the votes as a reward for successful electrification, the Agrarian party had to find the balance between the costs of electrification and its technical perfection. This process is described in this article along with how it was influenced or sometimes formed by some interest groups and organizations, which were connected to the Agrarian Party, or agrarian movement or countryside and agriculture. It is stated that in the 1920s the Agrarian Party succeeded in finding the balance between the costs of electrification and the costs of the stability of the electricity supply as well as the possibility of further electrification.

Národohospodářské sbory meziválečné ČSR jako nepolitické organizace s nepřímým vlivem agrární strany

JIŘÍ DVOŘÁK

Motto:

„Regionální svazy, též Národohospodářské sbory krajové, jsou nepolitické organizace prapůvodně rázu obranného. Sdružují zpravidla okresní a obecní samosprávu, hospodářské a kulturní pracovníky. Usilují o plánovité opatření technicko-hospodářských předpokladů (komunikace, vodní hospodářství, zásobování kraje energií, školství, zdravotní péče, a tak pod.) a organizují svépomoc pro drobné podniky. Vyvinuly se ve významnou složku hospodářské politiky a usilují o překonání centralismu, o otevření některých nových hospodářských možností ve venkovských oblastech a o účelné bránění vylidňování krajů. Jsou významným nástrojem pro plánovitost v hospodářské politice (investiční i všeobecné), nástrojem spolupráce meziodborové (meziodvětvové) a mezipolitické. Mezi první regionální organizace patří Národohospodářský sbor jihočeský, založený r. 1925 poslancem Rudolfem Beranem a doc. dr. Janem Stockým.“⁴¹

Právě národohospodář Jan Stocký (1897–1959)² předložil svůj „Návrh plánu hospodářského a sociálního povznesení jižních Čech“, který byl přijat jako základ regionální práce přípravného výboru Národohospodářského sboru jihočeského (dále jen NSJ)⁴ na podzim roku 1924.⁵ Významná byla zejména podpora představitele Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu⁶ poslance Rudolfa Berana (1887–1954) a dalších významných představitelů politického, hospodářského a kulturního života, tedy především Jihočechů žijících a pracujících v Praze.⁷ Sám R. Beran se zase opíral o zkušeného a prozíravého agrárního politika Antonína Švehlu ml. (1873–1933),⁸ který úspěšně dosáhl toho, že se agrární strana právě v době jeho předsednictví strany změnila v období první Československé republiky ve významnou státotvornou politickou stranu.⁹ Právě A. Švehla ml. vytvořil, svou velice trpělivou a houževnatě prováděnou systematickou a organizační prací, nakonec z původně statkářské organizace zcela nově strukturovanou, masovou a moderní politickou stranu jako stranu veškerého zemědělského lidu.¹⁰

Sídlem prvního Národohospodářského sboru jihočeského z roku 1911 byla Praha. Sbor rozčlenil dnešní jihočeskou oblast na dvě části, kterou tvořily: v Písku první krajský pracovní sbor pro český jihozápad, zatímco v Táboře byl podobný druhý sbor pro český jihovýchod. Takto utvořený sbor začal ihned vyvíjet relativně velmi slibnou činnost, NSJ nakonec usiloval zřídit celkem 5 krajských odborů: 1) Českomoravská vysočina, 2) jihovýchodní Čechy, 3) Podbrdsko, 4) jihozápadní Čechy, 5) západní Čechy. Ale nakonec, přes slibný počátek, byly zřízeny pouze dvě oblasti, a to první krajský pracovní sbor pro český jihovýchod se sídlem v Táboře a podobný druhý sbor pro český jihozápad v Písku.¹¹ Program možného řešení tzv. „jihočeské otázky“¹² byl zformulován¹³ v regionálním časopise *Jihočeský kraj*.¹⁴

Ustavující valná hromada poválečného NSJ se po několikaměsíční náročné organizační činnosti přípravného výboru sešla 19. května 1925 v prostorách Obecního domu v Praze.¹⁵ Pokusme se odpovědět na otázku, jaké hlavní cíle si ve svých stanovách stanovil NSJ? A navazující otázkou či otázkami bylo, zda cíle stanovené ve 20. letech plně platily i za velké hospodářské krize 30. let 20. století? Pro odpověď na tuto otázku se musíme vrátit ke stanovám NSJ! Ty uložily Sboru tři hlavní úkoly: „1. Pečovati o všestranný hospodářský a sociální rozvoj a povznesení jižních Čech. 2. Vypracovati vědecký program ku hospodářskému povznesení jihočeské oblasti a pečovati, aby vytčené směrnice spolkové byly uskutečněny. 3. Soustřediti veškeré pracovníky, kteří v jakémkoliv oboru se snaží o hospodářské a sociální povznesení jižních Čech.“¹⁶

Důležitým faktorem v práci NSJ bylo jeho správní a organizační rozdělení, když jeho územní rozsah tvořilo 25 obvodů politických okresů,¹⁷ zejména dnešních jižních, částečně západních a středních Čech.¹⁸ Proces utváření NSJ byl odvozen od stanov, a tak územní rozsah měřil okolo 18 371,7 km² a v roce 1930¹⁹ na něm žilo okolo 1 403 166 obyvatel.²⁰ Zajímavou okolností zde představoval ten fakt, že v užší podobě zahrnoval obvod NSJ jen 49 soudních okresů, zatímco zájmová oblast soustřeďovala až 63 soudních okresů.²¹

Stěžejní ale byla okolnost, že se představitelům agrární strany nakonec úspěšně pro práci v NSJ a jemu podobných sborech v meziválečném Československu podařilo získat a aktivně zapojit i příslušníky ostatních politických stran, což bylo navenek zejména J. Stockým úspěšně prezentováno jako nepopiratelný fakt, že Národohospodářské sbory meziválečného Československa jsou nepolitické organizace, když přítom v menších oblastech těchto sborů vznikaly ještě někdy teritoriálně užší organizace, tzv. „subregiony“. Národohospodářské sbory usilovaly zasáhnout všude tam, kde toho bylo, podle mínění jejich vedoucích představitelů, zapotřebí. Je proto pochopitelné, že onen nepřímý vliv agrární strany v jejich organizaci a v metodách hospodářského regionalismu byl vždy agrárníky zcela zásadně popírán, i když byl pochopitelně docela, více či méně, zjevný.²²

V prvním období činnosti NSJ šlo zejména o zastavení hromadného vystěhovalectví a pokračujícího trvalého vysídlování jihočeského regionu.²³ V této etapě se NSJ opíral především o obrannou činnost, která se soustředila zejména v intervenčních akcích vedoucích představitelů sboru u státních a zemských orgánů.²⁴ Snažení NSJ přineslo pouze omezené a dílčí výsledky představiteli sboru prezentované jako úspěchy,²⁵ potvrzující oprávněnost cesty nastoupené regionalismem.²⁶

Podle vzoru NSJ Praha, který zároveň sloužil „jako tzv. vlajková loď československého regionalistického hnutí“,²⁷ vzniklo postupně, v rámci českých zemí, okolo 13 významnějších regionálních organizací: 1) Národohospodářský sbor západočeský v Plzni, 2) Národohospodářský sbor středočeský v Kladně, 3) Národohospodářský sbor pro severovýchodní Čechy v Mostě, 4) Národohospodářský ústav v Mladé Boleslavi, 5) Národohospodářský ústav v Pardubicích, 6) Zemědělský ústav v Hradci Králové, 7) Národohospodářský svaz západomoravský v Brně, 8) Hanácký národohospodářský sbor v Olomouci, 9) Národohospodářský sbor moravskoslezský v Moravské Ostravě, 10) Regionální sbor ve Zlíně, 11) Národohospodářský sbor pro Valašsko ve Valašském Meziříčí, 12) Národohospodářský sbor jihomoravský v Hodoníně.²⁸ Na Slovensku, v Bratislavě vzniklo Národohospodářské ústředí Slovenska (NÁRUS), které utvořilo 6 významnějších regionálních organizací: 1) Národohospodářská župa západoslovenská v Trnavě, 2) Národohospodářská župa stredoslovenská ve Zvolení, 3) Národohospodářský sbor podtatranský ve Spišské Nové Vsi, 4) Národohospodářský sbor pro Šariš v Prešově, 5) Národohospodářská župa východoslovenská v Košicích, 6) Národohospodářský sbor pro zemi Podkarpatoruskou v Užhorodě.²⁹

Od roku 1935 se nakonec regionalismus v ČSR postupně a úspěšně prosazoval jako uznávaný národohospodářský systém.³⁰ V souvislosti s tímto pozoruhodným procesem stanul právě J. Stocký ve druhé polovině 30. let 20. století, za velké podpory R. Berana, osobně v čele příprav první a druhé celostátní národohospodářské konference hospodářských sborů krajových (I. a II. CNK HSK), organizované s vládní podporou v letech 1935³¹ a 1939 v Praze. Bohužel, ve stejné době začala výstavba opevnění a budování silné armády, na které šly veškeré státní finance, takže se jich nedostávalo na realizaci plánů přijatých na zasedání I. CNK HSK, třebaže všichni regionalisté stále usilovali o jejich řádné a postupné naplnění v každodenním životě Československa.³² I. Celostátní národohospodářská konference hospodářských sborů krajových se, konala 14.–15. dubna 1935 v Praze.³³ Její výročí chápu i jako připomenutí dnes již poměrně zapomenutého úsilí československých (českých a slovenských) národohospodářů a regionalistů v době meziválečné. Čestnou výjimkou je

publikace V. Průchy, která **regionalismus** uvádí do širších dobových souvislostí.³⁴ Lexikon našich hospodářských dějin uvádí jen hesla **region** a **regionální politika**.³⁵ Nabízí se přitom jisté srovnání s celoevropským regionalistických hnutím, které se čile rozvíjí, zejména od 60. let 20. století v západní Evropě.³⁶ Veškeré podobnosti nejsou vůbec čistě náhodné.³⁷

V období meziválečného Československa měl hospodářský regionalismus relativně dobré možnosti svého vývoje, protože navazoval na již vytvořenou a poměrně dlouhou tradici vycházející z doby Rakouska-Uherska. Svým způsobem jistou, zpočátku pozitivní roli přitom sehrávaly obchodní a živnostenské komory.³⁸ Ze všech směrů regionalistického hnutí patřil právě hospodářský regionalismus k dobře teoreticky promyšleným koncepcím, majícím tak reálné šance na své praktické uplatnění. Vše úzce souviselo s významem přikládáním národohospodářské činnosti v tehdejší ČSR³⁹ a v jejich jednotlivých regionech.⁴⁰ Velkým problémem ovšem byl počet schopných a kompetentních představitelů regionalismu⁴¹ a zejména jejich zcela nerovnoměrné rozmístění, což platilo nejen v českých a moravských regionech, ale zejména na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Vedle osobností místního politického a hospodářského života měly význam i různé instituce.⁴² Při rozdělení regionálních hospodářských institucí je můžeme (zjednodušeně) roztřídit na tři skupiny.⁴³ Institucemi tohoto zaměření rozloženými na území celého meziválečného Československa byly zejména četné národohospodářské ústavy, župy a sbory. Jejich vedoucím orgánem bylo ve třicátých letech 20. století Československé regionalistické ústředí (dále jen ČSREGÚ).⁴⁴ Druhou skupinu tvořily obchodní a živnostenské komory (dále jen OŽK),⁴⁵ živnostenská společenstva, obchodní grémia a též ústavy pro zvelebování živností a jim podobné instituce. Práce ve prospěch určitého kraje, oblasti či regionu byla pro ně vlastně státem určenou povinností.⁴⁶ OŽK byly v celém systému nejdůležitější a nejvýznamnější.⁴⁷ Třetí skupinu tvořil typ regionálních organizací zastoupený různými vodohospodářskými, melioračními, zemědělskými či elektrárenskými družstvy a spolky.⁴⁸ V polovině 30. let 20. století, kdy se již československá meziválečná ekonomika⁴⁹ vyrovnávala s krizí, ČSREGÚ oživilo svou činnost a v červnu 1934 se sešel Regionalistický pracovní sjezd. Ve stejném roce za podpory dr. Milana Hodži vzniklo na Slovensku v Bratislavě Národohospodárske ústredie Slovenska (NÁRUS), které sestavilo „Plán hospodářského rozvoje Slovenska“ s důrazem na jeho urychlení zprůmyslnění.⁵⁰

Následně svolalo ČSREGÚ na jaro 1935 I. CNK NSK. Právě zde se mělo „...začít pracovat na plánu, jak řešit nejdůležitější hospodářské problémy republiky a prakticky zachytit možnosti hospodářského oživení“.⁵¹ Samotná příprava byla zahájena v roce 1934.⁵² Již tehdy rozesílalo ČSREGÚ, svaz národohospodářských sborů krajových, jehož sídlo bylo v Praze XVI-Smíchov, Zborovská 2, na nejrůznější instituce své oznámení o nadcházející konferenci, ve kterých byly zároveň zachyceny i žádosti o pomoc a spoluúčast při přípravách této bezesporu významné akce.⁵³ Přípravný výbor informoval žurnalisty, a to již na schůzce pořádané dne 19. dubna 1934.⁵⁴ Do listopadu 1934 se ČSREGÚ přece jen podařilo získat ke spolupředatelství několik významných institucí a organizací.⁵⁵ Od nezbytné součinnosti uvedených spolupracovníků a spolupředatelů si ČSREGÚ jistě slibovalo i zapojení dalších jedinců a institucí, jejichž jméno a účast by pak byly zárukou i pro další možné zájemce.⁵⁶ Zároveň však zcela zjevně vystoupila napovrch i druhá strana této mince, a to závist a nevraživost, často spojená s pocitem uražené pýchy a ješitnosti svého významu a tomu odpovídajícího postavení.⁵⁷ Spolupráce NSJ s OŽK ČB nebyla vždy ideální a bezproblémová, protože komora a její představitelé hleděli, z jejich úhlu pohledu, na NSJ a jeho představitele jako na ne právě žádoucí konkurenci. Tomu také odpovídala aktivita některých komorních představitelů, než se podařilo částečně obrousit vzniklé napětí tím, že NSJ pod taktovkou J. Stockého dosáhl kooptace některých vedoucích představitelů OŽK ČB do řad NSJ⁵⁸ a do řídicích orgánů konference.⁵⁹ Agrární představitelé i politici dalších stran potom prezentovali I. CNK HSK jako velký úspěch své předvolební práce a činnosti před parlamentními volbami v roce 1935.

Mnichov 1938 ale vše od základu změnil. V době tzv. druhé Česko-Slovenské republiky 1938–1939 se regionalismus (český, československý a jihočeský) již plně podřizoval požadavkům Strany národní jednoty, do které se včlenila i bývalá agrární strana, pod vedením R. Berana. Právě on, dříve předseda NSJ a z titulu předsedy vlády Česko-Slovenska, proto nechal organizovat II. CNK HSK v únoru 1939 jako možné řešení a jisté východisko z jinak mimořádně hrozné krizové situace v národohospodářské oblasti života pomnichovského státu.⁶⁰

Poznámky:

- 1 *Ottův slovník naučný nové doby, OSN ND, dílu pátého svazek první.* Praha 1938, s. 486–487, heslo: Regionální správa.
- 2 Archiv Českého vysokého učení technického (dále jen ČVUT) Praha, Fond Osobní spisy profesorů a docentů ČVUT, č. 172 – Jan Stocký; Archiv NTM Praha, Osobnosti vědy a techniky – složka Jan Stocký; DVOŘÁK, Jiří. Jan Stocký v zázemí obou válek. In PETRÁŠ, Jiří (ed.). *Jedna generace – dvě války.* České Budějovice 2006, s. 80–103.
- 3 DVOŘÁK, Jiří. Regionalisté Josef a Jan Stocký a jejich vztah k ruralismu. In *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví.* Semily 2005 (= Z Českého ráje a Podkrkonoší, supplementum 10), s. 248–261; Týž, „Počátek velkého díla“ – Z dějin československého regionalismu. In *Moderní dějiny* 13, Praha 2005, s. 181–233; Týž, Agrární problematika v životě a díle regionalisty Jana Stockého (1897–1959). In *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století.* Studie Slovákého muzea. Uherské Hradiště 11, 2006, s. 243–251.
- 4 Srov. Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Třeboň, Inventář NSJ-Praha 1925–1941, I/182 (Oldřich ŠEDA – Bohuslav POZNÍČEK – Růžena HEZLOVÁ), Třeboň 1965, s. 24–26.
- 5 Je přímo výstižné, že sídlo NSJ nebylo v Českých Budějovicích, Táboře, Písku či jinde na jihozápadě Čech, ale že to bylo především hlavní město Československa, které pro činnost Sboru a všem jeho členům, stoupencům i sympatizantům poskytovalo velice mnoho vhodných možností, jak reálně podchytit potřebné možnosti pro náplň práce NSJ.
- 6 Dále jen agrární strany. Sám název agrární strany prošel určitými změnami. Původně Česká strana agrární přijala po vzniku ČSR nový název – Republikánská strana československého venkova. Tento název se v roce 1922 opět proměnil na nový název – Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu.
- 7 Srov. BERAN, Rudolf. Úvodní projev. In STOCKÝ, Jan. *Jižní Čechy. Kulturní, hospodářský, sociální vývoj a stav. Program regionální práce.* Praha 1937, s. 7 (dále jen Jižní Čechy). Jednalo se o Jihočechy zastávajících různě významné a silně exponované pozice v politických stranách i ve státních institucích.
- 8 Srov. MILLER, Daniel E. The Social Backgrounds of the Leaders of the Republican Party between the Two World Wars (Společenské profily vůdců Republikánské strany mezi dvěma světovými válkami). In *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století.* Studie Slovákého muzea. Uherské Hradiště 5, 2000, s. 135–148; Týž, *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů.* Praha 2001.
- 9 Srov. PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu IV.* Praha 1991, s. 1586. Tato mohutná politická síla se ve své každodenní praktické činnosti navíc úspěšně opírala o značně rozsáhlou síť aktivně spolupracujících hospodářských organizací, což se následně plně promítlo i do její pozice v rámci československého politického spektra a zpětně jí to umožňovalo, že: „*Stala se centrem mezi pravíci a levíci, které se samy mezi sebou nedovedly dohodnout a potřebovaly k tomu vždy prostředníka. To bylo neobyčejně výhodné*

postavení. Nic v republice nemohlo se stát bez její spolupráce a bez jejího souhlasu.“ Lze proto celkem oprávněně konstatovat, že právě pod aktivním vedením A. Švehly ml. se jím vedená a řízená agrární strana plně začlenila mezi ostatní československé politické strany a stala se důslednou stranou státotvornou.

- 10 Srov. DOSTÁL, Vladimír V. *Agrární strana. Její rozmach a zánik*. Brno 1998, s. 15–44.
- 11 Složení předsednictva spolku v r. 1911: předseda spolku, místopředseda, I.–III. jednatel a 2 členové výboru. Personálie členů tehdejšího NSJ viz *Jihočeský kraj* 2, 1911, s. 138–139, 194, 257, 360; Srov. MOUČKA, Antonín – ŠTĚTKA, Ludvík (eds.). *K jihočeskému regionalismu*. Strakonice 1921, s. 22–24; ŠIMEK, Rudolf Gustav. *Cesty z poválečného chaosu. Sociální politika a regionalismus. Jihočeský tisk*, 30. 11. 1937, s. 2.
- 12 Srov. MUK, Jan. *K historii jihočeské*. Jihočeská jednota 1940 (soubor článků). SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 289, sign. VII C – 1b, kart. č. 72, dopisy J. Muka NSJ z r. 1940. O J. Mukovi viz SLÁMA, M. Za dr. J. Mukem. In *Jihočeský sborník historický* (dále jen JSH) 49, 1980, s. 282; Bibliografie prací J. Muka z let 1922–1980 viz *JSH* 30, 1961, s. 90–96; *JSH* 50, 1981, s. 45–50. Srov. BLÜMLOVÁ, Dagmar. *Jan Muk*. České Budějovice 1990; Táž, Jan Muk – historik města nad Vajgarem. In BLÜML, Josef – BLÜMLOVÁ, Dagmar – JIROUŠEK, Bohumil a kol. *Jihočeši v české historické vědě*. České Budějovice 1999, s. 145–158; BLÜMLOVÁ, Dagmar. *Sto tváří. Z jihočeské kulturní historie*. Pelhřimov 2000, s. 330–333.
- 13 Příčiny možného řešení tzv. „jihočeské otázky“ jako těžké situace nutno hledat v předcházejícím historickém vývoji a v procesu národohospodářského rozvoje jižních, resp. jihozápadních Čech v druhé polovině 19. století. Ten se, mimo mnohé jiné aspekty, zrcadlil ve značně nepříznivém trendu demografického vývoje. Jeho konkrétní podobou byla depopulace mnoha okresů regionu. Na rozdíl od severních a středních Čech se na jihu Čech, se značným nedostatkem potřebného finančního kapitálu, rozvinul průmysl až mnohem později. Koncem 19. století zde vyvrcholil proces, ve kterém docházelo k největšímu zakládání jihočeských průmyslových podniků, nyní již většinou českých. Důvodem bylo využití především zdejší velice levné pracovní síly. Velký nedostatek kvalitního uhlí se přitom, ale jen částečně, dočasně a jen do jisté míry, podařilo nahradit levnou vodní energií. Dalším nedořešeným problémem jižních Čech ovšem i nadále zůstávala otázka nevhodných zdrojů kvalitních rudných surovin. Její vyřešení bylo, vedle vysokých železničních tarifů, i nadále vázáno na zcela nedostačující dopravní síť. Proto určující podmínky pro vznik nových průmyslových závodů na území regionu NSJ rozhodujícím způsobem ovlivňovala nezbytná míra rentability zdejšího průmyslového podnikání. Ta ležela v celém regionu na samé své dolní hranici. Nepopíratelně významnou úlohu v národohospodářské situaci celého regionu sehrával především strach a obavy mnoha podnikatelů ze ztráty zdejší značně levné pracovní síly. Bezprostředně se to dotýkalo rozsáhlých jihočeských velkostatků. Jejich podnikatelská strategie proto vycházela z tradic dlouhodobé převahy bývalých šlechtických latifundií a právě proto jako podnikatelské subjekty však neměly žádný evidentní zájem na uvolnění pracovních sil ze zemědělství ve prospěch průmyslové výroby.
- 14 Srov. např. *Jihočeský kraj* 12, 1911, s. 138–139, 194, 257, 360. „V oboru průmyslovém nejedná se nám o umělé očkování nových odvětví, ale pro nové obory průmyslu hledati budeme existenční podklad v jihočeské půdě, v domácí surovině. Co chybí českému jihu na uhlí, to nahradí mu proudy řek, jejichž síly bude nutno využiti jako hnací energie průmyslové.“ (s. 139).
- 15 Personálie NSJ jsou v úplnosti otištěny ve sborníku *Národohospodářský sbor jihočeský, cíle a výsledky jeho práce*. Praha 1927, s. 148–154.
- 16 Národní archiv Praha (NA), dříve Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, Zemský úřad Praha, M-1, č. j. 1330 – stanovy sboru.

- 17 Benešov, Blatná, České Budějovice, Český Krumlov, Domažlice, Humpolec, Chotěboř, Jindřichův Hradec, Kamenice nad Lipou, Kaplice, Klatovy, Ledec nad Sázavou, Milevsko, Německý Brod, Pelhřimov, Písek, Prachovice, Přeštice, Příbram, Sedlčany, Strakonice, Sušice, Tábor, Třeboň, Týn nad Vltavou.
- 18 Srov. STOCKÝ, Jan. Směr a výsledky práce Jihočeského sboru. *Hospodářský obzor jihočeský* (dále jen HOJ), 1929, zvl. čís. 6–7, s. 3. Zde J. Stocký spatřuje jako hlavní společenskou příčinu úpadku kraje, který spadl do působnosti NSJ, rozdělení pozemkového majetku před válkou.
- 19 STOCKÝ, Jan. *Zpráva jednatelská za druhé období činnosti NSJ 1927–1930*. Blatná 1930, zvl. otisk, s. 3–5.
- 20 Přehledně viz KORČÁK, Jaromír. *Vylidňování jižních Čech*. Praha 1929; Srov. též KRÝDL, Milan – SVOBODA, Lubomír. Příspěvek k poznání zvláštěností demografického vývoje jižních Čech v údobí kapitalismu. *JSH* 51, 1982, s. 154–162.
- 21 STOCKÝ, Jan. *Jižní Čechy*. Praha 1937, mapky působnosti NSJ Praha. Jednalo se navíc o 14 soudních okresů: Benešov, Německý Brod, Dobříš, Humpolec, Chotěboř, Dolní Kralovice, Ledec nad Sázavou, Neveklov, Polná, Příbram, Příbyslav, Sedlec, Štoky, Vlašim.
- 22 „...problémy byly řešeny metodou hospodářského regionalismu, jenž prokázal v posledních letech v Anglii, Francii, jakož i v Itálii a Německu pozoruhodné úspěchy. Jde o to, aby pro hospodářský program celého státu nebyly jen formulovány všeobecné zásady pro vyvážení mocenských hledisek celkových, nýbrž aby celostátní program rostl přirozeně a dynamicky skladem programů oblastních. Prokázali jsme pozoruhodný stupeň v populační, produkční, kapitálové i konsumní diferencovanosti jednotlivých oblastí republiky. Je samozřejmým přesvědčením, že tato diferencovanost musí doznat výrazu v opatřeních, jimiž má být harmonizován a upravován poměr mezi jednotlivými hospodářskými složkami.“ Citováno dle HOJ 8, č. 2, Praha – duben 1935, s. 3–4.
- 23 KORČÁK, Jaromír. HOJ 1929, č. 6–7, s. 1.
- 24 Srov. DVOŘÁK, Jiří. K problematice vzniku, vývoje a zániku Národohospodářského sboru jihočeského (1925–1941). *JSH* 63, 1994, s. 132–150.
- 25 Srov. např. *Encyklopedie Českých Budějovic*. České Budějovice 1998, 2006 (druhé doplněné vydání).
- 26 „Regionalismus je totiž moderní formou pro kladení účelné a úspěšné meze schematickému centralismu, jako chaotickému decentralismu. Nutí k přihlednutí k živé skutečnosti, ne k neživému schématu. Je cestou, k níž je třeba logicky se doznat, přiznám-li potřebu hospodářského programu.“ HOJ 8, č. 2, Praha – duben 1935, s. 4.
- 27 Srov. DVOŘÁK, Jiří. *Vývoj hospodářství jihočeského regionu v meziválečné době 1918–1939 (Z pohledu Národohospodářského sboru jihočeského)*. Disertační práce. Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin, 2002, s. 45–73.
- 28 Srov. např. *Ottův slovník naučný nové doby, OSN ND, dílu pátého svazek první*. Praha 1938, s. 486–487, heslo: Regionální správa. Autorem byl Jan Stocký Stc.
- 29 Srov. BARTLOVÁ, Alena. Z dějin národního hospodářství a ekonomického myšlení na Slovensku. Regionalizmus na Slovensku. In *Ekonomický časopis* 39, 1991, č. 10–11, s. 772–783.
- 30 DVOŘÁK, Jiří. Der volkswirtschaftliche Verband für Südböhmen und der südböhmische Regionalismus im Verhältnis zur Zentralmacht in der Zwischenkriegszeit 1918–1939. Národohospodářský sbor jihočeský a jihočeský regionalismus ve vztahu k ústřední moci v meziválečném období 1918–1939. In *XXIII. Mikulovské sympozium 1993*. Brno 1995, s. 319–325.
- 31 I. CNK HSK 1935 probíhala pod patronací a záštitou prezidenta T. G. Masaryka.

- 32 ZÁTKA, Miroslav. Průmysl jihočeský, předpoklady jeho udržení a rozvoje. In Jan STOCKÝ: *Jižní Čechy*, s. 108–115.
- 33 DVOŘÁK, Jiří. K hospodářskému regionalismu v meziválečné ČSR. In VALENTA, Jaroslav – VORÁČEK, Emil – HARNA, Josef (eds.). *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě 1*. Praha 1999, s. 354–358.
- 34 PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské dějiny Československa 1918–1992, 1. díl, období 1918–1945*. Brno : Doplněk, 2004, s. 277–278 (Kapitola 3. Od nástupu velké hospodářské krize k Mnichovu, 3.3. Státní intervencionismus a monopolizace).
- 35 GERŠLOVÁ, Jana – SEKANINA, Milan. *Lexikon našich hospodářských dějin. 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech*. Praha 2003, s. 305–306.
- 36 Srov. LINDNER, Rolf (ed.). *Die Wiederkehr des Regionalen. Über neue Formen kultureller Identität*. Frankfurt/Main – New York 1994; LEHNERS, Jean-Paul – SCHULLER, Guy – GOEDERT, Janine (eds.). *Région, nations, mondialisation. Aspects politiques, économiques, culturels, CAHIERS I. S. I. S., Fascicule V*, 1996. Luxembourg : Publications du Centre Universitaire Luxembourg, 1996.
- 37 Srov. *Informační bulletin Společnosti pro hospodářské a sociální dějiny*, 2001, č. 1.
- 38 Obchodní a živnostenské komory (OŽK) vznikly v tehdejší Rakousku podle zákona ze dne 26. března 1850, č. 122 ř. z., byly institucemi úřední správy s poměrně velmi přesně vymezenými a kontrolovatelnými úkoly ze strany státu jako zakladatele. Bylo tak přikázáno zřízení komor v určitých místech a okresech. Nakonec byly v Čechách zřízeny OŽK v Praze (18. 11. 1850), Budějovicích (5. 12. 1850), Plzni (19. 12. 1850), Chebu a v Liberci, na Moravě v Brně a Olomouci a ve Slezsku v Opavě. Postupně docházelo u všech OŽK k složitému procesu uvědomování si specifických regionálních hospodářských zájmů a k jejich velmi opatrnému a pomalému prosazování v rámci tehdejších možností. Srov. JIRÁNEK, Tomáš. První svépomocná obchodní a živnostenská komora v habsburské monarchii a její další činnost v Československé republice. *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Institute of Languages and Humanities 2*, 1996, s. 143–155; Týž, Vývoj národnostních vztahů v obvodu Obchodní a živnostenské komory v Liberci v 19. století. *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Institute of Languages and Humanities 6*, 2000, s. 183–196; Týž, Vývoj národnostních vztahů v obvodu Obchodní a živnostenské komory v Liberci na počátku 20. století a jeho širší souvislosti. *Východočeský sborník historický 11*, 2002, s. 181–208; Týž, *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v Českých zemích 1850–1918*. Pardubice 2004.
- 39 Složitější byla situace na Slovensku. FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945*. Bratislava 1969. Srov. např. HOLEC, Roman. Hospodářský vývoj Slovenska bezprostredne po vzniku ČSR v kontexte česko-slovenských vztahov. In VALENTA, Jaroslav – VORÁČEK, Emil – HARNA, Josef (eds.). *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě 1*. Praha 1999, s. 273–278.
- 40 Svou jistě historicky zcela nezanedbatelnou úlohu tu sehrálo místní hospodářství, které se na území dnešního českého státu utvářelo v průběhu mnoha staletí, především v rámci panství – patrimonií. Ta se opět utvářela a dotvářela v dlouhém procesu, který v sobě zahrnoval rozsáhlou škálu nejrůznějších aspektů, od zeměpisných počínaje a ryze kulturními konče. Spolupůsobení hospodářské geneze jednotlivých panství na tvorbu regionů se mimo jiné projevovalo i tím, že v jejich rámci vznikala síť infrastruktury, zahrnující vedle vlastní komunikační sítě propojující jednotlivé části a místa panství, regionů s centry, též oblast obchodu, řemesel a služeb. V rámci možností usilovala pak jednotlivá panství o (relativní i absolutní) autarkii a v některých případech vytvářela patrimoniální panství vlastně stát ve státě (Rožmberkové, Pernštejnové, Trčkové, Smi-

- říčtí, Albrecht z Valdštejna, Schwarzenberkové). Srov. BŮŽEK, Václav. Regionální dějiny v České republice. Stav a perspektivy bádání s důrazem na raný novověk. In PEŠEK, Jiří (ed.). *VIII. sjezd českých historiků. Hradec Králové 10.–12. září 1999*. Praha 2000, s. 33–47; Týž, Region v historickém diskursu. *JSH* 72, 2003, s. 5–13; Nejnověji: JURÍK, Pavel. *Jihočeské domínium – Rožmberkové, Eggenbergové, Schwarzenbergové a Buquoyové v jižních Čechách*. Praha 2008; GAŽI, Martin a kol. *Schwarzenberkové v české a středoevropské kulturní historii*. České Budějovice 2008.
- 41 K procesu utváření regionální identity např. LUFT, Robert. Landesgeschichte, Regionalforschung, Heimatkunde und regionale Gesellschaftsgeschichte: Die neuere deutschsprachige Historiographie zu Mähren im 19. und 20. Jahrhundert. In JAN, Libor a kol. (ed.). *Dějiny Moravy a Matice moravské. Problémy a perspektivy*. Brno 2000, s. 179–197. (Na s. 192–197 souhrn německé literatury.)
- 42 DVOŘÁK, Jiří. *K některým aspektům problematiky...*, s. 143–156, k této otázce zejména s. 149–154.
- 43 Podrobnější informace o možném členění, včetně jiného možného úhlu pohledu viz JIRÁNEK, Tomáš. Obchodní a živnostenská komora v životě regionu. In *XXIII. mikulovské symposium* 1993. Brno 1995.
- 44 Vlastní a skutečně výkonné regionální hospodářské sbory vznikly nejdříve na nižší úrovni menších územních celků. Někdy nesly označení krajové. Jako jistý střešní orgán je sdružovalo Československé regionalistické ústředí v Praze (ČSREGÚ) v roce 1933 pod vedením Jana Stockého, známého spoluvůrce NSJ v roce 1925. Tato organizace vznikla v roce 1929 založením Československé regionalistické společnosti (ČSREGS) v Praze. *Jihočeský přehled* 4, 1929–1930, s. 34, vlastně naznačuje, že inspirativním popudem se stal v Praze dne 29. listopadu 1928 konaný diskusní večer o regionalismu. Byl uspořádán Masarykovou sociologickou společností a první sekci Sociálního ústavu ČSR. Večera se účastnila celá řada významných regionalistů, jako profesor Václav Dědina (1870–1956), známý plzeňský právník JUDr. Jindřich Kohn, zemský technický rada dr. Ing. Josef Stocký (1890–1938), jeho bratr doc. dr. Ing. Jan Stocký (1897–1959) a další. Vlastním cílem ČSREGS, pozdější ČSREGÚ, která měla sdružovat regionální národohospodářské sbory, a která měla zpočátku 92 členů, přičemž jenom z Prahy jich bylo 42 (což také vydává svědectví) o aktivní angažovanosti v Praze převážně působících regionálních rodáčích a patriotech), zahájit „...regionalisticky orientované studium našeho života a naší národní kultury...“ a tak se přičinit „...k jejímu spravedlivějšímu a harmoničtějšmu proniknutí do všech krajů“. *Jihočeský přehled* 5, 1930–1931, s. 85. Představa ČSREGÚ o „velkých pracovních jednotkách“ byla spojována s územním rozsahem působnosti NSJ, které však zahrnovalo 25 politických a až 63 soudních okresů. Ústředí mělo také k dispozici vlastní tiskový orgán *Regionalpress*, který připravoval publikace nutné pro potřeby československého regionalismu. Přitom právě silící trend subregionálního hnutí se projevoval často negativně a vedl ke tříštění sil (za kterými je však nutno také vidět i mnohdy neuspokojené osobní ambice některých představitelů daného subregionu).
- 45 V oboru ministerstva obchodu působilo poměrně mnoho speciálních správních orgánů často i velmi různorodého charakteru. Nejdůležitějšími z nich byly OŽK. Jejich historie vlastně sahá až k nařízení ministerstva obchodu z 15. prosince 1848, které obsahovalo zásady při zřizování těchto komor jako poradních institutů v oboru působnosti ministerstva obchodu. OŽK tak měly vzniknout na všech místech monarchie, kde si to vyžadovala obchodní i živnostenská činnost. (Na podkladě zmíněného nařízení byla zpočátku ustavena pouze komora ve Vídni.) Jejich orgány byly po roce 1919 rozpuštěny a ministr průmyslu jmenoval místo nich správní komise, které působily po celou dobu předmnichovské republiky, třebaže se pilně pracovalo na nové verzi zákona o OŽK. Zároveň došlo k rozdělení komor na tři sekce, takže vedle dosavadních dvou – obchodní

a živnostenské, přibyla ještě sekce průmyslová. OŽK v Praze r. 1922 založila ústřední orgán v podobě Ústředny obchodních a živnostenských komor (ÚOŽK). Ta však neměla být jednotlivým komorám nadřízena. „...*Úkolem jejím jest, aby společnými poradami, jednotným postupem a soustředěním práce i dělbou její ... působnost komor podporovala a zájmy obchodu, živností a průmyslu účinně zastupovala. ...má usnadňovat styk s vládou a má od ní vycházet iniciativa.*“ (Ministr obchodu Ladislav Novák na ustavující schůzi ÚOŽK 20. 4. 1922. *Obchodní komora 11–12, 1922*, s. 213–214). Z hlediska postavení ČSR jako státu závislého na exportu sílí tendence k jistému spojování již zřízených či teprve zřizovaných vývozních kanceláří jednotlivých OŽK. Tento proces byl završen v roce 1933 zřízením Exportního ústavu v Praze. Jednotlivé komory či jejich exportní kanceláře zůstaly jeho výkonnými orgány. Vyvrcholením snah o upevnění po velké krizi silně otřeseného čs. vývozu bylo uzavření dohody o zřízení Ústavu pro zahraniční obchod, Ústředny obchodních a živnostenských komor a Ústředního svazu čs. průmyslníků. Jejich výkonným orgánem byl též mj. i Exportní ústav. Po vzniku samostatného Československa se však celkově význam OŽK snižuje. Hlavním důvodem byl vznik Ústředního svazu čs. průmyslu v roce 1918. Velký čs. průmysl si do té doby stěžoval, že v OŽK je převaha drobných výrobců a obchodníků, kteří z celkem logických a pochopitelných důvodů často „*nebrali na zřetel potřeby velkovýroby*“. Podrobněji viz: BACHMANN, Harald. *Die Handels- und Gewerbekammern Prag und Reichenberg und der bürgerliche Wirtschaftsnationalismus als sozialgeschichtliches Problem. Bohemia, Jahrbuch des Collegium Carolinum*, B. 14. Oldenbourg 1973, s. 278–288; ALBRECHT, Catherine. *Chambers of Commerce and Czech-Germans Relations in the Late Nineteenth Century. Bohemia, Jahrbuch des Collegium Carolinum*, B. 38. Oldenbourg 1997, s. 298–310; JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989, s. 429–430.

- 46 Na přelomu 19. a 20. století se slavilo 50. výročí vzniku OŽK. Srov. GRUBER, Josef. *Obchodní a živnostenská komora v Praze v prvním půlstoletí svého trvání 1850–1900*. Praha 1900; *Die Handels- und Gewerbekammer für Schlesien 1850–1900*. Troppau 1900; *Die Handels- und Gewerbekammer in Brünn 1850–1900*. Brünn 1900; *Die Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg 1851–1901*. Reichenberg 1902; MAYSL, Albert. *Obchodní a živnostenská komora v Českých Budějovicích 1850–1905*. České Budějovice 1906; GRUBER, Josef. *Obchodní a živnostenská komora v Praze 1850–1900–1925*. Praha 1925; nejnověji: BRUNCLÍK, Zdeněk – VIKLÁT, Pavel D. *150 let hospodářské komory v Liberci 1851–2001*. Liberec 2000.
- 47 K neaktivnějším obchodním a živnostenským komorám patřila ta, která vlastně de iure ani komorou nebyla, totiž Obchodní, průmyslová a živnostenská ústředna v Hradci Králové. Ústředna vznikla v roce 1910 původně pouze jako svépomocný spolek, který měl bránit zájmy českých obchodníků a živnostníků v obvodu působnosti OŽK Liberec, jejíž německé vedení se staralo hlavně o příslušníky svého národa. V roce 1919 sice tato ústředna dostala od ministerstva obchodu pravomoci obchodní a živnostenské komory, ale oficiálně – de iure se komorou stala až po mnichovských událostech 1938. Srov. GRULICH, Petr. *Snahy o zřízení obchodní a živnostenské komory pro východní Čechy*. Diplomová práce. Hradec Králové : VŠP, 1996; Týž, *Reforma systému obchodních a živnostenských komor v ČSR 1918–1938*. In VALENTA, Jaroslav – VORÁČEK, Emil – HARNA, Josef (eds.). *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě I*. Praha 1999, s. 359–362; Týž, *Pokusy o reformu systému československých obchodních a živnostenských komor v období první republiky*. Disertační práce. Hradec Králové : Pedagogická fakulta, Ústav historických věd, 2001; Týž, *Obchodní a živnostenská komory 1918–1938 (Nepodařená reforma československé hospodářské správy a samosprávy)*. Hradec Králové 2004, 254 s. (Dissertationes historicae 10/2004); Týž, *Obchodní a živnostens-*

ská komora Hradec Králové 1910–1949 (*Protektor hospodářských a nacionálně politických zájmů českých podnikatelů na severovýchodě Čech*). Hradec Králové 2005.

- 48 Není bez zajímavosti, a stalo se přímo typickým, že naprostá většina organizací tohoto typu byla ovládána příslušníky agrární strany. Přesvědčivým dokumentem pro toto tvrzení jsou výroční zprávy jednotlivých organizací, jako např. *XII. výroční zpráva za správní rok 1935 pro Vodohospodářský svaz čsl. průmyslu a živností v Praze* (Sekce Ústředního svazu čsl. průmyslníků), Praha 1936, s. 5–8. „Naším členům jest známo již z loňské výroční zprávy, že se nám podařilo upoutati pozornost NSJ a zejména jeho předsedy poslance Berana na otázku daně z vodní síly. Výsledkem této práce byl iniciativní návrh p. poslance Berana a společníků na novelizaci zákona o dani z vodní síly, předložený 23. dubna 1934 poslanecké sněmovně. Tento návrh, který sice v důvodové zprávě přihlížel zejména jihočeským poměrům, měl však na mysli celostátní úpravu daně z vodní síly, podepsaly všechny koaliční strany i státotvorná opozice.“ Na druhé straně nelze upřít představitelům agrárního hnutí snahu o řešení některých palčivých otázek, jakou byla třeba uvedená daň z vodní síly.
- 49 Srov. TEICHOVÁ, Alice. *Kleinststaaten in Spannungsfeld der Großmächte. Wirtschaft und Politik in Mittel- und Südosteuropa in der Zwischenkriegszeit*. München 1988; Táž, *Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918–1980*. Wien 1988; Táž, *Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938*. Praha 1994; JAKUBEC, Ivan. *Železnice a labská plavba ve střední Evropě 1918–1938 (Dopravněpolitické vztahy Československa, Německa a Rakouska v meziválečném období)*. Praha 1997; JANČÍK, Drahomír. *Německo a Malá dohoda. Hospodářské pronikání Německa do Jugoslávie a Rumunska v první polovině 30. let*. Praha 1990; Týž, *Třetí říše a rozklad Malé dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936–1939*. Praha 1999.
- 50 Plán byl v dubnu 1937 při návštěvě prezidenta republiky dr. E. Beneše předán. Srov. *Slovenský regionalizmus a prezident Edvard Beneš*. Bratislava 1937, s. 10. Podrobněji: HALLON, Ľudovít. *Industrializácia v českých krajinách a na Slovensku 1918–1938*. In VALENTA, Jaroslav – VORÁČEK, Emil – HARNA, Josef (eds.). *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě 1*. Praha 1999, s. 296–302; Týž, *Regionalizmus na Slovensku v mezivojnovom období*. In *Informační bulletin Společnosti pro hospodářské a sociální dějiny*, 2001, č. 1.
- 51 Návrh programu konference, 12. 10. 1934. (Původně v soukromém držení, po smrti majitele ztracen!). V pozvánce se dále pravilo: „Doba vyžaduje regulování hospodářského zápasu i usměrnění jednotlivých sil a složek, aby se neoslabovaly zbytečným zápasem, nýbrž sloužily celku. Tím ovšem není myšleno vyloučení rozumné a zdravé soutěže. ...krajové oblasti nechtějí čekat, co přinese vývoj, nýbrž chtějí spolupřispět lepší hospodářský zítřek, odůvodněně poukazující na velké hospodářské možnosti a zdroje dosud nevyužitvané...“!
- 52 Podepsaný předseda ČSREGŮ doc. dr. Ing. Jan Stocký zároveň adresáty požádal o spolupráci při přípravě a spolupořadatelství konference. Při pohledu na koncepčně velkorysý program je zřejmé, že J. Stocký Ústředí nepodceňoval, když hledal spolupořadatele! Tomu též měl odpovídat seznam spolupořadatelů! Zájem těchto vysoce postavených a vážených osobností a vlivných organizací by mohl budit zdání, že konference byla významným podnikem. Názory na její důležitost a potřebnost se ale značně a často i diametrálně rozcházely, a to již v době příprav. Sama skutečnost, že ČSREGŮ muselo na podzim 1934 některé obchodní a živnostenské komory (např. budějovickou) na své plány stran konference důrazně a opakovaně upozorňovat a že se přesto část z nich nestala spolupořadatelem. Důvody jasně vyjádřila brněnská komora: „...program Celostátní konference krajových sborů národohospodářských byl přes naše námítky a naše varování rozšířen tak, že 1. nebude moci být splněn, 2. přesahuje rámeček rozumné kompetence regi-

onalistického ústředí a 3. naráží na kompetence k podobným úkolům povolaných korporací jiných, zejména obchodních komor...“ K těmto námitkám lze ovšem poznamenat, že OŽK v Brně, podobně jako jiné komory, možnosti regionalistického ústředí z hlediska konečných a realizovaných záměrů vůbec nepřecenila. V době zahájení realizačních prací I. CNK NSK se to jevílo zdaleka ne tak katastrofické!

- 53 SOA Třeboň, fond OŽK ČB, sign. 9 Ch 211, kart. č. 178. Pod číslem jednacím 1130/34, urgence odpovědi došlo 28. 11. 1934, č. j. OŽK ČB 11 176 / 34. Na vědomí. Podepsán dr. Kroupa. „Dovolujeme si Vás znovu zdvořile upozornit na přípravy Celostátní hospodářské konference národohospodářských sborů krajových, na které mají býti probírány nejaktuálnější hospodářské problémy současná a zároveň pracováno na nástinu plánu pro vnitřní hospodářskou rekonstrukci. Ohlas a postup přípravných prací prokazuje, že podnět tento přinese jistě kladné výsledky pro náš hospodářský život.“
- 54 Pražskou veřejnost seznámil se smyslem a cíli Celostátní hospodářské konference na schůzi, kterou uspořádal dne 22. listopadu 1934. Lze celkem oprávněně předpokládat poměrně značný úspěch těchto akcí, který byl dán jejich ohlasem, jak tomu ostatně nasvědčuje tehdejší denní tisk.
- 55 SOA Třeboň, fond OŽK ČB, sign. 9 Ch 211, kart. č. 178. Zemědělskou radu pro Čechy, OŽK Praha a Plzeň, ÚŽOK v Praze, Vsetechnickou hospodářskou radu, Zemědělskou jednotu, Statistickou společnost, Technokratickou společnost a některé další. Ke spolupráci se též podařilo získat i následující významné osobnosti a představitele tehdejšího meziválečného Československa: ministra mimo službu dr. Antona Štefánka, ministerského radu dr. O. Klapku, JUDr. Jindřicha Kohna, vládního radu Ing. Rosu, doc. dr. Karla Gallu, dr. J. Fuxe, univ. prof. dr. Imricha Karvaše, vrchního odborového radu dr. Leštinu, hraběte Jindřicha Kolowrata atd.
- 56 Jan Stocký působil též jako sociolog. Srov. např. VANĚK, Antonín. *Slovník českých a slovenských sociálně politických myslitelů a sociologů. Autoři – Časopisy – Instituce – Společnosti 1848–1980*. Praha 1986, s. 125.
- 57 SOA Třeboň, fond OŽK ČB, sign. 9 Ch 211, kart. č. 178. „Proto znovu prosíme o laskavé vyřízení naší žádosti o spolu pořadatelství Celostátní hospodářské konference, kterou jsme si dovolili Vám zaslati dne 26. X. tohoto roku a nominování zástupce Vaší vážené instituce do přípravného výboru CHK NSK. Dovolujeme si Vám poděkovati předem co nejlépe za kladné vyřízení této naší žádosti. Připojujeme projev naší dokonale úcty. Československé regionalistické ústředí.“ Pod žádostí ČSREGÚ byli podepsáni: JUDr. M. Kaiser – tajemník, dr. Jan Stocký – předseda.
- 58 Svědectví o tom vydávají některé poznámky vedoucích činitelů OŽK ČB na přípisech NSJ z doby jeho vzniku, kdy žádal OŽK o finanční podporu a o poskytnutí některých potřebných údajů. SOA Třeboň, fond OŽK ČB. Též: DVOŘÁK, Jiří. K problematice NSJ. *JSH* 63, 1994.
- 59 SOA Třeboň, fond OŽK ČB, inv. č. 663, sign. 9 Ch 271, kart.č. 179, Zpráva pro OPK ČB (Obchodní a průmyslová komora České Budějovice – někdy se používal i tento název!) Došlo 15. 1. 1935, č. j. 00938, správně 31. 1. 1935, 15. 3. 1935 vzato na vědomí, č. j. 02 256, dr. Kroupa. Srov. DVOŘÁK, Jiří. *K hospodářskému regionalismu v meziválečné ČSR*, s. 354–358, pozn. č. 25 na s. 357.
- 60 GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan. *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha 2004.

Inter-war Czechoslovakia's National Economy Groups as non-political organizations with an indirect influence of the Agrarian Party

A b s t r a c t

At the foundation meeting in Obecni Dum (Municipal House) in Prague on 19 May 1925, national economist Jan Stocky (1897–1959) with the help of an Agrarian MP Rudolf Beran (1887–1954) were able to enforce their suggestion to set up the National Economy Group of Southern Bohemia (NSJ) with the aim to solve the so called “Southern Bohemia’s” Problem. The existence of the Group was backed up by a number of natives of southern Bohemia occupying quite important, often even pre-eminent positions in political parties and in state institutions. NSJ and similar councils in Czechoslovakia were supposed to become a great support to the Agrarian Party, which was true even in the new era after the Great Depression in the 1930s. The leading body in that time was the Czechoslovak Regionalistic Centre (ČSREGÚ), the second consisted of commercial and trade chambers (OŽK), trade societies, commercial boards and institutions for supporting trade and the like, and the third covered regional organizations represented by various cooperatives and associations engaged in water resources, amelioration, agriculture and power stations. In the mid-1930s ČSREGÚ renewed its activities and in June 1934 the first congress of the Regionalistic Centre was held. In the same year, with the help of dr. Milan Hodza was in Bratislava, Slovakia, founded the National Economy Central Office of Slovakia (NÁRUS) which worked out the “Plan of economic development of Slovakia” with an accent on industrialization. After that, ČSREGÚ summoned the 1st National Economy Conference of national economy groups of regions (CNK NSK) for 14–15 April 1935. The Agrarian Party leadership managed to involve also members of other political parties in the work in NSJ and similar groups. However unfortunate the results of NSJ’s endeavour were, they were presented by the group’s leaders as success justifying the trend towards regionalism. Eventually, after 1935 regionalism in Czechoslovakia made its way as a recognized national economy system. J. Stocky supported by R. Beran prepared the first and second national economy conferences of economic groups of regions (1st and 2nd CNK HSK) organized under the wings of the government in the years 1935 and 1939 in Prague. Unfortunately, at the same time the building of fortification and a strong army was commenced, which absorbed all state’s finance. Munchen 1938 changed everything, completely. In the time of the second, so called Czech-Slovak Republic 1938–1939, regionalism was already fully submitted to the demands of the Party of National Unity under the leadership of R. Beran. It was him who used the 2nd CNK HNS in February 1939 as a possible solution and a way out of extraordinarily threatening crisis in national economy of the post-Munchen state.

**KULTURNÍ INSTITUCE
A SPORTOVNÍ ORGANIZACE**

Svobodné učení selské a jeho dědictví

LUBOMÍR SLEZÁK

V lednu 1953 zemřel Antonín Matula, filosof, beletrista, pedagog, jeden z ideologů českého agrarismu, duchovní otec Svobodného učení selského a po více než dvacet let neúnavný organizátor kulturně politických kurzů pro mladé agrárníky. Odešel v době, která prvorepublikovému agrarismu nepřála. Projev, který si připravil Václav Chundela, ale který nad hrobem nemohl přednést, končil slovy: „*Tak vyvstává před námi veliký selský filosof a myslitel, jehož učení stalo se evangeliem tisíců a tisíců duší, jimž rodná chalupa, rodná země a národ zůstanou trvale neměnnými hodnotami života a světa*“.¹ Ze slov můžeme vycítit nezlomnou víru v úspěšnou budoucnost venkova, navzdory tomu, že v té době probíhající kolektivizace zemědělství drtila a likvidovala selský stav sociálně a mnohdy i fyzicky. Matulovo celoživotní přesvědčení a snažení vystihl však V. Chundela přesně. V době, kdy Svobodné učení selské dělalo první krůčky, tedy na sklonku první poloviny dvacátých let, zformuloval Matula své životní krédo následovně: „*Je mnoho těch, kdo považují za prostomyslnost, za naivitu mou víru v obrození národa selskou kulturou. Nechápu, že právě v této naivitě víry v lepšího člověka, v lepší život, je moje selskost. A přece přijde den vzkříšení, žádaný prostým, bezelstným, důvěřivým, zaníceným, statečným srdcem sedláčkovým. Porozumíme si, jako si porozuměli v XV. století ti, kdo se vydali pro věčné ideály v boj proti všem*“.²

Přesvědčení o fyzické a duchovní výlučnosti selského stavu, o jeho schopnosti obrodit společnost k lepšímu, zůstal Matula věrný po celý život. Stejně tak se nevzdal víry v možnost kulturního vývoje venkova bez spolupráce s městem. Musel odrazet útoky nejen skutečných ideových odpůrců, ale i posměšky těch, kteří jeho přesvědčení zlehčovali. Nejednou byl nucen plout i proti proudu ve vlastním agrárním táboře. Přesto na uvedených základních idejích vybudoval počátkem dvacátých let Svobodné učení selské a vedl je v nezměněné podobě celých dvacet let.³

Hned v úvodu se nabízí několik otázek. Jaké místo zaujímal Svobodné učení selské v kulturně osvětovém systému agrární strany a jaké v rámci republiky? Co bylo obsahem přednášek a nakolik odpovídaly době a skutečným realitám venkova?

SUS vzniklo jako jedna z mnoha agrárnických kulturně-vzdělávacích institucí, na státě sice nezávislých, ale o to více podřízených právě agrární straně. Od počátku bylo chápáno jako lidovýchovná škola pro venkov, jako škola selství, která měla poskytnout agrární mládeži hlubší všeobecné vzdělání. Nešlo o vysokoškolské studium, SUS nemělo nahrazovat ani odborné střední zemědělské školství, ale mělo působit především politicko-ideologicky. Absolventi se měli stát „*vůdci dědin*“, „*rozsévači agrární ideologie*“ a „*agrární demokracie*“ a samotné Svobodné učení selské mělo být „*kovárnou selských duší*“.⁴

Každoročními několikátýdenními kursy SUS prošlo v Čechách v prvním desetiletí okolo dvou tisíc posluchačů, na Moravě zhruba tisíc.⁵ Vedle řádných kursů probíhaly v okresech a regionech týdenní, mimořádné kursy s průměrnou návštěvou 150 osob.⁶ Dohromady nám vyjde velmi pravděpodobné číslo čtyř až pěti tisíc převážně mladých zemědělců, kteří prošli kursy SUS v době od roku 1922 do roku 1932. Je to moc nebo málo? Stávali se absolventi doma skutečně „*vůdci*“ zemědělské mládeže? Odpověď není lehká, protože naprostá většina frekventantů kursů SUS se nám v pramenech ztrácí, o jejich působení na vesnici nevíme téměř nic. Navíc, jak připouští spisovatel Bohumil Zahradník-Brodský, který často přednášel v kursech SUS, nebylo ani mezi posluchači vše v pořádku. Ve vzpomínce přiznává, že část posluchačů odcházela v průběhu výuky ven, „*do víru velkoměsta*“ a ti lehkomyšlní, kteří

navštěvovali po nocích zábavní místnosti, „...přicházeli ráno buď pozdě na přednášky, nebo vyspávající doma noční zábavu, vůbec se nedostavili.“⁷ Ani dívky nezůstávaly pozadu: „Zrovna tak tomu bylo u děvčat. Některá při svém příjezdu na kurs přivezla si úctyhodnou zásobu plesových šatů a měla velikou starost, budou-li se moci do sytosti vytančit.“⁸ Přesto je reálné předpokládat, že část frekventantů se opravdu osvědčila jako političtí agitátoři (existuje v tomto smyslu pár vzpomínek absolventů ve vydaných sbornících), takže jejich působení mezi vesnickou mládeží mohlo nakonec přispět k oživení, resp. rozšíření myšlenek agrární ideologie na vesnici.

Ani to však nebylo jednoznačné. Známe dnes většinou pouze názvy přednášek v rámci kursů a počty hodin, které byly vyčleněny např. kultuře, především umělecké literární tvorbě, na vesnici. V nich bylo věnováno nejvíce prostoru produkci *literárních ruralistů*, meziválečného literárního seskupení, které se pokoušelo na pozadí ekonomických, sociálních a kulturních proměn venkova řešit rozpor mezi městem a vesnicí návratem k půdě, k hodnotám tradičního selství a k venkovskému životnímu stylu vůbec.⁹ Romány a básnické sbírky ruralistů přicházely námětově vesměs s venkovskou tematikou a vesnickému čtenáři byly také přednostně určeny.¹⁰ Podle A. Matuly vznikl u nás ruralismus proto, aby nahradil nedostatek hodnotné literatury pro vesnické knihovny, jelikož velkoměstsky orientovaní spisovatelé prý nenalezli cestu k vesnickému čtenáři. Próza i beletrie ruralistů, která čerpala látku z prostředí venkova, měla proto být zdravou protiváhou umělé a formalistické západnické pražské literatury.¹¹

Ideové kořeny české agrární filosofie a v podstatě i literárního ruralismu nalezneme především ve starší české literatuře. Téma návratu k půdě a vztahu k venkovu a sedlákovi měla v něm dlouhou tradici (B. Němcová, K. V. Rais, J. V. Sládek, G. Preissová, T. Nováková, J. Holeček, A. a V. Mrštíkové aj.). Z tohoto literárního bohatství vycházeli také ruralisté a navazovali na vše podstatné a životaschopné. Nutno však rozlišovat mezi agrarismem jako veskrze stavovským a politickým hnutím na straně jedné a literárním ruralismem jako kulturním počinem nepolitickým na straně druhé. Oba tábory spojovala ideová blízkost, u jednotlivců dokonce totožnost stanovisek. Metody a formy práce byly však odlišné (dokonce lze říct, že literární ruralismus by vznikl i za situace, kdy by se u nás nevyvinul agrarismus jako ideově-filosofický systém, a to z toho důvodu, že část prozaiků a básníků vždy spojovala své umělecké působení s venkovskou tematikou – bez ohledu na politickou a ekonomickou situaci doby). Z uvedeného bychom mohli usuzovat, že se absolventi kursů přičinili právě o nárůst popularity děl literárních ruralistů mezi obyvateli vesnice. Je to paradoxní, ale venkované díla ruralistů nečetli, resp. četli je málo. Alespoň podle Jiřího Šouši, který na konferenci v Sedmihorkách v roce 2005 konstatoval, že v případě ruralistů šlo „...o tvůrce zvláště v závěru třicátých let 20. století uznávané, ale – snad kromě Jana Vrbý – českými sedláky a v zemědělském prostředí českého venkova nepřilíh čtené.“¹² A kdo dnes zná dílo Josefa Knapa, Jana Čarka, Františka Křeliny, Antonína Matuly, Josefa Koudely nebo Zdeňka Róna?

Jaký byl obsah přednášek a byl v souladu se stavem vesnického společenství? Většina přednášek v SUS měla společenskovední charakter. Protože podmínkou přijetí do kursů bylo absolvování odborné zemědělské školy, osnovy výuky v SUS nepřejímaly nic z toho, co se vyučovalo na těchto odborných školách. Těžiště bylo ve výkladu historie selského stavu a jeho ztvárnění v umělecké literatuře a v přednáškách ze sociologie venkova. Posluchači se dozvídali podrobnosti o politickém systému první republiky, o právních aspektech probíhající pozemkové reformy, o rozvoji lidových knihoven na vesnici, o práci s venkovským divadlem, o výchově v selské rodině aj. Jen občas „zabrousili“ přednášející k vysloveně odborně zemědělským problémům, když např. informovali o nejnovějších objevech v oblasti zemědělské mechanizace, o nových způsobech hnojení, o zemědělském účetnictví apod.¹³

V obsahu přednášek a seminářů, které popisovaly stav společnosti v rovině sociální, kulturní a ideové, výrazně vystupoval po celé dvacetiletí významný negativní rys – *stagnace a neměnnost*. Přednášející většinou jakoby zašpuntovali, zabetonovali dějiny, jako by neviděli nebo nechtěli vidět změny, kterými procházel venkov a zemědělské obyvatelstvo. Anebo viděli, ale bylo obtížné si přiznat, že pomalu, ale definitivně odchází a mizí to, z čeho čerpala po desetiletí agrární ideologie a na čem byla vystavěna politika agrární strany? Jako příklad možno uvést úsilí Antonína Matuly z roku 1945, kdy usiloval hned po osvobození o obnovení činnosti SUS v původní, prvorepublikové podobě. V té době existovalo torzo původního vedení SUS, čehož Matula využil a 15. května 1945 sdělil dopisem ústřednímu tajemníkovi Svazu zemědělství a lesnictví, že „...jako zakladatel SUS a jeho bývalý předseda, jakož i jeho nejstarší člen se ujímá až na další opatření vedení spolku v součinnosti s komisí, složenou z hlavních činovníků dřívějšího výboru.“¹⁴ Jeho úsilí se však nesetkalo s kladnou odezvou. Již 3. července 1945 oznámil A. Matula písemně svým nejbližším spolupracovníkům, že obnova činnosti nebude možná a pouze zopakoval oficiální úřední zdůvodnění, že „*politické selství neobstálo v ohni naší druhé národní revoluce.*“¹⁵

Už jenom jako vzdálená ozvěna zní volání po obnovení agrární strany po roce 1989. Nemám na mysli Sládkovo Sdružení pro republiku – Republikánskou stranu Československa, i když se také verbálně dovolávalo myšlenek předválečné strany, ale Prohlášení výboru Republikánské strany v exilu v New Yorku z 20. června 1990, ve kterém svěřila své poslání pracovníkům Republikánské strany ve staré vlasti, aby „...*budovali moderní zemědělské politické hnutí pod stejným jménem. Je tudíž Republikánská strana čl. venkova dnes ve svobodné vlasti přímým nástupcem a politickým dědicem původní československé strany z doby první republiky.*“¹⁶ Strana však zapadla, ohlas jejího programu byl mezi venkovany téměř nulový. I zde se potvrdilo, že v dějinách není návratu, který by dovolil navázat tam, kde byla nit tak drasticky přetržena. Jen část prvorepublikové generace sedláků byla po květnu 1945 ještě spjata s agrární ideologií a možná v ní také dožívalo poselství výchovy získané v kursech SUS, ale to bylo vše. Všichni tehdy vstupovali do nového světa, který po únoru 1948 doslova zametl s tradičními hodnotami venkova a selství. Ty pak už dožívaly jen ve vzpomínkách nejstarších.

Nechce se věřit, že agrární ideologové a vykladači jejich názorů v kursech SUS byli přesvědčeni, že venkov se nezmění, že zůstane na „věčné časy“, že bude stále stejný a že tedy není nutné uvažovat o nějakém posunu v agrární ideologii. Nikdo z vedení strany či SUS se neodvážil přiznat, že rozklad tradičního venkova už začal, že zemědělské obyvatelstvo nepředstavuje do budoucna rezervoár fyzicky a mentálně nejzdravějších sil národa, že rolnictvo se nemůže stát jeho biologickým a kulturním obroditelem, prostě nikdo nahlas neprohlásil, že „císař je když ne nahý, tak alespoň polonahý!“ Byl to projev nezájmu o celou problematiku, intelektuálního úpadku, ztráty dynamiky, resp. jakéhosi vyprázdnění myšlení agrárních ideologů a následně i politického vedení agrární strany?

Materiál k odpovědi nám může zčásti nabídnout srovnání agrárních programů z let 1922 a 1929. A nepřekvapí při tom, když zjistíme, že se od sebe moc neliší: nejen nadpisy podkapitol, ale celé odstavce o kulturně výchovné práci z programu roku 1929 byly beze změny opsány z roku 1922: „*Půda – zdroj veškerého života; Rád půdy – největší zákonitost dějin; Člověk na půdě pracující nejtvorivějším živlem ve státě; Venkov – obroditelem národa.*“ Nejvíce udivují stejné věty v obou programech o tom, že venkovské obyvatelstvo je „...*neustálým obroditelem národa, panenskou studnicí tělesných i morálních sil*“, stejně jako tvrzení, že „...*sociálně nepříznivý vývoj v městech a průmyslu jest vyvažován sociálně zdravým vývojem v zemědělství.*“¹⁷ Jako zcela formální a nenaplněná vyznívá podkapitola, obsažená také v obou programech, nazvaná *Ústav pro studium a povznesení venkova*, v níž stojí: „*K podpoře ...dalšího rozvoje svérázů krajových, zvláště na Moravě a Slovensku, k jejich studiu, jakož i k podpoře snah pro povznesení života všech*

stavů na venkově vůbec ve směru mravním i hmotném budeme usilovat o vybudování ústavu pro studium a povznesení venkova, pro který si vyžadujeme podporu samosprávy a státu.“¹⁸ Je to prostě odfláknuté, autoři programu z roku 1929 se ani nesnažili nově, jinak formulovat věci a úkoly, které nebyly splněny z minulého programu.

Jednu z dalších odpovědí, proč došlo k této stagnaci či nezájmu o agrární ideologii, můžeme možná objevit ve dvou rozdílných etapách meziválečného vývoje samotné strany. První etapa (dvacátá léta a počátek let třicátých) měla „lidový charakter“, realizovala se pozemková reforma se silně antivelkostatkářským charakterem, přičemž se tehdy uskutečnil hlavně drobný příděl do 30 ha. Druhá etapa, po smrti Antonína Švehly, byla charakteristická posunem doprava, do čela se stále více dostávalo pravicové křídlo, což se projevilo mj. při volbě prezidenta E. Beneše v roce 1935 (ne náhodou se v té době aktivizuje mladá generace agrárníků, sdružená kolem revue *Brázda* a zaměřená proti krajním pravicovým tendencím, které vadilo, že se nereaguje, v době pokračujícího absolutního i relativního poklesu počtu zemědělského obyvatelstva a vytlidňování venkova, na demografické a sociální změny na vesnici).¹⁹ Vedle tohoto posunu doprava bije stále do očí neochota cokoliv měnit ve sféře ideologie a agrární filosofie, až z toho vzniká dojem, „...jakoby agrární strana z prvních let republiky a tatáž strana po dvaceti letech byly dvě různé strany.“²⁰ Anebo právě proto, že došlo k politickému posunu doprava a k úzkému propojení špiček agrární strany s velkokapitálem, nemělo nové vedení zvláštní zájem ani čas zajímat se o „obyčejné“ sedláky, což se projevilo i ignorováním programu, který byl původně „šit“ na nejširší zemědělské vrstvy počátku dvacátých let: „*Nic z poválečných revolučních nálad nepřežilo do konce třicátých let.*“²¹

Stagnace v oblasti agrární filosofie a ideologie v průběhu meziválečného dvacetiletí, stále opakování kdysi přijatých zásad, z nichž některé měly svůj původ již v období romantismu, by se dala dokumentovat také na textech přednášek. Ty se však v naprosté většině nedochovaly. Výjimku představují slavnostní projevy představitelů agrární strany při zahajování kursů (A. Švehla, O. Srdínko, A. Matula), některých spisovatelů (J. Holeček), pár příspěvků publikovaných ve sbornících vydávaných v Praze a v Brně ke kulatým výročím²² a torzo rukopisných záznamů, uložených v archívech.²³ O obsahu přednášek se tedy můžeme jen dohadovat s jedinou výjimkou, kterou představuje Tomáš Čep, docent sociologie venkova na Vysoké škole zemědělské v Brně a jeden z organizátorů kurzů SUS na Moravě, v zámku ve Velkých Opatovicích. Své přednášky jako jediný vydal v roce 1932 tiskem,²⁴ takže byly volně k dispozici posluchačům. Čep přednášel především tematiku selství v nejširším slova smyslu. Jednak jeho historii, změny v průběhu staletí a možné perspektivy do budoucna, jednak jeho místo v umělecké literatuře domácí i cizí – hodnotil, v jakém rozsahu se objevovalo v dílech prozaiků a básníků, jak bylo jimi vnímáno v kontextu s jinými sociálními skupinami apod.

Zde se však objevuje jeden paradox: stagnace a uzavřenost celého systému agrární filosofie, neochota rozvíjet a doplňovat to, co bylo jednou v minulosti zjeveno a prohlášeno za jediné správné, se svým způsobem osvědčilo v letech okupace našich zemí hitlerovským fašismem. Lpění šéfů SUS na programových zásadách výuky z prvorepublikového období, nechuť ke změnám, motivovaná v době protektorátu také národně, vydržely však jen několik let. Německým okupantům se SUS od počátku jevilo jako příliš svobodomyšlné, vadilo jim, že se při výuce hovořilo o lásce k vlasti a o výchově ke státnosti. Zásah přišel 16. května 1942 na mimořádné valné hromadě SUS v Praze, kde hlavní projev pronesl bývalý agrárník, protektorátní ministr zemědělství a lesnictví Adolf Hrubý. Volal po novém selství, které by stálo čestně po boku „modernímu selství německému“ a pracujícím v ideových intencích německého nacionálního socialismu. Musely být změněny stanovy, název SUS byl rozšířen o podtitul – Ústředí zemědělské osvěty a staré vedení bylo odvoláno. Nová instituce do konce války už jen živořila.²⁵

A ještě k jednomu rysu výuky ve SUS, který bychom také jen s obtížemi mohli přiřadit na stranu pozitiv. Jak politický agrarismus, tak zčásti i nepolitický literární ruralismus, vyzníval ve výuce jako prvek *netolerantní, nesnášenlivý*. Přesvědčení o jedinečnosti a „věčnosti“ selského stavu se projevovalo u mnoha pedagogů v odmítání všeho, co vypadalo jinak, odlišně a co – podle nich – ohrožovalo samotnou podstatu selství a patriarchálního venkova vůbec. Za takové nebezpečí bylo po celou dobu označováno město, jeho obyvatelé, údajně se odcizující přírodě a stále více ztrácející fyzickou a duchovní rovnováhu. Navrhovaný způsob řešení tohoto historicky vzniklého rozdílu mezi městskou a vesnickou společností? Především střetávání a boj, který skončí vítězstvím venkova a porážkou města a kdy dojde k obrodě celé společnosti selskou a vesnickou kulturou.²⁶

V čele této ortodoxní skupiny stál A. Matula, představitel politického agrarismu a současně vlivný příslušník skupiny literárního ruralismu. Odpůrce jakýchkoliv změn, který již na počátku dvacátých let klasifikoval selskou kulturu „...jako protiklad chorobně zchytralé civilizace velkoměstské“.²⁷ Tvrdil, že duše vesnice se nesmí ztratit v duši města, a odmítal všechny pokusy nasazovat „...do vesničanova oka monokl velkoměstského floutka.“²⁸

Matulovi názorově nejbližší byl spisovatel Josef Holeček, často přednášející v kursech SUS. Ve své filosoficko-sociologické monografii *Selství* nabádal mládež: „*Varujte se města, omezujte své styky s ním na nutnou míru, vyhýbejte se městským zábavám. Neberte si za vzor život měšťáků, vystříhejte se zlého, jež oni činí doporučitelným, odívajce je pestrými hadříky módy a předpisující je každému, kdo nechce slouti zaostalým.*“²⁹ Spolu s tím, jak s příchodem stáří sílila jeho víra v obrozenecké poslání vesnice, narůstal i jeho odpor vůči městské společnosti a jejím mravům. J. Knap, vůdčí osobnost ruralistů, vyjádřil Holečkovy pocity slovy: „*Holeček se rozloučil se životem s mrazivým odvrácením od pokroku světa.*“³⁰ Podobně nesmiřitelné a jednostranné názory byly vlastní i řadě dalších agraristů a ruralistů, kteří více či méně ovlivňovali posluchače kursů SUS (J. Marcha, spisovatel Bohumil Zahradník-Brodský, Leoš Adolf, Adolf Filáček). Toto pojetí, zdá se, ve výuce převládalo.

Ale všechno bylo tehdy ještě zamotanější. S výjimkou A. Matuly nebyli literární ruralisté aktivními členy agrární strany, ale jen publikovali v jejích periodikách, resp. vydávali své romány a básnické sbírky v jejím nakladatelství (Venkov, Novina). Literární ruralisté stáli také většinou mimo aktivity SUS, přednášeli spíše výjimečně, nejčastěji vůbec Antonín Matula a hlavní představitel skupiny Josef Knap. Dominantní osobností byl po celou dobu A. Matula. Býval považován za hlavního teoretika literárního ruralismu, jeho politické i literární kontakty byly bohaté a velmi pestré. Stýkal se a dopisoval si s Jiřím Mahenem, Vojtěchem Martínkem, s Františkem Křelinou, Josefem Koudelákem, Čňkem Kramolišem, s Růženou Svobodovou. Byl ve styku s F. X. Šaldou, který se zajímal o aktivity SUS, ale přednášet v nich odmítal. Matula si dopisoval s Václavem Prokúpkem, s Antonínem Václavíkem, s Leošem Janáčkem, s Rajmundem Habřinou, s prvním mužem naší sociologie venkova Inocencem Arnoštem Bláhou, s malířem Bohumírem Dvorským aj.³¹

Samotní literární ruralisté nepředstavovali ani ideově jednotlivý celek: byli mezi nimi stoupenci agrární ideologie, stejně jako spisovatelé a básníci, kteří byli ideologicky „vlažní“, a dokonce jedinci, jejichž tvorba sice nesla punc ruralismu, kteří však svou příslušnost k literárnímu seskupení odmítali. Jako příklad možno uvést Jana Čepa, který se ohradil proti svému zařazení mezi ruralisty ve sborníku z počátku třicátých let³² a v odmítavé odpovědi napsal: „*Víme, že zapadají dveře za něčím, k čemu jsme přilnuli celým srdcem – ale pánové, co s tím má co dělat básník?*“³³ Z těch, kteří odmítli onu dogmaticnost a ustrnulost, byl nejvýraznější osobností A. Paleček, jeden z ideologů agrarismu, který se několikrát s A. Matulou střetl a který si v práci *Nové selství* posteskl: „*Politický agrarism, jako dítě své doby, třeba u nás rozváznější a vyrovnanější než jiné ideově založené politické proudy, trpí také zvláštní nevrostlostí, zatrpklostí, duchem odboje a stávkou, nesnášenlivostí a slovním*

radikalismem, jímž byl před válkou a v prvních letech po válce prosáklý celý náš veřejný život.³⁴ Jeho životním krédem se nakonec stala určitá symbióza oněch dvou fenoménů: „Nikoliv proti městu, nýbrž ruku v ruce s městem musí vesnice bojovati za novou kulturní orientaci středo a východoevropské společnosti.“³⁵ Také další volali po toleranci a oboustranně prospěšné spolupráci, mezi nimi i J. Knap, když varoval před izolacionismem a požadoval: „Žádné závory, žádné okenice, ani proti Západu ne“.³⁶

Nejprecizněji rozpracoval otázku nezbytné spolupráce města a vesnice zakladatel české sociologie venkova I. A. Bláha, především ve svém stěžejním díle *Sociologie sedláka a dělníka*, v němž doporučoval usilovat o vyrovnání mezi městem a vesnicí, mezi duchem a hmotou, ve smyslu zduchovnění hmoty a zkulturnění přírody.³⁷ Stejně stanovisko zastával i sociolog Tomáš Čep,³⁸ spisovatel V. Martínek,³⁹ historik F. Kutnar.⁴⁰ Sem můžeme zařadit i ruralistu Z. Róna, který také dospěl ke kompromisu: „...ne město, ne venkov, nýbrž obojí ve vzájemně prospěšné koexistenci.“⁴¹ Rys tolerantnosti se objevil také v celkové skladbě ideově a politicky odlišných autorů, publikujících po několik let v revue literárních ruralistů *Sever a východ*.⁴²

Jakou roli tedy sehrálo SUS v meziválečném dvacetiletí? Bylo nezanedbatelnou součástí kulturně vzdělávacího procesu agrární strany a přispělo určitým dílem k posílení sebevědomí části zemědělského obyvatelstva. Kvalitou výuky bylo srovnatelné s obdobnými vzdělávacími a osvětovými kurzy v zemi. Z hlediska naplňování potřeb agrární strany to nebyla investice zbytečná, i když existovaly rozdíly v úrovni výuky mezi vzdělávacími centry v jednotlivých zemích republiky. Ne všichni přednášející byli na nejvyšší odborné úrovni a ne vše, co bylo zamýšleno, se také uskutečnilo, zvláště pro nedostatek finančních prostředků. Přednášky a semináře přinášely však posluchačům ze selských vrstev něco, co nemohli dostat nikde jinde – pohled na sebe sama, na historii selství a jeho roli ve společnosti. Tyto kulturní a ideové dopady kursů můžeme však vystopovat pouze na venkově, a to ještě ve velmi omezeném okruhu jeho obyvatel. Z pohledu celé společnosti nepředstavovaly aktivity SUS nic významného a většina obyvatel je vůbec nezaregistrovala.

Co dodat k obsahu přednášek SUS? Většina pedagogů, vyučujících v kursech SUS, vnímala selství spíše tak, jakým by mělo být, a ne tak, jakým ve skutečnosti bylo. Jinak řečeno, přání bylo i zde otcem myšlenky. A platilo to i pro mnohé představitele literárního ruralismu. Niterné sepětí se světem venkova bylo u některých natolik silné, že vedlo až ke snaze konzervovat jej a izolovat od všeho rušivého, především od kulturního života města. V takových případech se pak nelze divit, že skutečná, živá vesnická společnost byla hodně vzdálena obrazu, který čtenářům předestírali ve svých dílech. Podle dobového publicisty Václava Cháby „...ruralisté nemohou objevit nynější české vesnice, hledající tam, kde ona stojí a žije, jen fosilní zbytky vyhynulých dob domněle idylických.“⁴³ Ke stejným závěrům dospěl také literární kritik Bedřich Fučík při hodnocení děl V. Prokūpka a A. Procházky: „Nemalují si ruralisté vesnici v jakési neposkvrněné, nespoutané sice, ale čisté idyle, která snad byla ale není? Připadají mi, že líčí se zavázanýma očima něco, co neexistuje a nač se jen rozpomínají?“⁴⁴

Jednotlivci z řad ruralistů se domnívali, že jsou povoláni k tomu, aby ochránili tehdejší rozbouranou poválečnou společnost od údajně hrozícího morálního úpadku, přicházejícího z temných stránek městského života. Východisko nacházeli v návratu k selství a k idylickému stavu lidského bytí na patriarchálním venkově 19. století. Jedno měli však všichni společné: lásku k venkovu, k selství a k půdě jako základu života. Jako kladnou hodnotu nutno ocenit jejich zcela osobité vidění venkovské přírody, práce a myšlení vesnických obyvatel.

Veškerou složitost tehdejšího světa a vlastní společnosti doporučovali ruralisté vyřešit velmi jednoduchým bojem dobra proti zlu. Nikdo, ani jedinec, ani kolektiv, by však neměl být nositelem jediné pravdy; vede to k monopolu, sebeuspokojení a v konečné podobě k obsahové degeneraci oné pravdy. Jaký div, že v tomto černobílém vidění světa se jen obtížně hledalo místo pro kompromis, harmonickou spolupráci a vzájemné obohacování.

Svobodné učení selské vyrostlo ve specifických, vcelku příznivých podmínkách první Československé republiky, v poměrně poklidném demokratickém prostředí, v období dočasného zlepšení ekonomického, sociálního i politického postavení selského stavu. S jeho úpadkem v průběhu druhé světové války a po ní SUS zákonitě skončilo. Patří dnes historii, ale bez jejího poznání by dějiny agrární strany nebyly kompletní.

Zpracováno v rámci řešení grantového úkolu GA ČR č. 409/09/1043.

Poznámky:

- 1 Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP) Praha, fond Matula Antonín, 1885–1953.
- 2 MATULA, A., *Filosofie venkova*. Praha 1925, s. 99.
- 3 Podrobněji SLEZÁK, L. K historii českého agrarismu. Antonín Matula. In *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století*. Studie Slováckého muzea. Uherské Hradiště 5, 2000, s. 25–33. Týž, Ruralismus a realita českého venkova v meziválečném období. In *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví. Osobnosti, díla, ideje*. Semily 2005, s. 50–59. Týž, Agrární strana a Svobodné učení selské. In *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*. Praha 2001, s. 315–324.
- 4 MATULA, A. Deset let vyšší lidové školy pro venkov. In *Deset let vyšší lidové školy Svobodného učení selského pro venkov*. Praha 1931, s. 8; SEZEMSKÝ, F. Čím přispěla vyšší lidová škola Svobodného učení selského k mé přípravě pro veřejnou práci. *Tamtéž*, s. 23; ADOLF, L. Kovárna selských duší. In *Jubilejní sborník Svobodného učení selského v zemi moravskoslezské v letech 1922–1932*. Brno 1933, s. 138–149.
- 5 Jen za léta 1922–1932 bylo uskutečněno v zemi moravskoslezské 12 řádných, dlouhodobých kursů, které trvaly 612 výukových dnů. Přednášelo na nich 555 pedagogů v rozsahu 2 970 přednáškových hodin. Časový rozsah seminářů představoval 405 hodin a exkurzí 79. *Tamtéž*, s. 161.
- 6 Na Moravě byly uspořádány mimořádné kursy v letech 1922–1932 v následujících městech: v Brně, Bystřici p. Hostýnem, Moravských Budějovicích, Frýdku, Hranicích, Hustopečích, Jihlavě, Velkém Meziříčí, Valašském Meziříčí, Místku, Olomouci, Opavě, Ostravě, Uherském Ostrohu, Příboru, Rožnově p. Radhoštěm, Znojme a v Uherském Hradišti. Pro velký zájem se v některých městech kursy opakovaly (Příbor 6 kursů, Opava a Olomouc po 3 kursech, Rožnov, Místek a Jihlava po 2). ADOLF, L. Kratší kursy Svobodného učení selského. In *Jubilejní sborník Svobodného učení selského v zemi moravskoslezské, c. d.*, s. 171. Přehled všech mimořádných kursů v zemi moravskoslezské za shora uvedené období, včetně počtu přednáškových dnů, vyučujících osob a účasti posluchačů v jednotlivých městech, byl zveřejněn v uvedeném sborníku na stránkách 161–163. *Tamtéž*, na stránkách 163–167, jsou i podrobné seznamy posluchačů řádných kursů ve Velkých Opatovicích.
- 7 ZAHRADNÍK–BRODSKÝ, B. Naši posluchači a přednášející. In *Deset let vyšší lidové školy Svobodného učení selského pro venkov, c.d.*, s. 1.
- 8 *Tamtéž*.
- 9 Dosud nejobsáhlejší a také po obsahové stránce zcela ojedinělé dílo představuje sborník příspěvků nazvaný *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví. Osobnosti, díla, ideje*. Sborník vzešel z jednání mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 22.–23. dubna 2005 v Sedmihorkách a vydán byl ve stejném roce v Semilech. Obsahuje téměř čtyřicet příspěvků historiků, uměnovědců, literárních historiků a sociologů s bohatou článkovou bibliografií.

- 10 Ruralismus nebyl „záležitostí“ jen Československa, ale všech zemí, v nichž došlo ke střetu nastupujícího liberalismu (s tržními principy volné soutěže a s politickým pluralitním systémem) s tehdy převládajícími tradicemi. V USA se např. zrodil po válce Severu proti Jihu, v procesu rychlé přeměny převážně agrární země v rozvinutou průmyslovou a obchodní společnost. Podobně tomu bylo u nás a vše se nakonec prohloubilo po první světové válce, kdy došlo k destrukci minulých ekonomických, morálních a kulturních hodnot vůbec a tím i k jakémusi zlomu v poměru k půdě a selskému stavu.
- 11 Srov. JEŽ, Š., recenze sborníku *Básníci selství*. In *Legie* z 11. února 1933.
- 12 ŠOUŠA, J. Ctí, ale nečtou? K reflexi děl ruralistů na české vesnici. In *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví*, c. d., s. 126.
- 13 Názornou představu o tematické pestrosti přednášek a seminářů si můžeme udělat z detailního učebního plánu mužského kursu SUS ve Velkých Opatovicích z roku 1933. Viz: *Jubilejní sborník Svobodného učení selského v zemi moravskoslezské v letech 1922–1932*, c. d., s. 154–160.
- 14 Národní archiv (dále jen NA) Praha, fond SUS 1924–1945 (1949). Inventář, s. 7.
- 15 Tamtéž.
- 16 Viz: HARNA, J. – LACINA, V. (eds.). *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1935*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, s. 25.
- 17 Tamtéž, s. 117–119 a 156–157.
- 18 Tamtéž, s. 136 a 173.
- 19 K tomu podrobněji KUTNAR, F. *Generace Brázdy*. Praha 1992. Dále HARNA, J. *Generace Brázdy a koncepce zemědělského družstevnictví*. In *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. Studie Slováckého muzea. Uherské Hradiště 7, 2002, s. 89–98.
- 20 UHLÍŘ, D., *Republikánská strana venkovského a maloroľnického ľidu 1918–1938*. Praha 1988, s. 175.
- 21 Tamtéž.
- 22 *Deset let vyšší lidové školy Svobodného učení selského pro venkov*, c. d.; *Jubilejní sborník Svobodného učení selského v zemi moravskoslezské v letech 1922–1932*, c. d.
- 23 Např. Státní okresní archiv (dále jen SOA) Nový Jičín, fond Antonín Matula.
- 24 ČEP, T. Selství v literatuře moravskoslezské. In *Jubilejní sborník Svobodného učení selského v zemi moravskoslezské v letech 1922–1932*, c. d., s. 29–104.
- 25 NA Praha, fond SUS 1924–1945 (1949), kart.1. Zápis z mimořádné valné hromady SUS, konané 16. května 1942, s. 6 a 14.
- 26 T. Čep napsal k padesátinám A. Matuly: „*Problém zdravé kultury národní nachází pak (A. Matula – L. Slezák) kladně vyřešený v ruralismu, který má být protikladem nezdravého urbanismu.*“ In *Věstník Ústředního svazu hospodářských společenstev v Brně*, 23. 3. 1935, s. 66.
- 27 MATULA, A. *Filosofie venkova*, c. d., s. 94.
- 28 Týž, *Urbanizace venkova nebo ruralizace*. In *Mladý venkov*, č. 10, 1932. Podobně poji-maná úloha venkovské prózy a beletrie se objevovala také u řady umělců v sousedních zemích. Např. v Německu byla na přelomu 20. a 30. let striktně odmítána tzv. Asphalt-literatur, díla, jejichž děj se odehrává ve velkoměstském prostředí a proti nim byla vyzdviho-vána literatura obracející se k venkovu a k jeho morálním a kulturním přednos-tem. Zhruba ve stejné době psal redaktor R. Halík ve *Venkovu* s despektem o části naší literární produkce (o díle V. Nezvala a pracích levicových autorů) jako o „odpadkové literatuře“. Cit. podle PAVLÍČEK, T. K obrysům jednoho modelu literární kultury. In *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví*, c. d., s. 77.
- 29 HOLEČEK, J. *Selství*. Praha 1928, s. 449.
- 30 KNAP, J. *Literatura české pŕdy*. Praha 1939, s. 34.
- 31 LA PNP Praha, fond Matula Antonín, 1885–1953.

- 32 Viz: KNAP, J. (ed.). *Básníci selství*. Praha 1932.
- 33 ČEP, J. Ruralism. In *Listy pro umění a kritiku* 1, 15. 2. 1933, s. 24–25.
- 34 PALEČEK, A. *Nové selství*. Praha 1933, s. 65–66.
- 35 Tamtéž, s. 71.
- 36 HNÍZDO, V. Role časopisu Sever a východ v koncepci českého ruralismu. In *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví*, c. d., s. 63.
- 37 BLÁHA, I. A. *Sociologie sedláka a dělníka*. Praha 1937, s. 197–198.
- 38 ČEP, T. *Selství v literatuře moravskoslezské*, c. d.
- 39 MARTÍNEK, V. Antonín Matula. In *Černá země*, č. 8–9, 1935, s. 114.
- 40 KUTNAR, F. O nové selství. In MATULA, A. *Osvobození života*. Praha : Novina, 1931, s. 138. (In margine Matulovy knihy).
- 41 Cit. podle KMUNÍČEK, V. Zdeněk Rón a ruralismus. In *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví*, c. d., s. 146.
- 42 Viz HNÍZDO, V., c. d., s. 60–69.
- 43 CHÁB, V., recenze sborníku Tváří k vesnici. In *Čin. List pro kulturní a jiné veřejné otázky*, roč. IX, 11. 2.1937, s. 18.
- 44 Cit. podle SVANOVSKÁ, H. Kritik Bedřich Fučík a ruralisté. In *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví*, c. d., s. 180.

Liberal Country Teaching and its legacy

Abstract

Liberal Country Teaching (1922–1942) came into existence as one of many cultural education institutions of the Agrarian Party, as a school for common people whose purpose was to provide agrarian youth a deeper political ideological education. It was neither university nor special high school but something that was supposed to produce the leaders of rural youth and instill the agrarian ideology in them. They spread all around the country. There were annual long-term, regular or irregular courses for young boys and girls from country families. Thousands of attenders from Bohemia, Moravia, Slovakia and Sub-Carpathian Ruthenia would join them.

The greatest attention in the teaching was given to social science issues, above all the countryside, its history and also the rustic status and its role in society of that time. Most tutors perceived rusticism more like what it should be not what it actually was. The country was idolized and the rustic status introduced as a social force, historically predestined to become the regenerator of society which was allegedly immersed in vices coming from town, from the dark sides of its life. Besides these orthodox ideologists who warned against reputedly cosmopolitan culture of town and refused closer cooperation of town and the country there were others who saw the future of society in a fruitful cooperation of both phenomena, the cooperation in which both sides would give but also take. Their motto was – not town, not the country but both in a mutually beneficial coexistence. In courses, however, they mostly preferred the orthodox concept. From the point of view of ideological and political objectives which were to be accomplished, the investments in the LCT were not senseless. The impact of courses were felt only in the countryside though, and on the top of it in a very limited circle of agrarian population. Most of the inhabitants of the republic failed to take note of the LCT courses. After the Second World War, after the Party was banned, also the Liberal Country Teaching met its end. It is part of history now, but without it the history of the Agrarian Party would not be complete.

Selské jízdy v éře první republiky

JAROSLAV ROKOSKÝ

Motto:

Krásný, zdravý selský jezdec, toť rytíř v moderním slova smyslu, neboť on jest představitelem nejen pokrokového selství, ale i harmonickým obrazem a vzorem dobrého hospodáře jak v životě rodinném, tak i veřejném.¹

Nejatraktivnější tělovýchovnou organizací agrární strany byly bezesporu Selské jízdy. Tělovýchova a péče o ni byla dlouho poměrně opomíjena. Stranické vedení si toho bylo dobře vědomo. Ve dvacátých letech se neuspokojivý stav začíná pozvolna měnit. Motivy založení Selské jízdy byly nesporně povahy tělovýchovné. Podchytit sport i pro potřebu venkova a s ním sdružit snahy chovatelské. Nepřehlédnutelný je však také aspekt politický, byť ho samotní agrárníci spíše taktně zamlčovali. Od podzimu 1922, kdy se stal Antonín Švehla ministerským předsedou, nebylo pochyb o tom, že agrární strana se stává vedoucí silou v první Československé republice. Pevné základy ke klíčovému postavení ve vládní koalici byly položeny, agrární předseda s mistrovskou zručností dirigoval celou domácí politiku, obloha v mezinárodních vztazích byla relativně jasná.

Příznivá doba byla i pro obnovení staré tradice na venkově. Selské jízdy navazovaly na tradici selských banderíí, krojovaných jízdnicích sborů, které byly součástí venkovských slavností v některých českých a moravských krajích už v průběhu 19. století. K regionům, v nichž vznikly, patřilo Podbrdsko, Podkrkonoší a Slovácko. Právě na ně Selské jízdy navazují a zesilují jejich účinek. Současně to dodává nejsilnější politické straně patřičný lesk, aby ještě silněji zapůsobila na veřejnost. Pořádá různé akce okolo jako slavnosti a zábavy, aby oslovila co nejširší okruh lidí.²

Selské jízdy byly zakládány na spolkovém základě. Po přípravných pracích a propagaci se konal ustavující sjezd 21. března 1924 v Praze.³ Starostou byl zvolen Bohumír Bradáč, poslanec a rolník ze Židovic u Kopidlna, místostarostou dr. Oldřich Suchý, tajemník Zemědělské rady v Praze, jednatelem Josef Šimon z Mělnicka. Členské příspěvky byly stanoveny na 20 Kč ročně a postupně byly navýšeny na 25 Kč kvůli pojištění koní, které prováděla Rolnická pojišťovna, patřící k hospodářským podnikům strany.⁴

Neobyčejně rychlý organizační nárůst Selských jízd téměř ve všech okresech s českou a slovenskou národností i v národnostně smíšených okresech prokázal, že členstvo, které se hlásilo do řad těchto spolků, bylo organizačně vyspělé a ukázněné. Podstatnou roli sehrál agrární dorost, jak v propagaci ideje, tak v jejím praktickém naplnění. Členy Selských jízd byli většinou členové dorostu, z nichž mnozí vykonávali funkci starostů, místostarostů, jednatelů a náčelníků. Průpravu v jezdeckém umění získali na rodných hospodářstvích, při konání vojenské služby nebo ve speciálních kurzech, které byly pořádány. Mladí se učili od starších jezdců nejen umění jezdeckému, ale i chovatelskému.⁵ Předávání zkušeností, podložené hrdým a uvědomělým selstvím, mělo přispívat k rozmachu selského stavu.⁶ Postupně se dařilo překonávat i sociální diferenciaci venkova, kdy členství si mohli dovolit pouze synové bohatších sedláků, kteří vlastnili koně, včetně potřebné výstroje.

Nepřekvapí proto, že agrární strana pro chudší stoupence, především z řad mládeže, založila „Cyklistické odbory“ (1925). Byly většinou organizovány při okresních sdruženích agrárního dorostu. Hlavním organizátorem byl Josef Šimon, jednatel Selských jízd.⁷ Přitažlivost Selských jízd se zvýšila, když si zájemce o jezdecký sport mohli koně vypůjčit od armády. Postupem doby ústředí Selských jízd vytvořilo dobrovolné zajištění koní, k čemuž byl založen fond financovaný z členských příspěvků.⁸

Většina členů Selské jízdy byla odchována ideou sokolskou a úzká spolupráce pokračovala a přinášela vzájemné úspěchy. Platilo heslo: „Co selský jezdec, to člen Sokola.“⁹ Povinností bylo také členství v některé „Národní střelecké jednotě“, sdružené v „Československém národním svazu střeleckém“ (1925). Bylo to z toho důvodu, aby každý člen Selské jízdy mohl řádně cvičit a zdokonalovat se v zacházení se všemi střelnými a sečnými zbraněmi.¹⁰ Členové museli být připraveni postavit se po bok armády, pokud by došlo k ohrožení vlasti, ale nebyly to žádné svého druhu milice.¹¹

Členem Selské jízdy mohl být pouze příslušník agrární strany. Pokud to bývá občas předmětem kritiky, tak je třeba říci, že to mělo jisté opodstatnění, které se už neuvádělo. Přílákalo to do řad agrární strany sedláky a rolníky, kteří jinak nejevili zájem o politické dění (často zámožnější hospodáře). Zřízením Selských jízd dosáhli agrárníci toho, že příslušníci zemědělského stavu, kteří případně sympatizovali s rodicím se českým fašismem, nebyli do něho vtaženi, neboť se mohli projevit v Selské jízdě, a to při různých slavnostech. Selská jízda pomáhala ke stmelení venkova. Lidé se scházeli nejen při samotných jízdách, ale také na akcích, které je doprovázely. Jednalo se o různé zábavy a slavnosti. Odrhli se od každodenních starostí a povinností, trávili čas se známými a přáteli.

Selské jízdy poprvé upoutaly zájem širší veřejnosti 16. května 1926, při konání celostátní výstavy hospodářské v Praze. Manifestačního průvodu Selských jízd Prahou se zúčastnilo přes 700 jezdců. Na výstavišti byl předán Hospodyňským odborem Zemědělské jednoty prapor Selským jízdám a široké veřejnosti předvedeny ukázky jezdeckého výcviku v Selských jízdách. Starosta Selských jízd Bohumír Bradáč pravil: „*Selský lid nechce a nebude nikomu brát jeho práva, ale svá práva bude vždy hájiti svou silou.*“¹²

Organizační výstavba Selských jízd byla uskutečněna na spolkovém podkladě. Základními jednotkami byly okresní spolky Selských jízd. Tyto okresní spolky byly podle ustanovení svých stanov členy celostátního spolku, jímž bylo „Ústředí selských jízd“ v Praze. Všechny ostatní organizační složky v rámci okresů, krajů a zemí byly pouze vnitřními organizačními složkami pro usnadnění činnosti a neměly svých zvláštních, úřady povolených stanov. Za tyto organizační složky před úřady zodpovídaly buď okresní spolky (za místní a okresní organizace), nebo ústřední spolek Ústředí selských jízd v Praze (za sborové a zemské organizační složky).

Specifické poměry a potřeby v jednotlivých zemích si vyžádaly vytvoření zemských organizačních složek. V jejich čelech byli na valné hromadě Ústředí selských jízd zvoleni zemští náčelníci. Tito řídili technickou činnost všech sborů v obvodu jejich působnosti. Dále tuto činnost kontrolovali, osobně přehlíželi a podle potřeby vypomáhali při výcviku a organizaci technické práce ve sborech.¹³

Zemští náčelníci svolávali zemské pracovní porady, jim předsedali a je řídili. Z moci své funkce byli řádnými členy technické komise, náčelnictva, správního výboru a předsednictva Ústředí selských jízd. Proto byli důležitým pojítkem mezi ústředními a sborovými složkami organizace Selských jízd. V jejich činnosti jim pomáhali tři zemští odborní referenti, které po jejich návrhu a po souhlase zemského technického sboru jmenoval správní výbor Ústředí selských jízd. V každé zemi byl tedy referent jezdecký, vozatajský a chovatelský. Tito mohli při tom zastávat funkci zemských referentů pro výcvik ve střelbě a pro výcvik dorostu.¹⁴

Oblast celého státu byla rozdělena na krajské organizace, ve kterých bylo za účelem zvýšené péče o řádný jezdecký výcvik, jeho kontrolu a evidenci, jakož i za účelem stálé spolupráce při společných veřejných vystoupeních, soutěžích, závodech a zájezdech sdruženo několik okresních spolků. Tyto krajské organizace se nazývaly sbory. Každý sbor Selských jízd měl své jméno, buď podle určení zeměpisného, nebo nesl jméno některé význačné historické osobnosti pocházející z toho kraje.¹⁵ Utvoření, pojmenování a působnost sborů byla určena valnou hromadou Ústředí selských jízd a jen jí příslušelo rozhodovat s konečnou platností o nových sborech a činit případné změny v dosavadním uspořádání.¹⁶

Kompetence a činnost sborů byla vymezena ve zvláštním organizačním řádu pro sbory Selských jízd. Podobně jako několik okresních spolků tvořily sbory, tak i v rámci okresů se tvoří vnitřní okrskové organizace Selské jízdy. Do okrskových organizací byla přenesena hlavně činnost technická s potřebnou organizační pravomocí.

V každé obci a v sídle okrsku, kde byli členové Selské jízdy, byli jmenováni výborem okresních Selských jízd místní důvěrníci. Tito obstarávali spojení nadřazených složek organizačních se členstvem. Při všech složkách spolkové organizace měly být zřízeny zvláštní odbory, které měly za úkol věnovat se speciálně některé činnosti. Byly to zvláště odbory pro výchovu a výcvik dorostu od 14 do 18 let, dále vozatajské, střelecké, cyklistické a jiné sportovní odbory podle potřeby.¹⁷

Ústředí selských jízd i jeho složky spolupracovaly se všemi korporacemi, které se zabývaly chovem koní nebo jezdeckým sportem. Mimo to bylo Ústředí selských jízd členem „Zemědělské jednoty Československé republiky“ (1919) jako reprezentativní zemědělské organizace s posláním řešit teoretické, odborné a organizační úkoly zemědělství a propagovat jeho úspěchy. Hlavně však vydávalo instrukce pro cvičení, závody, zkoušky výkonnosti, vyjíždky, výlety, veřejná vystoupení, výstavy, exkurze a kurzy. Zřídilo odborné poradny, vydávalo odborný časopis „*Chovatel koně*“, četné publikace a pomůcky pro výcvik. V obcích bylo uspořádáno množství přednášek o jezdeckém sportu, o chovu, kování a ošetřování koní.

Pro funkcionáře byla vydána tiskem knížka „*Kulturní rádce pro Selské jízdy*“, ve které byly ukázky programů večerů, proslavů, písně, básně, přednášky s filmy a pokyny k vedení pamětních knih. Pro okrskové funkcionáře a pro členy byla vydána publikace „*Rádce pro členy a funkcionáře Selských jízd*“.¹⁸

Když agrárníci přemýšleli, jaký stejnokroj by byl nevhodnější pro Selské jízdy, tak se shodovali v tom, že kroj musí být vystižný a působivý. Přitom ovšem i praktický a cenově dostupný. Byli jednotní také v názoru, že musí připravit návrhy nejenom na kroj slavnostní, ale i na kroj cvičný, který by byl společný všem Selským jízdám z celé republiky. Nemohli se obejít bez cvičného kroje, třebaže si byli vědomi toho, že potřeba obstarat si dva kroje najednou značně zatíží jejich členstvo. Cvičný kroj měly všechny podobné organizace, provozující určitý sport a cvičení, např. střelci či hasiči. Podoba cvičného kroje byla nalezena rychle. Byl jednotné olivově zelené barvy a obsahoval tyto součásti: jezdecké kalhoty, sportovní kabátek s kapsami navrch, zkušenost vyžadovala kabátek zapnutý až ke krku s přehnutým límečkem a čapku téže barvy, lodičkového tvaru s odznakem S. J. Na tento oblek, který byl určitou uniformou, dalo se dobře umístit řemení, šavle a střelná zbraň. Cvičný kroj byl vkusný, pohodlný a přitom levný. Barvou i střihem se shodoval s cvičným krojem „Československého národního svazu střeleckého“, s nímž Selská jízda byla úzce spjata svým cvičným i tělovýchovným programem.¹⁹

Obtížněji se hledal kroj slavnostní, jenž by vystihoval program a ideu Selských jízd. Po poradách s národopisnými pracovníky a výtvarníky byl předložen krojový náčrtek k posouzení předsedovi A. Švehlovi, který si přál, aby kroj navázal na tradici rázovitých lidových krojů. V konečné podobě tvořily slavnostní kroj tyto prvky: žlutohnědé jezdecké kalhoty, tmavomodrá kazajka se stojatým tuhým límečkem, s hustě našitými lesklými knoflíky, červeně lemovaná se zeleným obšitím dírek a šňůrami, aby se dala přehodit přes rameno, a bílá košile s přehnutým límečkem a se zelenou hedvábnou motýlově upravenou vázankou. Čapka byla nízká, lemovaná tmavohnědou lehkou kožešinkou s červeným dýnkem a odznakem S. J. vpředu, poněkud doleva posunutým. K tomu vysoké černé jezdecké boty a hnědé jelenicové rukavičky. Kabátek musel být střižen tak, aby se dal dobře zapnout a aby pěkně padl; měl dvojí funkci, dvojí způsob nošení, a sice aby se dal jednak přehodit přes rameno po sokolsku a pak aby se mohl úplně zapnout pro rychlejší jízdu.

Tento slavnostní kroj byl původně sestaven pro českou Selskou jízdu. Byl proto řešen na podkladě lidového kroje českého, formou i barevně. Bylo však třeba, aby se vyřešil i kroj pro

jízdy moravskoslezské, slovenské a karpatoruské. Zde byl možný dvojnásobný způsob: buď předepsat pro všechny kroj jednotný, nebo pro každou zemi vyřešit jej individuálně. Přiklonili se k druhé alternativě, a to z toho důvodu, aby v kroji zračila se rázovitost tamějšího lidového národního kroje. Vypracováním konečných návrhů byli pověřeni příslušní funkcionáři Selských jízd, jimž byly dány Ústředím určité pokyny a rady. Země moravskoslezská se rozhodla pro vyřešený již kroj český s tou změnou, že kalhoty budou červené dle selské krojové tradice z Hané a Slovácka a ostatní zůstává nezměněno. Tentýž slavnostní kroj byl zaveden i pro jízdu slovenskou a karpatoruskou.

Ke kroji patřil pro chladné a zimní počasí kožíšek (beránek), který byl navržen rovněž z hlediska dobré upotřebitelnosti pro jízdu na koni. Střih byl tento: u krku uzavřený, límeček beránek, ne příliš široký, který pak jako lemovka probíhal úzce dolů. Kožíšek byl vzadu střihem podobně jako kazajka (šůsky), aby dobře seděl. Zapínání bylo na tzv. olivy. Dole měl kapsy široké položené, lemované kožešinkou.²⁰

Z praktické potřeby byly zavedeny distinkce, aby při veřejném, hromadném vystoupení a při cvičeních vůbec vidělo jak členstvo, tak i veřejnost, kdo je vedoucí, kdo má nějakou funkci, na koho se třeba obrátit, s kým je možno potřebně projednat apod. Agráři nechťeli, aby odznaky připomínaly hodnosti důstojnické nebo poddůstojnické, jaké měli vojáci nebo ozbrojené sbory, byli pro označení skromné a nenápadné, ale vystihující. A proto použili k označení funkcionářů selských klasů, vhodně stylizovaných, a pro příslušné technické odbory a výkony v Selských jízdách odznaků, jež činnost tuto vystihovaly (podkova, praporeček, trubka, apod.). Odznaky pro funkcionáře byly tyto: a) pro činovníky správní: starostu tří klasy, místostarostu dva klasy s lístky a členy předsednictva dva klasy; b) pro činovníky technické: náčelníka podkova s lípovou snítkou, uprostřed čtyřlístek, pobočníka podkova a pro okrskové náčelníky podkova se čtyřlístkem. Praporečník nosil v odznaku stylizovanou vlajku, trubka pak trubku. Označení nosili činovníci všech organizačních složek, počínaje okresy, dále přes župy, země až po ústředí. Tvar byl stejný, jen způsob provedení byl odlišný. Podkladová látka 55 x 55 mm byla u všech stejná, z jemného sukna zelené barvy a na ní byly vyšity příslušné odznakové emblémy: u okresních funkcionářů hedvábím v barvě žlutohnědé a týmž hedvábím byla látka olemována, u župních bylo totéž provedení, jen lemování bylo starostříbné jako přechod k odznakům činovníků zemských, které byly provedeny ve starostříbné a při ústředí ve starozlaté. Oznamy se našivaly na rukáv nad loktem.²¹ Na diplomech pro vítěze závodů byly kresby Mikoláše Alše. Selská jízda měla svou hymnu Ktož jsú boží bojovníci. Každý jezdec musel staročeský chorál umět dobře zazpívat (pět se mělo odhodlaně, ne však drsně).

Po celé období první republiky se Selské jízdy potýkaly s nedostatkem finančních prostředků. Ústředí selských jízd každoročně vymáhalo členské příspěvky, urgence střídala urgenci, z místních organizací se ozývaly různé stesky, proč se tak děje se zpožděním, případně na co už není finančních prostředků. „K odebrání časopisu Selská jízda nepřihlásil se ani jediný člen“, sděloval do pražského ústředí náčelník Selské jízdy v okrese Břežnice. „K odběru pro S. J. stavěla se většina členů, ježto naše pokladna zvláště roku letošního jest dosti slabou.“²² Situace se výrazně nezlepšovala ani v příštích letech, a tak Selská jízda v Čáslavi doporučovala Ústředí, aby v „nynějši kritické době (únor 1935) pro většinu našich členů vydáván nebyl a o jeho vydávání rozhodnuto později za příznivějších podmínek pro naše zemědělství.“²³

Podle § 9 stanov mohl být členem každý agrárník, kterého výbor Selské jízdy za členu přijal a jenž zaplatil zápisné a platil ročně příspěvek valnou hromadou určený. Řádní členové skládali do rukou náčelníka členský slib, jenž zněl: „My členové Selské jízdy slibujeme na svou selskou čest při památce bratří a otců, kteří dřímají věčný sen v rodné půdě, při lásce našich matek a posvátné krvi, jež byla prolita za vlast a národ, že budeme provždy věrnými členy selského bratrstva, věrni svému stavu, národu a republice. Slibujeme pracovati pro pravdu

*a právo, jako věrní strážci národa a republiky a jsme vždy ochotni hájiti, ze všech svých sil i se zbraní v ruce svobodu vlasti.*²⁴

Kolik členů složilo slib? V roce 1928 byl tento stav: organizováno bylo 10 800 členů, z čehož připadalo na Čechy 89 spolků se 6 650 členy, na Moravu 42 spolků se 2 250 členy, ve Slezsku 5 spolků s 570 členy a na Slovensku s Podkarpatskou Rusí 26 spolků s 1 530 členy.²⁵

„*My již sice máme 25 000 členů v našich spolcích Selské jízdy, ale co jest to při milionovém počtu příslušníků strany,*“ konstatoval Šimon na sjezdu agrární strany v lednu 1936. „*Jezdecký sport na koni provozuje teprve každý čtyřicátý. Při počtu 700 000 koní, z nichž 80% jest používáno v zemědělství, mohl by jezdit alespoň každý dvacátý. Ještě dvojnásobný počet členů musíme získati pro jezdecký sport jen v Selských jízdách.*“²⁶ Na sklonku první republiky to bylo již téměř 30 000 členů, přičemž organizace Selské jízdy působily i v pohraničí (Most, Bílina, Teplice).

Co se očekávalo, kromě jezdeckého umění, od příslušníka Selské jízdy? Pohotovost v jednání, slušnost, přímost a přítom taktnost a uhlazenost ve vystupování i v zevnějšku. Respekt k druhému, schopnost nalézt v každém případě cestu ke shodě, přizpůsobit se, aniž by ovšem člověk zapřel své názory a přesvědčení, ale dovedl je uplatnit a hájit tak, že mu nemůže po stránce formy a způsobu ani protivník ničeho vytknout. Činovníci Selské jízdy chtěli, aby každý jejich člen byl v ohledu společenské formy naprosto ucelen a na svém místě. Právě u jezdců na ní velmi záleželo, protože francouzské označení jezdců „cavalier“, užívané konečně s obměnou i v jiných jazycích, to vystihovalo. Jezdec měl být kavalír v tom nejlepší slova smyslu, to je spojovat mužnou sílu a odvahu s dobrými mravy a příkladným chováním a zamítat vše, co se přičí těmto pojmům. Přílišné neoprávněné sebevědomí, domýšlivost, vynášení se nad druhého, klackovitost a hrubiánství neměly mít místo v Selských jízdách. Nestačilo tedy být jen dobrým jezdcem po stránce technické, ale bylo třeba tuto schopnost dát do souladu s celkovým vystupováním a vnějším dojmem.²⁷

První republika zažila několik slavných průvodů příslušníků agrární strany. Mezi nejvydařenější náležel manifestační sjezd agrárního dorostu ve dnech 22.–24. května 1937. Stotisícový průvod procházel Prahou. Tehdy také dva tisíce jezdců projíždělo Prahou. Tři čtvrtě hodiny trvala jejich jízda. Standarty, zvuk trubek, hrdost. Jízdy se zúčastnilo také mnoho dívek. Jízda selských čet svou mohutností zapůsobila na městské obyvatelstvo. „*Za zvuků fanfár a pyšného cvakání těžkých kopyt, táhla Prahou armáda selských jezdců, zdrcena užaslymi obdivem nekonečných špalírů,*“ spokojeně uváděli agrárníci.²⁸ Deník „*Venkov*“ psal o vítězství Švehlova ducha.²⁹ Pražský „*Večer*“ referoval o průvodu, jaký Praha ještě neviděla.³⁰ O nedohledných šicích Selské jízdy psaly rovněž „*Lidové noviny*“, které oceňovaly manifestaci agrární strany pro demokracii a součinnost se všemi státoprvními silami.³¹

Na zahraniční návštěvníky udělalo působivé představení rovněž dojem. „*Český sedlák je věren státu a demokracii*“, pravil uznale předseda francouzské agrární strany Gabieau. Jeho kolega, předseda klubu francouzských agrárních poslanců Mathé, který byl v Praze rovněž poprvé, dodal, „*že se již nikdy neopustíme*“.³² Agrárníci byli vlastenci a demokraté. Zůstali jimi až do hořkého konce první republiky. A členové Selské jízdy, ti svůj slib dodrželi.

Selská jízda, sportovní a chovatelská organizace, neměla dlouhého trvání. Nacisty byla rozpuštěna, selští jezdci putovali do koncentračních táborů, byli vězněni a popravováni. Po válce, kdy nesměla být agrární strana obnovena, zůstala už zakázána. Národní fronta, dirigovaná KSČ, jim vypálila cejch zrádců národa. Byla to bolestivá křivda. Pouhý náznak jakékoliv aktivity monitorovalo komunistické ministerstvo vnitra, které bedlivě střežilo svobodu v nových, spravedlivějších poměrech. „*Byla to překrásná visitka svobodné vlády ve svobodné zemi!*“, napsal výstižně Oldřich Suchý. „*Policie a vojáci na české mírumilovné*

*lidi, kteří nechtěli nic, než provozovat sport. Komunisté prosadili svou a ti druzí mlčeli, neuvědomující si, jaká hrůza se rozlézá českou zemí.*³³

Poznámky:

- 1 *Deset let práce republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Republice československé.* Praha 1928–1929, s. 302.
- 2 SUCHÝ, Oldřich. *Idea a úkol Selské jízdy.* In *Idea, organizace a úkoly Selské jízdy.* Praha 1930, s. 5–16.
- 3 Podnětem byly závody Selského banderia libáňského roku 1923, uspořádané v Bučovicích u Kopidlna na Jičínsku na paměť 75tiletého výročí zrušení roboty. *Deset let práce republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Republice československé.* Praha 1928–1929, s. 300.
- 4 Národní archiv, fond Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu, kart. 1, sign. 6, Zpráva o činnosti Ústředí selských jízd za období od 1. listopadu 1925 do 1. prosince 1926.
- 5 „Říšská jednota republikánského dorostu“ vznikla v roce 1907, kdy se podařilo založit Zemské sdružení dorostu venkova v Čechách a na Moravě a ve Slezsku. V květnu 1937 měl agrární dorost 133 285 členů, 305 okresních organizací, 619 okrskových a 4 381 místních. HRABÍK, Martin. *Celostátní manifestační sjezd Republikánského dorostu ve dnech 22.–24. 1937. Slavné dny dorostu 1937.* Praha : Novina, 1937.
- 6 *Zpráva o činnosti Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Republice československé v letech 1922–1925.* Praha 1925, s. 199–200.
- 7 UHLÍŘ, Dušan. *Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu 1918–1938 (Charakteristika agrárního hnutí v Československu a jeho organizační struktura).* Praha 1988, s. 83–84.
- 8 DOSTÁL, Vladimír, V. *Agrární strana. Její rozmach a zánik.* Brno 1998, s. 292.
- 9 ŠIMON, J.: *Náš starosta Selských jízd. Rodný kraj*, r. XXIV, č. 22, 29. květen 1931, s. 4. „*Naše účast v Sokole jest již tradiční,*“ konstatoval Šimon o pět let později, „*podle soukromého odhadu tvoří naši lidé 80 % členů všeho sokolstva.*“ Jedná se o odhad poněkud nadsazený, jehož záměrem bylo to, aby se to projevilo také ve vedení ve vyšších složkách sokolské organizace. *Protokol o řádném říšském sjezdu Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu konaném ve dnech 30. a 31. ledna 1936 v Praze.* Praha 1936, s. 172.
- 10 UHLÍŘ, Dušan. *Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu 1918–1938 (Charakteristika agrárního hnutí v Československu a jeho organizační struktura).* Praha 1988, s. 303. Ministerstvo národní obrany, hlavní štáb 4. oddělení, obrátilo se na Ústředí Selských jízd 21. ledna 1935 s žádostí, aby organizace selské jízdy vycházely vstříc velitelským plukům, které s nimi naváží kontakt kvůli přípravě pro zřízení strážní služby železničních objektů pro případ mobilizace. Národní archiv, fond Ústředí selských jízd, kart. 7, arch. č. 412-9-2.
- 11 UHLÍŘ, Dušan. *Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu 1918–1938 (Charakteristika agrárního hnutí v Československu a jeho organizační struktura).* Praha 1988, s. 80.
- 12 *Venkov*, r. XXI, č. 117, 18. květen 1926, s. 5.
- 13 ŠIMON, Josef. *Organizace Selských jízd.* In *Idea, organizace a úkoly Selské jízdy.* Praha 1930, s. 68–75.
- 14 Pro funkcionáře bylo vydáno knižně několik příruček. Podrobný výklad a předpisy a organizaci Selských jízd jsou obsaženy v knížce „*Organizační rádce pro Selskou jízdu*“, kte-

rá obsahuje tyto části: stanovy Selské jízdy, jednací a organizační rády, pojištění, pokyny o povinnostech funkcionářů a pořádání valných hromad a o administrativní činnosti v Selských jízdách. Příručku připravil a uspořádal Josef Šimon, jednatel Ústředí selských jízd.

- 15 V jižních Čechách působily dva župní sbory – Jakuba Kubaty v Českých Budějovicích a Jana Žižky z Trocnova ve Strakonících – měly pobočky v 17 soudních okresech a čítaly 919 platících členů. Národní archiv, sign.: 48-18/9, Sjezdová zpráva za kraj České Budějovice ze 7. prosince 1935.
- 16 V zastoupení valné hromady rozhodoval provizorně správní výbor Ústředí selských jízd v Praze.
- 17 ŠIMON, Josef. Organizace Selských jízd. In *Idea, organizace a úkoly Selské jízdy*. Praha 1930, s. 68–75.
- 18 Předseda technického odboru Selských jízd Ing. Ladislav Špryňar vypracoval předpisy pro soutěže a závody. Byly vydány knižně jako „Závodní řád“. Současně také sepsal společně s majorem Spáleným a štktpt. Pechmanem „Závodní řád pro sborové a jízdni slavnosti Selských jízd“ (1929).
- 19 PETR, J.: Krojování, odznaky a společenská výchova v Selských jízdách. In *Idea, organizace a úkoly Selské jízdy*. Praha 1930, s. 59–67.
- 20 PETR, J.: Krojování, odznaky a společenská výchova v Selských jízdách. In *Idea, organizace a úkoly Selské jízdy*. Praha 1930, s. 59–67. Např. Selská jízda v Přešticích, čítající 100 členů, z toho bylo 71 členů činných a 29 členů přispívajících, se zúčastnila v roce 1932 s krojovanými jezdci různých slavností. Jednalo se např. 1. května o májové slavnosti agrárního dorostu v Křenících, dále 19. června o veřejné cvičení Sokola v Dobřanech, dne 26. června slavnosti „Dětský den“ v Přešticích., dne 18. září dožinkové slavnosti v Zeleném, dne 2. října manifestaci rolníků v Přešticích a 28. října oslavy státního svátku v Přešticích. Národní archiv, fond Ústředí selských jízd, kart. 6, arch. č. 412-8-1.
- 21 Příslušné předpisy jsou obsaženy v knížce „Služební řád pro Selské jízdy“. Srov. PETR, J.: Krojování, odznaky a společenská výchova v Selských jízdách. In *Idea, organizace a úkoly Selské jízdy*. Praha 1930, s. 62–63.
- 22 Národní archiv, fond Ústředí selských jízd, kart. 6, arch. č. 412-7-4.
- 23 Národní archiv, fond Ústředí selských jízd, kart. 6, arch. č. 412-7-9.
- 24 ŠIMON, Josef. Organizace Selských jízd. In *Idea, organizace a úkoly Selské jízdy*. Praha 1930, s. 72.
- 25 *Deset let práce Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu v Republice československé*. Praha 1928–1929, s. 303.
- 26 *Protokol o řádném říšském sjezdu Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu konaném ve dnech 30. a 31. ledna 1936 v Praze*. Praha 1936, s. 173.
- 27 Úzké styky byly navázány s francouzskou organizací jezdeckou „Union des Sociétés d' Equitation Militaire de France“ v Paříži.
- 28 *Slavné dny dorostu 1937*. Praha : Novina, 1937.
- 29 *Venkov*, r. XXXII, č. 121, 25. květen 1937, s. 1.
- 30 *Večer*, r. XXIII, č. 120, 24. květen 1937, s. 1.
- 31 *Lidové noviny*, r. XXXV, č. 257, 24. květen 1937, s. 2.
- 32 *Večer*, r. XXIII, č. 120, 24. květen 1937, s. 5.
- 33 SUCHÝ, Oldřich. *Dvakrát otrokem*. Nevydané paměti.

Country Rides in the First Republic Times

A b s t r a c t

Country Rides were the most attractive sports organization of the Agrarian Party. The main motive to found Country Rides, whose initial meeting was held on 21st March 1924 in Prague, was to inspire country people to go in for sports and to stimulate their interest in keeping horses. Another principal aspect was clearly political, to brighten up the image of the strongest political party and make it look more attractive. The Country Rides grew in number unusually fast also thanks to the young agrarians, both in the promotion of the idea and in its practical realization. The members of the Country Ride were mostly juniors, many of them in positions of mayors, vice-mayors, secretaries and head instructors. They received their training in horse riding in their own home farms, while serving in the army or in special courses that were available. Young people learned from their elders not only how to ride but also how to take care of horses. Over the time, social differentiation in the country, when the membership was a privilege of the sons of rich farmers who owned horses including the harness, was slowly disappearing. The article deals with the organization structure of the Country Ride, coordination activities with other organization such as Sokol or National Shooting Union, various period festivals but also the difficulties that Country Rides would run into. The riders, who numbered 30 thousand members, were all patriots and democrats. They stayed the same until the bitter end of the first republic. Dissolved under the occupation, the Country Ride could never be renewed after the war.

Zemědělská muzea v Československu

JAN RYCHLÍK

Jednou z významných vědeckých a současně i kulturně-vzdělávacích institucí spjatých s agrární stranou bylo Zemědělské muzeum, které v podobě Národního zemědělského muzea v Praze a jeho četných poboček existuje dodnes. Vývoj zemědělského muzejnictví byl nicméně neobyčejně složitý a komplikovaný.

Sbírkový materiál z oblasti zemědělství, především různého náradí, byly nejprve shromažďovány učenými a hospodářskými společnostmi pro povznesení zemědělství, a to už v 18. století. První taková společnost existovala na Moravě už v letech 1747–1751 a měla své sídlo v Olomouci. Na ni navázala Moravská hospodářská společnost vzniklá v roce 1770. Ta se v roce 1806 sloučila se Soukromou společností spojených přátel ke zvelebování znalostí přírody a vlasti. Sídlem společnosti bylo Brno. V roce 1770 vznikla hospodářská společnost také ve Slezsku. V roce 1811 se spojila s Moravskou hospodářskou společností v jednotnou Moravsko-slezskou hospodářskou společnost. Tato společnost pořídila první sbírku zemědělského náradí u nás.

Myšlenkou založit zemědělské muzeum se jako první zabýval Kristián Karl André, od roku 1805 sekretář Moravské hospodářské společnosti, který začal také skutečně sbírat různé předměty z oboru zemědělství. Zemědělské náradí bylo poprvé vystaveno v roce 1813.¹ V roce 1818 začalo tyto předměty z oblasti zemědělství shromažďovat nově založené Františkovo muzeum (nazvané podle císaře Františka I.) v Brně, dnešní Moravské zemské muzeum. Zde vzniklo stálé zemědělské oddělení, zpřístupněné veřejnosti v roce 1820.² Hospodářská společnost se pokusila už v roce 1849 o založení separátního moravského zemědělského muzea při zemském muzeu v Brně, ovšem bez úspěchu.

Sbírkový materiál zemědělského náradí mělo rovněž tzv. Gymnasiální muzeum v Opavě, základ Slezského zemského muzea.³ Zde se první výstava zemědělského náradí uskutečnila už v roce 1814.⁴ Kromě toho z podnětu rodiny Schwarzenbergů bylo v roce 1842 založeno v loveckém zámečku Ohrada u Hluboké nad Vltavou lesnické a myslivecké muzeum.⁵

V českých zemích měly velkou tradici průmyslové a hospodářské výstavy. První byla uspořádána už v roce 1791 a do roku 1872 se jich uskutečnilo celkem osm. V roce 1883 se v Praze uskutečnila Druhá zemská hospodářská výstava a tehdy u jejích pořadatelů vznikla myšlenka uspořádat ještě jednu velkou výstavu při příležitosti stého výročí první výstavy z roku 1791.⁶ A právě Zemská jubilejní výstava v Praze v roce 1891 položila základ pozdějšího Národního zemědělského muzea.⁷ Řada sebraných sbírkových předmětů, které zde byly vystaveny v tzv. české chalupě, se totiž týkala zemědělství a především způsobu života rolníků. Sběratelé ovšem tehdy oceňovali na předmětech především jejich estetickou hodnotu a neviděli předmět jako dokument lidské činnosti. Jak přílehlavě napsal zakladatel a teoretik českého zemědělského muzejnictví Josef Kazimour, v tehdejší době „předmět nepovažoval se za památku pro svůj účel, nýbrž pro svou výzdobu.“⁸

Sbírkový materiál zemědělské staly se základem sbírek etnografických a jako takové byly také vystavovány na Národopisné výstavě československé v Praze v roce 1895.⁹ Po jejím skončení se objevil problém s dalším využitím početných sbírek, které organizátoři chtěli zachovat.¹⁰ Část převzalo nově zřízené Národopisné muzeum, část sbírek z oblasti zemědělství převzalo České vysoké učení technické v Praze, Vyšší hospodářská škola v Táboře a Vyšší lesnická škola v Písku. Zbytek sbírek převzala už v roce 1893 Ústřední hospodářská společnost pro Království české.¹¹ V roce 1896 byly některé předměty ze „selské domácnosti“ vystaveny jako součást sbírek nově otevřeného Národopisného muzea v paláci hraběte Silvy Tarouca v Praze Na Příkopě.¹²

V roce 1896 byly v Budapešti pořádány velkolepé mileniální slavnosti, tj. oslavy tisíce let od příchodu Maďarů do uherské kotliny. V rámci těchto oslav byla v Budapešti otevřena dvě monumentální muzea, a sice Maďarské národopisné muzeum (*Magyar néprajzi muzeum*) a Maďarské zemědělské muzeum (*Magyar mezőgazdasági muzeum*). Obě muzea existují dodnes. V maďarském případě byly poprvé odděleny etnografické sbírky od sbírek zemědělských. Maďarský příklad inspiroval i české muzejní pracovníky. Realizace tohoto plánu se ovšem protáhla na mnoho let. Národopisná společnost československá (NSČ) se rozhodla založit separátní Zemědělské národní muzeum, které mělo působit zatím v rámci Národopisného muzea. Na zřízení Zemědělského muzea získala společnost v roce 1906 zemskou subvenci a muzeum mělo zahájit činnost příští rok – v roce 1907. Pro potřeby nového muzea vyčlenila Národopisná společnost československá budovu někdejších koníren v dolní části areálu Kinského sadů, kam byly mezitím sbírky Národopisného muzea odstěhovány.¹³

Do příprav na založení separátního Zemědělského muzea se zapojila také Česká hospodářská společnost pro Markrabství moravské v Brně, pokračovatelka Moravsko-slezské hospodářské společnosti. Ta zanechala pokusů o založení samostatného muzea a rozhodla se v případě vzniku muzea převést své sbírkové předměty do Prahy. Rovněž Ústřední hospodářská společnost v Opavě zaslala do Prahy duplikáty předmětů shromažďovaných v opavském zemském muzeu. V roce 1907 se nicméně nepodařilo Zemědělské muzeum otevřít, jak bylo v plánu. Teprve o rok později byla bez velké okázalosti provedena vernisáž první výstavy.¹⁴ V roce 1911 byly předměty určené pro zemědělské muzeum poprvé vystavovány na Hospodářské výstavě.¹⁵ Ta se stala jakousi přehlídkou úspěchů českého zemědělství a jeho síly.¹⁶ Přesto zemědělské muzeum zatím existovalo vlastně jen teoreticky, protože nemělo ani vlastní budovu, ani vlastní sbírky. Nemělo ani právní subjektivitu, protože bylo stále ještě součástí Národopisného muzea.

Už od počátku 20. století dochází k určitému propojení mezi myšlenkou zemědělského muzea a Českou stranou agrární, která se po volbách roku 1911 stala nejsilnější českou politickou stranou vůbec. Agrární strana budovala různé přidružené a zájmové organizace, které navenek vystupovaly samostatně, ovšem politicky byly se stranou pevně spojeny. Takovou organizací bylo i Zemské sdružení dorostu českého venkova, založené v letech 1904–1906. V téže roce bylo také s konečnou platností rozhodnuto o vytvoření samostatného zemědělského muzea. Zemské sdružení dorostu se do příprav plně zapojilo. V roce 1911 vznikla při sdružení komise knihovni a komise muzejní, jejíž hlavní postavou se stal historik dr. Josef Kazimour (1881–1933).¹⁷ Ve stejném roce byla ustavena komise pro zemědělství při technickém muzeu v Praze, nicméně do roku 1914 se nicméně nepodařilo muzeum založit.¹⁸

Snahy po založení zcela samostatného zemědělského muzea podle vzoru muzea v Budapešti neustaly ani během první světové války. Podporu tomuto projektu vyjádřila v roce 1915 Zemědělská rada pro Království české a jmenovitě její tehdejší předseda Adolf Prokúpek. Ale teprve krátce před koncem války se věci pohnuly kupředu. Při příležitosti oslav sedmdesátého výročí zrušení roboty byl 12. června 1918 ustaven přípravný výbor pro vybudování zemědělského muzea pod předsednictvím předsedy agrární strany, poslance českého zemského sněmu Antonína Švehly. 17. srpna 1918 povolilo místodržitelství v Praze Antonínu Švehlovi založení spolku České zemědělské muzeum. Předsedou spolku se stal Antonín Švehla, místopředsedou se stal Adolf Prokúpek, jednatelem Josef Kazimour, pokladníkem František Hybš a členy Rudolf Beran, František Dostál, Jan Dvořák, Josef Hucl, Ing. Ferdinand Klindera a Josef Vraný. Propojení spolku ČZM s vedením agrární strany je tedy už od počátku zcela zjevné. Jednota českých lesníků se nabídla, že vybuduje při muzeu myslivecký a lesnický obor. Ustavující schůze ČZM se uskutečnila 28. září 1918.¹⁹

Po vzniku samostatného Československa bylo 18. prosince 1918 na valné hromadě spolku muzeum přejmenováno na Československé zemědělské muzeum – ústav pro studium

a povznesení venkova s působností pro celé území československého státu, přičemž zkratka ČZM se nezměnila. Koncem roku 1924 se Antonín Švehla vzdal předsednictví spolku a na jeho místo byl zvolen už zmíněný Adolf Prokůpek, předseda České zemědělské rady. Po něm funkci převzal slovenský agrárník dr. Anton Štefánek. Jednatelům zůstal J. Kazimour, se kterým je především spojena činnost muzea v meziválečném období.²⁰ Když v roce 1933 Kazimour zemřel, stal se jednatelům dr. Ing. Jan Frič (1883–1971), který v této funkci působil až do zrušení muzejního spolku v roce 1952.²¹ ČZM nemělo v době svého vzniku době vlastní budovu. Spolek vedl zdlouhavé jednání s Národopisným muzeem, od kterého převzal část sbírek, a v roce 1923 si pronajal budovu č. 97 v Kinského sadech, kde se tyto sbírky nacházely.²²

Novými stanovami přijatými 27. listopadu 1924 a doplňky schválenými 16. ledna 1925 bylo umožněno zakládání pobočných muzeí a ústavů. Taková pobočná muzea měla být zřízena v Brně, Bratislavě, ve Frýdku, Opavě a Mukačevě. Počítalo se také se zřizováním okresních muzeí, resp. zemědělských oddělení v už existujících okresních a místních muzeích, což se podařilo uskutečnit jen částečně.²³ Základem muzejní činnosti Zemědělského muzea byly sbírky získané delimitací od Národopisného muzea, za které ČZM zaplatilo v roce 1924 částku 100 000 Kč, a předměty získané z vlastní sběratelské činnosti. Při ČZM v Praze byl také zřízen Ústřední studijní archiv zemědělské historie, kde byly shromažďovány archivní dokumenty, fotografie, kresby, novinové výstřižky apod., a to nejen z území Československa, ale i ze zahraničí. ČZM navázalo kontakty s Maďarským zemědělským muzeem i polským Národním rolnickým muzeem, sídlícím tehdy spolu s Etnografickým muzeem ve Varšavě,²⁴ spolek poskytoval i stipendia a podpory na badatelskou činnost a studijní cesty do zahraničí (např. studijní cestu do Dánska za účelem studia tamního družstevnictví, které bylo v meziválečném období jedním z nejvyspělejších v Evropě).²⁵ Československé zemědělské muzeum vydávalo od roku 1928 čtyřikrát ročně vlastní odborný časopis – *Věstník Československého zemědělského muzea*. Pracovníci muzea organizovali přednášky odborníků na různá témata z oboru zemědělství jak pro odborníky, tak pro širší zemědělskou veřejnost. Muzea, především pak zemědělská oddělení okresních a místních muzeí, byla často rovněž propagačními středisky agrární strany.²⁶

Pobočka v Brně byla založena fakticky už v roce 1923 s cílem převzít zemědělské sbírky, které se v roce 1918 dostaly do Moravského zemského muzea a byly spojeny s národopisnými sbírkami. Za tím účelem byla zakoupena pro muzeum v roce 1926 budova Hauptova paláce, kam byly sbírky přestěhovány v roce 1930. Muzeum bylo otevřeno pro veřejnost v roce 1933, expozice byla věnována především moravskému zemědělství a lesnictví.²⁷ Podobně v Opavě, kde byly sbírky uloženy od roku 1883 v Muzeu Matice opavské, byla zakoupena zvláštní budova v roce 1930 a muzeum otevřeno v roce 1932. Opavské zemědělské muzeum rozvíjelo bohatou přednáškovou a publikační činnost a v roce 1936 bylo prohlášeno státem za veřejný a obecně prospěšný ústav.²⁸ Předpokládané muzeum ve Frýdku mělo dokumentovat vývoj zemědělství na Těšínsku. Protože většina sbírek z regionu zůstala po rozdělení Těšína v roce 1920 na polské straně (muzeum je tam dodnes), měla být nová zemědělská expozice zřízena v pronajatých prostorách frýdeckého zámku. Sbírkami byly zpřístupněny veřejnosti v létě 1924, avšak prostory byly nevyhovující, a muzeum proto nerozvinulo předpokládanou činnost. V roce 1934 převzalo správu sbírek ve Frýdku muzeum v Opavě.²⁹

Jiná byla situace v Bratislavě. Myšlenka založit zde zemědělské muzeum se objevila v roce 1921 v souvislosti s uspořádáním prvního Mezinárodního dunajského veletrhu, jehož součástí byla i zemědělská výstava. Při Zemědělské radě pro Slovensko vznikl už v roce 1922 zvláštní muzejní referát.³⁰ V roce 1923 vzniklo kuratorium pro pobočku zemědělského muzea, s čímž centrála muzea v Praze v roce 1924 vyslovila souhlas. Předsedou kuratoria se stal dr. Anton Štefánek, slovenský sociolog, agrární politik, poslanec a později ministr školství, místopředsedou jiný slovenský agrární politik a ministr, dr. Vavro Šrobár. Pro

muzeum byla postavena zvláštní moderní budova na Vajanského nábřeží (dnes zde sídlí Archeologický ústav Slovenského národního muzea). Budova byla v zásadě dokončena v roce 1928 a muzeum slavnostně otevřeno v roce 1930. Muzeum v Bratislavě, o jehož otevření se zasloužil také tehdejší ministr školství Milan Hodža, vůdce slovenských agrárníků, sloužilo jako propagační centrum republikánské strany na Slovensku a zároveň propagovalo i česko-slovenskou vzájemnost.³¹

Pobočka Československého zemědělského muzea pro Podkarpatskou Rus měla být zřízena v Mukačevě, kde tamní kuratorium zakoupilo již v roce 1925 pro stavbu budovy pozemek. Město ale v roce 1928 nabídlo pro vybudování muzea zdarma pozemek jiný pod podmínkou provedení stavebních úprav a oplocení. Jednání s městem pokračovala až do roku 1933. Od roku 1929 probíhal také sběr předmětů, které však byly uloženy v depozitářích, protože je zatím nebylo kde vystavovat. V roce 1934 byly předměty umístěny v budově Státní rolnické školy, kde však byly širší veřejnosti obtížně přístupné a sloužily především jako pomůcka při výuce. Mnichovské události a zánik Československa myšlenku pobočky muzea definitivně pohrbily.³²

Československé zemědělské muzeum tvořilo jeden celek pod patronací ministerstva zemědělství. Sbírkový byl veřejným majetkem, který v případě zániku spolku ČZM přecházel bezúplatně do vlastnictví státu. Muzeum však bylo řízeno a financováno spolkem Československé zemědělské muzeum – ústav pro studium a povznesení venkova, jehož vedení bylo voleno členy spolku. Podobně i zemské odbočky řídila kuratoria volená z členů místní pobočky spolku. Ministerstvo zemědělství mělo ve vedení spolku zastoupení nevolenými jmenovanými zástupci.³³ Čistě teoreticky vzato mělo být muzeum (resp. muzea) udržováno z členských příspěvků členů spolku ČZM a darů, nicméně je zcela jasné, že takovéto prostředky nemohly stačit. Podle tvrzení někdejšího člena spolku Ing. Otakara Kokeše byly peníze získávány jednak z dotací ministerstva zemědělství, jednak z příspěvků podniků, které byly prostřednictvím různých družstev a hospodářských zařízení fakticky ve vlastnictví agrární strany.³⁴

Ve 30. letech se stala aktuální výstavba nové centrální budovy pro ČZM v Praze. V roce 1936 byl vypracován projekt na velkou budovu Muzea práce v Praze na Letné, které mělo zahrnovat Československé zemědělské muzeum a Technické muzeum československé. Protože stavební úřad trval na zachování původních komunikací na Letné, byl projekt přepracován tak, že měly vzniknout dvě stejné budovy, oddělené ulicí (dnešní ulice Muzejní), avšak případně spojené spojovacími můstky nad ní, aby nebránily dopravě. Jedna budova měla sloužit pro potřeby Národního zemědělského muzea, druhá pro potřeby Národního technického muzea. Práce byly zahájeny na podzim roku 1937 a dokončeny na jaře 1939.³⁵

Pohnuté politické události let 1938–1939 se odrazily i na osudu zemědělských muzeí. Muzeum v Opavě, které se dostalo do německého záboru, muselo zastavit činnost a sbírky byly rozchváčeny. Již v období autonomie Slovenska se fakticky osamostatnila pobočka muzea v Bratislavě. Podle rozhodnutí slovenské autonomní vlády z 5. ledna 1939 mělo být muzeum přestěhováno do Turčianského Svätého Martina a budova zabrána pro potřeby slovenského sněmu. Po vzniku slovenského státu budovu získalo slovenské ministerstvo zahraničních věcí, část sbírek zde nicméně zůstala jako součást nově utvořeného Slovenského múzea, formálně vzniklého sloučením dosavadního zemědělského, lesnického a vlastivědného muzea. Budova byla velmi poškozena při bombardování Bratislavy 10. června a 14. října 1944, přičemž došlo i ke zničení části sbírek. 2. dubna 1945 navíc ustupující německá armáda budovu zapálila.³⁶

Hlavní budova v Praze byla krátce po dokončení na jaře 1939 zabrána německou vojenskou správou. Muzeu se na poslední chvíli podařilo obnovit už vypovězenou nájemní smlouvu na dříve používanou budovu v Kinského sadech, avšak ta zdaleka nestačila. Předsedou spolku ČZM byl na počátku války Ing. F. Klindera, po jeho abdikaci se jím stal na jaře 1942

zemědělský odborník Ing. dr. Eduard Reich, který však již následující rok tragicky zahynul při dopravní nehodě. Po jeho smrti stál v čele spolku ČZM již jen úřadující místopředseda J. Voženílek, který se sice snažil udržet činnost muzea, avšak s problematickým výsledkem. České zemědělské muzeum postupně utlumovalo činnost. Spolek ČZM existoval dále, avšak otevřena zůstala v praxi pouze pobočka muzea v Brně. Nakonec i brněnská pobočka musela ukončit svou činnost v roce 1943. V témže roce bylo zastaveno i vydávání *Věstníku ČZM*.³⁷ I když v době protektorátu byly všechny politické strany rozpuštěny a ČZM tedy nelze označovat za organizaci spjatou s touto stranou, personální propojení vedení spolku na někdejší vedení agrární strany bylo zcela zřejmé.

Po osvobození byla v září 1945 budova na Letné vrácena ČZM, které muselo provést nutné opravy. Slavnostní otevření muzea se uskutečnilo teprve na jaře 1948, krátce po komunistickém převratu. Stalo se tak u příležitosti oslav stého výročí zrušení královské roboty. Ve stejné době se zde uskutečnila též „slovanská zemědělská výstava“. Nová komunistická moc se nicméně dívala na muzeum s nedůvěrou, protože v něm viděla především instituci zakázané agrární strany. Řada členů spolku ČZM skutečně byla původně členy této strany, ovšem podezření, že ČZM bylo po roce 1948 jakousi zakuklenou centrálou ilegálních agrárníků, nemělo nic společného s realitou. Dny muzea byly v Praze už sečteny. Už v roce 1949 muselo muzeum přenechat část své budovy podniku Stavoprojekt a na jaře 1950 bylo vůbec vystěhováno z Prahy na zámek Kačina u Kutné Hory, kde bylo znovu otevřeno v roce 1951.³⁸ Část sbírek byla dočasně umístěna na Konopišti. O dva roky později (1953) byl úředně zrušen i spolek ČZM a muzeum začleněno do nově založené Československé akademie zemědělských věd jako „Zemědělské muzeum – ústředí pro studium vývoje zemědělství“.³⁹ Poté, co byly v roce 1962 ČSAZV odebrány vědecké ústavy, bylo Zemědělské muzeum začleněno pod Ústav vědecko-technických informací v zemědělství (ÚVTIZ), který podléhal ministerstvu zemědělství a lesnictví a po vzniku federace Federálnímu ministerstvu zemědělství a výživy. V roce 1961 bylo do soustavy zemědělských muzeí začleněno i lesnické, myslivecké a rybářské muzeum na zámečku Ohrada u Hluboké nad Vltavou.⁴⁰ V témže roce Československé muzeum zemědělské převzalo myslivecké muzeum v zámku Lednice s úmyslem vybudovat zde zahradnické oddělení, což se skutečně stalo v roce 1967.⁴¹ V roce 1962 převzalo Zemědělské muzeum ÚVTIZ v Praze jako svou pobočku i Slovenské poľnohospodárske muzeum, které vzniklo v roce 1959 v Nitře. Tato fúze ale existovala jen osm let. V důsledku vzniku federace se Slovenské poľnohospodárske muzeum v Nitře s platností od 1. ledna 1970 znovu osamostatnilo.⁴²

Po roce 1989 došlo k obnově spolku Národního zemědělského muzea a k řadě dalších změn. Místo muzea v Lednici vznikla expozice ve Valticích.⁴³ Expozice zemědělské techniky, původně umístěná ve Výzkumném ústavu živočišné výroby v Praze-Řepích a pak od roku 1991 přechodně v bývalých sovětských kasárnách ve Zdechovicích u Kačiny, byla zřízena v Čáslavi.⁴⁴ V roce 1994 se centrála muzea a hlavní sbírky vrátily do své původní budovy na Letné a muzeum bylo převedeno pod Ministerstvo kultury České republiky.⁴⁵ To vše je však již jiná kapitola.

Poznámky:

- 1 PERNES, Jiří. Nejstarší pokusy o muzejní dokumentaci zemědělství v českých zemích. In *Vědecké práce Národního zemědělského muzea* 30, 1993, s. 14.
- 2 KUBAČÁK, Antonín. Vývoj zemědělského muzea v Praze 1891–1989. In *Vědecké práce Národního zemědělského muzea* 30, 1993, s. 40.
- 3 *Zemědělské muzeum 1891–1991*. Praha 1991, s. 7.

- 4 TEMPÍR, Zdeněk. Sedmdesát let zemědělského muzea. In *Vědecké práce Zemědělského muzea* (VPZM), 1961, s. 13.
- 5 KUBAČÁK, Antonín, cit. dílo, s. 41.
- 6 PERNES, Jiří, c. d., s. 15.
- 7 TEMPÍR, Zdeněk, c. d., s. 7
- 8 KAZIMOUR, Josef. *Zemědělské muzejnictví v Československu*. Praha 1931, s. 5.
- 9 PERNES, Jiří, c. d., s. 17–18.
- 10 Tamtéž, s. 19.
- 11 *Zemědělské muzeum 1891–1991*, s. 7.
- 12 PERNES, Jiří, c. d., s. 19.
- 13 KAZIMOUR, Josef, c. d., s. 5–6.
- 14 PERNES, Jiří, c. d., s. 20.
- 15 KUBAČÁK, Antonín, c. d., s. 43.
- 16 KAZIMOUR, Josef, c. d., s. 7.
- 17 KUBAČÁK, Antonín, c. d., s. 43. K osobnosti J. Kazimoura viz: STEINOVÁ, Šárka. Josef Kazimour a zemědělské muzeum. In *Prameny a studie NZM*, č. 38, 2006, s. 11–13; též: NOVÁK, Pavel. Životopisy osobností spjatých se zemědělským muzejnictvím. In *Vědecké práce Národního zemědělského muzea* 30, 1993, s. 93–94.
- 18 KOKEŠ, Otakar. Zakladatelé našeho zemědělského muzejnictví. In *Vědecké práce Národního zemědělského muzea* 30, 1993, s. 32.
- 19 Tamtéž, viz též KAZIMOUR, Josef, c. d., s. 8.
- 20 KOKEŠ, Otakar, c. d., s. 33.
- 21 NOVÁK, Pavel. Životopisy osobností spjatých se zemědělským muzejnictvím. In *Vědecké práce Národního zemědělského muzea* 30, 1993, s. 94–95.
- 22 KAZIMOUR, Josef, c. d., s. 9.
- 23 PERNES, Jiří. Vznik a působení Československého zemědělského muzea v letech 1924–1935. In *Vědecké práce Národního zemědělského muzea* 30, 1993, s. 83–87.
- 24 Budova byla zcela zničena zásahem německé bomby v září 1939 a sbírky většinou zničeny. Národní zemědělské muzeum bylo po válce zřízeno ve Szreniawě nedaleko Poznane. Srv.: CZYŻEWSKI, Adam (ed.). *Zwykle niezwykle. Fascynujące kolekcje w zbiorach Państwowego muzeum etnograficznego w Warszawie*. Warszawa 2009, s. 41.
- 25 Zpráva o studijní cestě do Dánska je uložena v archivu NZM v Praze.
- 26 KUBAČÁK, Antonín, c. d., s. 50–51.
- 27 PERNES, Jiří. Československé zemědělské muzeum v Brně v letech 1923–1945. In *Časopis Moravského musea – vědy společenské*, roč. 66, 1981, s. 121–132.
- 28 PERNES, Jiří. Vznik a působení Československého zemědělského muzea v letech 1924–1945. In *Vědecké práce národního zemědělského muzea*, roč. 30, 1993, s. 74–77.
- 29 Tamtéž, s. 73–74.
- 30 VONTORČÍK, Jozef. Slovenské poľnohospodárske muzeum v Nitre, jeho vznik a vývoj. In *Vědecké práce Národního zemědělského muzea* 30, 1993, s. 155–156.
- 31 PERNES, Jiří. *Vznik a působení...*, s. 77–82.
- 32 Tamtéž, s. 82–83.
- 33 KAZIMOUR, Josef, c. d., s. 10.
- 34 Osobní rozhovor autora s Otakarem Kokešem v roce 1987.
- 35 REIBL, Přemysl. Národní zemědělské muzeum Praha. In *Prameny a studie* 38, 2006, s. 5.
- 36 VONTORČÍK, Jozef, c. d., s. 158.
- 37 KUBAČÁK, Antonín, c. d., s. 56.
- 38 *Zemědělské muzeum 1891–1991*, s. 19; NOVÁK, Pavel. NZM Kačina – Muzeum českého venkova. In *Prameny a studie* 38, 2006, s. 27.

- 39 TAUBER, Jan B. Poslání Zemědělského muzea, Ústředí pro studium vývoje zemědělství ČSAZV. In *VPZM*, 1961, s. 5; TEMPÍR, Zdeněk. Sedmdesát let zemědělského muzea. In *VPZM*, 1961, s. 16.
- 40 TEMPÍR, Zdeněk. 75. let Československého zemědělského muzea. In *VPZM*, 6, 1966, s. 10. Sr. též: KASAL, Václav. Činnost Zemědělského muzea Ohrada v letech 1961–1990. In *Vědecké práce Národního zemědělského muzea* 30, 1993, s. 117.
- 41 KOUKAL, Vítězslav. Zemědělské muzeum v Lednici. In *Vědecké práce Národního zemědělského muzea* 30, 1993, s. 131.
- 42 VONTORČÍK, Jozef, c. d., s. 159.
- 43 KŘEČEK, Vilém. NZM Valtice – Muzeum vinařství, zahradnictví a životního prostředí. In *Prameny a studie* 38, 200ž, s. 99–100.
- 44 MICHÁLEK, Vladimír. NZM Čáslav – Muzeum zemědělské techniky. In *Prameny a studie* 38, 2006, s. 73–74.
- 45 REIBL, Přemysl, c. d., s. 10.

Agricultural Museums in Czechoslovakia

Abstract

First collections of agricultural items appeared already at the end of the 18th century in Moravia. These items were for the first time exhibited in 1813 in Brno. In the Moravian Provincial Museum in Brno a special agricultural section was opened in 1820. The idea of the separate National Museum of Agriculture appeared in 1895 in connection with the Ethnographical exhibition held in Prague. At the exhibition, there were also many things connected with agriculture and peasantry, like models of farms, ploughs, items of everyday life in the countryside etc. In 1907 Museum of Agriculture was formally established, but it was still technically a part of Ethnographical Museum in Prague. The first temporal exhibition was opened in 1908. From the beginning of 20th century Museum of Agriculture was connected with Czech Agrarian Party, which supported the idea of the museum. Despite various plans and preparatory works, it was not until 1918 when the Czechoslovak Museum of Agriculture was opened in Prague. During the period of the first Czechoslovak Republic (1918–1938) branches of the museum were opened also in Brno, Opava and in Bratislava, Slovakia. Officially, the Czechoslovak Museum of Agriculture was owned by the Society for Czechoslovak Agricultural Museum and was to be financed by affiliation fees, gifts and donations. However, the leadership of the Society consisted of functionaries, politicians and public figures connected with the Agrarian Party and it was in fact this party which financed the museum. During the German occupation of Bohemia and Moravia in 1939–1945 the activities of the museum in Prague and Brno were limited and finally stopped in 1943 while the branch in Bratislava existed as a separate Slovak museum. Following the Communist coup in 1948 the Agricultural Museum was moved from Prague to the Kačina Castle near Kutná Hora and in 1953 taken over by the state. Today it exists as the National Museum of Agriculture in Prague with branches in Kačina, Ohrada, Čáslav and Valtice.

Zemědělské muzeum a jeho program

PAVEL NOVÁK

O zemědělském muzejnictví toho již bylo napsáno mnoho. K nejfundovanějším z nich patří práce J. Pernese, které zasazují zemědělské muzejnictví do širšího kontextu vývoje muzeí i společnosti.¹ Mohlo by se zdát, že k dějinám zemědělského muzea již není co dodat. Není to pravda. Stále například na svoje zpracování čekají dějiny muzea v období socialismu, které pouze přehledovým způsobem mapuje Z. Tempír a záměrně se vyhýbá ideologické problematice a chybí např. i podrobnější popsání vývoje programu zemědělského muzea.² A právě vývoji programu zemědělského muzea je věnována tato studie.

Nejprve, co to je program muzea. Dnes již s pojmem program muzea nepracujeme a nahrazuje jej pojmem strategie či koncepce, přičemž rozdíl mezi oběma pojmy není vyjasněn a oba pojmy se běžně (nejenom v českém muzejnictví) zaměňují. Každá strategie a koncepce obsahuje analýzu současného stavu, někdy i vizi stavu budoucího, vždy poslání dané instituce, okruh osob případně institucí, které jsou na existenci instituce zainteresovány, dlouhodobé cíle, tj. způsoby naplňování poslání případně stěžejní projekty, jimiž se koncepce či strategie realizuje a jejich rizika. Následující řádky budou sledovat proměny těchto klíčových prvků programu zemědělského muzea v průběhu jeho existence.

Při sledování proměn programu zemědělského muzea se musíme vrátit před jeho institucionální vznik do roku 1891. Tehdy se totiž začal program muzea formovat. V tomto roce byla na jubilejní výstavě vystavena rozsáhlá kolekce zemědělských strojů, náradí, ale i odrůd hospodářských rostlin, živých hospodářských zvířat i zemědělských staveb včetně jejich vybavení. To vše dohromady vytvářelo jedinečnou kolekci, kterou bylo organizátorům výstavy líto zlikvidovat, a vznikla tak myšlenka vytvořit zemědělské muzeum s posláním uchovat tyto předměty trvale jako doklad vyspělosti českého zemědělství. Vzhledem k tomu, že na výstavě v průběhu jejich přípravy odmítla účast velká část německých vystavovatelů, dostalo poslání výstavy i výrazný nacionální podtext.

Tento národnostní aspekt byl posílen pořádáním národopisné výstavy v roce 1895, která se zaměřovala na prezentaci vyspělosti českého lidu, a to již nejenom v Čechách, ale i v ostatních historických zemích, kde Češi žili. Spolu se sbírkami, které ještě institucionálně neexistující zemědělské muzeum z obou výstav získalo, převzalo dosud jen na papíře existující zemědělské muzeum i jejich poslání – dokumentovat vyspělost, bohatost a různorodost českého zemědělství.³

Na tento program navázal Josef Kazimour, když začal v roce 1911 zakládat při jednotlivých okresních odborech Zemského sdružení agrárního dorostu venkova muzejní komise. Jim dal do vínku program, který měl již tři základní aspekty: ochraňovat památky po předcích, důstojně reprezentovat hospodářskou zdatnost a sílu českého zemědělce a nově poskytovat českým zemědělcům potřebné poučení. Prostředkem k dosažení těchto cílů bylo shromažďování sbírkových předmětů a jejich vystavování. V době těsně před první světovou válkou také došlo k oddělení vývoje zemědělského programu od programu národopisného reprezentovaného především Národopisným muzeem. V roce 1914 na Hospodářské výstavě v Praze vytvořil dorost samostatnou výstavu českého mlékařství, která byla vzorem, podle něhož měla být budována další oddělení příštího zemědělského muzea. Na rozdíl od zemědělského oddělení Národopisného muzea v Praze byla rovnoměrně zaměřena na historii i současnost a byla určena především zemědělcům.

V roce 1918 se podařilo Kazimourovi přesvědčit významné představitele agrárních institucí, jako byla Česká zemědělská rada, zemědělské družstevní svazy, Agrární banka a především agrární strana v čele s jejím předsedou, že již nastala doba pro založení

samostatného Českého zemědělského muzea. Byl sestaven přípravný výbor v čele s předsedou agrární strany A. Švehlou, který podal návrh na zřízení spolku českému místopředsedovi a ten byl 17. srpna schválen. 28. září se konala valná hromada spolku, ale vzhledem k vzniku nového státního útvaru byla valná hromada 18. prosince opakována a muzeum původně navržené jen jako české bylo rozšířeno na celé území nově vzniklé Republiky československé. Program muzea byl vytyčen v jeho stanovách a také na návrh Švehly se odrazil i v podnázvu nově vzniklé muzejní instituce, která nesla název Československé zemědělské muzeum – ústav pro studium a povznesení venkova. Ve stručnosti ve stanovách obsažený program ČsZM byl Kazimourem podrobněji rozpracován v publikaci *Zemědělské muzejnictví v Československu*, vydané ČsZM v roce 1931. Podle této publikace má ČsZM dvoje poslání, a to studovat venkov a získané poznatky zpětně poskytovat zemědělcům, aby mohli svá hospodářství zdokonalit a povznést.

Jako tvůrce programu ČsZM bývá tradičně uváděn vedle Kazimoura i Antonín Švehla. Tomu šlo o vytvoření dalšího propagandistického nástroje agrární strany a o vlastní muzeum mu, jak to dokazuje jeho permanentní neúčast na činnosti muzea, nešlo. Na druhé straně si Kazimour uvědomoval, že opora agrární strany je pro činnost muzea výhodná. Lze tedy předpokládat, že rozšíření programu muzea o povznesení venkova je myšlenkou Kazimourovou, což na veřejnosti nikdy moudře nezdůrazňoval.

Kazimour zdůrazňoval, že sbírky přestaly být samy o sobě cílem muzejní činnosti, ale staly se podkladem pro další vědeckou práci a nabyly tak charakteru dokladu.⁴ Vědecké pojetí práce zemědělského muzea se již bezprostředně odrazilo v programu muzea.

Programový směr studium venkova pracoval s vizí, že vedle zemědělského archivu a ústřední zemědělské knihovny založením ČsZM vzniká třetí ústředí, v němž budou uloženy „*spolehlivé historické a vývojové doklady, a to nejen snad pro kulturní historii, nýbrž i pro historii zemědělské výrobní techniky a historii všech oborů zemědělských věd.*“⁵ Kazimour upozorňoval na nutnost vytvořit centrální evidenci zemědělských sbírkových předmětů uložených v jiných muzeích včetně Národopisného v ČSTK. Možnosti studia zemědělství neomezoval Kazimour pouze na trojrozměrné předměty, ale při muzeu začala být velmi záhy budována muzejní knihovna a muzejní archiv shromažďující především osobní fondy významných osob ze sféry zemědělství a lesnictví.

Programový směr povznesení venkova vycházel ze skutečnosti, že muzeum má ideální podmínky pro propagování výsledků činnosti jiných institucí. Vklad ČsZM do této propagandistické činnosti spočíval v tom, že muzeum poskytlo propagandě velmi účinnou formu krátkodobých i dlouhodobých pravidelně obměňovaných výstav, které měly vědecký a přitom i zemědělské veřejnosti přístupný charakter. Oběma hlavními cílům zemědělského muzea bylo přizpůsobeno i celkové pojetí sbírek a následně i expozic. Ty se skládaly jak ze sbírek historických, tak i ze sbírek současných, a to v druhém případě včetně vzorků výrobků jednotlivých domácích i zahraničních firem.

Ke studiu i povznesení venkova směřoval i třetí cíl zemědělského muzea – povznesení muzea a jeho prostřednictvím i českého zemědělství na špičkovou mezinárodně srovnatelnou úroveň. Tomu měla sloužit mezinárodní výměna informací v podobě knih, vzorků zahraničních výrobků i výstav.

Kazimourův program se zabýval i prostředky, jakými měla být realizace programu zajištěna. Hlavním prostředkem se staly sbírky, a to jak sbírky historické, tak i současné. Na rovněž trojrozměrným sbírkám kladl Kazimour i kopie historických dokladů, výpovědi pamětníků, zvukové záznamy apod., ukládané v tzv. Ústředním studijním archivu zemědělské historie. K dalším prostředkům realizace programu muzea Kazimour počítal *Věstník ČsZM*, přednášky, kurzy, výstavy apod.

Zatímco Kazimour mluvil pouze o jediném programu muzea, další představitelé mezinárodního muzea – mezi nimi především vůdčí osobnost lesnického muzejnictví a jednatel

Lesnického muzea Jan Frič – mluvili o jednotlivých dílčích programech, a to o programu ideovém, obsahovém, instalačním a dispozičním.⁶ Program instalační představuje rozvržení expozic, a to jak dispoziční do jednotlivých expozičních prostor, tak především obsahové – v podobě jednotlivých exponátů a ideovým – formou myšlenkových obrazů rozvržením na jednotlivé tematické expozice. Instalační program současně představoval i vědecký systém daného oboru, který fungoval jako praktická pomůcka pro sbírkotvornou činnost. Z dnešního pohledu se tak jedná o koncepci sbírkotvorné a prezentační činnosti.

Smrtí Kazimourovou v roce 1933 přišlo ČsZM o svého nejvýznamnějšího muzejního teoretika. Muzeum se v této době ostatně potýkalo s finančními problémy, a navíc intenzivně pracovalo nejprve na stavbě muzejní účelové novostavby v Praze na Letné. Blížíci se možnost tvorby nových expozic vyvolala potřebu vzniku nového programu. Toho se po smrti Kazimoura ujali oba jednatele muzea – lesník Ing. Jan Frič a zemědělec Ing. Eduard Reich, kterým vydatně pomáhali zaměstnanci muzea, agronom A. Mach, zootechnik F. Šach a lesník A. Nýdrle.

Nový program byl vytvářen za pomoci širokého spektra zainteresovaných stran, které dostaly prostor pro vyjádření svých představ o poslání zemědělského muzea prostřednictvím agrární ankety v Československé akademii zemědělské. Organizací byli pověřeni oba jednatele zemědělského muzea Jan Frič a Eduard Reich. E. Reich na anketě přednesl úvodní referát s názvem *Ideový program a poslání zemědělského muzejnictví*. V něm rozvedl Kazimourův program o správovědu, plánování v zemědělství a vztahy k zemědělskému výzkumnictví, osvětě a školství. Reich poukazoval na skutečnost, že „*má-li zemědělské muzeum předvádět pravdu a skutečnost, jaká je v československém zemědělství, musí sledovat celý život zemědělcův, ve všech jeho složkách v přítomnosti i v minulosti. Nutno všem oborům práce, techniky i organizace věnovat stejnou pozornost, aby obraz byl úplný a nic jednostranně nezkrcoval.*“⁷ Reich vycházel z Kazimourové koncepce práce muzea jako práce vědecké a opíral ji o širokou spolupráci s řadou vědeckých institucí. Reich posunul i Kazimourovo pojetí propagace zemědělského pokroku prostřednictvím muzejnictví, které napojil na osvětovou činnost „*Domu zemědělské osvěty*“ v Praze, který byl vytvořen jako vrcholné středisko osvěty ve sféře zemědělství. Přínos Reichův k programu zemědělského muzea spočívá v rozpracování stakeholderů muzea, za něž považoval především instituce zemědělské vědy, poradenství, vzdělávání a osvěty. Nemenší význam má Reichovo zasazení programu muzea do systému programů ostatních zemědělských institucí v čele s Československou akademií zemědělskou.

Druhý jednatel zemědělského muzea Ing. Jan Frič byl člověk se smyslem pro pořádek a pro systematickou drobnou práci a na jeho bedrech spočívala převážná část jednatelešské agendy muzea. Vedle toho měl vynikající jméno v lesnických kruzích. Frič se ve svém příspěvku *Realizace programu v celostátním zemědělském muzeu v Praze* zamýšlí nad alternativami zemědělského muzejnictví. Upozorňuje na dvě možná dispoziční řešení – centralizované v kamenném muzeu a decentralizované ve skanzenu. Všimá si i strategie prezentační činnosti, zejména společenských a politických souvislostí jednotlivých možných koncepcí prezentace zemědělského muzea. Za překonaný názor považuje koncepci expozic muzea jako příležitostně doplňované snůšky starých předmětů. Druhou koncepcí, již rovněž odmítal, je pojetí ryze propagační, které se zabývá pouze současným zemědělstvím bez ohlednutí do minulosti. Třetí koncepce spočívá v reklamním pojetí muzea jako svého druhu trvalého veletrhu. Nové expozice zemědělského muzea musí podle Friče využívat prvky všech tří pojetí, přičemž základ bude tvořit přítomnost zemědělství, která bude doplňována minulostí. Velký důraz kladl na „*pohyblivost*“ muzea, pod kterou rozuměl jeho průběžnou aktualizaci, tematickou i dispoziční proměnlivost. Kladl důraz i na studijní využití depozitářů a na speciální tematické výstavy. Zdůrazňoval hodnověrnost a pravdivost kopií sbírkových předmětů, aby i ony mohly sloužit ke studiu. Sbírkotvorný program zemědělského muzea

Frič rozšířil o spolkovou sféru a zejména o osobní památky na významné zemědělské osobnosti.⁸ Frič zformuloval i nový dosud opomíjený aspekt poslání zemědělského muzea. Podle Friče se „nesmí zapomínati, že zemědělské muzeum jest také jedním, a to velmi důležitým spojovacím článkem mezi městem a venkovem, kde má býti obyvateli města, znajícimu venkov nejdříve po stránce krajinné a rekreační, tento ukázán ve své pravé podobě, ve své denní práci, ve svém snažení po lepším a dokonalejším nejen ve prospěch svůj vlastní, ale také ve prospěch tohoto obyvatele města. A konečně také po stránce dělníkem a měšťákem přehlížené, po stránce odolnosti proti cizím vlivům, uchování nejen snad svérázu zevního, ale hlavně vnitřního, po stránce napájení města čistou krví tělesnou i duševní.“⁹

A. Mach, F. Šach a J. Nýdrle se ve svých koreferátech zabývali aplikací programu v rostlinné, živočišné a lesnické části expozic muzea. Podrobně se zabývali sbírkotvornou a prezentační činností muzea a v jejich příspěvcích se zřetelně odráží rozdělení sbírkových předmětů na ty vystavené, které mají především informační a propagační poslání, a na ty v depozitářích, které slouží především ke studiu. Ostatní příspěvky, které zazněly během ankety o zemědělském muzejnictví, přinášely názory jednotlivých na muzeu zainteresovaných skupin, resp. příbuzných institucí, jako byly zemědělské školy, výzkumné ústavy, archivy, poradenství apod., které pracovníkům muzea a především správnímu výboru spolku umožňovaly precizovat především instalační, tj. sbírkotvorný a prezentační program muzea.

Velkou část požadavků, které zazněly na anketě, se podařilo vtělit do expozic narychlo těsně před německou okupací instalovaných v budově muzea postavené na Letné. K dalšímu teoretickému precizování programu však nedošlo pro válečné události, které měly pro zemědělské muzejnictví zhoubné následky. Muzeum bylo vystěhováno z letenské budovy a válku jeho sbírky strávily v provizorních pro veřejnost uzavřených prostorách. Po válce byly sbírky narychlo opětovně instalovány, ale v roce 1948 se muzeum stěhovalo opět – pražskou budovu získal krajský projektový ústav a muzeum se odstěhovalo na venkov.

V roce 1951 byl vydán zákon o společenských organizacích, jenž předpokládal likvidaci spolků. Valná hromada muzejního spolku 17. listopadu 1951 požádala o začlenění spolku do akademie zemědělských věd jako vědeckého a kulturního střediska československého zemědělství, neboť „valná hromada spolku soudí, že jedině tímto začleněním bude umožněno zemědělskému muzeu, aby plnilo svoje úkoly v budování a propagaci produkce zemědělské, a tak přispělo k vytvoření nového řádu.“¹⁰ Svě poslání muzeum vidělo v osvětové práci podložené vnitřní vědeckobadatelkou činností muzejní.¹¹

Již při začlenění muzea do ČSAZV byl přímo do statutu akademie zemědělských věd vložen aktualizovaný program zemědělského muzea ve znění: „Zemědělské muzeum je studijním a lidovýchovným ústavem, který shromažďuje, ochraňuje, studuje a na základě historicko materialistického světového názoru vědecky hodnotí muzejní fondy dokládající historický vývoj československého zemědělství a lesnictví a života a práce venkovského lidu až po dobu socialismu. Názornými expozicemi a lidovýchovnou osvětovou prací provádí vědeckou propagaci, umožňuje studium zemědělským pracovníkům a přispívá k vybudování socialistického zemědělství v ČSR.“¹²

Pokud chtělo muzeum i nadále existovat, pak se muselo stát propagátorem socializace zemědělství, velmi záhy však přešlo od propagandisticky pojatých expozic o současném zemědělství k tematickým, důsledně historicky pojatým expozicím, jejichž těžiště bylo v období před socialismem a celkové těžiště činnosti muzea se přesunulo od propagandy k vědě.

Představy o poslání zemědělského muzea, jeho dlouhodobých cílech a způsobech jejich realizace obsahuje nepodepsaný koncept diskusního příspěvku na konferenci ČSAZV ze 17. července 1954, pravděpodobně z pera budoucího ředitele muzea Ing. F. Šacha. Příspěvek informoval zemědělské výzkumníky, co mohou od zemědělského muzea očekávat a co ono požaduje od nich. Byly zde rovněž zmíněny prostředky vedoucí k realizaci poslání muzea:

činnost studijní odrážející se ve sbírkotvorné činnosti, ve studiu získaných předmětů a v publikování výsledků, dále činnost lidovýchovná, spočívající ve vystavování sbírkového fondu, v pořádání aktuálních výstav, v přednáškách a v promítání odborných filmů, a konečně činnost organizační, jejíž těžiště spočívalo v centrální evidenci zemědělských sbírek na území ČSR.

Muzeum se snažilo najít si prostor v rámci ČSAZV, která byla především institucí vědeckou. Muzeum propagovalo výsledky zemědělských výzkumných ústavů sdružených v ČSAZV a poskytovalo jim informace o minulosti jimi zkoumaných jevů. Současně v depozitářích shromažďovalo materiál trojrozměrné i písemné povahy vzniklý v průběhu výzkumné činnosti, jenž již pozbyl aktuálnosti a stal se historií.¹³

F. Šach posunul dále i teorii muzejní prezentace, neboť definoval dvě základní metody prezentace, a to metodu genetickou, která prezentuje daný jev jako vývojovou řadu jeho jednotlivých podob v průběhu historie, a metodu staticko globální, která zkoumá zvolený jev ze všech možných úhlů pohledu v jeho přirozeném prostředí ve vymezeném časovém úseku. Kombinace těchto dvou metod podle Šacha umožňuje představit daný jev či danou epochu ideologicky, sociálně, ekonomicky i technicky, a tím i mobilizovat občanstvo k plnění celostátních úkolů v zemědělství. Šach kladl důraz i na dočasné tematicky zaměřené výstavy, které reagují na aktuální zemědělské problémy, neboť právě tyto výstavy vytváří stálý ruch kolem muzea, udržují a povzbuzují zájem veřejnosti a účinně pomáhají vnášet nejnovější výsledky vědy do zemědělské praxe.¹⁴

Pro období socialismu bylo charakteristické, že vše do podrobnosti naplánovalo, ale otázky po svém poslání, po smyslu své existence si nekladlo. Meziválečný program muzea, který lze do značné míry ztotožnit se strategií, nahradil plán, který korespondoval se státními pětiletými plány rozvoje společnosti. K novému definování poslání muzea je spojeno se zásadními organizačními změnami spojenými se změnou zřizovatele. Tak tomu bylo při začlenění muzea do ČSAZV v roce 1953 a opětovně počátkem 60. let při začlenění zemědělského muzea do Ústavu vědeckotechnických informací ministerstva zemědělství a lesního a vodního hospodářství.

K 1. lednu 1960 totiž splynulo Zemědělské muzeum s Kabinetem pro studium hospodářského a sociálního vývoje v zemědělství a s Kabinetem dějin zemědělství a lesnictví. Současně dostal název Zemědělské muzeum podtitul – Ústředí pro studium vývoje v zemědělství. Posláním této instituce bylo sledování vývoje československého a nově i zahraničního zemědělství, a to v ekonomickém, politickém, sociálním, kulturním i technickém smyslu. Muzeum se vedle zemědělské veřejnosti zaměřovalo nově i na společenské organizace a politické a správní orgány. Výrazně se rozšířila oblast studia, a to zejména v geografickém smyslu, neboť nové poslání předpokládalo sledování vývoje o studiu zemědělství v zahraničí, a to včetně kapitalistických zemí. Smyslem takto zaměřeného studia mělo být zhodnocení českého přínosu světové zemědělské výrobě a současně zkoumání vlivů světového zemědělství na to československé.¹⁵ Nové poslání nezapřelo osobnost svého tvůrce předního českého sociologa zemědělství profesora Jana Taubera. Zaměření výzkumných aktivit zemědělského muzea, jimiž mělo být poslání naplňováno, si představoval především sociologicky – zkoumat ideové, politické a sociální proudy a vztahy i kulturní poměry na vesnici s významným cílem pokusit se o předpověď pravděpodobného vývoje československého zemědělství. Tauber si byl jako sociolog velmi dobře vědom skutečnosti, že nestačí vytvořit družstva a státní statky, ale že je nutné přesvědčit v zemědělství pracujícího člověka, že ze socialismu na vesnici bude mít prospěch i on. Výchovu nového socialistického zemědělce považoval za jeden z hlavních cílů zemědělského muzea.

Stejný význam jako studium měla v Taubrem formulovaném poslání zemědělského muzea osvěta. Její poslání viděl v přesvědčování rolnictva o nevyhnutelnosti socialistické výroby a o jejich přednostech.¹⁶ Osvětové působení na veřejnost se mělo realizovat

především prostřednictvím expozic muzea doplňovaných o výklad o minulosti, současnosti a budoucnosti našeho zemědělství. Muzeum se přednostně zaměřovalo na zaměstnance zemědělských závodů a na žáky zemědělských škol, s nimiž zamýšlelo uzavírat dvoustranné smlouvy, na jejichž základě by pracovníci i žáci chodili do muzea pravidelně na celodenní školení, kde krom zhlédnutí expozice, filmu o zemědělství a výkladu by součástí návštěvy byla i beseda s pracovníky muzea.

Tauber požadoval nejenom využívání všech technických vymožeností v muzeu, ale především atraktivní, výstavnicky náročně a profesionálně zhotovené expozice, které překvapí, nadchnou a přesvědčí návštěvníky. Byl zastáncem názoru, že méně je někdy více a badatelé a studenti budou některé problémy muset studovat nikoliv v expozicích, ale v depozitářích muzea.

Významným prostředkem naplňování poslání muzea byly pro Taubera publikace. Předpokládal rozsáhlou publikační činnost, z níž se realizoval jen zlomek v podobě Vědeckých prací zemědělského muzea. Předpokládal i rozvoj vědecké komunikace formou mezinárodních konferencí s publikačními výstupy.

Tauberův „program“ muzea představuje kvalitativně nový stupeň ve formulaci strategických dokumentů zemědělského muzea. K realizaci programu došlo jen z malé části, neboť poslání, jak ho Tauber zformuloval, bylo příliš široké a v tomto smyslu nerealizovatelné. I přesto se mu podařilo nastartovat nebývalý rozvoj muzea. A to dokonce bez ohledu na to, že on sám podstatu sbírkotvorné instituce zřejmě příliš nechápal a jeho „program“ se sbírkami vůbec nezabýval.¹⁷

Muzeum se od počátku 60. let vyvíjelo v područí Ústavu pro vědeckotechnické informace v zemědělství jako primárně informační, nikoliv výzkumná instituce. Působení v rámci Ústavu vědeckotechnických informací nebylo ani pro jednu stranu ideální. Ústav nevěděl, co se sbírkami, muzeum se nechtělo smířit s tím, že má pouze poskytovat informace. V roce 1968 došlo k ojedinělému pokusu o rozdělení obou institucí, což by muzeu umožnilo vrátit se k původnímu poslání a ústav by nezatěžovaly sbírkové fondy a péče o ně. V tomto roce zpracoval Z. Tempír, tehdejší ředitel muzea, návrh na rozdělení obou institucí, který odsouhlasil i ředitel ústavu K. Lemberk.¹⁸ Samostatné muzeum se mělo stát členem Ústředí zemědělského a potravinářského výzkumu. K osamostatnění však zřejmě vzhledem k změnám politickým podmínkám po roce 1968, prováděným utužením centralizace, nedošlo.

Poslání zemědělského muzea viděl Z. Tempír a jeho spolupracovníci především v návratu k vědecké práci jako základu činnosti muzea. Ve studiu historie zemědělství, které však omezoval pouze na zemědělskou výrobu a stranou ponechával společenské a kulturní souvislosti, viděl základ pro soustavné budování a doplňování sbírkových fondů muzea. Tyto fondy po náležitém ošetření měly být opětovně studovány a zhodnocovány pro potřeby zemědělských i dalších věd. Vedle využití sbírek pro vědecký výzkum viděl Z. Tempír i druhou možnost jejich využití, a to pro vzdělávací činnost. Kromě muzejních expozic a výstav považoval za nejvýznamnější formy vzdělávací činnosti muzea i jeho publikace. Na program zemědělského muzea navazoval velkorysý plán budování expozic muzea zahrnující mimo jiné i vybudování skanzenu včetně středověké tvrze. Požadavek na osamostatnění a přejmenování muzea na Národní zemědělské muzeum opíral Z. Tempír o skutečnost, že muzeum založilo mezinárodní organizaci zemědělských muzeí a bylo garantem studia zemědělské historie a řešitelem rezortního výzkumného úkolu Dějiny zemědělství.

Na realizaci této myšlenky však muselo zemědělské muzeum počkat dalších dvacet tři let. K osamostatnění muzea došlo až po změně celospolečenských podmínek po listopadu 1989, konkrétně od 1. ledna 1993, a to v situaci, kdy ministerstvo zemědělství privatizovalo, resp. transformovalo zemědělský výzkum. Za této situace ministerstvo zemědělství souhlasilo s odstěpením muzea od ÚVTIZu i s jeho převodem do působnosti ministerstva kultury. Muzeu se podařilo po 40 letech získat zpět svojí historickou budovu na Letné a zde

vybudovat i první expozici věnovanou potravinářskému průmyslu. Jako nová instituce dostalo muzeum do vínku novou zřizovací listinu a především nový statut, v němž jsou popsány funkce a základní činnosti muzea. Podle něj bylo NZM specializovaným muzeem s funkcí sbírkotvornou, vědeckou, kulturní, osvětovou, vzdělávací a metodickou.¹⁹

Sbírkotvornou funkci zajišťuje muzeum vytvářením sbírkového fondu včetně literárních a archivních pramenů a dalších forem dokumentace vztahujících se k oblasti zemědělství včetně lesnictví, myslivosti, zahradnictví a jejich dopadů na životní prostředí. Ze sbírkotvorného programu vypadl potravinářský průmysl a přes snahu vedení zemědělského muzea se tam nedostal venkov a život obyvatel venkova s pouze ústním odůvodněním, že toto náleží etnografickým muzeím.²⁰ Vědeckou funkci vykonávalo zemědělské muzeum jednak studiem prostředí, z něhož byly získávány sbírky, a jednak vědeckým zpracováním svých sbírkových fondů a jejich prezentací a také řešením výzkumných úkolů. Funkci kulturní, výchovnou a osvětovou plní muzeum zejména budováním muzejních expozic a výstav, pořádáním přednášek, konferencí, publikováním a nově i podílením se na činnosti dobrovolných spolupracovníků. Mezi základními funkcemi muzea se objevují poprvé i nové funkce, a to zejména spolupráce s obdobnými institucemi v ČR i v zahraničí.

Zcela novým prvkem, jehož vznik byl podmíněn po roce 1989 návratem k podnikání, je vymezení dalších základních činností, jimiž jsou naplňovány cíle a poslání muzea a které mají povahu hospodářských činností. Mezi ně patří provádění konzervátorských, preparátorských a restaurátorských prací, provádění výzkumu včetně archeologického, zhotovování replik a kopií sbírkových předmětů, pořizování zvukových a obrazových záznamů, poskytování kulturních a propagačních služeb a příležitostně pronajímání prostor muzea pro krátkodobé ubytování, fotografování, filmování apod. V pozdějších zřizovacích listinách již jsou vyjmenována konkrétní živnostenská oprávnění muzea.

Teprve v roce 2000 zpracovali odborní pracovníci NZM vedení ředitelem Antonínem Hájkem koncepci svého rozvoje na léta 2001–2010.²¹ Cílem nové koncepce bylo vytvoření komunikačního a doprovodného programu NZM zahrnujícího expozice a výstavy, publikace, přednášky a aktivizační projekty doplněné knihovni a archivní službou a prací s návštěvníky. Záměrem koncepce muzea byla „komplexní prezentace odvětví, tedy nejen dokumentace jednotlivých technologií, ale i života a práce na venkově včetně vlivu zemědělství na proměnu české krajiny, která byla do své nynější podoby formována a kultivována celá staletí desítkami generací zemědělců a lesníků.“ V koncepci z roku 2000 dochází ke směřování poslání muzea, dlouhodobých cílů a prostředků k jejich dosažení, ale všechny tyto prvky jsou zde již obsaženy. Najdou se zde i cílové skupiny a dokonce i základy vize. Ta je velmi jednoduchá a spočívá v rozšíření sbírkotvorného, vědeckovýzkumného a prezentačního programu muzea o oblasti uvedené výše a v rovině hospodářské o komplexně opravené muzeum se zbrusu novými expozicemi především v navrácené pražské budově. Posláním muzea je přispívat dokumentací zemědělství a venkova k utváření české národnosti a státu a k rehabilitaci zemědělství jako základního a nezastupitelného oboru lidské činnosti. Tohoto cíle mělo být dosaženo akcentem na tematiku zajímavější a nezemědělské obyvatelstvo, tj. na životní prostředí a na inspirativní působení venkovského prostředí pro oblast kultury a umění.²² Koncepce se nově zaměřuje především na nezemědělské návštěvníky muzea. Důvod změny zaměření na jiný návštěvnícký segment byl jasný – stále se zmenšující počet zemědělsky aktivního obyvatelstva a nezájem zemědělských škol a dalších institucí o zemědělské muzeum. Podpořit návštěvnost muzea měly služby návštěvníkům, jako byla možnost reprografických služeb, zhotovování kopií sbírkových předmětů, vybudování občerstvení a muzeumshopu i vytvoření speciálního Dětského muzea.

Součástí koncepce z roku 2000 je i strategie sbírkotvorné činnosti. Vychází z nutnosti přejít od záchranných sběrů k systematické sbírkotvorné činnosti a přitom zamýšlí autentickými předměty dokumentovat pouze klíčové prvky vývoje a ty ostatní dokumentovat

firemní literaturou, fotografiemi, videem apod. Od meziválečného období poprvé je zde vyslovena nutnost vymezení sbírkotvorné činnosti NZM vůči ostatním muzeím podobného zaměření, tj. zejména muzeím etnografickým a technickým. Rozhodujícím pro zařazení do sbírkového fondu je podle této koncepce blíže nespécifikovaný zemědělský úhel pohledu.²³ Součástí koncepce jsou i základní koncepční úvahy o místu vědecko-výzkumné činnosti v muzeu. Ta se vrací zpět ke sbírkovému fondu muzea. Důraz je kladen i na organizování vědeckého života. Pro každou oblast koncepce byly vytyčeny konkrétní cíle a k nim byl zpracován harmonogram. Za pět let realizace této strategie se podařilo uskutečnit pouze zlomek záměrů a v roce 2005 při nástupu nového ředitele muzea Mgr. Přemysla Reibla byla shledána jako nereálná.

V roce 2006 byla proto zpracována nová strategie Národního zemědělského muzea. Byla zaměřena na vztah k veřejnosti, vznikala za spoluúčasti všech klíčových pracovníků muzea po dobu půl roku a její vznik koučovala a konečnou redakci provedla dr. Alexandra Brabcová.²⁴ Na tuto strategii později navázaly další dílčí strategie: sbírkotvorné činnosti, vědeckovýzkumné činnosti, marketinková strategie, strategie vzdělávacích činností a strategie rozvoje knihovny NZM. Žádná z těchto strategií však již nedosáhla úrovně a hloubky strategie ve vztahu k veřejnosti.

Vizí pracovníků muzea se stala instituce pokrývající sedmi objekty celou republiku postihující tematicky zemědělství, krajinu, venkov a potravu. Pobočky muzea měly být pevně ukotveny v komunitách regionů, kde působí, a měly návštěvníkům poskytovat nejenom bohatý program a přátelské prostředí, ale i prostor pro jejich aktivity. Velmi precizně bylo formulováno poslání muzea. Mělo uchovávat historii, hodnoty a tradice zemědělství pro budoucí generace, pomáhat utvářet vztah společnosti k zemědělským oborům a k jejich tradici u nás a zdůraznit význam krajiny, venkova a zemědělství pro náš současný život. Své poslání vidělo NZM v uchování informací o krajině, v níž se odehrávala velká část aktivit obyvatel venkova, o venkovu jako prostředí, které se mnoha aspekty odlišuje od měst, o zemědělství jako svébytném způsobu obživy a potravě jako neodmyslitelné součásti života.

Za dlouhodobé cíle ve vztahu ke klíčovými stakeholderům muzea NZM považovalo a stále považuje být spolehlivým partnerem orgánů státní správy při vytváření rozvojových strategií regionů, dále být uznávaným partnerem vědeckovýzkumné sféry a konečně být důvěryhodným partnerem podnikatelským subjektům. Dalšími cíli bylo vytvoření centra celoživotního vzdělávání napojeného na vzdělávací systém ČR.²⁵ Z muzea se mělo stát uznávané kulturní a společenské centrum vyhledávané nejen místní komunitou mající pevné místo mezi turistickými destinacemi. Současně se mělo muzeum stát centrem pro činnost zájmových organizací vycházejících z činnosti muzea a posledním cílem bylo vytvoření nového vizuálního stylu a informačního systému muzea. Ministerstvo zemědělství, pod které NZM opět v roce 2008 přešlo, si vyžádalo stručnější koncepční dokument, a tak byla strategie ve vztahu k veřejnosti zestručněna a pod názvem Koncepce NZM do roku 2010 předložena novému zřizovateli a schválena.²⁶

V závěru roku 2009 byla provedena revize plnění úkolů z koncepce do roku 2010 a bylo konstatováno, že se podařilo, zejména pro naprostý nedostatek finančních prostředků, zrealizovat pouze nový vizuální styl muzea. Bylo stále více jasné, že muzeum stojí na rozcestí. Jednotlivé pobočky muzea si zpracovaly strategie svého rozvoje do roku 2020, ale tyto strategie bez odpovídajícího finančního zázemí stojí na vodě a před muzeem stojí koncepční rozhodnutí, jak dále. Pro náhlé úmrtí ředitele P. Reibla práce na nové strategii nepokročily za dílčí analýzu současného stavu a finanční analýzou nepodložené výhledy redukce jednotlivých činností a poboček muzea. Zpracování strategie NZM tak zůstává úkolem číslo jedna pro budoucího ředitele muzea.

Poznámky:

- 1 PERNES, Jiří. Josef Kazimour a jeho koncepce zemědělského muzejnictví. *Muzeologické sešity* VIII. Brno 1981, s. 95–108, týž, Zemské zemědělské muzeum pro Moravu v Brně. *Muzejní a vlastivědná práce*, 1990, č. 2, s. 69–78, týž, Československé zemědělské muzeum v Brně v letech 1923–1945. *Časopis Moravského muzea – vědy společenské*, 66/1981, týž, Podíl Josefa Kazimoura na rozvoji českého muzejnictví. *Vědecké práce Zemědělského muzea* 21, Praha 1981, s. 117–134, týž, Nejstarší pokusy o muzejní dokumentaci zemědělství v českých zemích. *Vědecké práce Národního zemědělského muzea* 30, Praha 1993, s. 13–31, týž, Vznik a působení poboček Československého zemědělského muzea v letech 1924–1945. *Vědecké práce NZM* 30, Praha 1993, s. 73–92, týž, Snahy o založení zemědělského muzea v českých zemích na přelomu 19. a 20. století. *Časopis Moravského muzea – vědy společenské*, 67/1982.
- 2 TEMPÍR, Zdeněk. Sedmdesát let Zemědělského muzea. *Vědecké práce Ústředí pro studium vývoje v zemědělství ČSAZV – Zemědělské muzeum*. Praha 1961, s. 13–21, týž, 75 let Československého zemědělského muzea. *Vědecké práce ČsZM* 6, Praha 1966, s. 5–26, týž, Československé zemědělské muzeum k 80. výročí jeho vzniku. *Vědecké práce ČsZM* 10, Praha 1971, s. 229–243, týž, Zemědělské muzeum 1891–1981, *Vědecké práce ZM* 18, Praha 1981, s. 35–98. V podobném duchu je psán i přehled dějin muzea uveřejněný ke stému výročí jeho vzniku Antonínem Kubačákem v článku Vývoj Zemědělského muzea v Praze v letech 1891–1989. *Vědecké práce ZM* 30, Praha 1993, s. 39–72. Zde i řada dalších dílčích příspěvků k dějinám NZM.
- 3 Srovnej: ŠPĚT, Jiří. *Muzea ve vývoji společnosti a národní kultury*. Praha 1979, s. 80–85 a dále KUBAČÁK, Antonín: Vývoj Zemědělského muzea v Praze v letech 1891–1989. *Vědecké práce ZM* 30, Praha 1993, s. 41–42.
- 4 KAZIMOUR, Josef. *Zemědělské muzejnictví v Československu*. Praha 1931, s. 3–4.
- 5 Tamtéž, s. 11.
- 6 FRIČ, Jan. Realizace programu v celostátním zemědělském muzeu v Praze. In *Zemědělské muzejnictví v Československu*. Praha 1937, s. 19.
- 7 Tamtéž, s. 13.
- 8 Jan Frič byl zakladatelem lesnického archivu NZM a z celkového počtu písemných pozůstalostí, jak nazýval osobní fondy významných lesníků, jich pro muzeum zajistil cca 80 %. Dodnes se po něm v této činnosti nenašel následovník.
- 9 REICH, Eduard – FRIČ, Jan. *Zemědělské muzejnictví v Československu*. Praha 1937, s. 17.
- 10 Archiv NZM, Archivní fond Československé zemědělské muzeum, kt. 97, zápis z valné hromady 1951 a dopis z 15. 5. 1951.
- 11 Tamtéž, zápis z valné hromady 1951.
- 12 Archiv NZM, Fond Československé zemědělské muzeum, kt. 97, strojopis F. Šacha, s. 41.
- 13 Archiv NZM, Fond Československé zemědělské muzeum, kt. 97, strojopis F. Šacha, s. 43.
- 14 Tamtéž, s. 37–39.
- 15 TAUBER, Jan. Poslání zemědělského muzea, ústředí pro studium vývoje v zemědělství ČSAZV. *Vědecké práce Zemědělského muzea*, 1961, s. 5–6.
- 16 Tamtéž, s. 7.
- 17 Od doby, kdy byl J. Tauber ředitelem muzea, se systematicky rozvíjela výzkumná činnost muzea – často spojovaná s činností terénní propojenou se sociologickým výzkumem. Přitom do terénu J. Tauber pouštěl podle pamětníků pracovníky muzea se slovy „*buďte si tam, jak dlouho chcete a dělejte si tam, co chcete, hlavně mi ale do muzea netahejte žádný starý krámy.*“

- 18 Archiv NZM, fond Československé zemědělské muzeum, nečíslovaný karton označený rokem 1968.
- 19 Prosazení slova Národní do názvu zemědělského muzea je zásluhou tehdejšího neoficiálního vědeckého tajemníka muzea Antonína Kubačáka, který dodával podklady pro důvodovou zprávu pro meziministerský převod muzea.
- 20 Sbírkovatelný program byl konzultován s tehdejším ředitelem odboru muzeí a galerií MKČR dr. Jiřím Žalmanem, pro něhož bylo shromažďování „etnografických předmětů“ v NZM neakceptovatelné.
- 21 Archiv NZM, fond Národní zemědělské muzeum, rok 2000, nečíslovaný karton, Koncepte NZM na léta 2001–2010. Na zpracování koncepte se průběžnými konzultacemi podílel přední muzeolog dr. Josef Beneš.
- 22 Koncepte... s. 6.
- 23 Tamtéž, s. 7.
- 24 www.nzm.cz/dokumenty/strategie ve vztahu k veřejnosti. Zde i další strategie.
- 25 Tento cíl byl osobním přínosem a současně prioritou ředitele P. Reibla.
- 26 www.nzm.cz/dokumenty/koncepte

The National Agriculture Museum and its programme

A b s t r a c t

The programme documents of the Agriculture Museum reflect the evolution from the initial effort to preserve old agricultural equipment as a proof of maturity of the Czech nation after big national exhibitions at the end of the 19th century to the professional agricultural institution of the inter-war period. The author of this significant institution was Dr. J. Kazimour whose successors were in the 1930s E. Reich and J. Fric.

New programme documents do not appear until the early-1950s on the integration of the museum into the Czechoslovak Academy of Agricultural Sciences and later on its integration into the Institute of Science and Technology in the early 1960s. Their authors were F. Sach and J. Tauber. A key position was given to research and in the 1950s also to the educational role of the Museum in collectivization of agriculture. In 1968 the Museum made efforts to get independent and articulate its new mission but it failed.

The features of the new mission after the independence in 1993 can be found in its status but the completely formulated as late as the year 2000 in the concept made by A. Hajek. A lot of space is given to cultural, social, historical and ecological aspects of agriculture. In 2006 under new director P. Reibl was adopted a new strategy of the Museum articulating a completely new mission: the Museum was supposed to retain and renew the attitude of people to land, countryside and agriculture. For the lack of finance none of this strategy could have been managed and currently the Museum is facing a problem to create a new, realistic strategy of its future development.

Seznam autorů příspěvků:

- Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.**, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc
Doc. PhDr. František Čapka, CSc., Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno
Doc. PhDr. Ing. Antonie Doležalová, Ph.D., Vysoká škola ekonomická, Praha
PhDr. Pavel Dufek, Ph. D., Národní archiv, Praha
PhDr. et PaedDr. Jiří Dvořák, Ph.D., Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita, České Budějovice
Prof. PhDr. Dan Gawrecki, CSc., Uniwersytet Opolski, Polsko
Mgr. Matej Hanula, PhD. Historický ústav SAV, Bratislava, Slovenská republika
Doc. PhDr. Josef Harna, CSc., Historický ústav AV ČR, Praha
Prof. PhDr. Roman Holec, CSc., Historický ústav SAV a Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava, Slovenská republika
PhDr. Miloš Charbuský, CSc., Fakulta ekonomicko-správní, Univerzita Pardubice
Mgr. Julija Judlová, Ph.D., Filozofická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem
Lukáš Kopecký, Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita, České Budějovice
Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc., Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha
PhDr. Pavel Novák, CSc., Národní zemědělské muzeum, Praha
Mgr. Linda Osyková, PhD., Historický ústav SAV, Bratislava, Slovenská republika
PhDr. Jaroslav Rokoský, Ph.D., Filozofická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem
Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., Masarykův ústav – Archiv Akademie věd ČR, Praha
Doc. PhDr. Lubomír Slezák, DrSc., Brno
Doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha
Doc. Ing. Elena Šúbertová, PhD., Fakulta podnikového manažmentu, Ekonomická univerzita, Bratislava, Slovenská republika
Doc. PhDr. Luboš Švec, CSc., Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha

DOSUD VYDANÉ SBORNÍKY Z AGRÁRNÍCH KONFERENCÍ

Demokratické tradice ve vývoji československého zemědělství po roce 1918 : sborník příspěvků z celostátní konference, konané ve dnech 22.–23. 5. 1990 v Uherském Hradišti. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum, 1991. 178 s.

České a slovenské zemědělství v období mezi světovými válkami : sborník příspěvků z celostátní vědecké konference konané ve dnech 24.–25. 9. 1992 v Uherském Hradišti. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum, 1992. 164 s.

Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti : sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21.–22. 4. 1994. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum, 1994. 142 s.

České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války : sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 4. 1996. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum, 1996. 159 s. (Studie Slováckého muzea 1/1996).
ISBN 80-901913-5-5

Zemědělství na rozcestí 1945–1948 : sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum, 1998. 215 s. (Studie Slováckého muzea 3/1998).
ISBN 80-86185-03-6

Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století : sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum, 2000. 319 s. (Studie Slováckého muzea 5/2000).
ISBN 80-86185-11-7

Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století : sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. 5. 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum, 2002. 295 s. (Studie Slováckého muzea 7/2002).
ISBN 80-86185-18-4

Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století : sborník příspěvků z mezinárodní konference věnovaný památce Samuela Cambela. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum, 2004. 365 s. (Studie Slováckého muzea 9/2004).
ISBN 80-86185-38-9

Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století : sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24.–25. 5. 2006. Uherské Hradiště : Slováké muzeum, 2006. 275 s. (Studie Slovákého muzea 11/2006).

ISBN 80-86185-55-9

Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami. (Ed. Blanka Rašticová). *Uherské Hradiště* : Slováké muzeum, 2008. 224 s. (Studie Slovákého muzea 13/2008).

ISBN 978-8086185-72-9

AGRÁRNÍ STRANA A JEJÍ ZÁJMOVÉ,
DRUŽSTEVNÍ A PENĚŽNÍ ORGANIZACE

Editoři: Josef Harna, Blanka Rašticová

Studie Slovákého muzea 15

Vydalo Slováké muzeum v Uherském Hradišti v roce 2010
za finanční podpory České spořitelny, a. s., Odborového svazu pracovníků zemědělství
a výživy – Asociace svobodných odborů ČR, Praha,
firmy Lukrom, spol. s r. o., Lípa a Ing. Zdeňka Kubíčka.

Recenzenti: PhDr. Róbert Arpáš, Ph.D., Mgr. Marek Junek, Ph.D.

Odpovědný redaktor PhDr. Ivo Frolec

Obálku navrhla Ema Pelikánová

Překlad Mgr. Milan Šácha

Text neprošel jazykovou úpravou.

Tisk LV Print, Uherské Hradiště

Náklad 250 ks

Neprodejné

ISBN 978-80-86185-90-3

